

Інститут правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ ПРАВО

Випуск 5

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

КУЗНЕЦОВА Наталія Семенівна, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри цивільного права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (**головний редактор**);

ГРИНЯК Андрій Богданович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, заступник директора Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України з наукової роботи, академік-секретар відділення цивільно-правових наук Національної академії правових наук України (**заступник головного редактора**);

БОДЮЛ Євген Миколайович, кандидат юридичних наук, доцент, учений секретар Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України (**відповідальний секретар редакційної колегії**);

АТАМАНЧУК Наталія Іванівна, доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

БОРДЕНЮК Василь Іванович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник відділу публічно-правових досліджень Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

ВЕЛИКАНОВА Марина Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу приватноправових досліджень Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

ДУРНОВ Євген Сергійович, доктор юридичних наук, професор, перший заступник директора Департаменту персоналу Міністерства внутрішніх справ України, полковник поліції;

КАРАГУСОВ Фархад Сергійович, доктор юридичних наук, професор Інституту приватного права Каспійського університету (Алмати, Республіка Казахстан);

КОЛОДІЙ Анатолій Миколайович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член-кореспондент Національної академії правових наук України, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

КОПИЛЕНКО Олександр Любимович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії наук України, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, народний депутат України;

КОСТЮЧЕНКО Олена Євгенівна, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

КОТ Олексій Олександрович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, директор Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

КРАСИЦЬКА Лариса Василівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу науково-правових експертиз Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

КУЗНЕЦОВ Віталій Володимирович, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

КУПІНА Людмила Францівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу публічно-правових досліджень Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

МІЛОВСЬКА Надія Василівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем правотворчості та адаптації законодавства України до права ЄС Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

МОНАЄНКО Антон Олексійович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

НАЗАРОВ Іван Володимирович, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

НОСІК Володимир Васильович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України, академік-секретар відділення екологічного, господарського та аграрного права Національної академії правових наук України;

ПЕТРИШИН Олександр Віталійович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, суддя Конституційного Суду України;

ПОГРІБНИЙ Сергій Олексійович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, суддя Верховного Суду, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

САЙМОНС Вільям Бредфорд, доктор юридичних наук, почесний професор Лейденського університету (Лейден, Нідерланди);

ФЕДОРЧЕНКО Наталія Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

ЧЕХОВСЬКА Ірина Василівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права Університету державної фіскальної служби України;

ШАКУН Василь Іванович, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України;

ШУМИЛО Микола Єгорович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України.

Журнал ухвалено до друку Вченою радою

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз НАН України

27 листопада 2025 р., протокол №11

Науковий журнал «Нове українське право» зареєстровано Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення (Рішення про реєстрацію суб'єктом у сфері друкованих медіа № 746 від 14.03.2024,

ідентифікатор медіа: R30-03473)

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Інститут правотворчості та науково-правових експертиз Національної академії наук України (вул. Пилипа Орлика, 3, м. Київ, 01024, e-mail: lawmaking@nas.gov.ua. Тел.: +38 (044) 253-34-19).

Періодичність видання: 6 разів на рік.

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, іспанська, болгарська, румунська.

Наказом МОН України від 19.04.2021 № 420 (додаток 3) журнал включено до Категорії «Б»

Переліку наукових фахових видань України зі спеціальності D8 – Право

Офіційний сайт видання: www.newukrainianlaw.in.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення

StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Дрозач Л. В.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
В УКРАЇНІ7

Крушельницька Г. Л.

СПАДКУВАННЯ КРІОКОНСЕРВОВАНОГО РЕПРОДУКТИВНОГО БІОМАТЕРІАЛУ ЛЮДИНИ:
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ.....14

Петровський А. В.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ СПРОЩЕНИХ
СУДОВИХ ПРОЦЕДУР У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....21

Трунова Г. А

ПРОБЛЕМА НЕВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЩОДО СОЦІАЛЬНИХ ВИПЛАТ
ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ ПРИ РЕФОРМУВАННІ ЗАКОНОДАВСТВА
У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ.....28

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Вікторчук М. В., Цевух А. І.

ПРИНЦИПИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПОРЯДКУ.....34

Дараганова Н. В.

ВІДНОВЛЮВАНА ЕНЕРГЕТИКА: АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ
ВІДПОВІДНО ДО НОРМ ТА СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ40

Муза О. В.

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРНОМУ ПРОВАДЖЕННІ....48

Паскар А. Л.

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ – ШЛЯХ ПІДВИЩЕННЯ
ДОСТУПНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА.....54

Предместніков О. Г., Пархоменко М. М., Скребовська С. В.

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ:
ПРАВОВІ ВИКЛИКИ УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД.....59

Синчанський С. О.

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОЗВІЛЬНОЇ ПРОЦЕДУРИ В УПРАВЛІННІ
НЕБЕЗПЕЧНИМИ ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ.....68

Фальковський А. О.

ЮРИДИЧНА КОМПАРАТИВІСТИКА В МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ.....76

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Єрмолаєва Т. В.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ.....83

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

Анісімов Д. О.

СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ
КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ У СФЕРІ СПОРТУ.....93

Білас І. Я.

ПРОБАЦІЯ ЯК ЗАХІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЗА ПРОЄКТОМ КК УКРАЇНИ: ОЦІНКА ОКРЕМИХ КЛЮЧОВИХ НОВЕЛ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ.....	101
---	-----

Грачук В. С., Чупринський Б. О., Карпінська Н. В.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЕРБАЛЬНОЇ І НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	107
--	-----

Кравчук О. О.

НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ – ЗЛОЧИН, ПРЕДМЕТ ЯКОГО ВИЗНАЧАЄТЬСЯ НЕПРЯМИМ ШЛЯХОМ.....	116
--	-----

Назарук О. І.

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ КЕРІВНИЦТВО ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ВІЙСЬКОВИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	124
--	-----

Soloviova Alina

CRIMINAL LAW AS AN INDICATOR OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION: CONCEPTUAL PRINCIPLES OF HARMONISATION.....	130
---	-----

Ткаченко П. І.

ЧОРНОБИЛЬСЬКА ЗОНА ВІДЧУЖЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ.....	136
---	-----

Чистякова А. С.

СТУПІНЬ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗМІСТУ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТУ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ.....	144
--	-----

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Федорченко Н. В., Федорченко В. К.

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ ТА УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	150
--	-----

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

Атаманчук Ю. І.

ОСОБЛИВОСТІ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ В ПОРЯДКУ НАДАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ТА ЇХ ОЦІНКА.....	159
--	-----

Лазовський О. В.

ДОГОВОРИ РЕГРЕСНОГО ТА БЕЗРЕГРЕСНОГО ФАКТОРИНГУ.....	168
--	-----

Накорчевський С. В.

СУБ'ЄКТИ СУБСИДІАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	174
---	-----

Негара О. В.

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ НАДАВАЧІВ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ.....	181
--	-----

Пилип'як В. В.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ.....	192
---	-----

Ситий В. О.

МІЖНАРОДНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ АРБІТРАЖ В УКРАЇНІ ЗА УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАННЯ ТА ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ.....	199
---	-----

Церкуник Л. В.

ІНСТИТУТ ВІДНОВЛЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	209
---	-----

CONTENTS

TOPICAL ISSUES OF PRIVATE LAW

Drozach Liudmyla

CURRENT ISSUES OF PENSION PROTECTION FOR MILITARY SERVICEMEN IN UKRAINE.....7

Krushelnytska Hanna

INHERITANCE OF CRYOPRESERVED HUMAN REPRODUCTIVE BIOMATERIAL:
CURRENT ISSUES OF JUDICIAL PRACTICE.....14

Petrovskyi Andrii

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF RESEARCH BY THE INSTITUTE OF SIMPLIFIED
CIVIL PROCEDURES.....21

Trunova Halyna

THE PROBLEM OF NON-ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS CONCERNING SOCIAL
PAYMENTS AND WAYS TO SOLUTION IT WHEN REFORMING LEGISLATION
OF SOCIAL PROTECTION.....28

TOPICAL ISSUES OF PUBLIC LAW

Viktorchuk Mariia, Tsevukh Andrii

PRINCIPLES OF PREVENTING CORRUPTION AS AN ELEMENT
OF THE CONSTITUTIONAL ORDER.....34

Daraganova Nina

RENEWABLE ENERGY: ADAPTATION OF UKRAINIAN LEGISLATION TO THE NORMS
AND STANDARDS OF THE EUROPEAN UNION.....40

Muza Oleh

FEATURES OF PROOF IN ADMINISTRATIVE PROCEDURAL PROCEEDINGS.....48

Paskar Aurika

REFORMING THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE COURTS – A PATH TO ENHANCING
THE ACCESSIBILITY OF ADMINISTRATIVE JUSTICE.....54

Predmestnikov Oleh, Parkhomenko Marina, Skrebovska Svetlana

BUILDING AN EFFECTIVE REHABILITATION SYSTEM FOR MILITARY PERSONNEL:
LEGAL CHALLENGES IN UKRAINE AND INTERNATIONAL EXPERIENCE.....59

Synchanskyy Stanislav

PROCEDURAL ASPECTS OF THE LICENSING PROCEDURE IN HAZARDOUS
WASTE MANAGEMENT IN UKRAINE.....68

Falkovskyi Andrii

COMPARATIVE LEGAL STUDIES IN THE METHODOLOGY OF RESEARCHING
ADMINISTRATIVE-LEGAL PROTECTION OF CULTURAL HERITAGE.....76

CURRENT PROBLEMS OF THE DEVELOPMENT OF LEGAL EDUCATION

Yermolaieva Tetiana

LEGAL REGULATION OF ENVIRONMENTAL EDUCATION AND UPBRINGING.....83

TOPICAL ISSUES OF CRIMINAL LAW AND PROCESS

Anisimov Dmytro

CURRENT STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE PROBLEM
OF CRIMINAL ENSURANCE OF INTEGRITY IN THE SPHERE OF SPORTS.....93

Bilas Ihor

PROBATION AS A CRIMINAL-LEGAL MEASURE UNDER THE DRAFT OF CRIMINAL CODE OF UKRAINE: ASSESSMENT OF SOME KEY AMENDMENTS AND PROSPECTS OF THEIR APPLICATION.....	101
--	-----

Grachuk Vadym, Chuprynskyi Borys, Karpinska Nataliia

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF VERBAL AND NONVERBAL COMMUNICATION IN OPERATIONAL AND INVESTIGATIVE ACTIVITY.....	107
---	-----

Kravchuk Oleksiy

ILLICIT ENRICHMENT – A CRIME WITH INDIRECT DETERMINATION OF THE ELEMENT.....	116
--	-----

Nazaruk Olena

PROCEDURAL SUPERVISION OF THE PROSECUTOR IN CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING MILITARY VIOLENT CRIMINAL OFFENSES.....	124
--	-----

Soloviova Alina

CRIMINAL LAW AS AN INDICATOR OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION: CONCEPTUAL PRINCIPLES OF HARMONISATION.....	130
--	-----

Tkachenko Pavlo

THE CHERNOBYL EXCLUSION ZONE AS AN OBJECT OF CRIMINAL LAW PROTECTION	136
--	-----

Chystiakova Anastasiia

DEGREE OF IDENTITY BETWEEN THE CONTENT OF THE INDICTMENT AND THE NOTIFICATION OF SUSPICION.....	144
--	-----

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF LAW ENFORCEMENT

Fedorchenko Nataliia, Fedorchenko Volodymyr

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF MEDICAL TOURISM AND LESSONS FOR UKRAINE.....	150
--	-----

TRIBUNE OF A YOUNG SCIENTIST

Atamanchuk Yuliia

FEATURES OF COLLECTION OF EVIDENCE IN THE PROCEDURE FOR PROVIDING INTERNATIONAL LEGAL ASSISTANCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS AND THEIR ASSESSMENT	159
---	-----

Lazovskyi Oleh

RECOURSE AND NON-RECOURSE FACTORING AGREEMENTS.....	168
---	-----

Nakorchevskyj Serhii

SUBJECTS OF SUBSIDIARY LIABILITY.....	174
---------------------------------------	-----

Nehara Olena

MEASURES TO PREVENT CORRUPTION IN THE ACTIVITIES OF PUBLIC SERVICE PROVIDERS.....	181
--	-----

Pylypiak Vadym

FEATURES OF ACCOUNTING ORGANIZATION IN BUDGETARY INSTITUTIONS.....	192
--	-----

Sytyi Viacheslav

INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: LEGAL FRAMEWORK FOR RECOGNITION AND ENFORCEMENT OF AWARDS.....	199
--	-----

Tserkunyk Liudmyla

INSTITUTE FOR THE RESUME OF PRE-TRIAL INVESTIGATION AND TRIAL PROCEEDINGS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: LEGAL ASPECT.....	209
---	-----

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 349.3:355.1(477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.1>

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

Дрозач Людмила Володимирівна,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фінансового та податкового права
Державного податкового університету

У науковій статті здійснено аналіз актуальних проблем пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні.

Зроблено висновок про те, що недосконалість законодавства, відсутність єдиного підходу до визначення грошового забезпечення, суперечності судової практики, бюрократичні бар'єри та неврегульованість правового статусу окремих категорій пенсіонерів — створюють передумови для соціальної напруги і знижують ефективність державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців.

Акцентовано, що подальше вдосконалення інституту пенсійного забезпечення військовослужбовців має базуватися на принципах справедливості, прозорості та фінансової стабільності, із забезпеченням належного рівня правової визначеності та узгодженості із міжнародними стандартами соціального захисту військових, зокрема доцільним видається:

1) розроблення єдиного комплексного нормативного акта, який би комплексно врегулював питання пенсійного забезпечення військовослужбовців, узгоджувався із загальною пенсійною системою та міжнародними зобов'язаннями України у сфері соціального захисту;

2) створення спеціального державного фонду забезпечення військовослужбовців з окремою бюджетною програмою і джерелами наповнення (зокрема за рахунок податків на оборонну сферу, добровільних внесків, міжнародної допомоги), що забезпечить стабільність, передбачуваність та незалежність пенсійної системи від поточних бюджетних процесів;

3) уніфікація судової практики, розроблення чітких методичних рекомендацій для Пенсійного фонду України та забезпечення обов'язковості виконання судових рішень у справах щодо пенсійного забезпечення військовослужбовців.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, пенсія, розмір пенсії, призначення пенсії, грошове забезпечення, військовослужбовець, державна політика.

Drozach Liudmyla. Current issues of pension protection for military servicemen in Ukraine

The scientific article analyzes the current problems of pension provision for military servicemen in Ukraine.

The conclusion is made that the imperfection of legislation, the lack of a unified approach to determining monetary provision, contradictions in judicial practice, bureaucratic barriers and the lack of regulation of the legal status of certain categories of pensioners create the prerequisites for social tension and reduce the effectiveness of state policy in the field of social protection for military servicemen.

It is emphasized that further improvement of the institution of pension provision for military personnel should be based on the principles of fairness, transparency and financial stability, ensuring an appropriate level of legal certainty and consistency with international standards of social protection for military personnel, in particular, it seems advisable to:

1) develop a single comprehensive regulatory act that would comprehensively regulate the issue of pension provision for military personnel, be consistent with the general pension system and international obligations of Ukraine in the field of social protection;

2) create a special state fund for military personnel with a separate budget program and sources of funding (in particular, at the expense of taxes on the defense sector, voluntary contributions, international assistance), which will ensure the stability, predictability and independence of the pension system from current budget processes;

3) unification of judicial practice, development of clear methodological recommendations for the Pension Fund of Ukraine and ensuring the mandatory implementation of court decisions in cases regarding pension provision for military personnel.

Key words: pension provision, pension, pension amount, pension purpose, cash provision, military personnel, state policy.

Постановка проблеми. Проблема пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні набуває особливої значущості в умовах повномасштабної війни та тривалого періоду соціально-економічної нестабільності. Військові, які присвятили своє життя захисту державного суверенітету та територіальної цілісності, потребують гарантій гідного матеріального забезпечення після завершення служби. Система військових пенсій є важливим елементом державної політики у сфері національної безпеки, оскільки рівень соціального захисту військовослужбовців безпосередньо впливає на мотивацію до служби, морально-психологічний стан особового складу та загальний престиж Збройних Сил України.

Останні роки засвідчили наявність цілої низки проблем у сфері правового регулювання інституту пенсійного забезпечення військовослужбовців. До них належать: складність процедур призначення пенсій; відсутність єдиної методики визначення розмірів грошового забезпечення для розрахунку пенсії, а також суттєва залежність рівня виплат від поточних фінансових можливостей держави. Окремого значення набувають питання соціальної справедливості, пов'язані з пенсійним забезпеченням учасників бойових дій, військових з інвалідністю, а також членів сімей загиблих.

Підвищена увага до даної проблематики з боку суспільства, науковців і законодавця зумовлена необхідністю реформування системи соціального забезпечення військовослужбовців з урахуванням європейських стандартів, принципів правової визначеності та фінансової стійкості. Водночас численні судові

позови свідчать про наявність прогалин у чинному законодавстві та різномісненнє норм права, що регулюють порядок обчислення і перерахунку пенсій. Це зумовлює потребу у комплексному науковому аналізі сучасного стану пенсійного забезпечення військовослужбовців, виявленні його проблемних аспектів і пошуку оптимальних шляхів удосконалення цієї системи в сучасних умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика сучасного стану пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні не є новою у наукових дослідженнях соціальної та правової сфери. Відповідні дослідження проводилися вітчизняними та зарубіжними вченими, серед яких слід відзначити: Н.А. Волгіна, Т.О. Дідковську, Т.В. Кравчука, М.Б. Ріппу, А.Ю. Скоробогатову, Л.Г.Стожoka, а також дослідження А.Б. Авер'янова, С.С. Алексєєва, В.М. Бевзенка, А.І. Берлача, Ю.П. Битяка, В.В. Галуцька, П.В. Діхтієвського, Ю.В. Желіховської, Р.А. Калюжного, Л.О. Кожури, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменка, Т.О. Мацелика, С.О.Мосьондза, А.В.Омельченка, І.Д.Пастуха, В.Г. Доречно та ін.

Водночас більшість науковців розглядають інститут пенсійного забезпечення військовослужбовців у відриві від комплексного порівняльного аналізу з європейськими стандартами та практиками, а також недостатньо уваги приділяють специфіці пенсійного забезпечення в умовах воєнного стану та масового залучення військовослужбовців до участі у бойових діях. Менш опрацьованими залишаються і питання інтеграції сучасних інформаційних технологій у про-

цеси оформлення та перерахунку пенсій, механізми гарантування фінансової стійкості пенсійної системи в умовах дефіциту бюджетних надходжень, а також практичні моделі захисту прав і оперативного забезпечення ветеранів і сімей загиблих.

Отже, наявний науковий доробок свідчить про наявність ґрунтовної бази для подальших досліджень, проте виразна потреба існує в міждисциплінарних роботах, що поєднували б правовий, соціально-економічний і міжнародно-порівняльний підходи для формулювання практичних рекомендацій щодо модернізації пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні.

Мета статті. Виходячи з викладеного, метою цієї статті є аналіз сучасного стану та проблем пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні, визначення шляхів удосконалення механізму призначення, перерахунку і виплати пенсій, а також формування пропозицій щодо підвищення ефективності правового регулювання цієї сфери.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи інститут пенсійного забезпечення військовослужбовців, слід зазначити, що проблеми пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні мають насамперед нормативно-правовий характер.

Основним законодавчим актом, який регулює дану сферу, є Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року № 2262-XII [1]. Попри численні зміни та доповнення, внесені до нього протягом останніх років, закон залишається фрагментарним і не забезпечує єдності правового регулювання для всіх категорій військовослужбовців.

Однією з ключових проблем є відсутність чіткого та уніфікованого механізму визначення грошового забезпечення, яке враховується для обчислення пенсії. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 року № 704 «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» [2] визначила нову систему нарахувань, однак її застосування не завжди є узгодженим із положеннями Закону України «Про пен-

сійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Це спричинило численні судові спори, зокрема щодо порядку та розміру перерахунків пенсій після зміни грошового забезпечення.

Також існує певна неузгодженість між окремими нормами Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» та Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року [3]. Внаслідок цього виникають колізії щодо права на одночасне отримання пенсії та інших видів державної допомоги.

Відсутність чіткої законодавчої процедури індексації військових пенсій також створює ситуацію правової невизначеності. І хоча індексації військових пенсій передбачена згідно постанови Кабінету Міністрів України від 16.02.2022 № 118 «Про індексацію пенсійних та додаткових заходів підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2022 році», з 01.03.2023 з урахуванням індексації, установленої згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 24.02.2023 № 168 «Про індексацію пенсійних і страхових виплат та додаткових заходів щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2023 році», з 01.03.2024 з урахуванням індексації, установленої згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 24.02.2024 № 185 та з 01.03.2025 з урахуванням індексації, установленої згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 25.02.2025 № 209 «Про індексацію пенсійних і страхових виплат та додаткові заходи щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2025 році» «Про індексацію пенсійних і страхових виплат та додаткових заходів щодо підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення у 2024 році», механізм її застосування залишається вибірковим і не враховує специфіку військової служби. Це призводить до соціальної нерівності між різними категоріями військовослужбовців, особливо між тими,

хто звільнився до і після реформування системи грошового забезпечення.

Таким чином, у контексті удосконалення механізму нормативно-правового регулювання інституту пенсійного забезпечення військовослужбовців актуальним завданням є розроблення єдиного комплексного нормативного акта, який би комплексно врегулював питання пенсійного забезпечення військовослужбовців, узгоджувався із загальною пенсійною системою та міжнародними зобов'язаннями України у сфері соціального захисту.

Однією з найактуальніших проблем пенсійного забезпечення залишається фінансове забезпечення військовослужбовців. На сьогодні фінансування пенсій здійснюється переважно за рахунок коштів Державного бюджету України, що робить систему залежною від економічної ситуації та обмежує можливості для стабільних виплат. У зв'язку з повномасштабною війною та значним збільшенням чисельності військових пенсіонерів, навантаження на державні фінанси суттєво зросло.

Питання фінансової стійкості військової пенсійної системи неодноразово порушувалося в аналітичних звітах Рахункової палати України [5]. У цих документах зазначається, що чинна модель пенсійного забезпечення не передбачає довгострокової збалансованості надходжень і видатків, а відсутність накопичувальних елементів робить систему вразливою до макроекономічних коливань. Ситуацію ускладнює також те, що Пенсійний фонд України не має автономного джерела фінансування військових пенсій, а виконує функцію адміністратора бюджетних коштів. Це призводить до затримок у виплатах, особливо у періоди перерозподілу бюджетних асигнувань.

Одним із можливих напрямів вирішення цієї проблеми може бути створення спеціального державного фонду забезпечення військовослужбовців з окремою бюджетною програмою і джерелами наповнення (зокрема за рахунок податків на оборонну сферу, добровільних внесків, міжнародної допомоги), що забезпечить стабільність, передбачуваність та незалежність пенсійної системи від поточних бюджетних процесів.

До дискусійних проблем інституту пенсійного забезпечення військовослужбовців слід віднести й різне правозастосування судами положень Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Велика кількість позовів до Пенсійного фонду України свідчить про недосконалість нормативного регулювання та відсутність єдиних підходів до визначення розміру грошового забезпечення, яке враховується для обчислення пенсії.

Верховний Суд звернув увагу на необхідність урахування всіх складових грошового забезпечення при проведенні перерахунку пенсій. Проте на практиці територіальні органи Пенсійного фонду України застосовують різні підходи, що призводить до неоднакових результатів у справах, що виникають із подібних правовідносин [6].

Суперечності виникають також при визначенні моменту, з якого здійснюється перерахунок пенсії, та підстав для його проведення. Часто військовослужбовці змушені звертатися до суду навіть у випадках, коли право на перерахунок пенсії є очевидним.

Також актуальним питанням є відмови у виплаті військовослужбовцям пенсії, призначеної відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», без обмеження максимальної її розміром.

У відповідному контексті Конституційний Суд України у своєму рішенні від 20 грудня 2016 року №7-рп/2016 [7] зазначив, що в Конституції України виокремлюються певні категорії громадян України, що потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави; до них, зокрема, належать громадяни, які відповідно до статті 17 Конституції України перебувають на службі, у тому числі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, органах, що забезпечують суверенітет і територіальну цілісність, її економічну та інформаційну безпеку (рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 [8], рішення Конституційного Суду України від 17 березня

2004 року № 7-рп/2004 [9]). Організаційно-правові та економічні заходи, спрямовані на забезпечення належного соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей пов'язані не з втратою працездатності, безробіттям або відсутністю достатніх засобів для існування (ст. 46 Конституції України), а особливістю виконуваних ними обов'язків щодо забезпечення однієї з найважливіших функцій держави – захисту суверенітету, територіальної цілісності України (ч. 1 ст. 17 Основного Закону України). Необхідність додаткових гарантій соціальної захищеності цієї категорії громадян як під час проходження служби, так і після її закінчення зумовлена, зокрема, тим, що служба у Збройних Силах України, інших військових формуваннях та правоохоронних органах держави пов'язана з ризиком для життя і здоров'я, підвищеними вимогами до дисципліни, професійної придатності, фахових, фізичних, вольових та інших якостей (абзац 2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002, абзац четвертий пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 17 березня 2004 року № 7-рп/2004). Заходи, спрямовані на забезпечення державою соціального захисту вказаної категорії осіб, у зв'язку, зокрема, з економічною доцільністю, соціально-економічними обставинами не можуть бути скасовані чи звужені.

Київський окружний адміністративний суд у своєму рішенні від 20 травня 2025 року (справа №320/7404/25) також наголосив на тому, що застосування до призначених (перерахованих) пенсій (пенсійних виплат) певної категорії осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб, які мають право на пенсію за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», коефіцієнтів зменшення пенсії згідно статті 46 Закону України Про Державний бюджет України на 2025 рік [10] та п. 1 постанови Кабінету Міністрів України № 1 від 03 січня 2025 року «Про визначення порядку виплати пенсій деяким катего-

ріям осіб у 2025 році у період воєнного стану» [11] призводить до обмеження конституційного права такої категорії осіб на належний соціальний захист, що передбачений спеціальним законом. Виходячи з цього, суд дійшов висновку, що зміна правового регулювання відносин у сфері пенсійного забезпечення осіб, які перебували на військовій службі, та деяких інших осіб можлива лише у випадку внесення відповідних змін до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» та Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», а інші нормативно-правові акти підлягають застосуванню лише у випадку їх прийняття відповідно до цих законів [12].

Підсумовуючи викладене вище, слід наголосити, що такі явища не лише порушують принцип правової визначеності, але й знижують рівень довіри громадян до держави. З огляду на це, актуальним завданням оптимізації інституту пенсійного забезпечення військовослужбовців у зазначеному контексті є уніфікація судової практики, розроблення чітких методичних рекомендацій для Пенсійного фонду України та забезпечення обов'язковості виконання судових рішень у справах щодо пенсійного забезпечення військовослужбовців.

Складність процедур оформлення документів для призначення військових пенсій залишається суттєвою проблемою, особливо для військовослужбовців, які звільняються під час воєнного стану або мають статус учасників бойових дій. Попри те, що відповідно до ст. 12 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» призначення пенсії має здійснюватися без надмірної затримки, на практиці цей процес часто займає кілька місяців.

Основними причинами є відсутність належного обміну інформацією між Міністерством оборони, територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки (ТЦКСП), а також органами Пенсійного фонду України. Значна частина особових справ залишається у паперовій формі, що ускладнює перевірку та передачу даних.

Запровадження електронного документообігу у сфері військового пенсійного забезпечення просувається повільно, хоча відповідні нормативні передумови закладені в Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1351-р від 31 грудня 2024 р. [13].

Отже, необхідним кроком є створення інтегрованої електронної бази, яка б об'єднувала дані про службу, грошове забезпечення та пенсійні нарахування військовослужбовців. Це дозволило б зменшити кількість бюрократичних процедур, уникнути дублювання документів і підвищити оперативність прийняття рішень.

Також слід звернути увагу на те, що окрему категорію становлять військовослужбовці, які після призначення пенсії повернулися на службу під час воєнного стану. Законодавство України не містить чіткої відповіді на питання щодо порядку виплати або призупинення їх пенсій. Відповідно до ч. 3 ст. 43 Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» виплата пенсії може бути припинена на період повторного проходження служби, водночас, відсутній процедурний механізм реалізації цієї норми.

Вбачається, що з метою врегулювання цієї прогалини необхідно оптимізувати пенсійне законодавство України, передбачивши гнучкі механізми нарахування пенсій для осіб, які повторно проходять службу, з урахуванням принципу пропорційності та соціальної справедливості.

Висновки. Таким чином, аналіз актуальних проблем пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні свідчить

про системний характер труднощів, що охоплюють як нормативну, так і фінансову, адміністративну та організаційну площини. Недосконалість законодавства, відсутність єдиного підходу до визначення грошового забезпечення, суперечності судової практики, бюрократичні бар'єри та неврегульованість правового статусу окремих категорій пенсіонерів — створюють передумови для соціальної напруги і знижують ефективність державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців.

Подальше вдосконалення інституту пенсійного забезпечення військовослужбовців має базуватися на принципах справедливості, прозорості та фінансової стабільності, із забезпеченням належного рівня правової визначеності та узгодженості із міжнародними стандартами соціального захисту військових, зокрема доцільним видається:

1) розроблення єдиного комплексного нормативного акта, який би комплексно врегульовував питання пенсійного забезпечення військовослужбовців, узгоджувався із загальною пенсійною системою та міжнародними зобов'язаннями України у сфері соціального захисту;

2) створення спеціального державного фонду забезпечення військовослужбовців з окремою бюджетною програмою і джерелами наповнення (зокрема за рахунок податків на оборонну сферу, добровільних внесків, міжнародної допомоги), що забезпечить стабільність, передбачуваність та незалежність пенсійної системи від поточних бюджетних процесів;

3) уніфікація судової практики, розроблення чітких методичних рекомендацій для Пенсійного фонду України та забезпечення обов'язковості виконання судових рішень у справах щодо пенсійного забезпечення військовослужбовців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 р. № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>.

2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» від 30 серпня 2017 р. № 704. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-%D0%BF#Text>.

3. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про індексацію пенсійних і страхових виплат» від 22 лютого 2023 р. № 118. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2025-%D0%BF#Text>.

5. Рахункова палата України. Звіт про результати аудиту ефективності використання бюджетних коштів, спрямованих на пенсійне забезпечення військовослужбовців (2023). URL: <https://rp.gov.ua/FinControl/FinReports/?id=1493>.

6. Окремі правові аспекти вирішення спорів про призначення та перерахунок пенсій військовослужбовцям і поліцейським. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_pencii_vijsk.pdf?utm_source=chatgpt.com.

7. Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2016 року №7-рп/2016 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини сьомої статті 43, першого речення частини першої статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/7-rp2016>.

8. Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 у справі за конституційним поданням 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 58, 60 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 9 частини першої статті 58 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» і підпункту 1 пункту 1 Закону України «Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів» (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій). URL: <https://ccu.gov.ua/docs/448>.

9. Рішення Конституційного Суду України від 17 березня 2004 року № 7-рп/2004 у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин третьої, четвертої статті 59 Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік» (справа про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів). URL: <https://ccu.gov.ua/docs/496>.

10. Закон України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» від 11 листопада 2024 р. № 4059-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text>.

11. Постанова Кабінету Міністрів України від 03 січня 2025 року № 1 «Про визначення порядку виплати пенсій деяким категоріям осіб у 2025 році у період воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1-2025-%D0%BF#Text>.

12. Рішення Київського окружного адміністративного суду від 20 травня 2025 року (справа №320/7404/25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127475561>.

13. Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1351-р від 31 грудня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-%D1%80#n14>.

Стаття надійшла у редакцію: 07.10.2025

Стаття прийнята: 24.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

СПАДКУВАННЯ КРІОКОНСЕРВОВАНОГО РЕПРОДУКТИВНОГО БІОМАТЕРІАЛУ ЛЮДИНИ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Крушельницька Ганна Леонідівна,

orcid.org/0000-0001-9934-6973

кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені
академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

У статті відзначається актуальність закріплення у цивільному законодавстві поняття та правового режиму біоматеріалу людини. У зв'язку із цим аналізуються положення проекту Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої. Відзначається проблема неврегульованості визначення подальшої долі кріоконсервованого репродуктивного біоматеріалу та ембріонів людини *in vitro* у випадку смерті особи (осіб), від якої вони походять.

Автором досліджується актуальна вітчизняна судова практика з розгляду питань щодо переходу прав на кріоконсервований репродуктивний біоматеріал та ембріони людини *in vitro*. Відзначається, що суди вирішують спори щодо можливості посмертного використання кріоконсервованого репродуктивного матеріалу пацієнтів, ґрунтуючись на нормах щодо захисту особистих немайнових прав осіб. Водночас підкреслюється, що такий підхід є не зовсім вдалим у контексті посмертної репродукції, оскільки доцільніше використовувати положення спадкового права, на що вказують як вже запроваджені зміни у чинному законодавстві, так і проекти законів у сфері допоміжних репродуктивних технологій.

У статті відзначається, що зважаючи на мету здійснення кріоконсервації репродуктивного біоматеріалу та ембріонів людини *in vitro* і тісний генетичний зв'язок із померлим, видається, що включення таких об'єктів до складу спадщини не позбавлене біоетичних проблем, тому потребує окремого врегулювання. У зв'язку із цим пропонується за аналогією з положеннями статті 1227 ЦК України передбачити можливість переходу прав на кріоконсервований біоматеріал та ембріони людини *in vitro* у порядку сингулярного правонаступництва, за якого до правонаступника переходять окремі права та обов'язки.

Автором аналізується проблема переходу прав на кріоконсервовані ембріони людини *in vitro* у випадку, якщо вони належать подружжю або жінці та чоловіку, що не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою, на праві спільної сумісної власності. Досліджуються можливості спадкування кріоконсервованих ембріонів людини *in vitro* як за наявності зробленого за життя спільного розпорядження подружжя на випадок смерті, так і у разі його відсутності.

Ключові слова: об'єкти цивільних прав, об'єкти приватних відносин, біомедичні технології, біоматеріали, спадкування, допоміжні репродуктивні технології, ембріони людини *in vitro*.

Krushelnitska Hanna. Inheritance of cryopreserved human reproductive biomaterial: current issues of judicial practice

The article notes the relevance of consolidating the concept and legal regime of human biomaterial in civil legislation. In this regard, the provisions of the draft Law on Amendments to the Civil Code of Ukraine in connection with the update (recodification) of the provisions of Book One are analyzed. The problem of unregulated determination of the further fate of cryopreserved reproductive biomaterial and human embryos *in vitro* in the event of the death of the person (persons) from whom they originate is noted.

The author studies current domestic judicial practice on the consideration of issues regarding the transfer of rights to cryopreserved reproductive biomaterial and human embryos *in vitro*. It is noted that courts resolve disputes regarding the possibility of posthumous use of cryopreserved

reproductive material of patients, based on the norms for the protection of personal non-property rights of individuals. At the same time, it is emphasized that such an approach is not entirely successful in the context of posthumous reproduction, since it is more expedient to use the provisions of inheritance law, as indicated by both the already introduced changes in the current legislation and the draft laws in the field of assisted reproductive technologies.

The article notes that given the purpose of cryopreservation of reproductive biomaterial and human embryos in vitro and the close genetic connection with the deceased, it seems that the inclusion of such objects in the inheritance is not devoid of bioethical problems, therefore it requires separate regulation. In this regard, it is proposed, by analogy with the provisions of Article 1227 of the Civil Code of Ukraine, to provide for the possibility of transferring rights to cryopreserved biomaterial and human embryos in vitro in the order of singular succession, under which separate rights and obligations are transferred to the successor.

The author analyzes the problem of the transfer of rights to cryopreserved human embryos in vitro in the event that they belong to a spouse or a woman and a man who are not in a registered marriage to each other, on the right of joint ownership. The possibilities of inheritance of cryopreserved human embryos in vitro are investigated both in the presence of a joint disposition made during the spouses' lifetime in the event of death, and in its absence.

Key words: *objects of civil rights, objects of private relations, biomedical technologies, biomaterials, inheritance, assisted reproductive technologies, human embryos in vitro.*

Вступ. Як уже неодноразово зазначалося в попередніх авторських наукових дослідженнях, розвиток сучасних біомедичних технологій призвів до появи нових об'єктів біологічного походження, щодо яких складаються реальні цивільні правовідносини. Ще в Концепції щодо основних напрямів системного оновлення Цивільного кодексу України пропонувалося проаналізувати доцільність включення до переліку об'єктів цивільних прав низки об'єктів, поява яких зумовлена розвитком медицини (зокрема, біологічного матеріалу) [1]. І вже у проекті Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої, що 22 жовтня 2025 року був прийнятий Верховною Радою України за основу, навіть з'явилася обережна спроба прояснити правову природу людських біоматеріалів. Зокрема, вказаним проектом пропонується у ч. 2 ст. 177-2 ЦК України закріпити, що «Тіло людини, його частини, анатомічні матеріали не є речами і не можуть бути об'єктами приватних відносин, крім випадків, визначених цим Кодексом та/або іншим законом. Відокремлені частини тіла людини, органи, тканини та біологічні матеріали можуть бути об'єктом цивільних прав лише у межах і порядку, визначених цим Кодексом та/або іншим законом, за умови дотримання принципів поваги до людської гідності, права на тілесну недоторканність та заборони його комерціалізації» [2]. Незважаючи на те,

що запропоноване формулювання далеке від досконалості, оскільки не містить чіткого визначення поняття біологічних матеріалів людини, а сама норма характеризується бланкетним способом викладення, поява такого положення у проекті Закону про внесення змін до ЦК України як мінімум вказує на формування підходу, згідно якого біоматеріали людини у приватних правовідносинах загалом розглядаються як об'єкти цивільних прав, хоча і з певними «умовами» та «межами». Отже у законопроектній роботі спостерігаються позитивні зрушення у напрямку врегулювання об'єктивно існуючих суспільних відносин, пов'язаних із розвитком біомедицини. Між тим, за відсутності закріплення у цивільному законодавстві чітких дефініцій та розробки зрозумілого цивільно-правового режиму біоматеріалів людини в цілому та конкретних їх видів, з практичної точки зору суттєвих змін у сфері правового регулювання відносин, об'єктом яких є біоматеріали людини, не відбудеться.

Зважаючи на те, що біологічні об'єкти людського походження використовуються у різних біомедичних технологіях, варто відзначити, що найбільш «звичними» для сприйняття пересічних громадян стали допоміжні репродуктивні технології (ДРТ), які з інноваційних методів лікування безпліддя плавно перекочували у цілком традиційні. Саме тому суб'єкти права законодавчої ініціативи вже котрий рік не полишають спроб врегулювати низку

питань, пов'язаних із застосуванням ДРТ, що на сьогоднішній день залишаються поза законом. Одним із таких не врегульованих питань є доля кріоконсервованого репродуктивного біоматеріалу та ембріонів людини *in vitro* у випадку смерті особи (осіб), від якої вони походять, у зв'язку із чим між суб'єктами цивільних правовідносин виникають судові спори. Особливої актуальності це питання набуло у зв'язку із тим, що в умовах участі великої кількості військовослужбовців в обороні держави від збройної агресії, вони бажають зберегти свої статеві клітини з метою подальшого їх використання у програмах запліднення *in vitro*, аби в разі смерті могли бути реалізовані репродуктивні права загиблого, у тому числі права на збереження генетичного зв'язку із наступними поколіннями. Однак вітчизняне законодавство не містить норм, які регулюють порядок висловлення волі власника репродуктивного біологічного матеріалу чи ембріонів *in vitro* щодо його використання на випадок смерті особи, тому суди вимушені приймати рішення, звертаючись до аналогії права та аналогії закону, у результаті висновки, яких доходять суди, викликають жваві дискусії у спільнотах правозахисників та науковців. Зокрема профільними комітетами Національної асоціації адвокатів України 24 жовтня 2025 року навіть було проведено науково-практичний круглий стіл на тему «ДРТ: правничі та праволюдні виклики сьогодення», де обговорювалися нові законопроекти щодо ДРТ, а також детально аналізувалася судова практика у цій сфері.

У зв'язку із викладеним вище, **метою цієї статті** стало дослідження проблемних питань спадкування кріоконсервованого репродуктивного матеріалу та ембріонів людини *in vitro* крізь призму вітчизняної судової практики.

Основний матеріал дослідження. Оскільки перехід прав на кріоконсервовані біоматеріали людини до інших осіб після її смерті не врегульований законодавством, на практиці з'явилися непоодинокі випадки звернення до суду з метою врегулювання відносин між одним із подружжя померлого та медичним закладом, з яким укладено договір на кріокон-

сервацію та зберігання репродуктивного біоматеріалу.

Зокрема, у провадженні Святошинського районного суду м. Києва перебувала справа №759/265/23 за позовом загиблого під час воєнних дій чоловіка до клініки репродуктивної медицини про зобов'язання надати їй медичну послугу щодо проведення запліднення *in vitro* з посмертним використанням кріоконсервованого за життя репродуктивного матеріалу покійного чоловіка, оскільки умовами договору про надання послуг кріоконсервування сперми встановлено, що у разі смерті пацієнта договір достроково припиняється, а кріоконсервована сперма підлягає розмороженню (утилізації). Рішенням суду від 14.04.2023 року позов було задоволено з посиланням на необхідність захисту репродуктивних прав людини, зокрема права на батьківство [3].

Подібна справа №947/7597/24 розглядалася Київським районним судом м. Одеси за позовом дружини загиблого військовослужбовця до клініки репродуктивної медицини, у якому вона просила суд надати їй право на розпорядження та використання біологічного матеріалу (сперми) її померлого чоловіка для проведення штучного запліднення з метою продовження роду свого чоловіка. Необхідність звернення до суду у дружини загиблого виникла у зв'язку із тим, що клініка репродуктивної медицини відмовила їй у наданні дозволу на використання кріоконсервованих репродуктивних клітин (сперми), оскільки заявницею не було надано документів, що дають їй право на використання біоматеріалу покійного чоловіка, а саме письмового нотаріального посвідчення на розпорядження (заяви) та/або нотаріально посвідченого заповіту на розпорядження біологічним матеріалом та/або відповідного рішення суду. Розглянувши зазначену справу, суд у своєму рішенні від 18.06.2024 року вказав, що у зв'язку з відсутністю правового механізму щодо розпорядження та подальшого посмертного використання кріоконсервованого за життя репродуктивного матеріалу чоловіків межі оцінки можливості відновлення права позивачки судом мають бути настільки широкими, наскільки це необхідно для можливості досягнення

балансу приватних та публічних інтересів. Тому враховуючи, що репродуктивне право є одним із основних та важливих природних прав людей, що може реалізовуватися різними способами, забезпеченими законодавцем, суд дійшов висновку, що позов підлягає задоволенню [4].

Таким чином, суди вирішували спори щодо можливості посмертного використання кріоконсервованого репродуктивного матеріалу пацієнтів, ґрунтуючись на нормах щодо захисту особистих немайнових прав осіб, однак такий підхід видається не зовсім слушним у контексті посмертної репродукції, оскільки доцільніше використовувати положення спадкового права, на що вказують як вже запроваджені зміни у чинному законодавстві, так і проекти законів у сфері ДРТ.

Так, підпунктом 3 пункту 2 Прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» передбачено, що у разі смерті або оголошення судом померлою особи, репродуктивні клітини якої зберігаються відповідно до законодавства, їх безоплатне зберігання відповідно до цього Закону здійснюється протягом трьох років з моменту смерті такої особи або оголошення судом її померлою. Після закінчення цього строку подальше зберігання таких клітин може бути продовжене за рахунок іншої особи, визначеної у заповіті особи щодо власних репродуктивних клітин, які зберігаються відповідно до законодавства, на випадок її смерті або оголошення судом її померлою [5]. Враховуючи, що згідно ст. 1233 ЦК України заповітом є особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті, і законодавець передбачає можливість скласти заповіт щодо кріоконсервованого репродуктивного біоматеріалу, відповідно щодо нього як до об'єкта цивільних прав можуть складатися відносини спадкування. Однак за відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини, право на спадкування почергово одержують спадкоємці за зако-

ном. Водночас зважаючи на мету здійснення кріоконсервації репродуктивного біоматеріалу людини та тісний генетичний зв'язок із померлим, видається, що включення таких об'єктів до складу спадщини не позбавлене біоетичних проблем, тому потребує окремого врегулювання.

У зв'язку з цим варто звернути увагу, що на сьогоднішній день у Верховній Раді України зареєстровано Проект Закону про застосування допоміжних репродуктивних технологій №13683 від 22.08.2025, поданий Кабінетом Міністрів України, а також альтернативний законопроект №13683-1 від 04.09.2025, що надійшов від одного з Народних депутатів України. Не зважаючи на те, що обидва законопроекти не вирішують повністю усіх проблем, що виникають на практиці під час застосування ДРТ, і потребують доопрацювання, у цій статті увага зосереджена саме на питанні подальшої долі прав на кріоконсервований репродуктивний біоматеріал та ембріони людини *in vitro*, тому розглянемо, що саме пропонується у зазначених законопроектах для його врегулювання.

Зокрема проектом №13683 від 22.08.2025 передбачається, що «У разі смерті, оголошення особи померлою, репродуктивні клітини якої зберігаються, подальше зберігання та використання репродуктивних клітин забороняється, а зберігання припиняється з подальшою утилізацією, якщо інше не передбачено *законом або розпорядженням (заявою)* особи щодо власних репродуктивних клітин. У такому випадку, після смерті особи, має право розпоряджатися її репродуктивними клітинами особа, визначена у заяві (стаття 17 проекту) [6].

У свою чергу, проект №13683-1 від 04.09.2025 взагалі не містить норм щодо подальшої долі кріоконсервованого репродуктивного біоматеріалу пацієнтів, що померли, обмежуючись лише включенням відповідних положень до договору сурогатного материнства [7].

Між тим, вже на сьогоднішній день при існуючому правовому регулюванні пацієнти програми ДРТ можуть скласти розпорядження на випадок смерті щодо можливості використання своїх кріоконсервованих репродуктивних біоматеріалів іншими особами (другим з подружжя

чи батьками) як з репродуктивною метою, так і з будь-якою іншою (наприклад з науковою). Таке розпорядження може бути втілено і в заповіті, і в договорі чи інформованій добровільній згоді на кріоконсервацію та зберігання біоматеріалу, і в спеціальній заяві медичному закладу, де щодо пацієнта проводиться лікування методами ДРТ.

Однак у випадку відсутності такої вказівки померлого, законодавством має бути передбачено спеціальний механізм переходу прав на кріоконсервованій біоматеріал померлого до членів його сім'ї з метою забезпечення реалізації їх прав на батьківство/материнство або ж прямого генетичного зв'язку із наступними поколіннями. У зв'язку із цим, за аналогією з положеннями статті 1227 ЦК України, доцільно передбачити можливість переходу прав на кріоконсервованій біоматеріал у порядку сингулярного правонаступництва, за якого до правонаступника переходять окремі права та обов'язки.

Дещо складнішим з практичної точки зору є спадкування кріоконсервованих ембріонів *in vitro*, оскільки право власності на них найчастіше належить не одній особі, як у випадку із кріоконсервованими статевими клітинами, а подружжю.

Так, значний резонанс у цивілістичній спільноті викликало рішення Центрального районного суду м. Дніпра від 08 вересня 2025 року у справі №203/4924/23 за позовом батьків померлого чоловіка до його дружини та клініки репродуктивної медицини про передачу їм на зберігання ембріонів, встановлення факту генетичного зв'язку між зазначеними ембріонами та позивачами, визнання права позивачів як подружжя на застосування репродуктивних технологій через сурогатне материнство за допомогою вказаних ембріонів, зобов'язання вжиття заходів щодо забезпечення права позивачів як подружжя на застосування ДРТ через сурогатне материнство за допомогою спірних ембріонів, визнання права позивачів на подальшу реєстрацію факту народження дитини, яка народиться за допомогою застосування ДРТ через сурогатне материнство за допомогою цих ембріонів, як батьків дитини. Вирішуючи справу, суд вважав за можливе вирі-

шити питання про ембріони за аналогією закону: оскільки доля репродуктивних клітин померлої особи може регулюватися її заповітом (тобто не відноситься до особистих немайнових прав, а регулюється як майнові відносини), то і до визначення правового статусу ембріонів слід застосувати положення про майнові права, з обмеженням їх вимогами щодо додержання моральних засад суспільства, передбаченими ч. 4 ст. 13 ЦК України. Таким чином, закономірно розглядаючи ембріони *in vitro* як об'єкти цивільних справ, що входять до складу спадщини, суд, задовольняючи позов, ґрунтувався серед іншого і на тому, що відповідач (дружина померлого) «добровільно відмовилась від своєї частки у спадщині за законом після смерті її чоловіка, на яку вона мала право в порядку ст. 1261 ЦК України, та можливості при поділі спадщини в натурі (ч. 2 ст. 1278 ЦК України) порушувати питання перед іншими спадкоємцями про свої переважні права на спірні ембріони (зокрема, з мотивів більш тісного їх зв'язку з нею), а в разі недосагнення згоди звернутись за вирішенням спору до суду» [8].

В цілому підтримуючи можливість переходу прав на кріоконсервовані ембріони *in vitro* після смерті їх власника/власників у порядку сингулярного правонаступництва, все ж видається, що суд не врахував того факту, що спірні ембріони належали померлому та його дружині на праві спільної власності, оскільки були утворені шляхом злиття статевих клітин кожного з них. При цьому, як визначено статтею 368 ЦК України, спільна власність двох або більше осіб без визначення часток кожного з них у праві власності є спільною сумісною власністю.

У зв'язку із цим необхідно враховувати, що відповідно до статті 1226 ЦК України частка у праві спільної сумісної власності спадкується на загальних підставах і суб'єкт права спільної сумісної власності має право заповідати свою частку у праві спільної сумісної власності до її визначення та виділу в натурі. Таким чином, не зважаючи на те, що за матеріалами справи №203/4924/23 дружина померлого відмовилась від спадщини, до складу якої входила $\frac{1}{2}$ частка у праві спільної

сумісної власності на кріоконсервовані ембріони *in vitro*, вона залишилася власником своєї $\frac{1}{2}$ частки у праві власності на них. У свою чергу, статтею 369 ЦК України передбачено, що співвласники майна, що є у спільній сумісній власності, володіють і користуються ним спільно, якщо інше не встановлено домовленістю між ними, а розпоряджання спільним сумісним майном здійснюється за згодою всіх співвласників, якщо інше не встановлено законом. Оскільки спільна сумісна власність одного з подружжя та батьків спадкодавця на кріоконсервовані ембріони *in vitro* виглядає досить абсурдно, у законодавстві необхідно прямо врегулювати питання переходу прав на такі об'єкти у випадку смерті їх власника або одного зі співвласників. Однак існуючі законопроектні пропозиції навряд чи можуть вирішити означену проблему. Зокрема проектом закону №13683-1 від 04.09.2025 передбачається положення згідно якого у випадках смерті або визнання померлим в судовому порядку подружжя (одного із подружжя), використання кріоконсервованих ембріонів, що належать подружжю забороняється, якщо не існує письмово оформленого розпорядження (заповіту) пацієнта (пацієнтів) (стаття 24 проекту) [7]. Тобто таке формулювання не лише не допускає можливості переходу прав на ембріони до батьків їх померлого співвласника, але і не передбачає можливості набуття таких прав другим із подружжя в порядку сингулярного правонаступництва за відсутності спеціального розпорядження ембріонами *in vitro* на випадок смерті. Альтернативний проект закону №13683 від 22.08.2025 взагалі не містить положень щодо спадкування кріоконсервованих ембріонів *in vitro*, однак у ньому пропонується встановити, що власниками ембріона людини *in vitro* є подружжя або одинока особа у випадку культивування ембріона людини після смерті іншої особи згідно із заявою на розпорядження репродуктивними клітинами іншої особи після її смерті або за наявності заяви щодо розпорядження ембріоном людини *in vitro* другим з подружжя після смерті одного з подружжя (стаття 16 проекту) [6]. Відповідно, і в цьому законопроекті не передбачено можливості переходу прав

померлого на ембріони *in vitro* до будь-яких інших осіб, крім другого з подружжя.

Однак такий підхід видається дещо звуженим, оскільки не враховує необхідності визначення подальшої долі кріоконсервованих ембріонів *in vitro* у випадку, якщо за життя їх власника чи співвласника не було зроблено особистого розпорядження на випадок смерті. Крім того, якщо власниками таких ембріонів є подружжя, а не одна особа, розпорядження ними на випадок смерті має бути спільним та відповідати вимогам, передбаченим для заповіту подружжя. Тобто частка у праві спільної сумісної власності на кріоконсервовані ембріони *in vitro* після смерті одного з подружжя має переходити до другого з подружжя, який його пережив і лише у разі смерті останнього право на спадкування мають особи, визначені подружжям у заповіті (чи іншій спільній заяві).

Висновки. Таким чином, розглядаючи кріоконсервовані репродуктивні біологічні матеріали та ембріони людини *in vitro* як самостійні об'єкти цивільних прав, можна дійти висновку, що вони можуть бути об'єктами спадкових правовідносин. А враховуючи особливу правову природу таких біологічних об'єктів, можливі наслідки та біоетичні аспекти їх посмертного використання, видається, що право власності на них після смерті їх власника (або співвласника) має переходити до правонаступників на підставі «особистого розпорядження» на випадок смерті особи (чи аналогу заповіту подружжя, якщо йдеться про спільні ембріони *in vitro*) або у порядку сингулярного правонаступництва.

У зв'язку із цим в умовах рекодифікації цивільного законодавства пропонується доповнити положення книги шостої ЦК України статтею «Право на кріоконсервований репродуктивний біоматеріал, який належав спадкодавцю» такого змісту:

«1. Фізична особа, чиї кріоконсервовані репродуктивні біоматеріали (сперматозоїди або яйцеклітини, тканина яєчка або його придатків, тканина яєчника та ембріони) або ембріони *in vitro*, знаходяться на зберіганні у закладі охорони здоров'я або біобанку, має право розпорядитися правом на кріоконсервований репродуктив-

ний біоматеріал на випадок своєї смерті, зробивши відповідне особисте розпорядження закладу охорони здоров'я чи біобанку у договорі про надання медичних послуг у сфері допоміжних репродуктивних технологій, договорі зберігання чи в окремій письмовій нотаріально посвідченій заяві-розпорядженні.

2. Кожне нове особисте розпорядження правом на кріоконсервований репродуктивний біоматеріал скасовує попереднє і не відновлює розпорядження, яке зроблене перед ним.

3. Права та обов'язки щодо кріоконсервованого репродуктивного біоматеріалу померлого, щодо якого за життя не було зроблено особисте розпорядження, переходять до членів його сім'ї: другого з подружжя або батьків (у разі відсутності другого з подружжя). У разі відсутності або відмови членів сім'ї від прав на кріоконсервований репродуктивний біоматеріал померлого, права на нього переходять до закладу охорони здоров'я або біобанку, де зберігається біоматеріал.

4. Подружжя або жінка та чоловік, що не перебувають у зареєстрованому шлюбі

між собою, чиї кріоконсервовані ембріони *in vitro* знаходяться на зберіганні у закладі охорони здоров'я або біобанку, мають право розпорядитися правом на кріоконсервовані ембріони *in vitro* на випадок смерті одного з них або їх обох, зробивши відповідне спільне розпорядження закладу охорони здоров'я чи біобанку у договорі про надання медичних послуг у сфері допоміжних репродуктивних технологій, договорі зберігання чи в окремій письмовій нотаріально посвідченій заяві-розпорядженні.

5. Права та обов'язки одного з подружжя або жінки та чоловіка, що не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою, щодо кріоконсервованих ембріонів *in vitro* у разі смерті другого з них, якщо за життя ними не було зроблено спільного розпорядження, переходять до другого з подружжя або до батьків (у разі відсутності другого з подружжя). У разі відсутності або відмови членів сім'ї від прав померлого на кріоконсервовані ембріони *in vitro*, права на них переходять до закладу охорони здоров'я або біобанку, де вони зберігаються».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
2. Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої №14056 від 21.09.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57356>.
3. Рішення Святошинського районного суду м. Києва від 14.04.2023 року у справі №759/265/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111073607>.
4. Рішення Київського районного суду м. Одеси від 18.06.2024 року у справі №947/7597/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119924715>.
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство): Закон України від 22.11.2023 № 3496-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-20#Text>.
6. Проект Закону про застосування допоміжних репродуктивних технологій №13683 від 22.08.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57179>.
7. Проект Закону про застосування допоміжних репродуктивних технологій №13683-1 від 04.09.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57257>.
8. Рішення Центрального районного суду м. Дніпра від 08 вересня 2025 року у справі 203/4924/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130344534>.

Стаття надійшла у редакцію: 31.10.2025

Стаття прийнята: 14.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

УДК 347.91/.95

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.3>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ СПРОЩЕНИХ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Петровський Андрій Володимирович,
 orcid.org/0000-0001-8607-282X
 кандидат юридичних наук, доцент,
 професор кафедри цивільного права та процесу
 Національної академії внутрішніх справ

Статтю присвячено комплексному аналізу методологічних засад дослідження інституту спрощених судових процедур у цивільному процесі України. Актуальність теми визначається потребами сучасного суспільства у створенні ефективної та доступної системи правосуддя, орієнтованої на швидке й справедливе вирішення спорів. Запровадження інституту спрощених судових процедур у Цивільному процесуальному кодексі України розглядається як один із ключових напрямів реформування судової системи, спрямований на підвищення ефективності судочинства, зменшення навантаження на суди, скорочення строків розгляду справ і мінімізацію процесуальних витрат. Метою дослідження є визначення теоретичних і практичних засад формування методології вивчення цього інституту та обґрунтування системи наукових методів, що забезпечують комплексне, всебічне й об'єктивне дослідження його природи та функцій. Методологічну основу становлять загальнонаукові методи (діалектичний, системно-структурний, аналіз і синтез, індукція та дедукція), спеціально-правові (формально-юридичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, метод тлумачення норм права) та міждисциплінарні (соціологічний, статистичний, емпіричний) підходи. Доведено, що їх поєднання дозволяє досягти цілісного розуміння сутності інституту спрощених процедур, оцінити ефективність його функціонування у судовій практиці, виявити проблеми правозастосування та виробити рекомендації щодо вдосконалення процесуального законодавства. Виокремлено основні методологічні труднощі: відсутність єдності в доктрині, нечіткість законодавчих понять, залежність наукового аналізу від мінливої судової практики та недостатній розвиток міждисциплінарних методів. Зроблено висновок, що інтеграція різних методів дослідження сприяє формуванню цілісної наукової концепції інституту спрощених судових процедур, уніфікації судової практики, розвитку правової науки та підвищенню ефективності цивільного судочинства в Україні.

Ключові слова: цивільний процес, спрощені судові процедури, методологія дослідження, процесуальна економія, судова реформа, міждисциплінарні методи, ефективність правосуддя.

Petrovskyi Andrii. Methodological principles of research by the institute of simplified civil procedures

The article is devoted to a comprehensive analysis of the methodological foundations for studying the institute of simplified judicial procedures in the civil process of Ukraine. The relevance of the topic is determined by the needs of modern society to create an effective and accessible system of justice focused on the prompt and fair resolution of disputes. The introduction of the institute of simplified judicial procedures into the Civil Procedure Code of Ukraine is considered one of the key directions of judicial reform aimed at increasing the efficiency of proceedings, reducing the workload of courts, shortening the duration of case consideration, and minimizing procedural costs. The purpose of the study is to define the theoretical and practical foundations for forming a methodology for examining this institute and to substantiate a system of scientific methods that ensure a comprehensive, thorough, and objective analysis of its nature and functions. The methodological basis includes general scientific methods (dialectical, system-structural, analysis and synthesis, induction and deduction), special legal methods (formal-legal, comparative-legal, historical-legal, and interpretation of legal norms), and interdisciplinary

approaches (sociological, statistical, and empirical). It has been proven that their combination allows for a holistic understanding of the essence of simplified procedures, assessing the effectiveness of their functioning in judicial practice, identifying problems in law enforcement, and developing recommendations for improving procedural legislation. The main methodological difficulties are highlighted: lack of unity in the doctrine, ambiguity of legal terminology, dependence of scientific analysis on variable judicial practice, and insufficient development of interdisciplinary methods. It is concluded that the integration of various research methods contributes to the formation of a holistic scientific concept of the institute of simplified judicial procedures, the unification of judicial practice, the development of legal science, and the improvement of the efficiency of civil justice in Ukraine.

Key words: *civil procedure, simplified judicial procedures, research methodology, procedural economy, judicial reform, interdisciplinary methods, efficiency of justice.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку цивільного процесуального права України характеризується прагненням забезпечити баланс між доступністю правосуддя, ефективністю судового розгляду та процесуальною економією. Одним із ключових механізмів досягнення цього балансу є інститут спрощених судових процедур, закріплений у Цивільному процесуальному кодексі (далі – ЦПК) України [1]. Він покликаний забезпечити швидке та менш формалізоване вирішення малозначних і нескладних справ, зменшити навантаження на суди, а також гарантувати своєчасний захист прав і свобод учасників процесу.

Актуальність дослідження обумовлюється тим, що спрощені процедури є відносно новим інститутом для українського цивільного процесу, а отже потребують глибокого теоретико-правового аналізу та вироблення чіткої методології їх дослідження. Без системного підходу неможливо належно оцінити їх ефективність, визначити межі застосування, а також виявити проблеми практичної реалізації.

Дослідження цього інституту неможливе без з'ясування його методологічних засад, адже саме від вибору методів і підходів залежить глибина й обґрунтованість наукових висновків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попри значну увагу науковців та практиків до проблематики спрощених судових процедур, дослідження цього інституту стикається з низкою методологічних труднощів. Вони обумовлені як новизною самого явища для української правової системи, так і складністю його комплексного аналізу з урахуванням правових, соціальних та практичних аспектів.

Однією з ключових проблем є невизначеність у науковій доктрині щодо природи та меж інституту спрощених процедур. Одні автори розглядають їх як підвид позовного провадження, інші – як самостійний інститут цивільного процесу. Відсутність єдності у підходах ускладнює вироблення чіткої методології дослідження, адже неможливо узгоджено визначити предмет аналізу.

Законодавство (зокрема, ЦПК України) містить низку оціночних категорій: «малозначна справа», «справа незначної складності», «розумні строки розгляду». Відсутність законодавчого визначення цих понять призводить до їх неоднозначного тлумачення судами, що ускладнює застосування формально-юридичного методу та створює методологічну невизначеність.

У багатьох випадках саме практика Верховного Суду та судів апеляційної інстанції формує підхід до застосування норм щодо спрощеного провадження. Це означає, що методологія дослідження повинна враховувати динамічність правозастосування та постійні зміни у судовій практиці. Таким чином, дослідник змушений поєднувати теоретико-правовий та емпіричний підходи.

Хоча соціологічні й статистичні методи дозволяють оцінити ефективність інституту, їх застосування має певні обмеження. Наприклад, офіційна статистика не завжди містить розгорнуту інформацію саме щодо спрощених справ, а соціологічні дослідження щодо рівня довіри громадян до спрощеного провадження в Україні є поодинокими. Це знижує репрезентативність емпіричної бази.

Існує небезпека зведення дослідження лише до аналізу норм ЦПК України без

урахування практики їх застосування та соціального контексту. Такий підхід веде до формалізму й не відображає реальної ролі спрощених процедур у забезпеченні права на справедливий суд. Подолання цього ризику можливе шляхом застосування комплексної методології, що поєднує формально-юридичний аналіз із соціологічними та статистичними методами.

Своєю чергою, запозичення моделей спрощеного судочинства з інших правових систем потребує обережності. Пряме перенесення зарубіжних процедур в українські реалії не завжди можливе через відмінності у правовій культурі, рівні довіри до судової влади та процесуальних традицій. Тому порівняльно-правовий метод має застосовуватися з урахуванням національних особливостей, що також ускладнює методологію дослідження.

Таким чином, методологічні проблеми дослідження інституту спрощених судових процедур полягають у невизначеності доктринальних підходів, недосконалості понятійного апарату, залежності від судової практики та складності використання міждисциплінарних методів. Подолати ці виклики можливо лише шляхом формування цілісної методологічної системи, яка поєднує класичні правові методи з емпіричними та соціологічними інструментами.

Метою статті є з'ясування методологічних основ дослідження інституту спрощених судових процедур у цивільному процесі, визначення комплексу наукових методів, що дозволяють комплексно досліджувати даний інститут, а також формування підходів до його подальшого удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Запровадження спрощених судових процедур у цивільному процесі зумовлене загальносвітовими тенденціями розвитку правосуддя, що орієнтоване на забезпечення більшої доступності суду для громадян і бізнесу. Традиційні форми розгляду цивільних справ, що характеризуються складною процесуальною структурою, часто є занадто громіздкими і не відповідають потребам сучасного суспільства.

У науковій літературі поняття «спрощені судові процедури» трактується

по-різному. Частина дослідників визначає їх як особливі, скорочені процесуальні форми розгляду справ, спрямовані на оперативне вирішення малозначних спорів (зокрема, В. В. Комаров [2], Є. О. Харитонов [3], І. А. Боровська [4], Я. Л. Коломієць, Д. О. Комісарова, Я. В. Сиротенко [5]). Інші підкреслюють їх роль у зменшенні навантаження на судову систему, скороченні судових витрат та підвищенні ефективності правосуддя (Т. В. Колодницька [6], Р. Л. Сопільник [7]).

Законодавче закріплення інституту спрощеного позовного провадження в Україні відбулося з прийняттям нового Цивільного процесуального кодексу у 2017 році. Відповідно до ст. 274 ЦПК України [1], спрощене позовне провадження застосовується для розгляду малозначних справ, справ незначної складності та у випадках, коли цього вимагає розумність строків розгляду. Особливістю цього провадження є відсутність обов'язковості судових засідань у всіх справах, можливість розгляду справи за письмовими матеріалами, а також скорочені строки процесуальних дій.

Порівняльний аналіз свідчить, що спрощені процедури широко застосовуються і в зарубіжних правових системах. Так, у Німеччині існує інститут наказного провадження (*Mahnverfahren*), у Франції – процедура *ordonnance d'injonction de payer*, у Великій Британії – *small claims track*. Усі ці процедури спрямовані на прискорення розгляду нескладних справ, що дозволяє економити ресурси як судів, так і сторін.

Таким чином, інститут спрощених судових процедур у цивільному процесі України має як національні особливості, так і спільні риси із зарубіжними правовими системами, що створює підґрунтя для методологічного аналізу на основі порівняльно-правового підходу.

Дослідження будь-якого правового інституту передбачає наявність чіткої методологічної основи, яка дозволяє всебічно, комплексно та об'єктивно вивчити його сутність, функції, призначення та ефективність. Інститут спрощених судових процедур у цивільному процесі не є винятком. Його новизна для української

правової системи, а також динаміка розвитку вимагають використання цілого комплексу методів: загальнонаукових (діалектичний, системно-структурний, аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, які дають можливість розглядати інститут у його розвитку та взаємозв'язках із іншими процесуальними категоріями); спеціально-правових (формально-юридичний (для аналізу змісту норм ЦПК), порівняльно-правовий (для зіставлення української моделі з іноземними правовими системами), історико-правовий (для простеження еволюції інституту), метод тлумачення норм права (для виявлення особливостей застосування положень ЦПК)); та міждисциплінарних (соціологічний (опитування учасників процесу, дослідження думки правників), статистичний (аналіз кількості справ, розглянутих у спрощеному порядку), емпіричний (вивчення реальних судових рішень)).

Діалектичний метод дозволяє розглядати інститут спрощених процедур у розвитку та взаємозв'язках. Йдеться про те, що спрощене провадження виникло як результат об'єктивної потреби суспільства в оперативному судовому захисті, є похідним від класичного позовного провадження, але водночас впливає на трансформацію усього цивільного процесу. Використання діалектичного підходу забезпечує розуміння того, що спрощені процедури є не статичною категорією, а динамічним явищем, яке змінюється під впливом суспільних потреб і судової практики.

Системно-структурний метод спрямований на дослідження спрощеного провадження як елемента системи цивільного процесуального права. Він дозволяє визначити місце спрощених процедур серед інших форм провадження (позовного, наказного, окремого), встановити їхні структурні елементи (суб'єкти, процесуальні дії, строки, рішення суду), а також виявити взаємозв'язки між ними.

Метод аналізу і синтезу використовується для розкладання інституту на складові елементи (аналіз) і подальшого їх узагальнення (синтез). Наприклад, аналізується окремо порядок відкриття провадження, процесуальні строки, права та обов'язки сторін, роль суду, після чого

формується цілісне уявлення про функціонування інституту.

За допомогою індукції можна узагальнити конкретні приклади судової практики застосування спрощених процедур, що дає змогу сформулювати загальні висновки про ефективність чи проблемність цього інституту. Дедукція ж забезпечує перевірку загальних наукових положень на практиці, шляхом їх співвіднесення з окремими кейсами.

Формально-юридичний метод є одним із ключових при дослідженні спрощених процедур. Він дозволяє аналізувати положення Цивільного процесуального кодексу України (зокрема, Глави 10 «Розгляд справ у порядку спрощеного провадження») [1], тлумачити зміст правових норм, визначати їхню логічну структуру та виявляти прогалини чи суперечності. Використання цього методу забезпечує правильність юридичної кваліфікації та застосування норм у практиці.

Порівняльно-правовий метод має особливе значення, оскільки інститут спрощених процедур в Україні запозичує багато рис із зарубіжних правових систем. Застосування цього методу дає змогу встановити подібності та відмінності між українським спрощеним провадженням і процедурами, наприклад, у Німеччині (*Mahnverfahren*), Франції (*procédure simplifiée*), Великій Британії (*small claims track*), а також в інших країнах ЄС [8–9]. Це дозволяє оцінити ефективність української моделі та запропонувати напрями її вдосконалення.

За допомогою історико-правовий методу можливо дослідити генезису інституту спрощених процедур у світовій та національній практиці, що дозволяє простежити його еволюцію від традиційних процесуальних форм до спрощених механізмів вирішення спорів. Так, у дореформеному ЦПК України 2004 року [10] відсутній був окремий інститут спрощеного провадження, проте існували передумови його формування через наказне провадження та особливий порядок розгляду малозначних справ.

Метод тлумачення норм права використовується для з'ясування змісту законодавчих положень, які регламентують спрощене провадження. Зокрема,

потребують тлумачення такі категорії, як «малозначні справи», «справи незначної складності», «розумні строки розгляду». Судова практика Верховного Суду відіграє ключову роль у формуванні єдиного розуміння цих понять.

Застосування соціологічного методу передбачає вивчення ставлення учасників процесу до спрощених процедур, аналіз соціальних очікувань щодо швидкості та ефективності правосуддя. Зокрема, соціологічні опитування можуть показати рівень довіри громадян до судової системи у зв'язку із запровадженням спрощеного провадження.

Статистичний метод дозволяє на основі офіційних даних Державної судової адміністрації України оцінити кількість справ, що розглядаються у спрощеному порядку, тривалість їх розгляду, відсоток скасованих чи змінених рішень. Це дає змогу зробити висновки про реальну ефективність інституту.

Емпіричний метод передбачає безпосереднє вивчення практики застосування спрощених процедур, аналіз судових рішень, ухвал і постанов, що формують судову практику у даній сфері. Завдяки цьому методу виявляються тенденції у правозастосуванні та проблемні моменти, що потребують законодавчого чи доктринального врегулювання.

Таким чином, важливою рисою дослідження є комплексність методологічного підходу, тобто поєднання різних методів, що дозволяє уникнути однобічності. Лише формально-юридичний аналіз не здатний розкрити ефективність інституту, а тільки соціологічний підхід не відобразить юридичної природи явища. Саме тому комплексність виступає основним методологічним принципом.

Застосування системного, формально-юридичного та порівняльно-правового методів дозволяє вибудувати цілісну картину функціонування інституту спрощених процедур, тоді як соціологічний і статистичний методи забезпечують емпіричне підтвердження теоретичних висновків.

Отже, методологія дослідження інституту спрощених судових процедур має ґрунтуватися на поєднанні класичних правових і міждисциплінарних методів,

що дозволяє комплексно оцінити його сутність та перспективи розвитку.

Варто вказати, що у процесі дослідження інституту спрощених процедур виявляються певні труднощі, як то: – відсутність єдиної доктринальної позиції щодо природи інституту; – нечіткість понятійного апарату у законодавстві, зокрема критеріїв малозначності справ; – залежність наукового аналізу від швидкозмінної судової практики; – складність у застосуванні міждисциплінарних підходів, зокрема соціологічних і статистичних досліджень; – ризик формалізму у науковому аналізі, коли увага зосереджується лише на нормативному тексті без урахування практики його реалізації.

Своєю чергою, методологія дослідження інституту спрощених судових процедур у цивільному процесі має не лише теоретичне, а й вагомим практичне значення. Її застосування дозволяє підвищити якість наукових висновків, сприяє вдосконаленню законодавства, формує єдині підходи у правозастосуванні та забезпечує розвиток правової науки в умовах євроінтеграційних процесів.

Відтак, методологічно обґрунтовані дослідження створюють підґрунтя для реформування цивільного процесуального законодавства. Зокрема, за допомогою формально-юридичного й порівняльно-правового методів можна виявити прогалини у регулюванні інституту спрощених процедур, а також адаптувати успішний зарубіжний досвід. Так, аналіз категорій «малозначна справа» та «справа незначної складності» дозволяє законодавцю уточнити критерії їх застосування, що забезпечить єдність судової практики.

Використання комплексної методології у наукових дослідженнях створює підґрунтя для формування єдиних підходів до тлумачення і застосування норм ЦПК України. Це особливо важливо з огляду на різні підходи судів до кваліфікації справ як малозначних. Завдяки системному й емпіричному методам можна розробити рекомендації для судів, які сприятимуть однаковості застосування процесуальних норм.

Спрощені судові процедури мають безпосередній вплив на швидкість розгляду

справ, економію ресурсів і зменшення процесуальних витрат сторін. Методологія дослідження дає можливість оцінити, наскільки ці цілі досягаються на практиці. Використання статистичного та соціологічного методів дозволяє визначити середню тривалість розгляду справ у спрощеному провадженні, а також ставлення учасників процесу до його ефективності. Це створює основу для подальшого удосконалення процедур і підвищення рівня доступу до правосуддя.

Комплексна методологія забезпечує можливість формування нових наукових підходів до розуміння сутності цивільного процесу. Дослідження спрощених процедур у ширшому соціально-правовому контексті дозволяє розглядати їх не лише як процесуальну форму, а як інструмент реалізації конституційного права на справедливий суд, що сприяє подальшому розвитку науки цивільного процесуального права, інтеграції українських наукових розробок у європейський правовий простір.

Розроблена методологія може використовуватися у викладанні цивільного процесуального права, підготовці майбутніх правників, суддів і адвокатів й сприятиме формуванню комплексного бачення процесуальних інститутів, розвитку навичок порівняльно-правового аналізу, уміння поєднувати теоретичні знання з практикою.

Отже, практичне значення методології дослідження інституту спрощених судових процедур полягає у вдосконаленні законодавства, забезпеченні єдності судової практики, оптимізації роботи судів, розвитку правової науки та юридичної освіти. Правильний вибір і застосування методів дослідження має практичне значення для: – удосконалення законодавчого регулювання та усунення прогалин; – формування єдності судової практики; – оптимізації процесуальних механізмів і скорочення строків розгляду справ; – розвитку науки цивільного процесуального права та юридичної освіти.

Висновки. Дослідження методологічних засад інституту спрощених судових процедур у цивільному процесі України дозволяє зробити низку узагальнень.

Інститут спрощених процедур є важливим елементом сучасного цивільного судочинства, спрямованим на забезпечення доступності та ефективності правосуддя. Він виник як відповідь на суспільний запит щодо оперативного вирішення малозначних і нескладних справ та є складовою ширших реформ судової системи.

Методологічна основа дослідження цього інституту має комплексний характер і включає: – загальнонаукові методи (діалектичний, системно-структурний, аналіз і синтез, індукція і дедукція), що дозволяють розглядати інститут у розвитку та взаємозв'язках; – спеціально-правові методи (формально-юридичний, порівняльно-правовий, історико-правовий, метод тлумачення норм права), які забезпечують глибоке дослідження нормативної бази та практики її застосування; – міждисциплінарні методи (соціологічний, статистичний, емпіричний), що дозволяють оцінити ефективність процедур на практиці.

Серед ключових методологічних проблем варто відзначити: – відсутність єдиної доктринальної позиції щодо природи інституту; – нечіткість понятійного апарату в законодавстві; – залежність дослідження від змінної судової практики; – труднощі у використанні міждисциплінарних методів та ризик формалізму у наукових підходах.

Практичне значення методології дослідження полягає у: – вдосконаленні законодавчого регулювання та усуненні прогалин; – уніфікації судової практики та формуванні єдиних підходів до тлумачення процесуальних норм; – оптимізації судового розгляду та зменшенні процесуальних витрат; – розвитку науки цивільного процесуального права та юридичної освіти.

Таким чином, методологічні засади дослідження інституту спрощених судових процедур у цивільному процесі України ґрунтуються на поєднанні різних наукових методів і підходів. Їх інтеграція забезпечує повноту й глибину наукового аналізу, дозволяє оцінити як теоретичні основи інституту, так і його практичне застосування, що дає змогу не лише глибоко проаналізувати інститут у сучасних

умовах, а й сприяти його подальшому розвитку та є необхідною умовою для забезпечення ефективного правосуддя в Україні. Подальший розвиток цього

напрямку досліджень сприятиме вдосконаленню законодавства, формуванню стабільної судової практики та підвищенню ефективності судочинства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV. Редакція від 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
2. Цивільне процесуальне право України : підруч. для студентів юрид. вузів і ф-тів / В. В. Комаров, В. А. Бігун, П. І. Радченко та ін. ; ред. В. В. Комаров. Харків : Основа, 1992. 416 с.
3. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар.\ За ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонів, Н. Ю. Голубевої. 2-е вид., перероб. та доп. К.: Правова єдність, 2009. 744 с.
4. Боровська І. А. Особливості процесуальної форми спрощеного позовного провадження у цивільному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2021. Вип. 65 (1). С. 90–96. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/240486>. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.16>
5. Коломієць Я. Л., Комісарова Д. О., Сиротенко Я. В. Спрощене провадження: особливості та порядок розгляду цивільних справ. *Юридичний науковий електронний журнал* : електрон. наук. фах. вид. 2021. № 11. С. 188–192. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-11/46>
6. Колодницька Т. В. Спрощені судові процедури в господарському процесі. Одеса, 2018. 34 с. URL: <http://hdl.handle.net/11300/9694>
7. Сопільник Р. Л. Спрощення судових процедур та скорочення судових витрат як умова забезпечення доступності правосуддя на сучасному етапі. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2018. № 18. С. 68–71. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/38>
8. Zekoll Joachim Comparative Civil Procedure / Mathias Reimann, and Reinhard Zimmermann (eds). The Oxford Handbook of Comparative Law. 2006; online edn, Oxford Academic, 18 Sept. 2012. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199296064.013.0042>.
9. Access to Justice. Vol. I: A world survey (Book I & II) / Cappelletti Mauro, Garth Bryant (editor/s). Milano, Giuffrè/Alphen aan den Rijn, Sijthoff & Noordhoff, 1978 ; *European University Institute*. The Florence Access-to-Justice Project. URL: <https://hdl.handle.net/1814/18559>
10. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 берез. 2004 р. (ред. з 18 берез. 2004 р. до 15 груд. 2017 р.). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T041618>

Стаття надійшла у редакцію: 10.10.2025

Стаття прийнята: 24.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

ПРОБЛЕМА НЕВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЩОДО СОЦІАЛЬНИХ ВИПЛАТ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВИРІШЕННЯ ПРИ РЕФОРМУВАННІ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Трунова Галина Анатоліївна,

orcid.org/0000-0002-1829-2561

кандидатка юридичних наук, доцентка,
старша наукова співробітниця відділу цивільно-правових наук
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

Стаття присвячена аналізу проблеми невиконання рішень національних та міжнародних судів щодо соціальних виплат, боржниками за якими є держава. Наголошується, що невиконання судових рішень щодо пенсійних та соціальних виплат, боржниками за якими є держава – це довгострокова структурна проблема, яка потребує системних рішень щодо зміни чинного законодавства у сфері соціального забезпечення на засадах верховенства права та конституційних гарантій гідного рівня життя людини на умовах фінансової стійкості системи соціального захисту.

Досліджено пілотне рішення ЄСПЛ у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України», в якому відзначається, що тривале невиконання остаточних рішень та відсутність ефективних засобів юридичного захисту в правовій системі України залишаються невирішеними попри той факт, що існують відповідні рішення Суду з чіткими закликами до Уряду вжити необхідних заходів для вирішення таких питань.

Проаналізовано рішення ЄСПЛ у справі «Бурмич та інші проти України», в якій об'єднано понад 12 000 заявників. Відзначено, що Суд постановив, що структурні проблеми, що були предметом розгляду, мали широкомасштабний і комплексний характер, і що вони вимагали вжиття всебічних і комплексних заходів.

Досліджено заходи вжиті урядом для вирішення проблеми невиконання судових рішень щодо соціальних виплат, проаналізовані відповідні нормативно-правові акти. Акцентовано увагу, що запроваджується єдиний підхід до того, як здійснюватимуться поточні виплати перерахованих на виконання судових рішень пенсій, так і донарахованих за рішеннями судів сум за попередні періоди.

Наголошено, що надзвичайно велика кількість судових справ (згідно статистики Пенсійного фонду України за 2024) свідчить про системні проблеми як з реалізацією права на соціальний захист, так і про проблеми оскарження рішень Пенсійного фонду України в позасудовому порядку.

Зроблено висновки та надано окремі рекомендації щодо вирішення системної проблеми невиконання судових рішень щодо соціальних виплат.

Ключові слова: *судове рішення, Європейський суд з прав людини, соціальний захист, пенсія, позасудовий порядок, оскарження, реалізація права, кодекс.*

Trunova Halyna. The problem of non-enforcement of court decisions concerning social payments and ways to solution it when reforming legislation of social protection

The article is devoted to the analysis of the problem of non-enforcement of decisions of national and international courts on social payments, the debtors of which are the state. It is emphasized that the non-enforcement of court decisions on pension and social payments, the debtors of which are the state, is a long-term structural problem that requires systemic solutions to change the current legislation in the field of social security on the basis of the rule of law and constitutional guarantees of a decent standard of living for a person under the conditions of financial sustainability of the social protection system.

The pilot decision of the ECHR in the case «Yuriy Mykolayovych Ivanov v. Ukraine» is studied, in which it is noted that the long-term non-enforcement of final decisions and the lack of effective legal remedies in the legal system of Ukraine remain unresolved despite the fact that there are relevant decisions of the Court with clear calls to the Government to take the necessary measures to resolve such issues.

The decision of the ECHR in the case «Burmych and Others v. Ukraine», which united over 12,000 applicants, is analyzed. It was noted that the Court ruled that the structural problems that were the subject of consideration were of a large-scale and complex nature, and that they required the adoption of comprehensive and comprehensive measures.

The measures taken by the Government to address the problem of non-enforcement of court decisions on social payments were examined, and the relevant regulatory legal acts were analyzed. It was emphasized that a unified approach is being introduced to how current payments of pensions transferred to comply with court decisions, as well as amounts accrued by court decisions for previous periods, will be made.

It was emphasized that the extremely large number of court cases (according to the statistics of the Pension Fund of Ukraine for 2024) indicates systemic problems with both the implementation of the right to social protection and the problems of appealing decisions of the Pension Fund of Ukraine out of court.

Conclusions were drawn and separate recommendations were provided on resolving the systemic problem of non-enforcement of court decisions on social payments.

Key words: court decision, European Court of Human Rights, social protection, pension, extrajudicial procedure, appeal, implementation of the right, code.

В Україні існує системна проблема з виконанням судових рішень щодо пенсій та соціальних виплат. За останні п'ять років кількість таких рішень зростає у понад 26 разів – до 758 тисяч рішень. Загальна сума боргу наразі майже 85 млрд грн [1].

Невиконання судових рішень щодо пенсійних та соціальних виплат, боржниками за якими є держава – це довгострокова структурна проблема, яка потребує системних рішень щодо зміни чинного законодавства у сфері соціального забезпечення на засадах верховенства права та конституційних гарантій гідного рівня життя людини на умовах фінансової стійкості системи соціального захисту.

Про необхідність розв'язання зазначеної проблеми наголошено Європейським судом з прав людини у пілотному рішенні у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 року, в якому відзначається, що тривале невиконання остаточних рішень та відсутність ефективних засобів юридичного захисту в правовій системі України залишаються невирішеними попри той факт, що існують відповідні рішення Суду з чіткими закликами до Уряду вжити необхідних заходів для вирішення таких питань. Держава не може виправдовувати нестачею коштів невиконання судових рішень, винесених проти неї або проти установ чи

підприємств, які перебувають в державній власності або контролюються державою (рішення у справі «Шмалько проти України» від 20 липня 2004 року). Держава несе відповідальність за виконання остаточних рішень, якщо чинники, які затримують чи перешкоджають їх повному й вчасному виконанню, перебувають у межах контролю органів влади (рішення у справі «Сокур проти України» від 26 квітня 2005 року, і у справі «Кришук проти України» від 19 лютого 2009 року) [2].

Надалі типові справи, що перебували на розгляді ЄСПЛ, було передано уряду України для ознайомлення та вжиття можливих заходів. Загалом до жовтня 2017 року в Суд було подано близько 29 000 заяв типу «Іванов» і Суд прийняв близько 424 рішень (включно з групою справ із 250 заявниками щодо кожної справи); окрім того, було схвалено понад 5 000 односторонніх заяв (стосовно значно більшої кількості заяв). Через відсутність результатів Суд ухвалив знакове рішення у справі «Бурмич та інші проти України» [3. С. 7] від 12 жовтня 2017 року, в якій об'єднано понад 12 000 заявників. Посилаючись на пілотне рішення «Юрій Миколайович Іванов проти України», Суд постановив, що структурні проблеми, що були предметом розгляду, мали широкомасштаб-

ний і комплексний характер, і що вони вимагали вжиття всебічних і комплексних заходів, можливо, законодавчого та адміністративного характеру, із залученням різних національних органів влади. У цьому контексті він також зауважив, що на відміну від Суду Комітет має кращі можливості і ресурси для здійснення моніторингу за заходами, яких у зв'язку з цим має вжити Україна [4].

У 2021 році Департамент з питань виконання рішень ЄСПЛ (Генеральний директорат з прав людини та верховенства права Ради Європи) опублікував Меморандум «Юрій Миколайович Іванов та групи справ Жовнер і Бурмич та інші проти України», що стосуються невиконання або затримки виконання судових рішень в Україні, який містить окремі рекомендації щодо автоматичного виконання рішень, можливості трансформації зобов'язань в натурі у грошові з еквівалентною компенсацією, забезпечення ефективної відповідальності посадових осіб за невиконання рішень суду, а також ряд інших пропозицій, включно з рекомендаціями щодо розвитку соціальної політики [5].

У Меморандумі відзначається, що соціальна система України базується на десятках рамкових законів і сотнях підзаконних актів, часто – неузгоджених із бюджетними можливостями. Деякі з них – застарілі або не відповідають сучасним реаліям. Система соціальних виплат, пільг та допомог є занадто великою і заплутаною. Відсутні точні офіційні дані про кількість видів соціальних виплат та їх одержувачів. Соціальне забезпечення не зазнало фундаментальної реформи. Багато секторів не перейшли до адресних виплат, трудове законодавство не оновлено. Нові виплати запроваджуються, а старі збільшуються без урахування фінансових можливостей держави. Часто ухвалюються закони, що гарантують пільги, без подальших підзаконних актів, що унеможливує реалізацію прав. У результаті чого зростає заборгованість держави перед громадянами, зростає кількість національних судових рішень на користь громадян, а також зростає кількість звернень до ЄСПЛ [5].

У своїх рішеннях у березні 2023 року Комітет міністрів Ради Європи, підкреслив також і необхідність уникати створення нових соціальних зобов'язань без забезпечення належного державного фінансування, і у зв'язку з цим закликав уряд та Верховну Раду України завершити перегляд відповідного соціального законодавства та забезпечити, щоб усі законодавчі пропозиції щодо створення нових бюджетних асигнувань мали належне фінансове забезпечення [6, С. 52].

30 вересня 2020 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1218-р було схвалено Національну стратегію розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2027 року. Стратегією визначено основні причини виникнення проблеми невиконання рішень судів, а саме:

- законодавчі (неузгодженість між розмірами соціальних виплат, передбачених різними законами, та розписом асигнувань державного бюджету на них; наявність мораторіїв, які перешкоджають примусовому виконанню рішень судів; недостатній рівень автоматизації процесу виконавчого провадження; прогалини правового регулювання процедури банкрутства державних підприємств; недосконалий механізм здійснення судового контролю за виконанням рішень судів щодо стягнення заборгованості);

- причини, пов'язані із збором інформації (відсутність єдиної системи електронної взаємодії між реєстрами судових рішень та автоматизованою системою виконавчих проваджень, документів для забезпечення аналізу і збору інформації про виконання судових рішень);

- фінансові (відсутність коштів для забезпечення виплати заборгованості за рішеннями судів);

- причина, обумовлена відсутністю засобів юридичного захисту (відсутність засобів юридичного захисту у зв'язку з невиконанням і тривалим виконанням рішень судів).

Одним із ключових стратегічних напрямів визначено перегляд соціального зако-

нодавства з урахуванням можливості бюджетного фінансування та створення ефективного контролю за дотриманням балансу між наявними соціальними гарантіями та можливістю їх фінансування [7].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 липня 2025 року № 821 затверджено Порядок здійснення з бюджету Пенсійного фонду України видатків на виплату пенсій (щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці), призначених (перерахованих) на виконання судових рішень. Вперше в бюджеті Фонду видатки на судові рішення будуть виокремлені, залежно від джерела фінансування пенсій. Запроваджується єдиний підхід до того, як здійснюватимуться поточні виплати перерахованих на виконання судових рішень пенсій, так і донарахованих за рішеннями судів сум за попередні періоди. Виплати громадянам здійснюватимуться щомісяця пропорційно до коштів, визначених в бюджеті Пенсійного фонду, у розрізі зобов'язань державного бюджету і страхових коштів. Окремою нормою постанови передбачено запровадження електронного обліку всіх судових рішень, що надійшли для виконання пенсійним органам. Інформація про них буде відображатися в особистому кабінеті особи на порталі Фонду. Прийняття постанови сприятиме більш прозорому виконанню рішень Європейського суду з прав людини [8].

Водночас протягом 2024 року в судах відкрито 220,4 тис. проваджень, у яких відповідачем або третьою особою є органи Пенсійного фонду України, з них 208,3 тис. проваджень на суму 1 757,6 млн грн – за позовами щодо пенсійного забезпечення [9]. Надзвичайно велика кількість судових справ свідчить про системні проблеми як з реалізацією права на соціальний захист, так і про проблеми оскарження рішень Пенсійного фонду України в позасудовому порядку.

У Загальному коментарі № 19 до статті 9 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (право на соціальне забезпечення) (2008 р.) Комітет по економічним, соціальним і культурним правам ООН наголосив на важливості забезпечення наяв-

ності належних засобів правового захисту та відповідальності за порушення соціальних прав у рамках національних правових систем. Держави зобов'язані забезпечити доступність засобів правового захисту, судового чи адміністративного характеру, для постраждалих осіб або груп. Такі засоби правового захисту повинні бути «доступними, прийнятними за ціною, своєчасними та ефективними». Наявність доступних та ефективних засобів правового захисту у національних правових системах має важливе значення для захисту права на соціальне забезпечення [10].

При правозастосуванні у сфері соціального забезпечення перевага надається «цифровізованим» даним. Позасудовий порядок оскарження рішень Пенсійного фонду України практично не працює, актуальна статистика відсутня. Навіть довгоочікуваний Закон України «Про адміністративну процедуру» не покращив стану справ.

До того ж проблемою є те, що зміни до чинного законодавства щодо обмеження розміру соціальних виплат в умовах воєнного стану вносяться з порушенням принципу верховенства права без дотримання вимог правової процедури та заходів парламентського контролю, що сприяє збільшенню кількості звернень до суду щодо оскарження правозастосовних актів у сфері соціального забезпечення.

Необхідність кодифікації законодавства у сфері соціального забезпечення визначається як першочергова потреба у академічних дослідженнях вітчизняних фахівців права соціального забезпечення.

Найперше необхідно звернути увагу на обов'язковість визначення у кодексі фундаментальних засад функціонування системи соціального забезпечення, йдеться, зокрема, про завдання, принципи та соціальні стандарти, які відображають основні цінності функціонування системи соціального забезпечення та будуть відігравати ключову роль при інтерпретації законодавства суб'єктами правозастосування. В опитувальнику ЄС для набуття Україною статусу країни-кандидата ставилися питання щодо загальної філософії, основних принципів і механізмів системи соціального захисту.

В інформаційному бюлетені «Право на соціальний захист» 2025 року, опублікованому спільно з Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини та Міжнародною організацією праці, відзначається, що підхід до соціального забезпечення, заснований на правах людини, вимагає від держав, щоб принципи та стандарти, що походять з міжнародного права у сфері прав людини та міжнародних стандартів соціального забезпечення, керували процесом прийняття та реалізації відповідного законодавства і політик. Державна політика з чітко визначеними цілями, належним фінансуванням та програмами соціального захисту, які мають вбудовані механізми моніторингу та перегляду, – є ключем до зміцнення систем соціального захисту, пом'якшення негативних наслідків економічних криз і сприяння зусиллям щодо відновлення. У дослідженні наводиться приклад вдалої конкретизації конституційних норм та системного унормування права на соціальне забезпечення в базовому законі про систему соціального забезпечення Португалії, що встановив її правову архітектуру [11]. Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного законодавства щодо фундаментальних засад функціонування систем соціального захисту забезпечить вивчення досвіду кращих світових практик та сприятиме підготовці

окремих положень загальної частини кодексу.

Таким чином, проблема невиконання або затримки виконання судових рішень щодо соціальних виплат потребує системних рішень у контексті зміни підходу як до нормотворчої, так і до правозастосовної діяльності у сфері соціального забезпечення, адже фрагментарний підхід засвідчив свою неефективність.

Система соціального захисту повинна бути універсальною, адекватною, всеохоплюючою, стійкою та орієнтованою на людину. Необхідно враховувати технологічні, демографічні, економічні та соціальні зміни, а також нові виклики війни, які кардинально змінюють усталену систему соціального захисту. У зв'язку з цим законодавець має важливе завдання – переглядати законодавство, яким встановлено рівень та види соціального забезпечення, враховуючи вищезазначені зміни. При цьому заходи у сфері соціального забезпечення повинні відповідати наявним фінансовим ресурсам держави, а конституційне право людини на соціальний захист має бути гарантоване навіть у випадку скорочення рівня соціального забезпечення в несприятливих економічних умовах та надзвичайних ситуаціях, забезпечуючи рівень життя, не нижче від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Уряд визначив чіткий та прозорий підхід до виплат за судовими рішеннями для всіх пенсіонерів. Міністерство соціальної політики України. 17 липня 2025 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-vyznachyv-chitkyi-ta-prozoryi-pidkhid-do-vyplat-zasudovymy-rishenniamy-dlia-vsikh-pensioneriv>.
2. Справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» (Заява N 40450/04) Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа від 15.10.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text.
3. Смуш-Кулеша М., Федорова А. Експертний аналіз законодавства у сфері соціального захисту щодо невиконання судових рішень. Рада Європи, червень 2021. 24 с.
4. Справа «Бурмич та інші проти України» (Заява N 46852/13 та інші) Європейський суд з прав людини, Міжнародні суди; Рішення, Справа від 12.10.2017. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-192193%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-192193%22]}).
5. Memorandum – Yuriy Nikolayevich Ivanov and groups of cases of Zhovner and Burmych and Others v. Ukraine. Memorandum prepared by the Department for the Execution of Judgments of the ECHR (Directorate General of Human Rights and the Rule of Law). H/Exec(2021)8. URL: [https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=HEXEC\(2021\)8-UKR-GROUPS-Ivanov-Zhovner-Burmych-ENG](https://hudoc.exec.coe.int/eng?i=HEXEC(2021)8-UKR-GROUPS-Ivanov-Zhovner-Burmych-ENG).
6. Конституція України та європейські цінності: виклики інтеграційного процесу: збірник матеріалів і тез міжнародної конференції (Київ, 28 червня 2024 р.). Київ : ВАІТЕ, 2024. 402 с.

7. Національна стратегія розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2027 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.10.2020 р. № 1218-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 25.09.2025).

8. Уряд визначив чіткий та прозорий підхід до виплат за судовими рішеннями для всіх пенсіонерів. URL: <https://www.msp.gov.ua/press-center/news/uryad-vyznachyv-chitkyy-ta-prozoryy-pidkhd-do-vyplat-za-sudovymy-rishennyamy-dlya-vsikh-pensioneriv>.

9. Звіт Про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2024 році. URL: https://www.pfu.gov.ua/content/uploads/2025/05/Zvit_2024.pdf.

10. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), General Comment No. 19: The right to social security (Art. 9 of the Covenant). 4 February 2008. E/C.12/GC/19. URL: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW1a0Szab0oXTdImnsJZZVQdrCvvLm0yy7YCiVA9YY61Z8YHJWla0qOfZ9fbBAjHL%2Ft85RO2hJnLTuaYFs2cO6jfqPZ9jzOmvcmMVZ5TrXkOB>.

11. Right to social security. United Nations and International Labour Organization (ILO). 2025. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2025-02/OHCHR-ILO-Fact-Sheet-39-Right-to-Social-Security.pdf>.

Стаття надійшла у редакцію: 29.10.2025

Стаття прийнята: 14.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

УДК 342.9:343.3

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.5>

ПРИНЦИПИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПОРЯДКУ

Вікторчук Марія Василівна,

orcid.org/0000-0001-5197-5914

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правових природоохоронних дисциплін

Навчально-наукового інституту права та гуманітарних наук Національного
університету водного господарства та природокорситування

Цевух Андрій Ігорович,

orcid.org/0000-0001-9696-5971

асистент кафедри інформаційного права та юридичної журналістики

Навчально-наукового інституту права та гуманітарних наук Національного
університету водного господарства та природокорситування

У науковій статті встановлено, що принципи запобігання корупції є однією з фундаментальних основ конституційного порядку, оскільки корупція є явищем, яке руйнує основи демократичного суспільства та довіру населення до державних інститутів. У контексті конституційного порядку принципи запобігання корупції спрямовані на забезпечення прозорості, підзвітності і справедливості функціонування органів державної влади, а також на захист прав і свобод громадян.

Основну увагу приділено принципам, що закріплені у міжнародних стандартах, зокрема, Конвенції ООН проти корупції, та їх імплементації в національне законодавство. Головними із вказаних принципів є прозорість діяльності органів державної влади, підзвітність посадових осіб, незалежність антикорупційних інституцій, а також залучення громадянського суспільства до контролю за діяльністю органів державної влади. У контексті конституційного порядку ці принципи варто розглядати як інструменти зміцнення правової держави.

Крім того, у статті висвітлюється роль конституційних норм у формуванні антикорупційних механізмів, зокрема, через закріплення принципів розподілу влади, незалежності судової системи та механізму стримувань і противаг. Разом з цим, аналізується вплив корупції на конституційні цінності, такі як соціальна справедливість, демократія, права людини, а також розглядаються питання, що пов'язані з практичною реалізацією антикорупційних принципів.

Наголошується на необхідності комплексного підходу до вивчення механізмів запобігання корупції, який поєднуватиме впровадження законодавчих реформ, інституційних змін, цифрових технологій і підвищення рівня правової культури. Праця демонструє важливість усвідомлення того, що ефективна протидія корупції є невід'ємною умовою сталого розвитку держави та зміцнення її конституційного порядку.

Ключові слова: констиційний порядок, принципи запобігання корупції, корупція, конституційні норми, верховенство права, демократія, прозорість, антикорупційні інституції.

Viktorchuk Mariia, Tsevkukh Andrii. Principles of preventing corruption as an element of the constitutional order

The scientific article establishes that the principles of preventing corruption are one of the fundamental foundations of the constitutional order, since corruption is a phenomenon

that destroys the foundations of a democratic society and the public's trust in state institutions. In the context of the constitutional order, the principles of preventing corruption are aimed at ensuring transparency, accountability and fairness in the functioning of state authorities, as well as protecting the rights and freedoms of citizens.

The main attention is paid to the principles enshrined in international standards, in particular, the UN Convention against Corruption, and their implementation in national legislation. The main of these principles are the transparency of the activities of state authorities, the accountability of officials, the independence of anti-corruption institutions, as well as the involvement of civil society in monitoring the activities of state authorities. In the context of the constitutional order, these principles should be considered as tools for strengthening the rule of law.

In addition, the article highlights the role of constitutional norms in the formation of anti-corruption mechanisms, in particular, through the consolidation of the principles of the separation of powers, the independence of the judiciary and the mechanism of checks and balances. At the same time, the impact of corruption on constitutional values, such as social justice, democracy, human rights, is analyzed, and issues related to the practical implementation of anti-corruption principles are considered.

The need for a comprehensive approach to studying corruption prevention mechanisms is emphasized, which will combine the implementation of legislative reforms, institutional changes, digital technologies and increasing the level of legal culture. The work demonstrates the importance of realizing that effective counteraction to corruption is an indispensable condition for the sustainable development of the state and the strengthening of its constitutional order.

Key words: constitutional order, principles of corruption prevention, corruption, constitutional norms, rule of law, democracy, transparency, anti-corruption institutions.

Постановка проблеми. Корупція є одним з найбільш небезпечних явищ та становить загрозу конституційному порядку, дотриманню принципів верховенства права, формування довіри населення до державних інститутів та існуванню демократії в державі. Практична проблема зниження рівня корупції полягає у необхідності забезпечення ефективних механізмів її запобігання, пришвидшення імплементації принципів прозорості, підзвітності та незалежності антикорупційних органів, що особливо важливо сьогодні, оскільки в Україні триває повномасштабна війна. Поширенню корупції сприяє відсутність розробленого комплексного підходу у боротьбі з нею, низький рівень правової культури та координації між гілками влади. Тому виникає потреба в аналізі конституційних норм, практичних інструментів запобігання корупції, та їх дієвості у формуванні стабільного і справедливого суспільного порядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки корупція є поширеним явищем, яке, на жаль, проникає в значну частину сфер суспільного життя, багато вітчизняних науковців досліджували механізми протидії їй та розглядали окремі принципи запобігання корупції. Так, М.І. Граб та І.С. Серцелевич

вивчали у власній науковій праці запобігання та протидію корупції як елемент дефектної системи влади. О.С. Бондаренко досліджувала стан реалізації окремих фундаментальних принципів протидії корупції в Україні. І.В. Литвиненко та О.Р. Балицька в науковій розвідці акцентували увагу на правових засадах й інституційних механізмах запобігання та протидії корупції. Водночас в науковій праці О.А. Гусар висвітлено систему принципів адміністративно-правової діяльності органів публічної влади щодо запобігання корупції в Україні. Проте сьогодні кількість досліджень, що розглядають принципи запобігання корупції як елемент конституційного порядку, є незначною, що і стало передумовою проведення нашої наукової розвідки.

Мета статті полягає в аналізі принципів запобігання корупції як ключового елемента конституційного порядку та їх ролі в розбудові системи антикорупційних інституцій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Корупція – явище, яке з давніх часів проникає у життя людей та суспільні відносини в цілому. Визначаючи поняття корупції, слід навести таку дефініцію: корупція – це зловживання владою заради особистої вигоди. Це явище має такі форми як хабарництво, кумівство, підкуп, розкра-

дання державних ресурсів (клептократія), відмивання коштів або зловживання службовим становищем тощо [1, с. 76].

Одним з перших корупціонерів в історії людства був цар міста-держави Лагаш у Шумері – Лугаланда, який правив у 2384 – 2378 роках до нашої ери. Він встановлював свавільні збори з населення, конфісковував храмові землі (наводяться дані про конфіскацію 6,5 км квадратних земель храмів), використовував волів та орні площі храмів для особистих царських потреб [2]. Цей приклад здійснення суб'єктом владних повноважень корупційних дій з метою одержання приватного інтересу вважається одним з найдавніших.

У Стародавньому Римі в добу пізньої республіки корупція набула також широкого поширення – відбувалися підкупи, створювалися навіть «клуби хабарників», які об'єднувалися між собою для здобуття влади. Династія Борджіа була однією з найвідоміших корупційних династій Європи епохи Відродження, вона прагнула посилювати вплив, отримувати титули й землі за допомогою використання свого владного становища. Наприклад, 1492 року, у конклаві, Папою Римським було обрано Родріго Борджіа (Александр VI), який за допомогою підкупів та обіцянок надання впливових посад кардиналам, зміг здобути голоси більшості з них. За часів його папства, державні фінансові і земельні ресурси використовувалися для збагачення династії Борджіа, продавалися церковні впливові посади (симонія), діти та родичі обіймали впливові посади за типу кардиналів, що слугувало на користь приватних інтересів династії [3, с. 8].

Варто зауважити, що корупція не є надбанням певної нації чи епохи, а є явищем, що виникає в конкретному суспільстві. Однією з умов її поширення є недосконалість норм, що встановлюють принципи запобігання корупції. Таким чином, поступово виникла потреба в визначенні та закріпленні на законодавчому рівні зазначених принципів.

Перші принципи запобігання корупції сформувалися, як і сама корупція, ще в стародавні часи. В тодішніх Афінах існували процедури докімасія та еютюна. Перша застосовувалась стосовно щодо

осіб, які мали намір обійняти державну посаду та перевіряли відповідність такого кандидата посаді і чи зможе він нею не зловживати враховуючи матеріальний стан такого кандидата. Якщо результат перевірки був негативний, то кандидату відмовляли в призначенні на посаду. Еютюна ж застосовувалась щодо посадовця, який припиняв державну службу. Перевірка стосувалась того, чи надходили і витрачались кошти посадовцем належним чином, і чи не було фактів зловживання владою або проступків, які порушували громадські інтереси [4, с. 16].

Аналізуючи нормативно-правові акти сучасності, одним з перших найвагоміших міжнародних актів, що сформував принципи запобігання корупції, є Резолюція (97) 24 Комітету Міністрів Ради Європи «Про двадцять керівних принципів боротьби з корупцією», яка була ухвалена 6 листопада 1997 року і містить перелік принципів запобігання корупції, які використовуються всіма європейськими країнами і є еталоном для створення національних антикорупційних стратегій за межами Європейського Союзу. Відповідні принципи Рада Європи рекомендувала 46 державам-членам організації, з метою їх імплементації в національні законодавства цих країн [5].

Принципи, зазначені в цій Резолюції, є орієнтиром для інституційних, кримінально-правових і превентивних заходів, що охоплюють процедури від публічних закупівель до конфіскації корупційних доходів, а також є базовими для формування національних політик [6, с. 69–70].

Вбачається, що вказані принципи побудовані на трьох стовпах – запобіганні (включає превентивні процедури), виявленні корупційних правопорушень та притягненні до відповідальності винних осіб (зокрема, передбачає криміналізацію корупції та формування незалежних антикорупційних органів) і міжнародній співпраці (полягає в обміні інформацією та визначенні механізмів співпраці), що робить ці принципи цінним практичним інструментом у боротьбі з корупцією.

Щодо внутрішнього законодавства України, то його основою є Конституція України, в якій визначаються базові засади формування положень інших нор-

мативно-правових актів, і яка є запобіжником щодо можливих посягань на права людини та верховенство права. Так, в статті 8 Конституції України зазначається, що вона має найвищу юридичну силу, а закони і інші нормативно-правові акти приймаються на її основі і мають їй відповідати) [7].

Хоча Конституція України не містить положень, які безпосередньо визначають принципи запобігання корупції, в ній є конституційні норми, що стосуються здійснення протидії корупції. Наприклад: в статті 1 Конституції України, зазначається, що Україна є правовою державою; у статті 3 вказується, що людина, її життя, здоров'я та безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, держава відповідає перед людиною за свою діяльність і має захищати права громадян; в статті 6 визначено принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу й судову (фактично принцип стримувань і противаг); у статті 8 закріплено принцип верховенства права; стаття 19 зобов'язує органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їх посадових осіб діяти лише на підставі, в межах повноважень та у способи, що передбачені Конституцією України та законами [7].

Принципи верховенства права, законності, соціальної рівності, справедливості, прозорість діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, а також демократія стали основою сучасної держави XXI століття, в якій конституційні норми є орієнтиром для всього законодавства в питаннях реалізації тієї чи іншої державної політики. Слід наголосити, що корупція є несумісною з цінностями Конституції України, оскільки вона посягає на права людини та спричиняє руйнування конституційного порядку [8].

Окрім наведеної Резолюції Ради Європи (97) 24, у контексті принципів запобігання корупції варто згадати інший важливий міжнародний акт у сфері її запобігання – Конвенцію ООН проти корупції (далі – Конвенція), яка була прийнята 31 жовтня 2003 року резолюцією 58/4 і набула чинності 14 грудня 2005 року. Конвенція є універсальним міжнародним договором, який чинний і обов'язковий до виконання

в Україні. Її можна назвати «міжнародною антикорупційною конституцією», оскільки в Конвенції передбачені механізми запобігання корупції, кримінальна відповідальність за вчинення корупційних правопорушень, порядок міжнародної співпраці тощо [9, с. 113].

Україною Конвенція підписана 31 жовтня 2003 року, ратифікована 18 жовтня 2006 року, набула чинності 1 січня 2010 року. Ратифікувавши цей міжнародний нормативно-правовий акт, Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання щодо адаптації національного законодавства до стандартів Конвенції.

Враховуючи євроінтеграційні процеси в Україні, які тривають з 2014 року, наша держава активно імплементує міжнародні стандарти у внутрішнє законодавство. Так однією з вимог Угоди про між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, було формування незалежних антикорупційних інституцій, що стало передумовою створення Національного антикорупційного бюро України, Національного агентства з питань запобігання корупції (надалі – Національне агентство) та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Зазначені органи державної влади – це антикорупційні інституції, які створені для забезпечення конституційного порядку у сфері запобігання корупції, зокрема, для гарантування дотримання принципів запобігання корупції, в тому числі, верховенства права, соціальної справедливості, підзвітності органів державної влади та прозорості їх діяльності [10, с. 2].

Особливе значення серед антикорупційної «тріади» має Національне агентство, оскільки саме цей орган 14 грудня 2023 року представив результати України в боротьбі з корупцією та цифрові інструменти доброчесності в межах 10-ої сесії Конференції держав-учасниць Конвенції, акцентувавши увагу на запровадженні таких інструментів запобігання корупції як Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, Єдиного державного реєстру звітності політичних партій, Єдиного пор-

талу повідомлень викривачів, які допомагають ефективно боротися з корупцією. Міжнародні експерти позитивно оцінили досягнення України в антикорупційній політиці і зазначили про суттєві зміни у цьому напрямі за останні 10 років [11].

В межах модернізації антикорупційної програми, 1 жовтня 2025 року Національним агентством оголошено про збір інформації щодо позитивного досвіду розбудови доброчесності та запобігання корупції, під час якого буде визначено найкращі кейси, та поширено відповідну інформацію серед інших органів, з метою їх мотивації до розбудови ефективних систем запобігання корупції та поширення доброчесності, що свідчить про стратегічну і вагомую роль Національного агентства у системі забезпечення та дотримання принципів запобігання корупції [12].

Для визначення ефективних принципів запобігання корупції, Україна регулярно вдосконалює антикорупційне законодавство, яке базується на міжнародних стандартах протидії корупції, зокрема, Закон України «Про запобігання корупції» №1700-VII від 14.10.2014, який встановлює правові та організаційні засади системи запобігання корупції [13], а також Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки» № 2322-IX від 20.06.2022, яким було визначено стратегічні пріоритети в боротьбі з корупцією [14]. Крім того, 4 березня 2023 року затверджена Постанова Кабінету Міністрів України № 220 «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки», яка однією з ключових цілей встановлює налагодження співпраці усіх державних органів і органів місцевого самоврядування в питанні запобігання корупції [15].

Зважаючи на зазначене, зауважимо, що боротьба з корупцією та дотримання принципів її запобігання – це процес який вимагає залучення як держави, так і суспільства. Україні важливо й надалі продовжувати реформи, що були розпочаті у 2014 році заради європейського демократичного майбутнього.

Висновки. Історичний аналіз поширення корупції в світі демонструє, що це явище супроводжувало людство з най-

давніших часів, але розвиток суспільства та правової держави (що передбачає, в тому числі, гарантування таких принципів як верховенство закону, поділ влади, захист прав і свобод людини, взаємна відповідальність держави та особи) зумовили формування засад антикорупційної діяльності, які першочергово закріплюються в основних законах держав.

Боротьба з корупцією вимагає систематичного і комплексного підходу, який передбачає поєднання високого рівня правової культури суспільства і ефективно розроблених принципів запобігання корупції, оскільки корупція це глобальна проблема, яка посягає на такі елементи правової держави як верховенство права, законність, соціальну рівність, справедливість, прозорість діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування та інші.

Ураховуючи міжнародні стандарти, зокрема, що містяться в Резолюції Ради Європи (97) 24 та Конвенції ООН проти корупції, Україна постійно модернізує систему запобігання корупції. Підтвердженням цього є створення спеціально уповноважених суб'єктів у сфері запобігання корупції, зокрема, Національного агентства, Національного антикорупційного бюро України та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури свідчить про прагнення до забезпечення дотримання зазначених принципів. Важливим інструментом на цьому шляху є застосування цифрових технологій при боротьбі з корупцією, наприклад, формування Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, Єдиного державного реєстру звітності політичних партій, Єдиного порталу повідомлень викривачів, які допомагають ефективно боротися з корупцією та підвищувати рівень довіри суспільства до державних інституцій.

Україна має значні досягнення в сфері протидії корупції та забезпечення дотримання принципів запобігання корупції, адже вони є важливим елементом конституційного порядку. Водночас перспективним напрямом досліджень є визначення переліку спеціальних принципів запобігання корупції та його закріплення на рівні закону.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гура В. Корупція: поняття та види, причини виникнення. *Економічний аналіз*. Том 32. №2. 2022. С. 73–81. DOI: 10.35774/econa2022.02.073.
2. Lugalanda. Вікіпедія: веб-сайт. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Lugalanda?> (дата звернення: 29.10.2025)
3. Гугнін О., Ліснєвська Ю. Папа Александр VI Борджія: уроки правління. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2024. Т. 27. №1. С. 6–11. DOI: <https://doi.org/10.15421/17240>.
4. Гавриленко О. А. Магістратура агораномів в античних державах північного причорномор'я: історико - правовий нарис. *Publishing House "Baltija Publishing"*. 2020. С. 16–19. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-92-1-2>.
5. Res (97) 24 - Resolution on the twenty guiding principles for the fight against corruption. Search.coe.int: веб-сайт. URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680534ea6%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680534ea6%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}) (дата звернення: 29.10.2025).
6. Книш С. Антикорупційна політика Європейського союзу: етапи формування, здобутки і перспективи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. №1. С. 67–77. DOI: <https://doi.org/10.35774/>.
7. Конституція України від 28.06.1996 року, №254к/96 – ВР. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 23.10.2025).
8. Корупція є несумісною з цінностями Конституції України. Конституційний Суд України: веб-сайт. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/korupciya-ye-nesumisnoyu-z-cinnostyamy-konstytuciyi-ukrayiny?> (дата звернення: 23.10.2025).
9. Політова А. С. Протидія корупції в Україні як вимога європейської інтеграції. *Нове українське право*. 2022. Т. 2. С. 110–117.
10. Уткіна М. С. Вплив громадянського суспільства на ефективність антикорупційних інституцій. *Академічні візії*. 2024. №37. С. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14222885>.
11. Україна в ООН представила свої результати боротьби з корупцією та цифрові інструменти доброчесності. Nazk.gov.ua: веб-сайт. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/pro-nazk/ukraina-v-oon-predstavyla-svoi-rezultaty-borotby-z-koruptsieyu-ta-tsyfrovi-instrumenty-dobrochesnosti/?> (дата звернення: 23.10.2025).
12. НАЗК розпочинає збір вдалих практик антикорупційної діяльності організацій. Nazk.gov.ua: веб-сайт. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/pro-nazk/nazk-rozpochynae-zbir-vdalyh-praktyk-antykoruptsiynoi-diyalnosti-organizatsiy/> (дата звернення: 29.10.2025).
13. Закон України «Про запобігання корупції» №1700-VII від 14.10.2014. *Відомості Верховної Ради* (ВВР). 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 29.10.2025).
14. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки» №2322-IX від 20.06.2022. *Верховна рада України: веб-сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення: 29.10.2025).
15. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки від 04.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 31.10.2025)

Стаття надійшла у редакцію: 05.11.2025

Стаття прийнята: 17.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

ВІДНОВЛЮВАНА ЕНЕРГЕТИКА: АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ВІДПОВІДНО ДО НОРМ ТА СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Дараганова Ніна Володимирівна,

orcid.org/0000-0002-1512-2938

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету

У статті здійснено аналіз стану адаптації законодавства України відповідно до норм та стандартів Європейського Союзу. Доведено, що нові виклики у сфері енергетики України стали не лише серйозною загрозою для економічної безпеки нашої країни, але й стали певним поштовхом, рушійною силою, спрямованою на прийняття нових рішень та застосування нових інструментів підтримки розвитку відновлюваної енергетики.

Установлено, що адаптації національного законодавства у сфері відновлюваної енергетики відповідно до права Європейського Союзу насамперед проявилась у розробці, прийнятті та удосконаленні, відповідно до вимог законодавства Європейського Союзу, таких фундаментальних для сфери відновлюваної енергетики національних законодавчих актів, як: Закон України «Про альтернативні джерела енергії», Закон України «Про альтернативні види палива», Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння виробництву та використанню біологічних видів палива», Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України».

Доведено, що Україна, як учасник Енергетичного Співтовариства, з метою доброчесності та прозорості на оптовому енергетичному ринку, здійснила кроки щодо запобігання зловживанням на оптових енергетичних ринках.

Проаналізовано сучасні зміни у національному законодавстві у сфері відновлюваної енергетики на їх відповідність вимогам Європейського Союзу та з'ясовано, що згідно з ними оновлено: питання щодо «зеленого» тарифу та коефіцієнту «зеленого» тарифу для об'єктів електроенергетики; питання щодо стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії за механізмом самовиробництва та підтримки активних споживачів за механізмом самовиробництва; питання щодо установлення гарантії походження електричної енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії; питання щодо ліцензування господарської діяльності на ринку електричної енергії, зокрема, й у сфері відновлюваної енергетики тощо.

Ключові слова: відновлювана енергетика, публічне право, адміністративне право, правове регулювання, «зелена» енергетика.

Daraganova Nina. Renewable energy: adaptation of Ukrainian legislation to the norms and standards of the European Union

The article analyses the state of adaptation of Ukrainian legislation to the norms and standards of the European Union. This article proved that new challenges in the energy sector of Ukraine have become not only a serious threat to the economic security of our country, but also a certain impetus, a driving force aimed at making new decisions and applying new tools to support the development of renewable energy.

The author established that the adaptation of national legislation in the field of renewable energy in accordance with European Union law was primarily manifested in the development, adoption and improvement, in accordance with the requirements of European Union legislation, of such fundamental national legislative acts for the field of renewable energy as: the Law of Ukraine «On Alternative Energy Sources», the Law of Ukraine «On Alternative Fuels», the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Promoting the Production and Use

of Biofuels», the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine on the Restoration and «Green» Transformation of the Energy System of Ukraine».

It is proven that Ukraine, as a member of the Energy Community, has taken steps to prevent abuse in wholesale energy markets in order to ensure integrity and transparency in the wholesale energy market.

The latest changes in national legislation in the field of renewable energy were analysed for their compliance with the requirements of the European Union and it was found that, in accordance with them, the following have been updated: updated issues regarding the «green» tariff and the «green» tariff coefficient for electricity facilities; the issue of stimulating the production of electricity from alternative energy sources using the self-production mechanism and supporting active consumers using the self-production mechanism; the issue of establishing a guarantee of origin for electricity generated from renewable energy sources; the issue of licensing economic activities in the electricity market, in particular in the field of renewable energy, etc.

Key words: renewable energy, public law, administrative law, legal regulation, «green» energy.

Постановка проблеми. Актуальність питань щодо відновлюваних джерел енергії не викликає сумніву. Насправді перехід до відновлюваної енергетики стоїть на порядку денному чи не кожної країни, не залишилася осторонь й Україна. Сукупність факторів доводить про наявність у відновлюваній енергетиці ряду суттєвих переваг, порівняно з використанням традиційних джерел енергії. До таких переваг належать такі основні, як: 1) збереження невідновлюваних видів палива (перехід на відновлювану енергетику дозволяє подовжити/зберегти строк використання невідновлюваних джерел енергії); 2) відновлювана енергетика сприяє уповільненню зміни клімату та зменшенню кількості пов'язаних із цим несприятливих природних явищ. Використання відновлюваних джерел енергії, порівняно з традиційними видами палива, створює набагато менший вуглецевий слід (вуглецевий слід є індикатором виміру впливу людської діяльності на кліматичні зміни), отже, й уповільнює негативні зміни клімату землі; 3) відновлювана енергетика та скорочення викидів забруднюючих речовин в атмосферу сприяє збільшенню тривалості життя людини (за підрахунками фахівців до 7 млн життів щорічно); 4) відновлювана енергетика сприяє відкриттю нових підприємств з цього напрямку, що, відповідно впливає й на створення нових робочих місць [1].

Виняткового значення питання пов'язані із адаптацією законодавства України у сфері відновлюваної енергетики відповідно до норм та стандартів Євро-

пейського Союзу набувають нині, коли, у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України, мають місце чисельні напади на критичну енергетичну інфраструктуру нашої країни (відповідно до норм пункту 40⁻¹ статті 1 Закону України «Про ринок електричної енергії» – це об'єкти енергетичної інфраструктури, необхідні для забезпечення життєво важливих для суспільства функцій, безпеки та добробуту населення, виведення з ладу або руйнування яких матиме суттєвий вплив на національну безпеку та оборону, навколишнє природне середовище та може призвести до значних фінансових збитків і людських жертв [2]). І для забезпечення енергетичної безпеки та незалежності України є потреба якомога швидкого наближення національного законодавства у цій сфері до вимог норм та стандартів Європейського Союзу.

Метою статті є дослідження стану національного законодавства у сфері відновлюваної енергетики щодо його відповідності нормам та стандартам Європейського Союзу.

Стан опрацювання проблематики. Серед наукових досліджень, присвячених окремим правовим аспектам відновлюваної енергетики, проведених за останній період часу, доцільно відзначити роботи таких науковців, як: І. І. Григорєвська, що розглянула окремі питання щодо європейського та українського підходу правового регулювання відновлювальної енергетики [3, с. 7–15]; В. С. Грачук, який установив роль державних органів у регулюванні відновлюваної енергетики, зокрема й законодавчі та адміністративні

інструменти, які мають при цьому застосовуватись [4]; В. М. Юрах, Д. В. Соколовський, що установили особливості здійснення адміністративного нагляду та контролю у сфері сонячної енергетики органами місцевого самоврядування [5]; І. І. Дороніна, яка розкрила питання, пов'язані з правовим забезпеченням відновлюваної енергетики та особливостями формування механізмів державного регулювання розвитку відновлюваної енергетики [6, 7]. Проте, дослідження питань щодо адаптації законодавства України у сфері відновлюваної енергетики відповідно до норм та стандартів Європейського Союзу залишилися на сьогодні поза увагою вчених-юристів, що й стало поштовхом для обрання теми цього дослідження та написання цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Нові виклики у сфері енергетики України постали не лише серйозною загрозою економічній безпеці нашої країни, але й стали певним поштовхом, рушійною силою, спрямованою на «знаходження та прийняття нових рішень й інструментів підтримки розвитку відновлюваної енергетики. Ці виклики обумовили і необхідність виходу на сучасний технологічний рівень із застосуванням інноваційних відновлюваних технологій отримання енергії. Останні політичні рішення та впроваджені законодавчі ініціативи показують, що вже зараз галузь відновлюваної енергетики має всі передумови для забезпечення істотного рівня декарбонізації економіки України – високий ресурсний потенціал відновлюваних джерел енергії, законодавчо-правову базу та державну підтримку, потужну науково-технічну базу, а також зацікавленість вітчизняних та міжнародних інвесторів» [8, с. 10] (традиційно терміном «декарбонізація» позначають процес, направлений на скорочення викидів вуглекислого газу, а також й інших парникових газів, які призводять до глобального потепління).

І на право, як на основний регулятор суспільних відносин, покладено обов'язок щодо створення та розвитку національного законодавства з відновлюваної енергетики, законодавства, спрямованого на забезпечення стійкої енергетичної незалежності нашої країни.

Та найкраще, найдоцільніше це проводити, враховуючи накопичений міжнародний досвід правового регулювання цієї специфічної енергетичної сфери, насамперед досвід Європейського Союзу (далі – ЄС). Певні важливі кроки щодо адаптації національного законодавства у сфері відновлюваної енергетики відповідно до права ЄС вже були зроблені.

Насамперед це проявилось у розробці, прийнятті та удосконаленні, відповідно до вимог законодавства ЄС, таких фундаментальних для сфери відновлюваної енергетики законодавчих актів, як: Закон України «Про альтернативні джерела енергії» [9], Закон України «Про альтернативні види палива» [10], Закон України «Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу» [11], Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння виробництву та використанню біологічних видів палива» [12], Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України» [13] тощо.

Особливе місце серед них посідає Закон України «Про альтернативні джерела енергії». Саме у цьому законодавчому акті ще у 2003 році були закладені основи державної політики у сфері відновлюваної енергетики та визначено правові, економічні, екологічні та організаційні засади використання альтернативних джерел енергії для сприяння розширенню їх використання у паливно-енергетичному комплексі. Передусім щодо визначення поняття «відновлювані невикопні джерела енергії» – до яких віднесено: сонячна енергія, а також вітрова, аеротермальна, геотермальна, гідротермальна енергія, енергія хвиль та припливів, гідроенергія, енергія біомаси, газу з органічних відходів, газу каналізаційно-очисних станцій, біогазів, а також визначення понять: «альтернативна енергетика», «альтернативні джерела енергії», «енергія, вироблена з альтернативних джерел», «зелений тариф», «об'єкти альтернативної енергетики» «національно визначений внесок України» – тобто зобов'язання України

щодо глобального реагування на зміну клімату, які полягають у здійсненні заходів для досягнення мети, визначеної Рамковою конвенцією Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату [14] та Паризькою угодою [15] тощо (стаття 1 вказаного закону).

Зазначимо, що метою Паризької угоди (прийнята у розвиток вказаної вище Рамкової конвенції) є спрямування зусиль на загрозу зміни клімату у контексті сталого розвитку та зусиль з викорінення бідності, у тому числі шляхом: а) стримування зростання глобальної середньої температури значно нижче 2°C понад доіндустріальні рівні і докладання зусиль з метою обмеження зростання температури до $1,5^{\circ}\text{C}$ понад доіндустріальні рівні, визнаючи, що це суттєво знизить ризики та наслідки зміни клімату; б) підвищення здатності адаптуватися до несприятливих наслідків зміни клімату, а також сприяння опірності до зміни клімату та низьковуглецевому розвитку таким чином, щоб не ставити під загрозу виробництво продовольства; с) забезпечення узгодженості фінансових потоків із напрямом низьковуглецевого та опірного до зміни клімату розвитку. Крім того, Кожна зі Сторін повинна готувати, повідомляти та підтримувати послідовні національно визначені внески, що вона має намір досягти. Сторони повинні вживати внутрішні заходи для пом'якшення зміни клімату з метою досягнення цілей таких внесків. Україна, як сторона Паризької угоди, взяла на себе зобов'язання виконувати ці приписи та спрямовувати свої зусилля на ліквідацію загроз щодо зміни клімату.

Так, у Законі України «Про альтернативні джерела енергії» (доцільно зауважити, що сфера альтернативної енергетики є одним з найвагоміших елементів сфери відновлюваної енергетики) врегульовано насамперед, які ж і мають бути засоби державного регулювання у сфері альтернативних джерел енергії, зокрема, такі як: розроблення, затвердження та запровадження норм, правил виробництва, передачі, транспортування, постачання, зберігання і споживання енергії, виробленої з альтернативних джерел, а також підтвердження походження елек-

тричної енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії; нагляду та контролю за безпечним виконанням робіт на об'єктах альтернативної енергетики незалежно від їх форми власності, безпечною експлуатацією енергогенеруючого обладнання та за режимами передачі і споживання енергії; нагляду та контролю за додержанням вимог технічної експлуатації на об'єктах альтернативної енергетики незалежно від їх форми власності, технічної експлуатації енергетичного обладнання об'єктів, підключених до об'єднаної енергетичної системи України; встановлення тарифів на електричну енергію, вироблену на об'єктах альтернативної енергетики, а також на теплову енергію, видобуту з альтернативних джерел; всебічного заохочення і підтримки науково-дослідницьких, дослідно-конструкторських робіт, діяльності винахідників і раціоналізаторів, спрямованих на розвиток виробництва та використання альтернативних джерел енергії». Також цим законом врегульовано й окремі технічні аспекти що стосуються організаційного забезпечення діяльності у сфері альтернативних джерел енергії та стимулювання виробництва й споживання енергії, виробленої з альтернативних джерел.

Україна, будучи учасником Енергетичного Співтовариства [16] (Договір про заснування Енергетичного Співтовариства набрав чинності для України з 1 лютого 2011 р.), враховуючи вимоги ЄС (зокрема, Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1227/2011 від 25 жовтня 2011 року про доброчесність та прозорість на оптовому енергетичному ринку [17]), 10 червня 2023 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання зловживанням на оптових енергетичних ринках» [18], згідно з нормами якого до суб'єктів газовидобувного підприємства додали і суб'єкта господарювання, що здійснює видобуток (виробництво) природного газу, низьковуглецевих газів та газів з відновлюваних джерел енергії.

30 червня 2023 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної

системи України», яким були запроваджені суттєві зміни у національне законодавство з відновлюваної енергетики, і, насамперед, до згаданого вище Закону України «Про альтернативні джерела енергії». Цими змінами врегульовано ряд суттєвих питань: щодо термінології; щодо «зеленого» тарифу та коефіцієнту «зеленого» тарифу для об'єктів електроенергетики; щодо стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії за механізмом самовиробництва та підтримки активних споживачів за механізмом самовиробництва; щодо установлення гарантії походження електричної енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії (формується за допомогою реєстру гарантій походження електричної енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії); щодо ліцензування господарської діяльності на ринку електричної енергії, зокрема, й у сфері відновлюваної енергетики тощо.

З прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України» законодавство України у сфері відновлюваної енергетики ще більше наблизилось до законодавства ЄС у цій сфері. До законодавства України додалися і окремі положення Директиви Європейського Парламенту і Ради 2019/944 від 5 червня 2019 року про спільні правила для внутрішнього ринку електроенергії та така, що вносить зміни до Директиви 2012/27/ЄС [19] (зокрема норми, що стосуються агрегації на ринку електричної енергії, а також визначають такі основні терміни у сфері відновлюваної енергетики, як: «відновлювальні джерела енергії», «альтернативні джерела енергії», «альтернативна енергетика», «агрегація» (це діяльність на ринку електричної енергії, що здійснює суб'єкт господарювання, пов'язана з об'єднанням електроустановок, призначених для виробництва та/або споживання, та/або зберігання електричної енергії з метою купівлі-продажу електричної енергії, надання допоміжних послуг та/або послуг з балансування на ринку електричної енергії) «агрегатор», «агрегована група», «енергетичний кооператив» тощо).

Крім вказаних законодавчих актів, стратегічними, вважаємо, у сфері відновлюваної енергетики можна визнати і ряд актів, прийнятих останнім часом Кабінетом Міністрів України, з урахуванням вимог законодавства ЄС.

Насамперед – це «Енергетична стратегія України на період до 2050 року» [20] (далі – Енергетична стратегія), схвалена 21 квітня 2023 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 373-р. Енергетична стратегія визначає індикативні показники майбутнього розвитку відновлюваної енергетики (наприклад, досягнення частки енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії – на рівні 27 відсотків, до 2030 року у валовому кінцевому споживанні енергії). За висловом О. О. Кармазіна та І. В. Іванченко, вказана Енергетична стратегія: «підтверджує перспективні плани щодо трансформації власного енергетичного сектору завдяки розвитку відновлюваної та вуглецевонеїтральної генерації, а саме: збільшення потужності вітрової, сонячної генерації, накопичувачів енергії, атомної генерації, ТЕЦ та біоенергетичних потужностей, гідрогенерації. При цьому основні сподівання – на приватні іноземні та українські інвестиції» [21, с. 30]. На жаль, на сьогодні, у відкритих джерелах, передусім на сайті Верховної Ради України, ця стратегія не виставлена (можливо з мотивів безпеки) і, у зв'язку з цим, у широкого загалу немає можливості ознайомитися із запропонованими заходами.

Пізніше, у серпні 2024 р. було затверджено «Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2030 року» (далі – Національний план) [22], розроблений з урахуванням сучасної світової ситуації щодо глобальної зміни клімату та з урахуванням вимог зазначеної вище Паризької угоди, які і ситуації щодо забруднення навколишнього природного середовища, зменшення біорізноманіття, враховуючи, що задоволення потреб сучасного покоління має відбуватися без шкідливих наслідків для майбутніх поколінь.

Цим планом Україна визначила, що має зобов'язання до 2030 р. скоротити викиди парникових газів. Цей рівень має

досягти 35 відсотків, порівняно з 1990 р., і основними заходами виступають ті, що пов'язані з розвитком відновлюваних джерел енергії. На рівні законодавства це має відбуватися шляхом повної імплементації законодавства ЄС у сфері відновлюваних джерел енергії. Зазначимо, що у 2021 р. Україна, у рамках вказаного вище Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, взяла на себе зобов'язання щодо імплементації четвертого енергетичного пакета (охоплює законодавство ЄС щодо енергоефективності, відновлюваних джерел енергії, правил безпеки постачання електричної енергії тощо). І враховуючи прагнення України щодо вступу до ЄС, у вказаному Національному плані передбачено заходи, спрямовані на розвиток відновлюваної енергетики та реалізації поставленої мети, а також проведено моделювання з використанням прогнозних показників економічного розвитку держави, можливостей відповідної інфраструктури, з урахуванням планових показників та завдань, зафіксованих у державних стратегічних документах (зокрема, прогнозовано, що частка енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії, у структурі валового кінцевого споживання енергії у 2030 році повинна становити не менше 27 відсотків).

У червні 2024 року було затверджено «Державну цільову програму справедливої трансформації вугільних регіонів України на період до 2030 року» [23], якою, з урахуванням зобов'язань, взятих Україною згідно з положеннями Паризької угоди, визнано, що відповідь на виклики щодо суттєвих кліматичних змін на території України знаходимо у зменшенні споживання викопних видів палива шляхом більш продуктивного їх використання та заміщення на відновлювані джерела енергії. У урахуванням вказаного, перехід на відновлювані джерела енергії та підвищення енергоефективності, як зазначено у розділі «Шляхи і способи розв'язання проблеми» цієї програми, включає: «забезпечення енергетичної стійкості вугільних територіальних громад та регіонів шляхом сприяння розвитку розподіленої генерації електричної енергії з відновлюваних джерел та застосування

установок зберігання енергії, зокрема в системах централізованого водопостачання та водовідведення; модернізацію, підвищення ефективності, адаптивності та декарбонізації систем централізованого тепlopостачання шляхом розвитку когенерації, генерації на альтернативному паливі (з використанням місцевих енергетичних ресурсів) та генерації з використанням геотермальної енергії; модернізацію та забезпечення доступності сучасних систем водопостачання (у тому числі питного) та водовідведення; дослідження технологічної можливості та доцільності використання існуючих майданчиків вугільних теплоелектростанцій, територій та інфраструктури шахт для розвитку виробництва та/або ланцюгів постачання, пов'язаних з відновлюваними джерелами енергії та енергоефективними матеріалами». Аналіз цих шляхів дозволяє стверджувати, що їх підґрунтям є, як положення Паризької угоди, так і стандарти ЄС у сфері відновлюваної енергетики, закладені у актах ЄС.

Особливого значення оновлення національного законодавства зі сфери відновлюваної енергетики набуває нині, коли відбувається процес розвитку самого національного енергетичного комплексу, та процес адаптації національного законодавства з відновлюваної енергетики до норм та стандартів ЄС, – у контексті розвитку Європейського зеленого курсу. Згідно з цим курсом заявлена мета – кліматична нейтральність в ЄС до 2050 року. Заявлено і проміжну мету – до 2030 року скорочення чистих викидів парникових газів щонайменше на 55 % порівняно з рівнем 1990 року [24]. Ця мета вимагає справедливого енергетичного переходу, який стосується всіх країн та громадян, та є неможливим без підвищення рівня енергоефективності, без переходу на використання значно більшої частини енергії, що виробляється з відновлюваних джерел тощо, відповідно, що й Україна включена в процес реалізації цієї амбітної мети, як щодо кліматичної нейтральності, так і щодо скорочення чистих викидів парникових газів.

Висновки. У ході цього дослідження було доведено, що нові виклики у сфері енергетики України постали не лише сер-

йозною загрозою економічної безпеки нашої країни, але й стали певним поштовхом, рушійною силою, спрямованою на прийняття нових рішень та застосування нових інструментів підтримки розвитку відновлюваної енергетики. При цьому, справді: «розвиток енергетичного законодавства та енергетичних технологій дає змогу реалізувати в Україні стратегічну переорієнтацію енергетичних систем. Розвиток розосередженої генерації в сучас-

них безпекових умовах дозволяє не тільки забезпечити енергетичну безпеку країни, стійкість надання послуг з енергозабезпечення кінцевим споживачам, а й зміцнювати національну економіку» [25, с. 94]. І на сьогодні, вважаємо, є всі підстави стверджувати про наявність сформованого національного законодавства у сфері відновлюваної енергетики, яке наразі проходить етап свого удосконалення і відповідності нормам та стандартам ЄС.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Михайлова Л. М., Семенишина І. В., Шпатакова О. Л. Зелена енергетика як чинник енергетичної незалежності України. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 47. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2090/2018>.
2. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13 квітня 2017 р. № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>
3. Григорецька І. І. Правове регулювання відновлювальної енергетики: європейський та український підходи. *Морська безпека та оборона*. 2023. № 1. С. 7–15.
4. Грачук В. С. Роль державних органів у регулюванні відновлюваної енергетики: законодавчі та адміністративні інструменти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 69–73. URL: http://lsej.org.ua/11_2024/14.pdf.
5. Юрах В. М., Соколовський Д. В. Особливості здійснення адміністративного нагляду та контролю у сфері сонячної енергетики органами місцевого самоврядування. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Вип. 85: частина 3. С. 193–198.
6. Дороніна І.І. Механізми державного регулювання розвитку відновлюваної енергетики: світові тенденції та українські реалії. *Вісник НАДУ. Серія «Державне управління»*. 2019. № 4. С. 25–32.
7. Дороніна І.І. Нормативно-правове забезпечення розвитку відновлюваної енергетики в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020, вип. 1(44).
8. Відновлювані джерела енергії: видання друге, доп. / За заг. ред. С. О. Кудрі. Київ : Інститут відновлюваної енергетики НАНУ, 2024. 492 с.
9. Про альтернативні джерела енергії : Закон України від 20 лютого 2003 р. № 555-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-15#Text>.
10. Про альтернативні види палива : Закон України від 14 січня 2000 р. № 1391-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-14#Text>.
11. Про комбіноване виробництво теплової та електричної енергії (когенерацію) та використання скидного енергопотенціалу : Закон України від 5 квітня 2005 р. № 2509-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2509-15#Text>.
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння виробництву та використанню біологічних видів палива : Закон України від 21 травня 2009 р. № 1391-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1391-17#Text>.
13. Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення та «зеленої» трансформації енергетичної системи України : закон України від 30 червня 2023 р. № 3220-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3220-IX#Text>.
14. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 1992 р. : ратифіковано Законом України № 435/96-ВР від 29.10.96. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text
15. Паризька угода від 12.12.2015 : ратифіковано Законом № 1469-VIII від 14.07.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_l61#Text
16. Договір про заснування Енергетичного Співтовариства від 25.10.2005. Міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_926#Text

17. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1227/2011 від 25 жовтня 2011 року про доброчесність та прозорість на оптовому енергетичному ринку. Міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_012-11#Text

18. Про внесення змін до деяких законів України щодо запобігання зловживанням на оптових енергетичних ринках : Закон України від 10 червня 2023 року № 3141-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3141-20#Text>

19. Директива Європейського Парламенту і Ради 2019/944 від 5 червня 2019 року про спільні правила для внутрішнього ринку електроенергії та така, що вносить зміни до Директиви 2012/27/ЄС. URL: <https://energysecurityua.org/ua/pereklad-zakonodavstva-es/dyrektyva-yes-2019-944-yevropeyskoho-parlamentu-i-rady-vid-05-cherwnia-2019-roku-pro-spilni-pravyla-dlia-vnutrishnoho-rynku-elektroenerhii-ta-taka-shcho-vnosyt-zminy-do-dyrektyvy-2012-27-yes-nova-reda/>

20. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2050 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 р. № 373-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-2023-%D1%80#Text>

21. Кармазін О. О., Іванченко І. В. Проблеми та перспективи комплексних енергетичних систем на основі використання відновлюваних джерел енергії – підсумки XXV науково-практичної конференції 2024 р. *Відновлювана енергетика*. 2024. № 3. С. 30.

22. Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2030 року : затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2024 р. № 761-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2024-%D1%80#n12>.

23. Державна цільова програма справедливої трансформації вугільних регіонів України на період до 2030 року, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 18 червня 2025 р. № 711. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-2025-%D0%BF?find=1&text=%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D1%8E%D0%B2#w1_4.

24. Directive (EU) 2023/2413 of the European Parliament and of the Council of 18 October 2023 amending Directive (EU) 2018/2001, Regulation (EU) 2018/1999 and Directive 98/70/EC as regards the promotion of energy from renewable sources, and repealing Council Directive (EU) 2015/652. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2023/2413/oj/eng>

25. Суходоля О. М. Стійкість критичної енергетичної інфраструктури та життєдіяльності громад : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2024. 160 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.04>.

Стаття надійшла у редакцію: 18.10.2025

Стаття прийнята: 30.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Муза Олег Валентинович,

orcid.org/0000-0003-0869-2542

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту «Юридичний інститут Київського
національного економічного університету імені Вадима Гетьмана»

У статті розглянуто особливості доказування в адміністративній процедурі. Інститут доказування в адміністративній процедурі є важливим комплексним правовим механізмом для ухвалення правомірних та ефективних індивідуальних рішень, вчинення юридично значимих управлінських дій органами публічної адміністрації (адміністративними органами). Визначено, що доказування в адміністративно-процедурному провадженні виконує низку функцій: забезпечує правомірність адміністративного акта; гарантує дотримання адміністративними органами принципів адміністративної процедури; сприяє реалізації та захисту прав, свобод та інтересів особи у сферах публічного адміністрування. Зазначено, що у Законі України «Про адміністративну процедуру» закріплено принципи доказування в адміністративно-процедурному провадженні: 1) принцип повноти – адміністративний орган визначає способи та обсяг встановлення обставин справи, при цьому не обмежений доказами, доводами учасників адміністративного провадження; 2) принцип неупередженості (об'єктивності) – адміністративний орган досліджує всі обставини справи незалежно від їх позитивного чи негативного впливу на вирішення питання про права, свободи чи законні інтереси учасників адміністративного провадження; 3) принцип рівності – адміністративний орган та особа у рівній мірі мають право на приєднання доказів в адміністративно-процедурному провадженні; 4) принцип заборони вимагати від учасника адміністративного провадження надання доказів, що не стосуються обставин справи; 5) гарантування можливості дослідження нових доказів під час адміністративного оскарження адміністративних актів. Зроблено висновок, що доказування в адміністративній процедурі – це розумово-пізнавальна діяльність адміністративного органу, що відображає повне та всебічне з'ясування всіх обставин адміністративної справи. Метою доказування в адміністративній процедурі є оцінка та перевірка доказів з урахуванням вимог закону та обставин адміністративної справи, що спрямовані на висновування обґрунтованості адміністративних актів.

Ключові слова: адміністративна процедура, доказування, докази, суб'єкт владних повноважень, особа, адміністративне провадження.

Muza Oleh. Features of proof in administrative procedural proceedings

The article examines the features of proof in administrative procedure. The institute of evidence in administrative procedure is an important complex legal mechanism for making lawful and effective individual decisions, committing legally significant administrative actions by public of authorities (administration bodies). The proof in the administrative procedural proceedings performs a number of functions: it ensures the legality of administrative act; guarantees compliance by administrative bodies with the principles of administrative procedure; and contributes to the realization and protection of the rights, freedoms and interests of individual in the spheres of public administration. The Law of Ukraine «On Administrative Procedure» enshrines the principles of proof in administrative procedural proceedings: 1) the principle of completeness – the administrative body determines the methods and scope of establishing the circumstances of the case, while not being limited by evidence, arguments of the participants in the administrative procedural proceedings; 2) the principle of impartiality (objectivity) – the administrative body investigates all the circumstances of the case, regardless of their positive or negative impact on resolving the issue of the rights, freedoms or legitimate

interests of the participants in the administrative procedural proceedings; 3) the principle of equality – the administrative body and the person equally have the right to adduce evidence in administrative procedural proceedings; 4) the principle of prohibition of requiring a participant in administrative procedural proceedings to provide evidence that is not relevant to the circumstances of the case; 5) guaranteeing the possibility of examining new evidence during administrative appeals of administrative acts. It is concluded that the proof in administrative procedure is the intellectual and cognitive activity of administrative body, reflecting a complete and comprehensive investigation of all circumstances of administrative case. The purpose of proof in administrative procedure is to evaluate and verify evidence, taking into account the requirements of the law and the circumstances of the administrative case, aimed at establishing the validity of administrative acts.

Key words: administrative procedure, proof, evidence, subject of authority, person, administrative procedural proceedings.

Вступ. Адміністративна процедура є важливим механізмом реалізації принципу належного урядування у публічно-управлінській діяльності носіїв владних повноважень.

Законодавче унормування правового регулювання адміністративно-процедурних відносин у сфері публічного управління зумовило оновлення підходів до розгляду і вирішення адміністративних справ суб'єктами владних повноважень з урахуванням кращого європейського досвіду публічного урядування та законодавства про адміністративну процедури європейських держав.

Адміністративна процедура відіграє ключову роль у взаємовідносинах між органами публічної влади та приватними особами. Завданням адміністративного органу є повне та всебічне забезпечення з'ясування всіх обставин справи та дослідження доказів для досягнення цілей ефективного та справедливого адміністративно-процедурного провадження.

Законодавчі принципи та засади доказування в адміністративній процедурі встановлюють стандарти публічно-управлінської діяльності та сприяють повноцінній участі приватним особам під час розгляду та вирішення адміністративних справ, а також можливого адміністративного оскарження адміністративних актів.

Призначення адміністративної процедури полягає у гарантуванні забезпечення реалізації прав, свобод та законних інтересів приватних осіб у різних сферах публічного адміністрування.

Актуальні питання дослідження сучасного стану адміністративного процедурного права в Україні у своїх науко-

вих працях розкривають В. Бевзенко, І. Бойко, О. Кузьменко, Т. Коломоєць, С. Стеценко, В. Тимошук, А. Школик та ін. При цьому наука адміністративного права не виробила усталених підходів щодо розуміння основних інститутів адміністративної процедури, зокрема, це стосується доказів і доказування у процесі вирішення адміністративними органами індивідуальних адміністративних справ. Наразі лише відбувається доктринальне пізнання та обґрунтування категорій, принципів, об'єктів адміністративної процедури, їхнє осмислення у контексті загальної теорії адміністративного права, визначення системного взаємозв'язку інститутів адміністративної процедури із загальним адміністративним правом. Окремо варто зауважити про необхідність вироблення єдиних підходів до практичної реалізації новел законодавства України про адміністративну процедуру.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження особливостей доказування у правовідносинах адміністративної процедури.

Результати дослідження. Новітнє законодавство України про адміністративну процедуру передбачає застосування єдиних підходів до правового регулювання вирішення індивідуальних адміністративних справ.

Варто погодитися з І. Бойко, що «існування в законодавчому полі загального закону про адміністративну процедуру має неабияке значення для правозастосування, оскільки, по-перше, спрощує для приватної особи можливість ознайомлення з приписами законодавчих актів, що регламентують перебіг її відносин із адміністрацією (адже вони вміщені

в одному акті і підходять для застосування в різних сферах), по-друге, й для адміністративного органу дотримання принципів і правил загального характеру із урахуванням особливостей (якщо такі є) у спеціальних законах вбачається гарантією від конфліктів і порушень прав осіб, а отже й унеможливлення свавілля» [1, с. 234].

На етапі розгляду і прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» (далі по тексті – ЗАП, Закон про адміністративну процедуру) [2] експерти відзначали про імплементацію в адміністративно-процедурне законодавство України окремих інститутів судового процесу – права і обов'язки учасників адміністративної процедури, докази і доказування, проведення експертизи, участь осіб, які сприяють провадженню, форма перебігу провадження та ін. Проте ЗАП наділив перераховані процесуальні інститути та механізми ознаками і особливостями, що властиві адміністративно-процедурним правовідносинам з урахуванням специфіки публічно-управлінської діяльності органів публічної влади, тому необхідно чітко розмежовувати процедурний та процесуальний (судовий) характер адміністративної процедури та адміністративно-судового процесу.

Інститут доказування в адміністративній процедурі є важливим комплексним правовим механізмом для ухвалення правомірних та ефективних індивідуальних рішень, вчинення юридично значимих управлінських дій органами публічної адміністрації (адміністративними органами).

Доказування в адміністративно-процедурному провадженні виконує низку функцій:

- забезпечує правомірність адміністративного акта;
- гарантує дотримання адміністративними органами принципів адміністративної процедури;
- сприяє реалізації та захисту прав, свобод та інтересів особи у сферах публічного адміністрування.

Процес доказування в адміністративно-процедурних правовідносинах забезпечується принципами адміністративної процедури. Зокрема, мова йде про принципи,

в яких законодавець прямо закріпив додержання адміністративними органами правил доказування, оцінки та приєднання до справи доказів:

1) принцип обґрунтованості – адміністративний орган зобов'язаний забезпечити належність та повноту з'ясування обставин адміністративної справи; на адміністративний орган покладено обов'язок безпосереднього дослідження доказів, що містяться у матеріалах справи, та урахування всіх обставин, що мають значення для вирішення справи. У цьому випадку прослідковується зв'язок між іншим обов'язком адміністративного органу щодо прийняття (видання) правомірних адміністративних актів – на основі досліджених доказів адміністративний орган у мотивувальній частині адміністративного акта викладає висновки в адміністративній справі (особливо це важливо у разі прийняття (видання) негативного адміністративного акта);

2) принцип офіційності – адміністративний орган зобов'язаний ініціювати збирання доказів з метою повного встановлення обставин справи без перекладання такого обов'язку на особу. Уже неодноразово наголошувалося у науковій літературі, що принцип офіційності гарантує особі рівноправну та ефективну участь в адміністративній процедурі. Той факт, що адміністративний орган не може зобов'язувати особу самотійно отримувати документи та інші докази, якщо такий обов'язок не визначено законом, демократизує взаємовідносини між суб'єктами владних повноважень і приватними особами, гарантує особі можливість оскаржувати адміністративний акт, як такий, що прийнято (видано) без додержання принципу офіційності, надає адміністративній процедурі більшої доступності та справедливості;

3) принцип гарантування права особи на участь в адміністративному провадженні – право особи бути вислуханою є одним із фундаментальних європейських принципів адміністративної процедури, що передбачає право особи надавати адміністративному органу свої міркування, пояснення, заперечення під час розгляду і вирішення адміністративної справи. З цієї метою ЗАП гарантує кож-

ній особі можливість витребувати докази, що стосуються обставин адміністративної справи, тобто звертатися до відповідних органів публічної адміністрації, підприємств, установ, організацій для отримання додаткових документів та інших доказів.

Очевидно, що наведені принципи адміністративної процедури не розглядаються окремо від дії інших принципів адміністративної процедури, однак саме у вищенаведених принципах законодавець прямо визначив обов'язки адміністративного органу стосовно належного та повного доказування в адміністративній справі для всебічного з'ясування обставин та прийняття (видання) правомірною адміністративного акта.

На процес доказування в адміністративній процедурі впливає обсяг адміністративно-процедурного статусу учасників адміністративного провадження. Зокрема, особи як учасники адміністративного провадження мають право отримувати та надавати документи, інші докази, що стосуються обставин справи та зобов'язані подати до адміністративного органу у порядку, встановленому законом, наявні у них документи та інші докази, необхідні для здійснення адміністративного провадження [2].

У ЗАП закріплено загальні правила доказування в адміністративному провадженні, що можна згрупувати за такими принципами (підходами, вимогами):

1) принцип повноти – адміністративний орган визначає способи та обсяг встановлення обставин справи, при цьому не обмежений доказами, доводами учасників адміністративного провадження;

2) принцип неупередженості (об'єктивності) – адміністративний орган досліджує всі обставини справи незалежно від їх позитивного чи негативного впливу на вирішення питання про права, свободи чи законні інтереси учасників адміністративного провадження;

3) принцип рівності – адміністративний орган та особа у рівній мірі мають право на приєднання доказів в адміністративно-процедурному провадженні;

4) принцип заборони вимагати від учасника адміністративного провадження надання доказів, що не стосуються обставин справи;

5) гарантування можливості дослідження нових доказів під час адміністративного оскарження адміністративних актів [2].

Науковці вважають, що «тягар доказування в адміністративному провадженні покладений на адміністративний орган, який самостійно збирає докази, витребує документи та відомості, отримує погодження та висновки, необхідні для вирішення справи. Адміністративний орган безпосередньо досліджує докази та інші матеріали справи. Адміністративний орган здійснює розгляд і вирішення справи на підставі чинного законодавства, у рамках реалізації своїх офіційних функцій і повноважень» [3, с. 291].

У контексті вищенаведеного В. Тимошук уточнює, що «у втручальній процедурі основний тягар збирання інформації, тобто доказування, лягає на адміністративний орган. У заявній процедурі документи та інші докази мають подаватися заявником або отримуватися за його ініціативою. При цьому, зважаючи на принципи законності та публічності, у будь-якій справі адміністративний орган повинен займати активну позицію, щоб усебічно розглянути та об'єктивно вирішити справу. Проте ця активність має бути конструктивною, а не використовуватись виключно на шкоду приватним особам» [4, с. 59].

Про «необхідність дослідження суб'єктом публічного адміністрування не лише представлених приватною особою, але й усіх можливих і достатніх доказів та встановлення у результаті всіх фактичних обставин справи перед прийняттям остаточного рішення», зауважує і А. Школик [5, с. 146].

Якщо провести паралель з адміністративним судочинством, то ЗАП наслідував підхід щодо покладення саме на адміністративний орган обов'язок доказування в адміністративній справі, що свідчить про зміну субординаційного характеру адміністративних правовідносин. Водночас варто відзначити, що в адміністративному судочинстві приватна особа виступає більш рівноправно поряд із суб'єктом владних повноважень, аніж в адміністративно-процедурному провадженні, оскільки в останньому адміністративний

акт приймає (видає) адміністративним орган, а не судовий орган.

Засобами доказування в адміністративно-процедурному провадженні можуть бути:

- 1) пояснення учасників адміністративного провадження;
- 2) документи;
- 3) дані відповідних національних електронних інформаційних ресурсів;
- 4) результати обробки (перевірки) даних в автоматичному режимі;
- 5) речі;
- 6) пояснення свідків;
- 7) висновки або пояснення експертів, консультації або роз'яснення спеціалістів.

ЗАП недостатньо врегулював питання щодо збирання і порядку подання електронних доказів, при цьому на відміну від судового процесу, ЗАП визнає електронні докази нарівні з письмовими, хоча і не визначає особливості їх подання та оцінки адміністративним органом.

У доказуванні в адміністративній процедурі використовується підхід до оцінки доказів у справі за прикладом судового процесу. Мова йде про належність, достатність, достовірність та допустимість доказів, зокрема:

1) належність доказів – стосується вимоги щодо подання тих доказів, які містять інформацію про обставини справи та мають значення для її вирішення;

2) допустимість доказів – докази не повинні бути одержані з порушенням закону;

3) достовірність доказів – докази повинні відображати об'єктивні обставини справи, адміністративний орган не бере до розгляду докази, які не стосуються обставин справи;

4) достатність доказів – адміністративний орган на основі оцінки доказів повинен визначити їх значення для оцінки обставин справи, тобто чи містить або не містить відповідний доказ необхідну інформацію для справи.

Важливо зазначити, що Закон про адміністративну процедуру врегулює загальні засади збирання, подання та оцінку доказів. З огляду на правове регулювання спеціальними адміністративно-процедурними правовими нормами порядку вирішення і розгляду адміністра-

тивних справ необхідно враховувати особливості доказування в адміністративній процедурі, що обумовлені спеціальними вимогами адміністративно-процедурного законодавства.

Доказування в адміністративній процедурі має першооснову для прийняття (видання) адміністративного акта. У структурі адміністративного акта, зокрема у його мотивувальній частині, адміністративний орган повинен обов'язково зазначити докази або інші матеріали справи, на основі яких прийнято кінцеве рішення в адміністративному провадженні.

Адміністративна процедура передбачає можливість адміністративного оскарження особою адміністративного акта, що спрямоване на забезпечення ефективного перегляду індивідуальних управлінських рішень, що стосуються прав, свобод і законних інтересів особи. Важливим під час процедури адміністративного оскарження у контексті дослідницьких завдань цієї статті є констатація того, що законодавець імплементував в адміністративно-процедурне законодавство процесуальне правило про межі перегляду судових рішень. Тобто у контексті адміністративної процедури та адміністративного оскарження це означає, що суб'єкт розгляду скарги здійснює перегляд справи в повному обсязі та наділений правом збирати додаткові докази. Відповідну схожість перегляду адміністративних актів можна співставити з апеляційним провадженням у судовому процесі.

Кількість законодавчих актів України, в яких містяться спеціальні адміністративно-процедурні норми, достатньо численна, тому у процесі застосування адміністративно-процедурних норм можуть виникнути колізії (суперечності) між загальними нормами про адміністративну процедуру та нормами спеціального адміністративно-процедурного законодавства [6, с. 324]. Такі колізії можуть супроводжуватися і у питанні подання доказів та їх допустимості у спеціальній адміністративній процедурі.

Висновки. Таким чином, доказування в адміністративній процедурі – це розумово-пізнавальна діяльність адміністра-

тивного органу, що відображає повне та всебічне з'ясування всіх обставин адміністративної справи. Докази і доказування є невід'ємною складовою адміністративної процедури, що забезпечує правомірність адміністративних актів. Метою доказування в адміністративній процедурі

є оцінка та перевірка доказів з урахуванням вимог закону та обставин адміністративної справи, що спрямовані на висновування обґрунтованості адміністративних актів. Доказування є однією з ключових гарантій законності адміністративної процедури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бойко І. Роль і значення адміністративної процедури у публічному адмініструванні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. № 69. С. 229–236.
2. Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022 № 2073-IX. Відомості Верховної Ради України. 2023. № 15. Ст. 50.
3. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адміністративну процедуру» / авт. колектив: Андрійко О. Ф., Бевзенко В. М. та ін.; за заг. ред. Тимощука В. П. Київ, 2023. 545 с.
4. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України / Автор-упорядник В. П. Тимошук. К. : Факт, 2003. 496 с.
5. Школик А. М. Адміністративно-процедурне законодавство в Україні: становлення та систематизації : дис. на здоб. наук. ступен. докт. юрид. наук. Запоріжжя, 2021. 417 с.
6. Адміністративне право України: підручник / за заг. ред. О. В. Кузьменко, В. Г. Чорної. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 700 с.

Стаття надійшла у редакцію: 05.10.2025

Стаття прийнята: 16.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ – ШЛЯХ ПІДВИЩЕННЯ ДОСТУПНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Паскар Ауріка Лазорівна,

orcid.org/0000-0002-0765-1143

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри процесуального права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті проведено комплексний аналіз реформування системи адміністративних судів в Україні, яке розглядається як стратегічний імператив для підвищення ефективності та доступності судового захисту в публічно-правових відносинах. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю зміцнення верховенства права та відновлення довіри суспільства до судової гілки влади. Ефективне функціонування адміністративного судочинства, засноване на конституційних принципах територіальності, спеціалізації та інстанційності, є ключовим елементом реалізації конституційного права особи на судовий захист. Досліджено еволюцію та організаційні зміни в системі адміністративних судів, починаючи від їхнього заснування у 2005 році та суттєвої оптимізації мережі апеляційних судів у 2017 році. Наголошується, що ці зміни були спрямовані на покращення доступу до суду та підвищення якості судового розгляду. Особлива увага приділяється останнім законодавчим змінам 2022–2025 років, які мали найбільший суспільний резонанс. Зокрема, розглянуто питання ліквідації Окружного адміністративного суду міста Києва, зумовлену значною суспільною недовірою, та створення нового судового органу — Київського міського окружного адміністративного суду. Центральним елементом сучасної реформи є запровадження Законом № 4264-IX Спеціалізованого окружного адміністративного суду (СОАС) та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду (СААС), обидва з яких розташовані в Києві, але мають юрисдикцію, що поширюється на всю територію України. Метою створення цих вищих спеціалізованих судів, передбаченою міжнародними та стратегічними документами, є забезпечення незалежного, професійного та прозорого розгляду справ, які мають особливе політичне чи суспільне значення. Детально окреслено предметну юрисдикцію СОАС як суду першої інстанції: він розглядатиме адміністративні справи щодо оскарження актів центральних органів влади, спорів у сфері антимонopolного регулювання та держдопомоги, державної регуляції медіа, скасування політичних партій, а також оскарження рішень конкурсних комісій щодо високопосадовців та керівників антикорупційних органів. Апеляційною інстанцією для рішень СОАС визначено СААС. У статті підкреслюється, що реалізація цієї реформи створює гостру проблему формування висококваліфікованого та незалежного суддівського корпусу. Судді цих спеціалізованих судів повинні не лише мати бездоганну репутацію та стійкість до тиску, але й володіти спеціальними знаннями у сферах, пов'язаних із їхньою юрисдикцією (антикорупційне законодавство, державна служба, банківське регулювання тощо). Узагальнено, що реформування системи адміністративних судів через створення нових спеціалізованих установ та оптимізацію судової мережі є необхідним кроком для підвищення ефективності, прозорості та доступності правосуддя, а також для приведення судової системи України у відповідність до європейських стандартів.

Ключові слова: доступність адміністративного судочинства, право на судовий захист, доступ до суду, система адміністративних судів, судова реформа.

Paskar Aurika. Reforming the System of Administrative Courts – A Path to Enhancing the Accessibility of Administrative Justice

The article conducts a comprehensive analysis of the reform of the administrative court system in Ukraine, viewed as a strategic imperative for increasing the effectiveness and accessibility of judicial protection within public-law relations. The relevance of the study is driven by the necessity of strengthening the rule of law and restoring public trust in the judiciary. The effective functioning of administrative justice, based on the constitutional principles of territoriality, specialization, and instance, is a key element in realizing an individual's constitutional right to judicial protection. The study explores the evolution and organizational changes within the administrative court system, starting from its foundation in 2005 and the significant optimization of the appellate court network in 2017. It is emphasized that these changes were aimed at improving access to court and raising the quality of judicial review. Particular attention is paid to the most recent legislative changes of 2022–2025, which generated considerable public response. Specifically, the paper examines the procedure for the liquidation of the Kyiv District Administrative Court, prompted by substantial public distrust, and the creation of the Kyiv City District Administrative Court. A central element of the current reform is the introduction, by Law No. 4264-IX, of the Specialized District Administrative Court (SDAC) and the Specialized Appellate Administrative Court (SAAC). Both are located in Kyiv but possess nationwide territorial jurisdiction. The purpose of establishing these higher specialized courts, as stipulated in international and strategic documents, is to ensure the independent, professional, and transparent review of socially significant cases against central government bodies. The specific subject-matter jurisdiction of the SDAC as the court of first instance is detailed: it will hear administrative cases concerning challenges to acts by central authorities, disputes in the areas of antitrust regulation and state aid, state media regulation, the annulment or prohibition of political parties, and challenges to decisions by competition commissions for high-ranking officials and heads of anti-corruption bodies. The SAAC is designated as the appellate instance for decisions rendered by the SDAC. The article highlights that the implementation of this reform creates an acute challenge in forming a highly qualified and independent judicial corps. Judges of these specialized courts must possess not only an impeccable reputation and resilience to pressure but also specialized knowledge in the fields pertinent to their jurisdiction (anti-corruption legislation, civil service, banking regulation). In summary, the reform of the administrative court system through the creation of new specialized institutions and the optimization of the judicial network is deemed a necessary step for improving the efficiency, transparency, and accessibility of justice, and for bringing Ukraine's judicial system into line with European standards.

Key words: accessibility of administrative justice, right to judicial protection, system of administrative courts, access to a court, system of administrative courts, judicial reform.

Сьогодні для розвитку правової держави важливо, щоб адміністративні суди працювали ефективно, адже вони забезпечують людям реальний захист їхніх прав. Оновлення законодавства в цій сфері допомагає підвищити довіру громадян до судів і зміцнити засади верховенства права. Прозоре та ефективне функціонування системи адміністративного судочинства є ключовим елементом механізму реалізації права особи на судовий захист у сфері публічно-правових відносин.

Засади організації вітчизняної системи судів закріплені на рівні Конституції України. Зокрема встановлено, що суди в Україні будуються за принципами територіальності та спеціалізації. Статус, юрисдикція та порядок діяльності визна-

чаються законом, який регулює питання їх створення, реорганізації та ліквідації [1, ст. 125]. Система адміністративних судів функціонує з метою захисту прав, свобод і інтересів осіб у відносинах публічно-правового характеру.

Конституційну структуру та принципи діяльності судової системи конкретизує Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Його положення встановлюють, що судоустрій в Україні будується на трьох ключових принципах: територіальності, що забезпечує доступність суду для громадян у різних регіонах; спеціалізації, яка дозволяє кожному суду зосереджуватися на певних категоріях справ; та інстанційності, що передбачає можливість оскарження рішень судів у вищих інстанціях. Найвищим судом у системі є Верхо-

вний Суд, який здійснює функції верховного судового контролю. Судова система складається з місцевих судів, які розглядають справи першої інстанції; апеляційних судів, що переглядають рішення місцевих судів; та Верховного Суду. Крім того, для розгляду окремих категорій справ можуть діяти вищі спеціалізовані суди [2, ст. 17]. Така побудова органів судової влади забезпечує доступність правосуддя та його ефективність.

Також у даному нормативному акті встановлено, що суди класифікуються за спеціалізацією, тобто залежно від категорії справ, які вони розглядають. Вони можуть спеціалізуватися на цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справах, а також у справах про адміністративні правопорушення [2, ч. 1 ст. 18]. Такий поділ сприяє професійній компетентності суддів та ефективності судового розгляду.

Для розгляду і вирішення спорів у сфері публічно-правових відносин в Україні утворені та функціонують адміністративні суди. Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України) встановлює, що адміністративні суди, як спеціалізовані органи судової влади уповноважені розглядати справи, які виникають у зв'язку з діяльністю органів державної влади або органів місцевого самоврядування, зокрема коли вони виконують свої публічно-владні функції, надають адміністративні послуги, або беруть участь у виборчому процесі чи референдумі.

Сучасна система адміністративних судів, попри недовгу історію існування зазнала чисельних змін, як кількісного, так і якісного рівня. Запровадження з 1 січня 2005 року мережі місцевих та адміністративних судів було передбачено Указом Президента України «Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі та кількісного складу суддів» від 16.11.2004 № 1417/2004. Даним указом визначалась територіальна юрисдикція місцевих та апеляційних адміністративних судів, їх мережа та кількісний склад суддівського корпусу [3]. По суті, цим указом було започатковано утворення сучасної системи місцевих адмі-

ністративних судів. З моменту затвердження мережі адміністративних судів вона зазнала багато організаційних змін щодо назв, розмежування територіальної юрисдикції тощо. Найбільш суттєва – це ліквідація у 2017 році існуючої системи апеляційних адміністративних судів. На заміну була сотворена нова система апеляційних адміністративних судів відповідно до створених апеляційних округів [4]. У результаті оптимізації мережі адміністративних судів утворено сім апеляційних адміністративних судів із чітко визначеними апеляційними округами та місцями розташування. Територіальна юрисдикція (підсудність) кожного суду охоплює кілька областей, що забезпечує покращення доступу до суду.

Законом України від 13.12.2022 № 2825-IX [5] було ліквідовано Окружний адміністративний суд міста Києва та було анонсовано створення нового судового органу – Київський міський окружний адміністративний суд. Закон передбачає, що юрисдикція нового суду поширюється на межі столиці. Також визначається порядок передачі та розгляду адміністративних справ, які перебували у провадженні ліквідованого суду: частина з них тимчасово розглядатиметься Київським окружним адміністративним судом, інші – передаватимуться до різних окружних адміністративних судів України за принципом випадковості. До початку роботи нового суду функції щодо окремих процесуальних питань виконуватиме Київський окружний адміністративний суд, а апеляційною інстанцією для всіх таких справ визначено Шостий апеляційний адміністративний суд.

Причиною прийняття рішення про ліквідацію суду стала електронна петиція № 22/102742-еп, оприлюднена 30 липня 2020 року на офіційному вебсайті Президента України, яку підтримали понад 25 000 громадян. Суспільна недовіра до діяльності цього суду була зумовлена численними порушеннями у його роботі та необхідністю забезпечення прозорості й оновлення системи адміністративного судочинства. Як наслідок 15 грудня 2022 року Окружний адміністративний суд міста Києва припинив своє функціонування та здійснення правосуддя.

Чергові зміни до структури адміністративних судів внесені Законом України від 26.02.2025 № 4264-IX, спрямованим на вдосконалення діяльності спеціалізованих адміністративних судів. Закон визначає правові засади функціонування Спеціалізованого окружного адміністративного суду та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду, а також вносить відповідні зміни до законодавства про судоустрій і статус суддів [6]. Метою реформи є підвищення ефективності, прозорості та справедливості адміністративного судочинства шляхом створення двох нових вищих спеціалізованих судів. На реалізацію вказаних положень, новими законодавчими змінами 16.09.2025 року [7] було передбачено створення двох нових спеціалізованих судів, обидва з яких розташовані в Києві. Їх територіальна юрисдикція охоплює всю Україну, а за статусом вони є вищими спеціалізованими судами, що означає пріоритетну роль у розгляді певних категорій адміністративних справ. Створення суду для розгляду справ проти державних органів передбачене міжнародними та стратегічними документами [9] і має на меті посилити незалежність правосуддя та привести судову систему України у відповідність до європейських стандартів. Як наслідок очікується внесення змін до КАС України в частині розмежування предметної юрисдикції даних судів.

Прикінцеві положення Закону № 4264-IX передбачають, що з дня початку функціонування цих судів набудуть чинності зміни до КАС України, якими передбачено чіткий розподіл повноважень – звичайні окружні суди залишаються основною інстанцією для більшості справ, а спеціалізований окружний суд концентрується на окремих, визначених законом категоріях. Зокрема, Спеціалізований окружний адміністративний суд як суд першої інстанції розглядатиме адміністративні справи, що стосуються: оскарження актів, дій або бездіяльності центральних органів влади та Національного банку України; спорів у сфері державної допомоги та антимонопольного регулювання; питань державного регулювання медіа; скасування або

заборони політичних партій; оскарження рішень конкурсних комісій щодо високопосадовців та керівників антикорупційних органів; оскарження дій органів, що проводять дисциплінарне провадження щодо прокурорів. По апеляційній інстанції судові рішення даного суду буде переглядати Спеціалізований апеляційний адміністративний суд [6].

Метою створення Спеціалізованого окружного адміністративного суду є розгляд та вирішення справ, які мають особливе суспільне чи політичне значення (приміром рішення чи дії центральних органів влади, Національного банку, політичних партій або антикорупційних установ). Його поява потрібна для того, щоб подібні справи розглядалися чесно й професійно, без політичного впливу. Судді цього суду повинні добре розумітися на специфіці таких питань, щоб ухвалювати справедливі та зважені рішення. Апеляційний спеціалізований адміністративний суд розглядатиме скарги на рішення окружного, щоб забезпечити справедливість і єдину практику розгляду таких справ. Загалом ці суди мають зміцнити довіру до правосуддя й гарантувати, що навіть найвищі органи влади підзвітні закону.

У цьому контексті особливо гостро постає проблема формування суддівського корпусу. Враховуючи те, що цей суд розглядатиме справи, що стосуються центральних органів влади, політичних партій і високопосадовців, судді повинні будуть мати високий професійний рівень, бездоганну репутацію та стійкість до тиску. Крім того, справи віднесені до юрисдикції цих судів будуть пов'язані не лише з правом а потребуватимуть спеціальних знань у сферах антикорупційного законодавства, державної служби, медіа, банківського регулювання тощо.

Рішенням Вищої ради правосуддя від 30.09.2025 № 2016/0/15-25 було визначено штатну чисельність суддівського корпусу, необхідну для забезпечення ефективного розгляду справ, що належать до компетенції цих новостворених судів. Згідно з цим рішенням кількість суддів у Спеціалізованому окружному адміністративному суді має становити 17 суддівських посад, у Спеціалізованому апеляційному адміністративному суді –

10 суддівських посад [8]. Вважається, що така чисельність суддівського корпусу визначена з урахуванням обсягу майбутнього навантаження, специфіки категорій справ і необхідності забезпечення належної якості правосуддя.

Отже, реформування системи адміністративних судів спрямоване на під-

вищення ефективності та доступності правосуддя. Створення нових судів і оптимізація судової мережі забезпечують громадянам швидший і зручніший доступ до судового захисту. Такі зміни сприяють зміцненню довіри до судової влади та утвердженню принципів верховенства права в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

3. Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі та кількісного складу суддів : Указ Президента України від 16 листопада 2004 р. № 1417/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1417/2004/ed20041116#Text>

4. Про ліквідацію апеляційних адміністративних судів та утворення апеляційних адміністративних судів в апеляційних округах : Указ Президента України від 29 грудня 2017 р. № 455/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/455/2017#Text>

5. Про ліквідацію Окружного адміністративного суду міста Києва та утворення Київського міського окружного адміністративного суду : Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2825-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2825-20#Text>

6. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких інших законодавчих актів України щодо правових засад утворення та функціонування Спеціалізованого окружного адміністративного суду та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду : Закон України від 26 лютого 2025 р. № 4264-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4264-20#Text>

7. Про утворення Спеціалізованого окружного адміністративного суду, Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду : Закон України від 16 вересня 2025 р. № 4602-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4602-20#Text>

8. Про визначення кількості суддів у Спеціалізованому окружному адміністративному суді та Спеціалізованому апеляційному адміністративному суді : Рішення Вищої ради правосуддя від 30 вересня 2025 р. № 2016/0/15-25. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/54730>

9. Меморандум про економічну та фінансову політику від 11 грудня 2024 р.; Звіт Європейської комісії щодо України від 30 жовтня 2024 р.; План України (Ukraine Facility); Дорожня карта з питань верховенства права. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Lol_MEFP_Ukraine_2024-03-11.pdf

Стаття надійшла у редакцію: 03.11.2025

Стаття прийнята: 17.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

УДК 615.8:159.944.4-057.36:34(477)
DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.9>

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ПРАВОВІ ВИКЛИКИ УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Предместніков Олег Гарійович,

orcid.org/0000-0001-8196-647X

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри права

Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

Пархоменко Марина Миколаївна,

orcid.org/0000-0001-6993-6534

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та права

Донецького національного технічного університету

Скребовська Світлана Вікторівна,

orcid.org/0000-0002-0793-7731

асистентка кафедри права

Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

У статті здійснено комплексний аналіз національного законодавства України, що регулює питання охорони здоров'я, надання психологічної та медичної допомоги, а також реабілітаційних заходів для військовослужбовців. Досліджено ключові норми Конституції України, зокрема статті 3, 17 та 46, які гарантують права громадян на здоров'я, соціальний захист і гідність, а також положення Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (№ 2011-XII), який встановлює пільги, гарантії та компенсації для цієї категорії осіб. Особливо розглянуто підзаконні акти, зокрема постанови Кабінету Міністрів України № 1057 від 27.12.2017 та № 1338 від 29.11.2022, які регламентують порядок надання психологічної реабілітації учасникам бойових дій. Особливу увагу приділено правовим прогалинам, зокрема відсутності чітких процедур діагностики та лікування посттравматичного стресового розладу (ПТСР), недостатньому фінансуванню реабілітаційних центрів і браку кваліфікованих фахівців.

Проаналізовано особливості медико-психологічної реабілітації військовослужбовців, які охоплюють фізичне відновлення, соціально-психологічну адаптацію та превентивні заходи для зменшення впливу бойового стресу. Визначено, що в Україні діють обмежені механізми направлення військових на лікування за кордон, зокрема до Фінляндії, Хорватії, Ізраїлю та США, де застосовуються передові програми реабілітації, такі як Polytrauma System of Care у США чи сімейна терапія в Ізраїлі. У Фінляндії та Хорватії ефективність реабілітації забезпечується централізованим фінансуванням і міжвідомчою координацією, що може слугувати прикладом для України. Водночас в Україні бракує системного підходу до організації таких програм, а також належної інфраструктури та координації між державними органами.

У роботі виокремлено позитивні зміни в українському законодавстві, зокрема запровадження посади Уповноваженого з питань реабілітації учасників АТО (Указ Президента

№ 536/2016) та затвердження Державного соціального стандарту фізкультурно-спортивної реабілітації (Постанова КМУ № 1188 від 17.11.2021). Однак ці ініціативи не повною мірою відповідають викликам повномасштабної війни, розпочатої у 2022 році, через зростання кількості поранених і психологічно травмованих осіб. Ключовими проблемами залишаються недостатнє фінансування, кадровий дефіцит, відсутність спеціалізованих центрів комплексної реабілітації та обмежена підтримка сімей військових.

Запропоновано низку рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання, зокрема: внесення змін до Закону України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» для чіткого визначення процедур надання психологічної допомоги; розробка нового нормативного акту про створення мережі реабілітаційних центрів; розширення освітніх програм для підготовки реабілітологів і психологів; залучення міжнародної фінансової підтримки. Зроблено висновок, що ефективна реінтеграція військовослужбовців у мирне життя потребує комплексного оновлення законодавчої бази, посилення міжвідомчої координації, створення єдиної інформаційної платформи та підвищення рівня соціального захисту як самих військових, так і їхніх родин, що сприятиме зміцненню правопорядку й національної безпеки України.

Ключові слова: військовослужбовці, бойові дії, війна в Україні, психологічна реабілітація, медична реабілітація, посттравматичний стресовий розлад, нормативно-правове регулювання, законодавство, адаптація до мирного життя.

Predmestnikov Oleh, Parkhomenko Marina, Skrebovska Svetlana. Building an effective rehabilitation system for military personnel: legal challenges in Ukraine and international experience

The comprehensive analysis of Ukraine's national legislation has been carried out which regulates healthcare, psychological and medical assistance, and rehabilitation measures for military personnel. The key norms of the Constitution of Ukraine have been investigated, specifically Articles 3, 17, and 46, which guarantee citizens' rights to health, social protection, and dignity, and also the Law of Ukraine "On Social and Legal Protection of Military Personnel and Their Families" (No. 2011-XII), which establishes benefits, guarantees, and compensations for this group. The secondary legislation acts have been analyzed in detail, including Cabinet of Ministers Resolutions No. 1057 of 27 December 2017 and No. 1338 of 29 November 2022, which regulate the provision of psychological rehabilitation of military personnel. Particular attention is given to legal gaps, such as the lack of clear procedures of diagnostician and treatment of post-traumatic stress disorder (PTSD), insufficient funding of rehabilitation centers, and the shortage of qualified specialists.

The peculiarities of medical and psychological rehabilitation of military personnel have been analyzed, which cover physical recovery, socio-psychological adaptation, and preventive measures to reduce the effects of combat stress. It has been determined that in Ukraine the mechanisms of sending military personnel for treatment abroad, including to countries like Finland, Croatia, Israel, and the United States, where advanced rehabilitation programs, such as the Polytrauma System of Care in the U.S. or family therapy in Israel are implemented. In Finland and Croatia, the efficiency of rehabilitation is supported by centralized funding and interagency coordination which can serve as an example for Ukraine. However, there is a lack of the systematic approach to the organization of such programs in Ukraine, and also proper infrastructure and coordination between the state institutions.

The positive changes in the Ukrainian legislation have been singled out in the work, including introduction of the position of Commissioner for the Rehabilitation of ATO Participants (Presidential Decree No. 536/2016) and the adoption of the State Standard of Physical and Sports Rehabilitation (Cabinet of Ministers Resolution No. 1188 of 17 November 2021). Nevertheless, these measures do not fully address the challenges posed by the full-scale war that began in 2022, through the increased number of wounded and psychologically traumatized individuals. The key challenges include inadequate funding, staff shortage, a shortage of specialized rehabilitation centers, and limited support for military families.

The number of the recommendations as for the improvement of legal regulation has been suggested, such as making changes of the Law of Ukraine "On Rehabilitation in the Healthcare Sector" to clearly define procedures for providing psychological assistance; development of the new normative act on the creation of a network of rehabilitation centers; expansion of educational programs for the preparation of rehabilitation specialists and psychologists; attraction of the international financial support. It is concluded that the effective reintegration

of military personnel into civilian life requires the complex renewal of the legislative framework, strengthening interdepartmental coordination, the creation of a unified informative platform, and improved social protection for both military personnel and their families, thereby strengthening the rule of law and national security in Ukraine.

Key words: *military, combat operations, war in Ukraine, psychological rehabilitation, medical rehabilitation, post-traumatic stress disorder, normative and legal regulation, legislation, adaptation to civilian life.*

Постановка проблеми. З початком Антитерористичної операції у 2014 році, а особливо після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну у 2022 році, наша держава зіткнулася з новими масштабними викликами у сфері медичної та психологічної реабілітації військовослужбовців. Існуюча інфраструктура охорони здоров'я виявилася перевантаженою через великий потік поранених і психологічно травмованих осіб, що виявило слабкі місця чинних реабілітаційних програм. Відсутність сучасних нормативних механізмів лише посилила проблему доступу до якісної допомоги. Як зазначають дослідниці Куркова К. М. та Луценко-Миськів Л. І., нині спостерігається нестача методик, адаптованих до специфіки сучасної війни, а надмірна бюрократизація гальмує впровадження необхідних змін. Додатково, громадські упередження та низький рівень поінформованості про психічні травми у військових та цивільних осіб лише ускладнюють процес надання повноцінної реабілітації [11]. Тому, щоб допомогти людям, які були травмовані повернутись у суспільство, повинні бути впроваджені заходи направлені не лише на покращення фізичного стану пацієнта, але і на усунення його психологічних проблем. Це створило важливу потребу у вдосконаленні системи медичної та психологічної допомоги, та розробці нових правових актів або внесення змін до діючих нормативних актів, які регулюють цю сферу. Автори статті підтримують погляди правників – Куркова К. М., Луценко-Миськів Л. І., Новикова О. В., Теремецького В. І., та інших, щодо реформування як нормативно-правової бази, так і системи реабілітаційних послуг [11, 14]. Саме тому, вивчення особливостей правового регулювання реабілітації пацієнтів, зокрема військовослужбовців, є актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання нормативно-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців привертало увагу таких науковців як: Верба О. С., Гринько Р. В., Мота А. Ф., Петrenchенко С. А., Семів Л. К., Сербалюк Ю. та ін. [3, 5, 23, 24]. Зокрема, Автушенко І. Б. піднімала питання становлення нормативно-правової бази соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей у перші роки незалежності України [1]. Ветлинський С. О., у своїх роботах, досліджував соціальний захист військовослужбовців в умовах проведення Антитерористичної операції [2]. Радінська В. О. з Епель О. В. зосереджувались на законодавчо закріплених гарантіях реалізації конституційних прав військовослужбовців та заходів захисту їх від соціальних ризиків [18].

Гуменюк Л. Й. та Федчук О. В. звертали увагу на важливість дослідження посттравматичного стресового розладу та напрямків психологічної реабілітації постраждалих від воєнних травм [4]. Скляренко О. Є. вивчав нормативно-правове регулювання психологічної реабілітації та адаптації військовослужбовців із ПТСР в Україні [25].

Враховуючи динамічні зміни в українському законодавстві, питання правового регулювання реабілітації військовослужбовців, які зазнали ушкоджень внаслідок бойових дій, досі не отримали належної уваги з боку науковців-юристів і законодавців. Відсутність системного підходу у вивченні нормативної бази та напрацювання прикладних правових рішень ускладнює ефективну реалізацію заходів соціального захисту. Саме тому глибокий правовий аналіз та формування обґрунтованих пропозицій мають стати основою для посилення державної підтримки військовослужбовців та їхніх родин.

Метою статті є всебічний аналіз чинного законодавства України у сфері

медичної та психологічної реабілітації військовослужбовців, виявлення ключових проблем і прогалин у цій системі, а також розробка рекомендацій щодо її вдосконалення з урахуванням зарубіжного досвіду, який може слугувати орієнтиром для впровадження більш ефективних правових і організаційних рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 3 Конституції України (далі КУ), найвищою соціальною цінністю визнаються людина, її життя, здоров'я, гідність, безпека та права [9]. Забезпечення прав і свобод громадян, включно з військовослужбовцями, є основним обов'язком держави. Конституція гарантує рівність усіх громадян перед законом, у тому числі військовослужбовців, які користуються повним обсягом політичних, соціальних, економічних та особистих прав. Водночас через специфіку служби передбачено окремі обмеження, зокрема щодо участі в політичному житті, підприємницькій діяльності чи виборі місця проживання [13, 17, 22].

Соціальні гарантії військовослужбовців закріплені також у статтях 17 і 46 Конституції України, де визначено обов'язок держави забезпечити їм та членам їхніх родин належний соціальний захист. Це стосується випадків втрати працездатності, безробіття, втрати годувальника та інших обставин, передбачених законом. Правове регулювання в цій сфері здійснюється як загальним законодавством про охорону здоров'я, так і спеціальними нормативно-правовими актами, що стосуються статусу військовослужбовців.

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (№ 2011-XII) встановлює правову основу захисту цієї категорії осіб, визначаючи систему пільг, гарантій та компенсацій [14, 16, 22]. Закон передбачає сприятливі умови для реалізації військовослужбовцями свого обов'язку щодо оборони держави та гарантує їм права у соціальній, економічній та політичній сферах [20, 26, 27]. Зокрема, передбачено відпустки (до 30 днів щорічно та до 10 днів за сімейними обставинами), збереження робочого місця під час служби, а також низку соціальних гарантій у періоди особливого значення [8].

Соціальний захист охоплює питання грошового забезпечення, медичної допомоги, житла та часу відпочинку. Важливою складовою є медико-психологічна реабілітація, яка, згідно зі ст. 11 Закону № 2011-XII, здійснюється у вигляді окремих заходів медичного забезпечення та може включати санаторно-курортне лікування [16, 21]. Закон також визначає умови та порядок направлення військовослужбовців на реабілітацію, що є ключовим етапом їхнього фізичного й психологічного відновлення після поранень або стресових ситуацій.

Медико-психологічна реабілітація – це комплекс заходів, що включає лікувальні, профілактичні та оздоровчі процедури, спрямовані на збереження здоров'я військовослужбовців і зменшення негативних наслідків бойових психотравм, зокрема посттравматичних стресових синдромів та інших психічних розладів. Вона охоплює клінічні, превентивні, функціональні та психологічні підходи [19, 28, 29]. До основних методів належать психодіагностика, психотерапія, медикаментозне лікування, психокорекція та профорієнтація, які застосовуються як індивідуально, так і в груповому форматі – через тренінги, консультування, автотренінги та інші психосоціальні практики. Складовою медико-психологічної реабілітації є: фізичне відновлення організму, соціальна – психологічна та превентивна реабілітація [19].

Фізична (функціональна) реабілітація передбачає застосування фізичних вправ і природних оздоровчих факторів з метою профілактики та лікування, що сприяє відновленню фізичного стану ветеранів. Цей напрям використовується на всіх етапах реабілітаційного процесу як невід'ємна його складова.

Соціально-психологічна реабілітація спрямована на відновлення психічних функцій, працездатності та соціальної активності осіб, які зазнали впливу бойових дій. Вона тісно пов'язана з медичною реабілітацією, хоча виконує самостійну роль у процесі повернення військових до мирного життя. Основні завдання цього етапу – сприяння адаптації до цивільного середовища, професійна підготовка або перекваліфікація, а також створення умов

для працевлаштування, включно зі спеціально обладнаними робочими місцями. Це також сприяє досягненню економічної незалежності та соціальної інтеграції ветеранів [28].

Превентивна реабілітація реалізується медичними та психологічними службами і націлена на підтримку здоров'я військовослужбовців, які не мають виражених розладів, але перебувають під впливом стресових чинників. Її мета – зміцнення психологічної стійкості, зменшення рівня бойового стресу, формування згуртованості у військових підрозділах та підтримка стабільного психоемоційного стану під час виконання бойових завдань. До її компонентів також належать заходи психологічної підтримки після виконання службових обов'язків та мінімізація ризику психогенних втрат.

Правове забезпечення реабілітації військовослужбовців полягає у встановленні повноважень органів влади у сфері надання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям, визначенні умов надання такої допомоги. Правове регулювання повноважень органів влади здійснюється на підставі норм законодавчих і підзаконних актів [7].

Зокрема, відповідно до пп. 10 п. 4 Положення про Міністерстві охорони здоров'я України до завдань міністерства належить організація медичної реабілітації, затвердження порядку медичної реабілітації, а також надання послуг медичної реабілітації.

Питання медико-психологічної реабілітації військовослужбовців, її здійснення регулює Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [15]. Основна мета закону полягає у створенні ефективної системи реабілітаційних послуг. Він включає в себе положення, які охоплюють правове підґрунтя реабілітації, організацію реабілітаційних послуг, фінансування реабілітаційних заходів та професійні вимоги до фахівців у цій сфері. Важливо відзначити, що закон визначає право пацієнтів на доступ до реабілітаційних послуг та визначає обов'язки держави забезпечити це право. Крім того, він передбачає створення реабілітаційних центрів та установ, які мають надавати якісні послуги з реабілітації [10].

Перелік закладів, уповноважених на надання психологічної реабілітації, формується відповідними органами соціального захисту населення. До ключових напрямів цієї допомоги належать: психологічна діагностика, просвітницька діяльність, індивідуальне консультування, емоційна підтримка, психотерапевтичні втручання, а також робота в груповому форматі [10].

Правове регулювання у цій сфері ґрунтується на положеннях Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» [16]. Окрім того, важливе значення мають постанови Кабінету Міністрів України, зокрема № 1057 від 27 грудня 2017 року, яка затвердила порядок надання психологічної реабілітації для учасників Революції Гідності, АТО та осіб, задіяних у забезпеченні оборони держави, а також постанова № 497 від 12 липня 2017 року, яка визначає порядок використання бюджетних коштів на відповідні заходи. Постанова Кабінету Міністрів України № 1057, яка діяла до прийняття Постанови № 1338 від 29 листопада 2022 року, відіграла важливу роль у формуванні правових засад реабілітації військовослужбовців [6]. Вона визначала порядок надання психологічної допомоги, включно з діагностикою, лікуванням і профілактикою психічних розладів. Документ також регламентував функціонування реабілітаційних центрів, встановлював вимоги до матеріально-технічного забезпечення та кваліфікації персоналу, а також передбачав систему оцінки якості наданих послуг [11, 25].

Згідно ст. 20 Закону України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації» військовослужбовці можуть отримати реабілітаційну допомогу в медичних реабілітаційних центрах, закладах охорони здоров'я, підпорядкованих цій службі, МОЗ України, Міноборони, МВС України за рахунок бюджетних коштів.

Ефективне функціонування системи реабілітації військовослужбовців неможливе без належної нормативно-правової основи. Починаючи з 2014 року, в Україні було прийнято низку ключових актів, спрямованих на регулювання цієї сфери.

Зокрема, Указом Президента України № 536/2016 запроваджено посаду Уповноваженого з питань реабілітації учасників АТО, що стало важливим кроком у координації заходів між державними інституціями та громадським сектором, а також у наближенні до стандартів НАТО. Основна мета полягала в покращенні якості медичної допомоги та формуванні системного підходу до реабілітації ветеранів. Водночас, цей указ втратив чинність згідно з Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 489/2021, що свідчить про потребу в оновленні та актуалізації підходів до правового забезпечення реабілітаційної політики.

У 2018 році було затверджено Річну національну програму, спрямовану на реформування системи матеріально-технічного та медичного забезпечення Збройних Сил України. Одним із ключових напрямів цієї програми стало створення нових медичних підрозділів, а також удосконалення професійної підготовки медичного персоналу. Окрім того, документ передбачав формування єдиної логістичної системи, метою якої є підвищення рівня координації між структурами Збройних Сил України та забезпечення ефективного розподілу наявних ресурсів [11].

Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1188 було затверджено Державний соціальний стандарт фізкультурно-спортивної реабілітації для ветеранів війни, членів їхніх родин, а також сімей загиблих (померлих) ветеранів. Цей нормативний акт встановлює базові вимоги до організації послуг фізкультурно-спортивної реабілітації, включаючи перелік необхідних ресурсів, інфраструктурні умови, а також кваліфікаційні вимоги до фахівців, які працюють у цій сфері.

Разом з тим, слід враховувати, що даний стандарт було розроблено ще до початку повномасштабної війни в Україні у 2022 році. Через це він не враховує суттєвих змін у реаліях країни, зокрема – масштабних людських втрат серед військовослужбовців та цивільного населення, зростання кількості поранених, які потребують термінової та комп-

лексної реабілітації, а також специфічних психічних травм, спричинених тривалим перебуванням у зоні бойових дій. Таким чином, чинний соціальний стандарт фізкультурно-спортивної реабілітації вимагає ґрунтовного перегляду та оновлення відповідно до нових умов і викликів, з якими стикається українське суспільство в умовах війни. Адаптація стандарту до сучасної ситуації є необхідною умовою для забезпечення ефективної допомоги ветеранам та їхнім сім'ям.

Постанова Кабінету Міністрів України № 1338 від 29 листопада 2022 року затвердила порядок надання психологічної допомоги ветеранам війни, їхнім родинам та іншим категоріям осіб. Документ визначає загальні принципи, процедури, стандарти діагностики, лікування та профілактики психічних розладів, а також передбачає координацію між державними установами та громадськими організаціями.

Водночас постанова має низку суттєвих недоліків. Вона не враховує специфічних потреб військовослужбовців, які зазнали важких психологічних травм під час війни, зокрема відсутні конкретні механізми підтримки при ПТСР. Не передбачено створення спеціалізованих центрів комплексної реабілітації, а також заходів з підготовки профільних фахівців. Окремої уваги потребує фінансування – наразі бракує коштів для повноцінного функціонування програм і закладів. Крім того, залишено поза увагою психологічну допомогу сім'ям військових, які часто також потребують підтримки в адаптації до мирного життя.

У тих країнах, які брали участь у збройних конфліктах, розроблені комплексні програми реабілітації для військовослужбовців та їхніх родин. Ці програми базуються на системних наукових дослідженнях і забезпечуються стабільною державною підтримкою – як фінансовою, так і організаційною. Хоча в державах-членах ЄС проблема масової реабілітації не є настільки гострою, як в Україні, там існують ефективні підходи, що можуть бути запозичені.

Зокрема, у Фінляндії муніципалітети надають ветеранське обслуговування на основі централізованого фінансування,

включаючи стаціонарну й амбулаторну реабілітацію, а також допомогу вдома. Подібний підхід демонструє модель взаємодії центральної влади та місцевих структур, що дозволяє гнучко реагувати на потреби ветеранів.

У Хорватії, яка має досвід війни 1990-х років, функціонує Міністерство у справах ветеранів, що координує діяльність центрів психосоціальної підтримки. Програма реабілітації охоплює безкоштовні медичні послуги, психотерапію, барокамери, лікування за кордоном, а також фінансову підтримку при придбанні медичних засобів. Ветерани мають індивідуальні картки для доступу до розширених послуг у межах державного страхування.

У США та Ізраїлі держава інвестує значні ресурси у створення спеціалізованих закладів. У США функціонує розгалужена мережа центрів Polytrauma System of Care, що включає понад 600 закладів. Вони забезпечують не лише лікування, а й повну соціальну адаптацію військових, включаючи працевлаштування та психологічний супровід. Ізраїль, у свою чергу, реалізує програми реабілітації з акцентом на сімейну терапію та повне покриття протезування [12].

Україна перебуває у винятково складному періоді, коли створення нових програм або збільшення бюджетного фінансування на реабілітацію військовослужбовців є вкрай ускладненим. До початку широкомасштабної війни проблема реабілітації загалом не мала належної уваги з боку державної політики. Однак мобілізація тисяч молодих людей, які жертвують власним здоров'ям задля захисту незалежності країни, зобов'язує державу не лише визнати цю проблему, а й прийняти повну відповідальність за їхнє подальше життя. Міжнародний досвід – зокрема Фінляндії, Хорватії, Ізраїлю та США – демонструє, що ефективна реабілітація потребує не окремих рішень, а комплексного підходу: законодавчої чіткості, міжвідомчої координації, залучення регіональної інфраструктури, а також активної участі громадянського суспільства. Україні, яка наразі перебуває у фазі активних бойових дій, доцільно розглядати такі моделі як орієн-

тир для вдосконалення власної системи правового регулювання та організації реабілітації [12].

Висновки. Аналіз чинної нормативно-правової бази з реабілітації військовослужбовців та ветеранів показує, що чинні правові норми не вирішують проблеми, з якими Україна зіткнулася під час повномасштабного вторгнення та сьогодні зокрема. Чинна нормативно-правова база не відповідає конкретним потребам військовослужбовців, які отримали серйозні фізичні та психологічні травми під час війни. Відсутність чітких процедур допомоги у разі посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та інших психічних травм суттєво ускладнює можливості успішного лікування цих станів, тому важливо розробляти спеціальні програми для їх лікування, включаючи як медикаментозне лікування, так і психотерапію. Сучасна держава не забезпечила необхідної кількості кваліфікованих реабілітаційних центрів, які могли б надати комплексну допомогу особам у потребі. Це охоплює як фізичну, психологічну підтримку, так і соціальну реабілітацію. Існуючі центри повинні бути створені або модернізовані, щоб забезпечити всім пораненим військовим доступ до якісної реабілітації.

Чинне законодавство не забезпечує належної взаємодії між державними органами та громадськими структурами, що залучені до процесу реабілітації військовослужбовців. Відсутність скоординованого підходу призводить до дублювання функцій, неефективного використання ресурсів і розпорошення зусиль. Для подолання цієї проблеми доцільно запровадити ефективний механізм координації, що передбачатиме створення єдиної інформаційної платформи, систематичний обмін даними та проведення регулярних міжвідомчих нарад.

Окремою проблемою залишається кадровий дефіцит – в Україні бракує фахівців у сфері реабілітації, зокрема лікарів-реабілітологів, психологів, фізіотерапевтів. Це негативно впливає на якість і доступність відповідних послуг. Рішенням може стати розширення освітніх програм у медичних навчальних закладах, а також впровадження системи підвищення кваліфікації для наявних спеціалістів.

Недостатньо ресурсів для програм реабілітації. Багато центрів реабілітації стикаються з проблемами через нестачу фінансування. Для покращення умов надання послуг та розвитку програм реабілітації необхідно збільшити фінансування з державного бюджету та залучити міжнародну підтримку. Важливо також враховувати потребу у психологічній підтримці для сімей військовослужбовців.

Родини ветеранів часто мають проблеми з адаптацією до цивільного життя після повернення коханої людини з війни. Таким чином, важливо розробити програми психологічної підтримки, що

забезпечать необхідну допомогу сім'ям військовослужбовців. Отже, існуюча нормативно-правова база повинна бути значно покращена.

Важливо не лише пристосовувати існуючі закони та урядові постанови до сучасної дійсності, але й позбавляти їх впливу бюрократизації шляхом належного фінансування, освіти, координації між різними структурами та використання сучасних технологій у системах реабілітації. Тільки інтегрований підхід дозволить створити ефективну систему реабілітації українських військовослужбовців та ветеранів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Автушенко І.Б. Соціальний захист військовослужбовців миротворчих контингентів Збройних Сил України (1992–2011 рр.). *Етнічна історія народів Європи*. 2016. Вип. 48. С. 116–121.
2. Ветлинський С.О. Соціальний захист військовослужбовців в умовах проведення антитерористичної операції. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 4 (49). Ч. 1. С. 198–205.
3. Верба О.С. Соціальний захист військовослужбовців в Україні. *Право соціального захисту. Юридична наука*. 2012. №2. С.164–172.
4. Гуменюк Л.Й., Федчук О.В. Дослідження посттравматичного стресового розладу і напрямків психореабілітації постраждалих від воєнних психотравм. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. №1. С. 228–240.
5. Гринько Р.В. Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану / Р. В. Гринько, А. Ф. Мота, С. А. Петrenchенко. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 161–166.
6. Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб. Постанова Кабінету Міністрів України № 1338 від 29.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 21.05.2025).
7. Івахненко О.А., Павлик Ю.В. Реабілітація військовослужбовців в Україні: сучасний стан правового регулювання. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Україна в умовах реформування правової системи: Сучасні реалії та міжнародний досвід» (19-20 квітня 2024 року). С. 323–325.
8. Кодекс законів про працю. № 322-VIII від 10.12.1971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 19.05.2025).
9. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 19.05.2025).
10. Кочур І.В., Литвин Н.А. Нормативно-правове регулювання медичної та психологічної реабілітації військовослужбовців внаслідок воєнних конфліктів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №9. С. 237–240.
11. Куркова К.М., Луценко-Миськів Л.І. Правове регулювання реабілітації військовослужбовців. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2024. №1 (83) том 2. С. 53–58.
12. Міжнародний досвід реабілітації військовослужбовців. URL: https://lb.ua/blog/iryna_sysoenko/296841_mizhnarodniy_dosvid_reabilitatsii.html (дата звернення 23.05.2025)
13. Назаренко О.Л. Правові норми, що регламентують соціальний захист військовослужбовців. *Держава та регіони*. Серія: Право. 2018. №3 (61). С. 65–69.
14. Новіков О.В., Теремецький В.І. Адміністративно-правове забезпечення реабілітації військовослужбовців як складової соціального захисту в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. №126. С. 92–100.

15. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я. Закон України. Закон України № 1053-IX від 03.12.2020. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2021, № 8, ст. 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення 19.05.2025)

16. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України № 2011-XII від 20.12.1991. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення 19.05.2025)

17. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. *Голос України* від 12.11.1993.

18. Радінська В.О. Соціальний захист військовослужбовців в Україні: шляхи удосконалення / В.О Радінська, О.В. Епель. *Юридичний бюлетень*. 2023. Випуск 29. С. 123–133.

19. Радецька Л. Особливості проявів бойових стресових розладів у поранених військовослужбовців Збройних Сил України – учасників бойових дій. *Медсестринство*. 2020. №4. С. 23–26.

20. Радчук А. А. Поняття адміністративно-правового забезпечення прав військовослужбовців. *Держава та регіони*. Серія: Право, 2024 р., № 1 (83) том 2. С. 81–85.

21. Сайнецький О. П. Зміст та особливості соціального забезпечення військовослужбовців як правового явища. *Митна справа*. 2013. № 5 (89). С. 204–209.

22. Сидоренко А.О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. Електронне видання «Аналітико-порівняльне правознавство». 2022. Вип. 6. С. 151–155.

23. Сербалюк Ю. Соціальний захист військовослужбовців: зміни в умовах воєнного стану. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. Вип. 6. С. 72–79.

24. Семів Л. К., Клос В. Р. Соціальний захист військовослужбовців: проблемні питання в соціологічній оцінці. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 5. (133). С. 110–116.

25. Складенко О.Є. Нормативно-правове регулювання психологічної реабілітації та адаптації військовослужбовців із посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) в Україні. *Наукові перспективи*. 2024. №9 (51). С. 1290–1298.

26. Шишлюк М.О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців: окремі питання. *Митна справа*. 2013, частина 2, книга 1. №4 (88). С. 318–323.

27. Юрченко І.І. Поняття та зміст конституційного права на соціальний захист у частині достатнього життєвого рівня для військовослужбовців України та членів їхніх сімей. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. 2024. Випуск 95. С. 37–57.

28. Якимець В.М. Гарантована психологічна допомога та реабілітація військовослужбовців – складова національної безпеки / В.М. Якимець, В.П. Печиборщ, В.В. Вороненко, В.В. Якимець, О. В. Печиборщ, А.В. Никоненко, Г.О. Слабкий. Організація медичної допомоги. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2022. №3 (93). С. 41–50.

29. Yuliia V. Tsurkan-Saifulina. Social and Psychological Rehabilitation of War Veterans. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*, 2022. Vol. 8, No. 4. P. 96–104.

Стаття надійшла у редакцію: 06.10.2025

Стаття прийнята: 22.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОЗВІЛЬНОЇ ПРОЦЕДУРИ В УПРАВЛІННІ НЕБЕЗПЕЧНИМИ ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ

Синчанський Станіслав Олександрович,

orcid.org/0009-0008-0869-4103

кандидат юридичних наук, адвокат, докторант
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

Стаття пропонує доктринальне осмислення правових механізмів допуску суб'єктів господарювання до діяльності з управління небезпечними відходами в Україні крізь призму взаємодії матеріального та процесуального екологічного права і цифрових адмініструментів. Предметом аналізу виступають норми Закону України «Про управління відходами» та Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», а також підзаконні акти Кабінету Міністрів України і Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, що регулюють надання адміністративних послуг через Інформаційну систему управління відходами (як складову «ЕкоСистеми»), ведення реєстрів, видачу дозволів і ліцензій.

Показано, що чинна модель допуску є багаторівневою та складається з послідовності «оцінка впливу на довкілля (надалі – ОВД) → дозвіл на оброблення → ліцензія на управління небезпечними відходами». Вона покликана одночасно забезпечити превентивну оцінку впливів на довкілля (через висновок з оцінки впливу на довкілля), підтвердження технічної придатності конкретного об'єкта (через дозвіл на оброблення) та відповідність оператора системним стандартам безпеки (через ліцензування, що передбачає попередню перевірку матеріально-технічної бази (надалі – МТБ)). Разом з тим зіставлення матеріальних вимог і процедурних етапів виявляє значне дублювання контрольних функцій: на трьох різних стадіях перевіряються тотожні параметри екологічної допустимості, технологічної спроможності та організаційної придатності. Це зумовлює кумуляцію строків, зростання транзакційних витрат для бізнесу і адміністративного навантаження для органів, не створюючи пропорційного приросту рівня екологічної безпеки. Особливої уваги набула проміжна ланка дозволу на оброблення, що фактично трансформується у «процесуальний шлюз», адже повторно агрегує дані та умови, вже встановлені у висновку з оцінки впливу на довкілля і надалі знову перевірювані в межах ліцензування включно з обов'язковою перевіркою матеріально-технічної бази. На цій підставі обґрунтовується дерегуляційне рішення для небезпечних відходів: інтегрувати зміст дозволу на оброблення безпосередньо у структуру ліцензії та Ліцензійних умов, зберігши обов'язковість висновку з ОВД і передліцензійної перевірки матеріально-технічної бази.

Ключові слова: управління небезпечними відходами, ліцензування, дозвіл на оброблення, оцінка впливу на довкілля (ОВД), матеріально-технічна база, дерегуляція, «ЕкоСистема», Ліцензійні умови.

Synchanskyi Stanislav. Procedural aspects of the licensing procedure in hazardous waste management in Ukraine

The article offers a doctrinal understanding of the legal mechanisms for admitting economic entities to hazardous waste management activities in Ukraine through the prism of the interaction between substantive and procedural environmental law and digital administrative tools. The subject of analysis is the provisions of the Law of Ukraine "On Waste Management" and the Law of Ukraine "On Environmental Impact Assessment", as well as subordinate acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine, which regulate the provision of administrative services through the Waste Management Information System (as part of the "EcoSystem"), maintaining registers, and issuing permits and licences.

It has been shown that the current permit model is multi-level and consists of a sequence of "environmental impact assessment (hereinafter referred to as EIA) → processing permit → hazardous waste management licence". It is designed to simultaneously ensure a preventive assessment of environmental impacts (through an environmental impact assessment conclusion), confirmation of the technical suitability of a specific facility (through a processing permit), and the operator's compliance with system safety standards (through licensing, which involves a preliminary check of the material and technical base). At the same time, a comparison of material requirements and procedural stages reveals significant duplication of control functions: identical parameters of environmental acceptability, technological capability and organisational suitability are checked at three different stages. This leads to an accumulation of deadlines, increased transaction costs for businesses and administrative burdens for authorities, without creating a proportional increase in the level of environmental safety. Particular attention has been paid to the intermediate link of the processing permit, which in fact transforms into a "procedural gateway", as it re-aggregates the data and conditions already established in the environmental impact assessment conclusion and subsequently re-verified within the licensing process including mandatory verification of the material and technical base. This is the basis for the deregulation decision for hazardous waste: to integrate the content of the processing permit directly into the structure of the licence and the Licence Conditions, while retaining the mandatory requirement for an EIA conclusion and pre-licence inspection of the material and technical base.

Key words: hazardous waste management, licensing, treatment permit, environmental impact assessment (EIA), material and technical base, deregulation, EcoSystem, licensing conditions.

Постановка проблеми. Як зазначає А.А. Баженова, процедура ліцензування – це урегульована адміністративно-правовими нормами послідовність дій суб'єктів ліцензійних правовідносин, спрямованих на забезпечення реалізації права на діяльність, не заборонену законом, але таку, що створює підвищений ризик заподіяння шкоди життю та здоров'ю, правам і свободам людей, навколишньому природному середовищу, безпеці держави та на запобігання цієї шкоди [1, с. 192]. Сучасна модель допуску суб'єктів господарювання до діяльності у сфері управління небезпечними відходами в Україні побудована як послідовність процедур «ОВД → дозвіл на оброблення → ліцензія на управління небезпечними відходами». Попри цифровізацію адмінпослуг (Інформаційна система управління відходами, «ЕкоСистема») та наявність чітких матеріальних вимог, ця модель генерує системне дублювання контрольних функцій і даних: висновок з ОВД, дозвіл на оброблення та ліцензійне провадження тричі перевіряють і підтверджують екологічну допустимість планованої діяльності, технічну спроможність об'єкта та організаційну придатність оператора. Результатом стають кумуляція строків, зростання транзакційних витрат і підвищення регуляторної невизначеності на старті діяльності без доведеного приросту екологічної безпеки. Додатковою

проблемою є методологічна неузгодженість чинної архітектури з інтегрованими підходами ЄС до попередження та контролю забруднення. У європейській парадигмі інтегрованого підходу (Waste Framework Directive; Industrial Emissions Directive) пріоритет надається консолідації умов у межах одного акта та уникненню дублювання процедур [2; 3]. Існує також потреба в диференціації вимог залежно від рівня екологічного ризику: для небезпечних відходів – посилений, але інтегрований режим; для відходів, що не є небезпечними, – достатній, але не надмірний контроль. У підсумку наявна конструкція гальмує правомірний запуск проєктів, не забезпечуючи при цьому унікальних гарантій безпеки, яких уже не надають ОВД і передліцензійна перевірка матеріально-технічної бази.

Метою дослідження є наукове обґрунтування та нормативно-прикладне моделювання спрощеної, але екологічно надійної процедури допуску до діяльності з управління небезпечними відходами за принципом «єдиного вікна»: інтегрувати зміст дозволу на оброблення у структуру ліцензії на управління небезпечними відходами, зберігши обов'язковість висновку з ОВД і передліцензійної перевірки матеріально-технічної бази.

Наукова новизна роботи полягає в обґрунтуванні дерегуляційної трансформації моделі для небезпечних відхо-

дів: пропонується інкорпорувати зміст дозволу на оброблення (коди відходів, переліки операцій, технологічні карти й умови моніторингу, спеціальні вимоги до окремих установок) безпосередньо у структуру ліцензії та Ліцензійних умов, зберігши обов'язковість висновку з ОВД і передліцензійної перевірки МТБ.

Практичне значення одержаних результатів полягає у формуванні чіткого алгоритму ліцензування діяльності з управління небезпечними відходами «ОВД → перевірка МТБ → ліцензія» та у наданні адресних пропозицій щодо модифікації базового закону, Ліцензійних умов і підзаконних актів у частині виключення дублювання процедур і даних. Реалізація цих змін у межах «ЕкоСистеми» та Інформаційної системи управління відходами здатна забезпечити одночасне зменшення регуляторних витрат і підвищення ефективності державного нагляду за рахунок концентрації всіх релевантних умов у межах одного системно важливого адміністративного акта – ліцензії на управління небезпечними відходами.

Виклад основного матеріалу. На думку А.С. Євстігнєєва, правовими ознаками дозвільної процедури у досліджуваній сфері повинні бути регламентованість нормами екологічного права [4, с. 197]. Правові аспекти допуску суб'єктів господарювання до провадження діяльності у сфері управління небезпечними відходами в Україні формують цілісну, але багаторівневу регуляторну матрицю, що поєднує первинне матеріальне право, процедури превентивної екологічної оцінки, адміністративні сервіси та засади державного нагляду. Нормативним ядром цієї матриці є Закон України «Про управління відходами» [5], який розгортає термінологічний і процедурний каркас поводження з відходами, встановлює загальні принципи та ієрархію управління відходами та визначає інструменти державного контролю. У взаємодії з ним функціонує Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» [6], котрий закріплює обов'язковість проходження процедури оцінки впливу на довкілля для планованої діяльності, здатної істотно вплинути на стан довкілля, у тому числі для об'єктів оброблення, відновлення, вида-

лення та іншого управління відходами. Систему доповнюють підзаконні акти Кабінету Міністрів України та нормативні документи центрального органу виконавчої влади у сфері охорони довкілля, що конкретизують порядок видачі дозволів, ліцензій, ведення реєстрів і надання електронних адміністративних послуг через Інформаційну систему управління відходами [7] як складову цифрової платформи «ЕкоСистема» [8; 9, с. 16–17].

«Інформаційна система є одним з «наріжних каменів» масштабної реформи, яка стартувала в Україні 9 липня 2023 року із набранням чинності Законом «Про управління відходами». Наразі така система запущена у бета-версії, щоб кожен міг її протестувати та надати свої пропозиції і зауваження. Це важливо, адже у подальшому в ній будуть працювати всі підприємства. Тож разом маємо зробити її дієвою та зручною», – зазначив заступник Міністра з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації на онлайн презентації, організованій Міндовкіллям для представників бізнесу та громадськості [10].

Ключова особливість закріпленого на сьогодні підходу полягає у дворівневості допуску до операцій з небезпечними відходами. З одного боку, законодавець передбачає дозвіл на здійснення операцій з оброблення відходів як індивідуальний адміністративний акт, що надається в електронній формі, засвідчує відповідність заявлених технологічних рішень переліку відходів та параметрів експлуатації – публічним екологічним інтересам і, як правило, спирається на наявність позитивного та мотивованого висновку з ОВД. Запровадження процедури з оцінки впливу на довкілля в Україні є кроком вперед, однак залишається ще багато недосконалостей, що можуть нівелювати цю прогресивну ідею [11 с. 162]. З іншого боку, окремо регламентовано ліцензування господарської діяльності з управління небезпечними відходами – встановлено спеціальний правовий режим, що втілює підвищені вимоги до матеріально-технічної бази, компетентності персоналу, технологічної дисципліни і систем екологічного менеджменту, а також передбачає попе-

редню перевірку відповідності матеріально-технічної бази здобувача ліцензії та подальшу регламентацію роботи ліцензіата.

Телеологічне (цільове) тлумачення цієї конструкції демонструє прагнення законодавця одночасно забезпечити превентивну оцінку впливів (через ОВД), технічну придатність і безпечність конкретних об'єктів оброблення (через дозвіл), а також комплексну відповідність оператора системним стандартам управління небезпечними відходами (через ліцензію). Однак при зіставленні матеріальних вимог і процедурних етапів виявляється суттєве дублювання інструментів контролю, що позначається на часових і транзакційних витратах заявників без пропорційного приросту екологічної безпеки. Так, висновок з ОВД вже містить умови допустимості планованої діяльності та перелік екологічних запобіжників і обмежень, які мають бути імплементовані під час спорудження й експлуатації об'єкта; дозвіл на оброблення своєю чергою повторно агрегує цю інформацію на рівні конкретизованих технологічних параметрів, доповнюючи її відомостями про перелік операцій з оброблення відходів і коди відходів за Національним переліком [12], а також, залежно від виду установки, – планами моніторингу чи спеціальними вимогами. Нарешті, процедура ліцензування вимагає окремого підтвердження відповідності матеріально-технічної бази (шляхом виїзної перевірки у визначені строки) та подання розширених відомостей згідно з Ліцензійними умовами, серед яких, зокрема, зазначаються і наявні документи дозвільного характеру. Отже, фактичний результат – багатократна верифікація однієї й тієї самої реальності: екологічної допустимості, технічної спроможності та організаційної придатності.

Ця багатоступенева модель формально вибудована як наступна послідовність: «ОВД → дозвіл на оброблення → ліцензія на управління небезпечними відходами». У практичному вимірі ця модель означає кумуляцію строків, адміністративних комунікацій і документальних підтверджень. Незважаючи на цифровізацію сервісів та реєстрів, включно

з електронним поданням заяв у модулі «ЕкоСистема» й автоматичним формуванням витягів із реєстрів, часовий лаг між завершенням процедури ОВД і набуттям ліцензії часто зумовлюється саме проміжною ланкою дозволу на оброблення, який запитує майже ідентичний масив відомостей і рішень, що зрештою знову опрацьовуються у ліцензійній справі. Змістовний аналіз показує, що ані з позицій запобігання забрудненню, ані з позицій запобігання технологічним інцидентам цей проміжний дозвіл не створює додатних гарантій, яких немає в парі «ОВД + перевірка МТБ у межах ліцензування». Іншими словами, дозвіл виконує радше роль дублювальної процесуальної «шлюзової» точки, ніж унікального інструмента управління ризиками.

У контексті європейського вектора екологічної політики, де домінує інтегрована парадигма попередження і контролю забруднення (зокрема, через інститут інтегрованого дозволу для великих промислових установок), така надлишковість виглядає методологічно застарілою. У міру впровадження інтегрованих підходів, що консолідують екологічні умови функціонування об'єкта в одному акті, логіка подальшої дерегуляції у сфері небезпечних відходів повинна спиратися на усунення дублювань при збереженні матеріальної суворості вимог. Техніко-юридичне рішення тут очевидне: замість окремого «дозволу на оброблення» для операторів небезпечних відходів доцільно інкорпорувати відповідні параметри оброблення (переліки операцій з оброблення відходів, коди відходів за Національним переліком, технологічні карти, умови моніторингу для термічних процесів, спеціальні умови для полігонів) безпосередньо в структуру ліцензії та в Ліцензійні умови, зберігши надійний попередній бар'єр у вигляді висновку з ОВД і підтвердження відповідності матеріально-технічної бази.

Деталізуючи алгоритм дій суб'єкта господарювання, який прагне здійснювати діяльність у сфері управління небезпечними відходами, насамперед необхідно підкреслити, що нульовою фазою завжди виступає процедура оцінки впливу на довкілля. Саме в межах ОВД відбува-

ється верифікація проєктних рішень, аналіз альтернатив, опис і кількісна оцінка потенційних впливів на компоненти довкілля, обґрунтування заходів із запобігання, зменшення чи компенсації впливів, організація громадського обговорення та за підсумком – ухвалення уповноваженим органом мотивованого висновку з визначенням екологічних умов допустимості планованої діяльності. Цей висновок матеріалізує баланс приватного господарського інтересу і публічної екологічної безпеки та є конститутивною передумовою переходу до подальших адміністративних процедур у сфері управління відходами. Власне, він слугує містком між містобудівними, виробничо-технологічними та природоохоронними рішеннями, а його умови повинні бути імplementовані на кожному наступному етапі.

Другим етапом, що передуює ліцензуванню, є отримання дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів [13]. Відповідна заява подається в електронній формі через модуль «Еко-Система», до неї додаються структуровані відомості про заявника, місця провадження діяльності, технологічні операції з посиланням на коди операцій, а також коди і назви відходів відповідно до Національного переліку; за певних видів діяльності – зокрема для термічної обробки – додається план моніторингу, а для об'єктів захоронення – спеціально визначений пакет даних. Дозвіл видається безоплатно у формі електронного документа, реєструється в державному реєстрі та пов'язаний із висновком з ОВД, що підтверджує узгодженість технологічних рішень із екологічними умовами. Формально ця стадія призначена для контролю конкретних параметрів об'єкта та його технологічного режиму. Утім, із матеріально-змістової точки зору саме ця стадія і дублює більшість відомостей, що вже будуть повторно подані або перевірені в межах ліцензування.

Третім кроком у чинній моделі виступає перевірка відповідності матеріально-технічної бази заявника. Ця стадія має подвійний сенс. З одного боку, вона забезпечує фактичну верифікацію на місці технічних і технологічних спроможностей оператора щодо заявлених опе-

рацій із небезпечними відходами, у тому числі наявності та справного стану обладнання, інженерних систем захисту, персоналу належної кваліфікації та процедур безпеки. З іншого боку, саме результати такої перевірки постачають ліцензійному органу достовірний масив інформації, що відрізняється від проєктних припущень у звіті з ОВД своєю опорою на фактичний стан справ. Регламентація строків для проведення перевірки, тривалості інспектування та оформлення акта перевірки дозволяє мінімізувати адміністративну невизначеність і «розмазування» процесу в часі. На цьому етапі виникає можливість своєчасного усунення виявлених невідповідностей до подання повного пакета документів на ліцензію, що підвищує ефективність регуляторного циклу.

Четвертим етапом, який завершує цикл, є подання заяви на отримання ліцензії на провадження господарської діяльності з управління небезпечними відходами. Як зазначає М. М. Сірант, екологічне ліцензування є традиційним і дієвим нормативно-правовим засобом забезпечення екологічної безпеки в Україні [14 с. 102]. Пакет документів формується відповідно до Ліцензійних умов і включає аналітичні відомості про матеріально-технічну базу, її відповідність нормативним вимогам і акт перевірки, інформацію про місця провадження діяльності, рівень доступності для маломобільних груп, технологічні регламенти та інші додатки [15]. Власне, саме ліцензія виконує функцію «універсального ключа» для оператора небезпечних відходів, фіксуючи перелік дозволених операцій і обсяг відповідальності, накладаючи зобов'язання щодо дотримання технологічної дисципліни, екологічного моніторингу, ведення звітності та проходження державного нагляду. Водночас у чинній конструкції вимога надання інформації про наявність документів дозвільного характеру фактично означає, що здобувач ліцензії має завчасно отримати дозвіл на оброблення, якщо він претендує на відповідні операції в межах ліцензії. Саме тут найвиразніше проявляється проблема дублювання: дозвіл стає не матеріально необхідним запобіжником, а документальною «перепусткою» до ліцензії.

На підставі викладеного обґрунтовується доцільність оптимізації моделі шляхом виключення з неї окремого дозволу на оброблення відходів для суб'єктів, що працюють із небезпечними відходами, і трансформації ліцензії на управління небезпечними відходами в єдиний фінальний акт, який акумулює всі релевантні умови і параметри. Така реформа не вимагає послаблення екологічних стандартів: обов'язковість проходження ОВД зберігається; перевірка матеріально-технічної бази напередодні ліцензування зберігається; зміст Ліцензійних умов розширюється за рахунок інкорпорації тих відомостей, що нині акумулюються в дозволі; електронна взаємодія через «ЕкоСистему» і реєстрова прозорість лишаються невід'ємними елементами. У результаті існуюча процедура: «ОВД → дозвіл → ліцензія» замінюється більш раціональною послідовністю «ОВД → ліцензія», де саме ліцензія включає: закріплені в ній переліки операцій з оброблення відходів, коди відходів за Національним переліком, технологічні карти або регламенти, умови моніторингу для термічних процесів, спеціальні умови для полігонів (якщо такі операції заявляються), а також імplementовані як обов'язкові екологічні умови висновку з ОВД. Цей формат зменшує кількість адміністративних кроків, усуває повторне завантаження однакових даних у різні модулі системи, скорочує календарну тривалість процедури та, що принципово, не змінює матеріальну суворість вимог, оскільки всі критичні «запобіжники» збережені в межах ліцензійної справи.

Водночас запропоноване спрощення не повинно поширюватися на суб'єктів, які працюють виключно з відходами, що не є небезпечними. Для цієї категорії операторів доцільно зберегти дозвіл на оброблення як самостійний документ дозвільного характеру, який виконує роль локального регулятора технологічних режимів оброблення відходів, що не є небезпечними, забезпечуючи необхідний рівень контролю без запровадження надмірних, невинуватених процедур. Такий підхід дозволяє диференціювати регулювання залежно від рівня екологічних ризиків: для небезпечних відходів –

інтегрований високостандартний режим через ліцензування як «єдине вікно»; для відходів, що не є небезпечними – збереження дозвільного механізму, достатнього для управління відповідними ризиками.

Висновки. З позицій нормативної техніки реалізація цієї логіки вимагатиме цільових змін до Закону України «Про управління відходами» та відповідної редакції підзаконних актів. У законі доцільно прямо передбачити, що окремий дозвіл на оброблення не запитується у випадку, коли суб'єкт отримує ліцензію на управління небезпечними відходами і заявляє відповідні операції, а змістовні блоки, традиційно притаманні дозволу, стають складовою ліцензії або додатками до неї. Ліцензійні умови мають бути доповнені структурованими формами подання даних про переліки операцій з оброблення відходів, коди відходів за Національним переліком, технологічні параметри, плани моніторингу й спеціальні вимоги; механізм формування умов ліцензії в інформаційній системі повинен автоматично включати екологічні умови висновку з ОВД. Порядок видачі дозволу на оброблення, своєю чергою, варто обмежити сферою відходів, що не є небезпечними, із синхронізацією термінології та посилань на переліки операцій з оброблення відходів і Національний перелік відходів. На рівні інформаційних систем важливо зберегти інтегрованість «ЕкоСистеми», реєстрову відкритість та інтероперабельність із потенційними реєстрами інтегрованих довкіллевих дозволів [16] для великих установок, щоб уникати множинного подання одних і тих самих відомостей.

Критично важливо підкреслити, що саме по собі збереження чинного «дозволу на оброблення» у процедурі для небезпечних відходів ускладнює і без того перенавантажену та складну процедуру отримання ліцензії на управління небезпечними відходами: воно продовжує часову траєкторію, збільшує кількість контрольних точок без унікальної доданої вартості, відволікає адміністративні ресурси як у заявника, так і в органу, й порушує принципи необхідності та пропорційності адміністративного регулю-

вання. Вилучення цієї проміжної ланки з одночасним «вшиттям» її змісту в ліцензію дозволяє, з одного боку, зменшити транзакційні витрати бізнесу та держави, а з іншого – підвищити керованість і прозорість режиму за рахунок концентрації всіх релевантних умов у межах одного, системно важливого акта.

У підсумковому вигляді порівняння двох моделей – чинної та запропонованої – показує, що обидві забезпечують однаковий набір матеріальних запобіжників: обов'язковість проходження ОВД як інструмента превентивної екологічної оцінки, перевірка відповідності матеріально-технічної бази перед допуском до діяльності, фіксація технологічних і екологічних умов функціонування об'єкта в індивідуальному адміністративному акті, ведення відкритих реєстрів та можливість оперативного державного нагляду. Відмінність полягає в організації процедури: у спрощеній моделі всі зазначені елементи зосереджено в ліцензійному провадженні, що починається з ОВД і завершується видачею ліцензії, у якій зафіксовано не тільки права та обов'язки оператора, а й конкретизовані параметри операцій з небезпечними відходами. Така концентрація рішень у межах одного провадження відповідає ідеї «єдиного вікна» у сфері дозвільних процедур, корелює з інтегрованими підходами ЄС і не знижує планку охорони довкілля. Натомість чинна модель додає проміжний документ без самостійного регуляторного

ефекту, що ускладнює шлях до ліцензії й об'єктивно не підвищує рівень екологічної безпеки.

Таким чином, науково обґрунтованою видається рекомендація переформатувати українську модель допуску до діяльності у сфері управління небезпечними відходами за принципом «ОВД → перевірка МТБ → ліцензія», де ліцензія стає єдиним фінальним документом, котрий надає право здійснювати операції з управління небезпечними відходами, інкорпорує всі нині притаманні дозволи на оброблення змістовні умови. Для суб'єктів, які працюють виключно з відходами, що не є небезпечними, доцільно зберегти дозвіл на оброблення як окремий документ дозвільного характеру. Такий диференційований підхід забезпечить регуляторну пропорційність, знизить надмірні процедурні витрати, збереже матеріальну суворість екологічних стандартів і сприятиме узгодженню національної системи з інтегрованими європейськими практиками регулювання впливів на довкілля. У реалізаційній площині він потребує коригування відповідних статей базового закону, деталізації Ліцензійних умов та уточнення підзаконних актів щодо порядку видачі дозволів і функціонування інформаційних систем. Втім, такі корекції є точковими за обсягом і здатні принести диспропорційно високий нормативний та управлінський ефект, зокрема в частині прозорості, швидкодії та керованості державної політики у сфері управління небезпечними відходами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баженова А.А. Адміністративно-правове регулювання ліцензування господарської діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Тернопіль. 2018. 230 с.
2. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives (Waste Framework Directive). *Official Journal of the European Union*. 22.11.2008. L 312, p. 3–30. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32008L0098> (дата звернення: 13.10.2025).
3. Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on industrial emissions (integrated pollution prevention and control) (Recast). *Official Journal of the European Union*. 17.12.2010. L 334, p. 17–119. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32010L0075> (дата звернення: 13.10.2025).
4. Євстігнєєв А.С. Проблеми правового забезпечення екологічної безпеки у сфері спеціального природокористування в Україні : дис. ... д-ра. юрид. наук : спец. 12.00.06. Київ. 2018. 434 с.
5. Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022 р. № 2320-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 17. Ст. 75.

6. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 29. Ст. 315.

7. Про затвердження Порядку створення та адміністрування інформаційної системи управління відходами. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2023 р. № 1279. *Офіційний вісник України*. 2024. № 5. Ст. 227.

8. ЕкоСистема : національна онлайн-платформа, яка містить актуальну інформацію про стан довкілля. Офіційний портал eco.gov.ua. URL: <https://eco.gov.ua/> (дата звернення: 13.10.2025).

9. Наукова концепція удосконалення законодавства України у сфері управління відходами / за ред. Комітету ВРУ з питань екологічної політики та природокористування. Київ. 2025. 56 с. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33263.pdf> (дата звернення: 13.10.2025).

10. Як працювати у інформаційній системі управління відходами? Офіційний сайт Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mepr.gov.ua/yak-pratsyuvaty-u-informatsijnij-systemi-upravlinnya-vidhodamy/> (дата звернення: 13.10.2025).

11. Винярска М.Г., Кітовський В.Л., Кондратюк О.І. Оцінка впливу на довкілля: умови та досвід реалізації в Україні / за ред. Мартинюк А.М., Холодова Н.В. Рівне. 2021. 181 с. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2021/10/ecoclub_research_full.pdf (дата звернення: 13.10.2025).

12. Про затвердження Порядку класифікації відходів та Національного переліку відходів. Постанова Кабінету Міністрів України від 20.10.2023 р. № 1102. *Офіційний вісник України*. 2023. № 97. Ст. 5820.

13. Про затвердження Порядку видачі, відмови у видачі, припинення дії дозволу на здійснення операцій з оброблення відходів. Постанова Кабінету Міністрів України від 19.12.2023 р. № 1328. *Офіційний вісник України*. 2024. № 8. Ст. 391.

14. Сірант М.М. Ліцензійно-дозвільні засоби забезпечення екологічної безпеки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2020. № 44. С. 102–106. DOI: 10.32841/2307-1745.2020.44.22.

15. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з управління небезпечними відходами. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2023 р. № 1278. *Офіційний вісник України*. 2024. № 5. Ст. 226.

16. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру інтегрованих довкіллевих дозволів. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2025 р. № 1128. *Офіційний вісник України*. 2025. № 80. Ст. 5467.

Стаття надійшла у редакцію: 28.10.2025

Стаття прийнята: 10.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

ЮРИДИЧНА КОМПАРАТИВІСТИКА В МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Фальковський Андрій Олександрович,

orcid.org/0000-0002-2762-1021

кандидат юридичних наук, доцент,

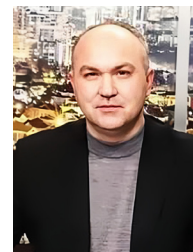
доцент кафедри публічної служби та права

Інституту публічної служби та управління

Національного університету «Одеська політехніка»,

докторант кафедри адміністративного та господарського права

Одеського національного університету імені І.І. Мечнікова

У статті досліджено юридичну компаративістику як методологічний фундамент дослідження адміністративно-правової охорони культурної спадщини з чітко окресленою метою – з'ясувати її евристичний потенціал для впорядкування понять, формування процедур адаптації зарубіжних рішень до права України та ін. Показано, що предметом розгляду є не лише зіставлення норм, а насамперед логіка дослідження: від уніфікації категоріального апарату до операціоналізації критеріїв результативності та побудови алгоритмів перенесення моделей регулювання. У статті простежено, як порівняльний підхід дозволяє виявити структурні закономірності еволюції інститутів охорони спадщини і зрозуміти, які конфігурації повноважень держави, суспільства та громад забезпечують найкращу взаємодію в цій сфері, що прямо пов'язано із заявленою метою дослідження.

Деталізовано, що дослідження охоплює три взаємопов'язані площини. По-перше, концептуальну, де впорядковуються ключові дефініції та задається спільна дослідницька мова для коректного зіставлення режимів (зокрема в частині історичних ареалів та пов'язаних з ними процедур) – як передумова уникнення помилкових еквівалентів при запозиченнях. По-друге, інструментальну, де зібрано і структуровано набір релевантних змінних: розподіл повноважень між центральним і місцевим рівнями, дозвольні ланцюги, стандарти незалежної експертизи, публічні консультації, судовий контроль і передбачуваність рішень; тут же обґрунтовано показники результативності – від «щільності» процедур до «якісних» маркерів, таких як роль експертизи й стандарти участі. По-третє, аксіологічну, де випрацьовується баланс між правовою визначеністю, пропорційністю та участю спільнот, що забезпечує узгодженість імпортованих механізмів із національними засадами та підвищує керованість правозастосування у складних режимах використання територій і об'єктів.

Окремий блок дослідження присвячено впливу міжнародних орієнтирів: простежено механізми імплементації норм ЮНЕСКО, Ради Європи та Європейського Союзу у внутрішнє право різних країн і показано, як їхнє системне врахування підсилює гармонізаційний вектор національного регулювання й підвищує рівень захищеності об'єктів спадщини в Україні.

Ключові слова: юридична компаративістика, методологія, порівняння, адміністративно-правова охорона, культурна спадщини, історичні ареали, підхід, метод.

Falkovskyi Andrii. Comparative legal studies in the methodology of researching administrative-legal protection of cultural heritage

The article examines comparative law as a methodological foundation for the study of administrative and legal protection of cultural heritage with a clearly defined goal – to clarify its heuristic potential for organizing concepts, forming procedures for adapting foreign decisions to Ukrainian law, etc. It is shown that the subject of consideration is not only a comparison of norms, but primarily the logic of the study: from the unification of the categorical apparatus to the operationalization of performance criteria and the construction of algorithms for transferring regulatory models. The article traces how a comparative approach allows us to identify structural patterns in the evolution of heritage protection institutions and understand what configurations of the powers of the state, society and communities ensure the best interaction in this area, which is directly related to the stated goal of the study. It is detailed that the study covers three interrelated areas. Firstly, conceptual, where key definitions are ordered and a common

research language is set for the correct comparison of regimes (in particular, in terms of historical areas and related procedures) – as a prerequisite for avoiding false equivalents in borrowings. Secondly, instrumental, where a set of relevant variables is collected and structured: the division of powers between the central and local levels, permission chains, standards of independent expertise, public consultations, judicial control and predictability of decisions; here, performance indicators are substantiated – from the «density» of procedures to «qualitative» markers, such as the role of expertise and participation standards. Thirdly, axiological, where a balance is worked out between legal certainty, proportionality and community participation, which ensures the consistency of imported mechanisms with national principles and increases the manageability of law enforcement in complex regimes of use of territories and objects.

A separate block of the study is devoted to the influence of international guidelines: the mechanisms of implementation of the norms of UNESCO, the Council of Europe and the European Union into the domestic law of different countries are traced and it is shown how their systematic consideration strengthens the harmonization vector of national regulation and increases the level of protection of heritage sites in Ukraine.

Key words: comparative law, methodology, comparison, administrative and legal protection, cultural heritage, historical areas, approach, method.

Постановка проблеми юридичної компаративістики в методології дослідження адміністративно-правової охорони культурної спадщини полягає у визначенні ефективних підходів до аналізу, зіставлення та адаптації зарубіжного досвіду правового регулювання у цій сфері з урахуванням національних правових традицій та особливостей правової системи України. На сьогоднішній день відсутній єдиний концептуальний підхід до використання евристичного потенціалу юридичної компаративістики в дослідженнях адміністративно-правової охорони культурної спадщини, що ускладнює розробку науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства.

Основна проблема полягає у необхідності адаптації позитивного зарубіжного досвіду до української правової системи, що вимагає врахування її юридичних, соціальних, економічних та культурних особливостей. При цьому існує складність у виборі об'єктів порівняння, встановленні релевантних критеріїв аналізу та коректному застосуванні отриманих результатів у процесі вдосконалення національного адміністративного законодавства у сфері охорони культурної спадщини. Актуальним залишається і питання коректності та доцільності обрання порівняння як основи методології дослідження, оскільки різні країни мають різні підходи до формування інституційних та правових механізмів у цій галузі.

Таким чином, наукова проблема полягає у виробленні ефективної методології

дослідження, яка дозволила б всебічно і об'єктивно аналізувати та порівнювати іноземний досвід адміністративно-правової охорони культурної спадщини для вдосконалення законодавства України.

Актуальність теми статті. Обґрунтування використання юридичної компаративістики в методології дослідження адміністративно-правової охорони культурної спадщини ґрунтується на необхідності комплексного аналізу різних правових систем, що регулюють цю сферу, з метою виявлення найбільш ефективних підходів, принципів і практик, які можуть бути запроваджені в національне законодавство України. Юридична компаративістика як методологія дослідження дозволяє розширити наукове бачення предмета шляхом порівняльного вивчення моделей адміністративно-правової охорони культурної спадщини в зарубіжних країнах, в тому числі Європейського Союзу, які мають належний успішний досвід охорони пам'яток історії, архітектури, археології та нематеріальної культурної спадщини.

Застосування юридичної компаративістики забезпечує можливість критично оцінити адміністративно-правову охорону культурної спадщини в Україні, виявити її недоліки, прогалини, суперечності та розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення законодавства в цієї сфері. Порівняльно-правовий аналіз сприяє ідентифікації універсальних принципів охорони культурної спадщини, таких як принцип збереження, стійкості використання об'єктів спадщини, участі

громадськості у процесах прийняття адміністративних рішень та ін.

Крім того, компаративістика виступає інструментом для вивчення впливу міжнародних стандартів, зокрема норм ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського Союзу, на формування національної адміністративно-правової охорони культурної спадщини. Порівняльно-правове дослідження дозволяє простежити механізми імплементації міжнародних норм у внутрішнє законодавство різних країн, оцінити їх ефективність і адаптувати найкращі практики до українських реалій.

Таким чином, застосування юридичної компаративістики в методології дослідження адміністративно-правової охорони культурної спадщини є необхідною передумовою для формування комплексного, науково обґрунтованого підходу до вдосконалення національної системи публічного управління у цій сфері. Це сприяє гармонізації національного законодавства із загальноєвропейськими стандартами та підвищенню рівня захищеності об'єктів культурної спадщини України.

Метою статті є визначення евристичного потенціалу юридичної компаративістики в методології дослідження адміністративно-правової охорони культурної спадщини.

Виклад основного матеріалу. Використання юридичної компаративістики в дослідженні адміністративно-правових механізмів охорони культурної спадщини ґрунтується на необхідності створення методологічної основи, яка дозволяє не лише описувати різні правові системи, а й формувати інструменти для їх осмисленого порівняння та адаптації. Саме через призму порівняльного підходу стає можливим виявити структурні закономірності розвитку правових інститутів охорони спадщини, простежити еволюцію управлінських рішень і виявити, які правові моделі забезпечують ефективну взаємодію держави, суспільства та місцевих громад у цій сфері. Метод компаративного аналізу в цьому контексті постає не допоміжним, а визначальним – він задає логіку дослідження, дозволяє зіставляти системні елементи, формувати критерії ефективності та коректності правового регулювання. Такий підхід підсилює

методологічну спроможність дослідника виявляти універсальні тенденції та національні особливості правового розвитку, що є ключовим для створення збалансованої моделі публічного управління у сфері культурної спадщини України.

Згідно з науковими працями Х. Бехруза, порівняльне правознавство (юридична компаративістика) визначається як спеціальна галузь юридичної науки, що вивчає різні національні правові системи шляхом їх порівняння, з метою виявлення спільних і відмінних рис, закономірностей розвитку правових явищ, а також вироблення рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства та гармонізації правових норм на міжнародному рівні.

У своїй праці «Теоретико-методологічні засади порівняльного правознавства» Х. Бехруз зазначає, що юридична компаративістика є не лише методом дослідження, а й самостійною науковою дисципліною, яка сприяє глибшому розумінню природи права, механізмів його функціонування в різних правових системах і дозволяє науково обґрунтовано адаптувати зарубіжний досвід до національних умов [1, с. 17].

На думку Х. Бехруза, порівняльне правознавство виконує не лише пізнавальну, але й практичну функцію, оскільки результати порівняльно-правових досліджень активно використовуються у процесі правотворчості, правозастосування, кодифікації та гармонізації законодавства в умовах глобалізації правових систем [2, с. 58]. Таким чином, за Х. Бехрузом, юридична компаративістика – це комплексна наукова дисципліна та метод пізнання, що забезпечує системне порівняння правових систем і сприяє удосконаленню правового регулювання на основі кращих світових практик.

Згідно з науковими працями О.В. Кресіна, юридична компаративістика (порівняльне правознавство) визначається як спеціальна галузь юридичної науки і водночас метод юридичного дослідження, який полягає у вивченні, порівнянні та аналізі правових систем, галузей права, правових інститутів, правових норм різних країн з метою виявлення їхніх спільних і відмінних рис, закономірностей

розвитку та можливостей запозичення позитивного досвіду для удосконалення національного права.

У праці «Порівняльне правознавство: історія, теорія, практика» О.В. Кресін підкреслює, що компаративістика не лише сприяє поглибленню наукового розуміння сутності права, але й виконує прикладну функцію, забезпечуючи обґрунтовану основу для запозичення та адаптації ефективних елементів правових систем інших держав [3, с. 15].

На думку О.В. Кресіна, порівняльне правознавство є інтегративною наукою, що досліджує право в контексті глобалізації та міжкультурного діалогу, сприяючи гармонізації та уніфікації правових норм на регіональному й міжнародному рівнях [4, с. 27].

Таким чином, за визначенням О.В. Кресіна, юридична компаративістика – це наука і метод, що забезпечує всебічний порівняльний аналіз правових систем, сприяє розвитку правової науки, удосконаленню національного законодавства та інтеграції правових систем у глобальному правовому просторі.

Отже, доцільно концептуально уточнити, яке місце компаративістичного підходу займає саме в дослідженні адміністративно-правових механізмів охорони культурної спадщини та як він структурує відбір релевантних правових моделей для адаптації в український контекст. У цьому зв'язку продуктивною є позиція про компаративістику як спеціалізовану галузь правознавства, що поєднує метод і самостійну дисципліну, орієнтовану на виявлення закономірностей розвитку права та узгодження національних систем із міжнародними стандартами.

Визначення М.М. Куницького фіксує системоутворювальні риси компаративістики як галузі, котра вивчає правові системи різних держав шляхом порівняльного аналізу з метою виявлення закономірностей розвитку, ефективних моделей регулювання та гармонізації національного права з міжнародними стандартами. Важливо, що автор акцентує міждисциплінарність: у полі зору дослідника перебувають правова культура, соціальні фактори та правові традиції, без яких оцінити життєздатність

іноземних інститутів у національному середовищі неможливо [5, с. 33].

Позиція В. Тищука підкреслює дуальність компаративістики як «науки і методу» правового аналізу, зорієнтованого на зіставлення норм, інститутів, принципів і понять із метою формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо модернізації національного права та його відповідності міжнародним тенденціям. Для нашої проблематики ця теза переводить порівняння з рівня опису до рівня проектування: результати зіставлення мають закінчуватися коректно сформульованими рекомендаціями до законодавця і правозастосувача щодо, зокрема, процедур погодження втручання у пам'ятки, режимів історичних ареалів, порядку превентивної охорони та оцінки впливу на культурну спадщину [6, с. 48]. Епістемічний «вихід» компаративного аналізу, за такого розуміння, – це не просто типологія моделей (французька, німецька, іспанська тощо), а матриця рішень для національних реформ.

Іноземні підходи до визначення компаративного права додають акцентів на інституційні наслідки порівняння. Так, Х. Л. Арієта окреслює компаративне право як наукову дисципліну і метод, спрямовані на розуміння структур і функцій правових систем та ідентифікацію рішень для гармонізації права у глобальному контексті, з особливою увагою до практичних результатів – розроблення уніфікованих рамок і взаємного правового розуміння між державами [7, с. 29]. У сфері охорони культурної спадщини це підводить нас до інструментів взаємної сумісності: узгодження термінології (наприклад, категорій пам'яток), процедурних стандартів публічних консультацій, порогів «значної шкоди» та критеріїв пропорційності адміністративного примусу.

К. Шрьодер наголошує на систематичному порівнянні правових систем, інститутів і правових культур із метою поглиблення транскордонного правового розуміння, розвитку міжнародного права та орієнтації внутрішніх реформ у контексті глобалізації і правового плюралізму [8, с. 17]. Для українського законодавця це означає, що компаративний аналіз має

охоплювати не лише «букву» законів, а й культурні установки щодо збереження та використання спадщини, баланс приватних і публічних інтересів у забудові історичних середовищ, практику адміністративних судів і органів місцевого самоврядування.

Підхід Н. Петрової поглиблює міждисциплінарний вимір компаративістики: врахування історичних, культурних, соціальних та економічних особливостей правових систем у поєднанні з порівняльним аналізом норм, інститутів і процедур спрямоване на пошук оптимальних рішень для підвищення ефективності регулювання на національному й міжнародному рівнях [9, с.41]. Саме в дослідженні адміністративно-правової охорони спадщини такий підхід допомагає моделювати індикатори дієвості: рівень дотримання режимних вимог у історичних ареалах, швидкість і прозорість дозвільних процедур, якість участі громади та експертного середовища, відсоток рішень, скасованих адміністративними судами з мотивів непропорційності чи зловживання дискрецією.

Систематизація названих дефініцій дозволяє запропонувати трирівневу методичну рамку компаративного дослідження у сфері охорони спадщини. На концептуальному рівні – прийняття міждисциплінарної перспективи, яка «заземлює» норми в культурних та соціальних контекстах. На інструментальному рівні – вибудова процедур зіставлення інститутів і понять із проєкцією на прогноз реформи. На аксіологічному рівні – врахування правового плюралізму і транскордонного розуміння для забезпечення сумісності та передбачуваності регулювання. Така рамка орієнтує дослідника не лише на «що» порівнювати, а насамперед на «для чого» і «як» імплементувати результат у національну систему адміністративного права.

Практична реалізація цієї рамки у сфері культурної спадщини передбачає послідовні кроки. Спершу здійснюється концептуальна уніфікація категоріального апарату: «об'єкт культурної спадщини», «історичний ареал», «охоронний договір», «режим використання», «автентичність», «цілісність». Далі формується

набір критеріїв зіставлення: розподіл повноважень між центральними і місцевими органами, обсяг дозвільних процедур на втручання, обов'язковість наукової експертизи і публічних консультацій, механізми нагляду і санкцій. Нарешті, проводиться оцінка «співмірності» вказаних процедур базовим конституційним і адміністративним принципам України (пропорційність, правова визначеність, участь, належне урядування), і які «м'які» адаптації потрібні для їх життєздатності в умовах нашої країни. У цьому сенсі компаративістика постає як «комунікативна технологія» між міжнародними стандартами, національним законодавством та конкретними адміністративно-правовими рішеннями на рівні законів, підзаконних актів і муніципальних правил.

З огляду на поставлену мету – виявити евристичний потенціал юридичної компаративістики в методології дослідження адміністративно-правової охорони культурної спадщини – доцільно сприймати порівняльно-правовий підхід не лише як інструмент описового зіставлення, а як виробника знання, здатного генерувати гіпотези, індикатори результативності та «тестові» ситуації для перевірки регуляторних рішень. Юридична компаративістика тут працює як евристика щонайменше у трьох площинах: по-перше, у виборі релевантних змінних (обсяг повноважень, дозволів/погоджень, процедури участі, судовий контроль); по-друге, у виявленні причинно-наслідкових зв'язків між цими змінними (наприклад, як обов'язковість консультацій з громадою впливає на збереження історичних ареалів); по-третє, у конструюванні переносимих моделей, де умови адаптації (соціально-культурні коди, адміністративна спроможність, судова доктрина) описані заздалегідь, а не залишені на інтуїцію правозастосувача.

Ще один евристичний ефект – концептуальна уніфікація категоріального апарату. Коли порівняння спирається на чітко окреснені дефініції культурної спадщини, легше відстежити, які саме правові наслідки «підтягує» кожне поняття і як змінюється інтенсивність адміністративної охорони залежно від того, чи йдеться про «об'єкт культурної спадщини», «істо-

ричний ареал», «визначну пам'ятку» або «об'єкт локальної значущості». Класичний аналіз дефініцій показує, що від коректності поняттєвої рамки залежить і пропорційність втручань, і передбачуваність рішень – отже, й стійкість регулювання в судах [10].

Компаративістика також дає евристичні підказки щодо проектування індикаторів результативності охорони спадщини: від «щільності» процедур (кількість кроків і строків у ланцюгу погоджень) до «якісних» маркерів (роль незалежної експертизи, стандарти публічних консультацій, третейська оцінка впливу на автентичність/цілісність). Огляд порівняльних підходів у різних регіонах світу демонструє, що зміна інструментів (реєстри, інвентарі, контракти охорони, «м'які» хартії ICOMOS) корелює з підвищенням прозорості, але потребує ретельної локальної адаптації для уникнення «юридичного мімікрію» [11].

Окремої уваги заслуговує простір нематеріальної культурної спадщини, де предмет охорони «живий» і мінливий. Порівняльний аналіз національних законів, що імплементують Конвенцію ЮНЕСКО 2003 року, дає сильний евристичний сигнал: визначати об'єкт порівняння слід не за формальним вживанням терміну «нематеріальна спадщина», а за сукупністю правових інструментів, які реально забезпечують участь спільнот, інвентаризацію, охоронні заходи та судовий захист. Така оптика допомагає уникнути хибних негативних висновків («немає терміна – немає охорони») і точніше проектувати українські норми щодо участі носіїв практик [12].

Нарешті, евристика порівняння у воєнний час вимагає звир'ятати «право на папері» з емпірією руйнувань і відновлення: це дозволяє не лише коригувати шкалу охоронних режимів, але й моделю-

вати пріоритети адміністративного примусу, інспектування, цифрового моніторингу та відновлювальних дозволів. Узагальнення польових спостережень і документування ушкоджень в Україні актуалізують питання про «операційну сумісність» міжнародних стандартів і національних процедур на етапі негайного реагування та післявоєнної реконструкції – корисний «стрес-тест» для порівняльних правових моделей [13].

Висновки. Порівняльно-правовий підхід у сфері адміністративно-правової охорони культурної спадщини доцільно сприймати як повноцінну дослідницьку програму, а не лише як техніку зіставлення норм. Його методологічна цінність полягає у здатності одночасно організувати аналіз на трьох взаємопов'язаних рівнях: концептуальному, інструментальному та аксіологічному. На концептуальному рівні компаративістика фіксує єдину мову понять – «історичний ареал», «охоронний договір», «автентичність», «цілісність» – і через уніфікацію категоріального апарату зменшує ризик фальшивих еквівалентів. На інструментальному рівні вона структурує процедури зіставлення інститутів і процесів (розподіл повноважень, дозвольні ланцюги, стандарти експертизи та публічних консультацій) із наперед визначеними змінними та операціоналізованими індикаторами результативності. На аксіологічному рівні компаративістика утримує баланс між правовою визначеністю, пропорційністю, участю та належним урядуванням, забезпечуючи сумісність імпортованих рішень із національними конституційними засадами та міжнародними стандартами. Методологічно продуктивним є трактування компаративістики як «комунікативної технології» між міжнародними нормами, національним правом і локальним правозастосуванням.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бехруз Х. Теоретико-методологічні засади порівняльного правознавства. Київ : Видавництво «Юридична думка», 2017.
2. Бехруз Х. Порівняльне правознавство: природа, предмет і значення. Київ : Юридична думка, 2019.
3. Кресін О. В. Порівняльне правознавство: історія, теорія, практика. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001.

4. Кресін О. В. Порівняльне правознавство: проблеми теорії і методології. Київ : Юридична думка, 2011.
5. Куницький М. М. Юридична компаративістика у системі сучасного правознавства: теоретико-методологічний аспект. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2021.
6. Тищук В. В. Порівняльне правознавство в умовах глобалізації правових систем: монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2020.
7. Arieta J. L. Comparative Law in the 21st Century: The Role of Comparative Analysis in Legal Reforms. Madrid : Universidad Complutense de Madrid, 2020.
8. Schröder C. Modern Comparative Law: Methodologies and Global Perspectives. Berlin : Springer, 2021.
9. Петрова Н. О. Юридична компаративістика в умовах трансформації правових систем: монографія. Одеса : Юридична література, 2022.
10. Blake J. On Defining the Cultural Heritage. *International and Comparative Law Quarterly*. 2000. Vol. 49, № 1. P. 61–85. DOI: <https://doi.org/10.1017/S002058930006396X>.
11. de Bernardi C. Cultural heritage in a comparative approach. *International Journal of Heritage Studies*. 2018. Vol. 24, № 6. P. 591–606. DOI: <https://doi.org/10.1080/1743873X.2018.1425202>.
12. Vaivade A.; Wagener N. National Laws Related to Intangible Cultural Heritage: Determining the Object of a Comparative Study. *Santander Art and Culture Law Review*. 2017. № 2(3). P. 91–108. DOI: <https://doi.org/10.4467/2450050XSNR.17.024.8425>.
13. Shydlovskiy P.; Kuijt I.; Skorokhod V.; та ін. The tools of war: conflict and the destruction of Ukrainian cultural heritage. *Antiquity*. 2023. Vol. 97, № 396. e36. DOI: <https://doi.org/10.15184/aqy.2023.159>.

Стаття надійшла у редакцію: 30.10.2025

Стаття прийнята: 13.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

УДК 349

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.12>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ

Ермолаєва Тетяна Вікторівна

orcid.org/0000-0002-4071-7490

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри екологічного права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено правові основи регулювання екологічної освіти та виховання в Україні в контексті сучасних суспільних і екологічних викликів, зумовлених збройним конфліктом і прагненням держави до європейської інтеграції.

Авторка здійснює глибокий аналіз поточного стану екологічної освіти, акцентуючи увагу на її ключовій ролі у формуванні екологічної свідомості громадян як складової національної безпеки та довготривалого сталого розвитку.

У дослідженні проаналізовано національне законодавство, що регулює сферу екологічної освіти, та його відповідність європейським стандартам; визначено основні перешкоди, що ускладнюють інтеграцію екологічних вчень у навчальні програми, зокрема в умовах воєнних викликів та обмеженої кількості ресурсів за рахунок дистанційного навчання. Окремо розглянуто міжнародний досвід країн ЄС, де екологічна освіта виступає обов'язковим елементом виховного процесу на рівні державної політики, сприяючи формуванню екологічно відповідальної поведінки громадян.

Детально розглянуто окремі складові багаторівневої системи екологічної освіти, що включає в себе навчальні заклади, засоби масової інформації, громадські організації, які, в свою чергу, відіграють визначальну роль у формуванні свідомого ставлення до природи.

Наголошено на важливості активізації громадянської участі та розвитку правових механізмів, що стимулюватимуть екологічну грамотність як невід'ємну частину національної екологічної стратегії України.

Також авторка намагалася привернути увагу загалу до перегляду підходів до екологічної освіти, зокрема забезпечити її інтеграцію у всі рівні освіти та створити передумови для розвитку екологічних професій, таких як: урбаніст-еколог, екорециклер, спеціаліст зі страхування кліматичних ризиків, екоаудитор, юрист з міжнародного природоохоронного права та інші.

Також слід звернути увагу на післядипломну освіту з екологічних питань для фахівців різних галузей, оскільки це сприятиме оновленню знань та актуалізації екологічних підходів у різних сферах економіки.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічне виховання, правове регулювання, інтеграція, національна безпека, сталий розвиток, Україна.

Yermolaieva Tetiana. Legal regulation of environmental education and upbringing

The article examines the legal framework for the regulation of environmental education and upbringing in Ukraine in the context of current social and environmental challenges caused by the armed conflict and the State's aspirations for European integration.

The author provides an in-depth analysis of the current state of environmental education, focusing on its key role in shaping the environmental awareness of citizens as a component of national security and long-term sustainable development.

The study analyzes the national legislation governing environmental education and its compliance with European standards; identifies the main obstacles that complicate the integration of environmental education into curricula, in particular in the context of military challenges and limited resources through distance learning. The author also considers the international experience of EU countries, where environmental education is an obligatory element of the educational process at the level of public policy, contributing to the formation of environmentally responsible behavior of citizens.

The article provides a detailed analysis of the components of the multi-level system of environmental education, which includes educational institutions, mass media, and public organizations that play a decisive role in shaping a conscious attitude toward nature.

Emphasis is placed on the importance of enhancing civic participation and developing legal mechanisms that stimulate environmental literacy as an integral part of Ukraine's national environmental strategy.

The author also seeks to draw public attention to the need for revising approaches to environmental education, particularly to ensure its integration into all levels of education and to create prerequisites for the development of new environmental professions – such as urban ecologist, ecorecycler, climate risk insurance specialist, eco-auditor, lawyer in international environmental law, and others.

Attention should also be given to postgraduate environmental education for professionals in various fields, as it contributes to updating knowledge and implementing environmental approaches across different sectors of the economy.

Key words: *environmental education, environmental education legal, regulation, integration, national security, sustainable development, Ukraine.*

З початку повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, наша держава зіштовхнулася зі численними суспільно-політичними та правовими змінами, які, в свою чергу, створили серйозні виклики для функціонування системи освіти в країні. Особливого удару зазнала екологічна освіта, що має на меті підвищення екологічної свідомості громадян як важливого аспекту національної безпеки. Станом на 12 жовтня 2025 року 3897 закладів освіти пошкоджено та 399 зруйновано повністю, що призвело до обмеження доступу дітей до освіти, включаючи екологічне навчання, яке вимагає ресурсного забезпечення та оновлення навчальних методик для адаптації до воєнного часу [21].

Зміни у навчальному процесі також проявляються в переході на дистанційне навчання, яке нині охоплює до 84% українських школярів. Проте через технічні труднощі, такі як обмежений доступ до інтернету у 40% учнів та відсутність технічних пристроїв у 22%, інтерактивні форми екологічної освіти реалізувати непросто. Водночас проблеми з енергозабезпеченням і перерви через повітряні тривоги перешкоджають якісному освітньому процесу [19].

Важливість екологічної освіти для України, яка прагне інтегруватися до

Європейського Союзу, є незаперечною. Законодавство ЄС, зокрема Директиви 2003/4/ЄС та 2008/99/ЄС, підкреслює необхідність забезпечення доступу громадян до екологічної інформації та встановлює кримінальну відповідальність за завдану шкоду навколишньому середовищу. Вказане свідчить про те, що високі стандарти екологічної освіти є невід'ємною частиною екологічної політики країн-членів ЄС [20].

Для України важливо не лише відповідати цим стандартам, але й активно їх впроваджувати, адже підвищення екологічної обізнаності громадян є запорукою успішної інтеграції до європейської спільноти. Зазначене також відіграє ключову роль у забезпеченні екологічної безпеки, яка стала особливо актуальною в умовах сучасних викликів. Залучення громадян до екологічних ініціатив та підвищення їх екологічної обізнаності сприятиме формуванню відповідального суспільства, здатного ефективно протидіяти сучасним екологічним викликам і загрозам.

Отже, розробка та впровадження законодавчих механізмів для підтримки екологічної освіти залишається актуальним завданням. Україна вже демонструє готовність досягти європейських стандартів у цій сфері, що не лише сприятиме

збереженню природного середовища, але й допоможе закріпити позицію України як країни, готової до інтеграції в Європейський Союз.

Загострення екологічних проблем, яке набуло масштабного характеру в останні десятиліття, викликає глибоку стурбованість світової спільноти. Глобальна екологічна криза – це наслідок комплексного впливу багатьох чинників, зокрема нерегульованого споживання природних ресурсів, масових антропогенних втручань та демографічного зростання. Втім, детальніший аналіз цієї проблеми виявляє не менш суттєвий аспект – низький рівень екологічної свідомості та недостатнє розвинення моральних засад у ставленні до довкілля, що є результатом дефіциту екологічної освіти й виховання [1].

Науковці зазначають, що серед першопричин екологічної нестабільності України є недостатній розвиток інститутів громадянського суспільства та відсутність суспільного усвідомлення необхідності сталого розвитку, що формує середовище для частих порушень природоохоронного законодавства [2, с. 132]. Дійсно, формування екологічної свідомості як елемента суспільної відповідальності є одним з основних пріоритетів для досягнення збалансованої гармонії між людиною та природою, що передбачає правову інституалізацію цього процесу.

З огляду на виклики, перед якими постала сучасна екологічна освіта, українське законодавство у сфері забезпечення екологічної грамотності визначає низку важливих механізмів правового регулювання, що спрямовані на розвиток екологічної культури у громадян та формування свідомої взаємодії з навколишнім середовищем. Стаття 55 Конституції України гарантує право кожного громадянина на освіту, включно з екологічною, що має сприяти стабілізації екологічної ситуації в країні. Нормативно-правове закріплення екологічної освіти як фундаменту сталого розвитку відповідає міжнародним зобов'язанням України, які спрямовані на формування екологічно свідомого суспільства.

Екологічна освіта охоплює багаторівневу систему, що включає навчальні заклади, засоби масової інформації, гро-

мадські організації, які відіграють вирішальну роль у формуванні свідомого ставлення до природи. Досвід Німеччини, де екологічне виховання є обов'язковою частиною шкільної програми, засвідчує: проекти, спрямовані на відновлення природних зон і збереження зелених насаджень, мають тривалий ефект. За соціологічними дослідженнями, понад 70% випускників у подальшому свідомо беруть природні ресурси та дотримуються екологічно свідомого способу життя, що формує відповідальне ставлення до природного середовища на національному рівні [25].

В більшості країн світу екологія стала обов'язковим предметом у школах і вищих навчальних закладах. У Норвегії працівники дитячих садків повинні знати основи екології та охорони природи, володіти методиками екологічної освіти. У Данії, Швеції та Англії [23] екологічні питання включено в дисципліни з географії, хімії, біології, фізики та історії. В Австрії впроваджено багато шкільних проектів, організовано природоохоронні акції, видаються журнали з питань екологічної освіти. Франція активно залучає громадськість до екологічних заходів, поширює інформацію через ЗМІ і організовує благодійні події для популяризації екологічних знань.

Аналіз рівня екологічної освіти в європейських країнах показує, що ефективне правове регулювання є ключовим фактором для розвитку екологічної свідомості серед молоді. Країни, такі як Норвегія, Німеччина та Данія, мають чіткі національні плани дій, які інтегрують екологічні теми в освітні програми, забезпечуючи правову основу для впровадження екологічної освіти на всіх рівнях. Уряди також забезпечують фінансування та ресурси для реалізації програм, таких як Eco-Schools у Великій Британії та ініціативи у Франції, що свідчить про високий рівень державної підтримки екологічної освіти [18].

А отже, національні програми екологічної освіти, окрім основ екологічної грамотності, потребують інтеграції знань про ризики, пов'язані з антропогенними впливами, що формує у громадян почуття відповідальності за свою діяльність. Екологічна освіта як елемент державної полі-

тики, в свою чергу, має забезпечити підґрунтя для поступової зміни парадигми від експлуатаційного до консервативно-збережувального ставлення до природи.

Систематична просвітницька діяльність, заснована на етичних і моральних засадах, є ключем до формування суспільства, орієнтованого на сталий розвиток. Тож в Україні екологічна освіта повинна забезпечуватися теж на всіх рівнях навчання – від дошкільної до вищої освіти, формуючи безперервний освітній процес, що є фундаментом для розвитку нової екологічної свідомості та стійких взаємин між людиною та природою.

Велику еколого-просвітницьку роботу провадять у всьому світі організації, такі як «Грінпіс» і «Легамбіенте», які сприяють поширенню екологічної свідомості. Ці процеси екологізації свідомості та формування екологічної культури набули значення й в Україні. Екологічна освіта визнана одним із головних чинників екологізації людської діяльності, що виступає важливим інструментом управління для вдосконалення моделей виробництва і споживання з урахуванням можливостей біосфери. З 2005 по 2015 роки десятиліття було оголошено десятиліттям освіти для стійкого розвитку [26].

Розвиток екологічної освіти та культури став особливо важливим у останні роки, коли стало очевидним, що однією з головних причин невиконання міжнародних угод і конвенцій є низька екологічна культура населення і недостатня екологічна свідомість осіб, які приймають важливі рішення [8].

Наукові дослідження вказують на те, що починаючи з кінця 1980-х – початку 1990-х років, більшість держав прийняли національні стратегії екологічної освіти на рівні законодавчих актів. У відповідних документах екологічна освіта визначається як безперервний процес, що охоплює всі вікові та професійні групи населення, спрямований на формування екологічно відповідального світогляду, заснованого на принципах сталого розвитку. Україна, відповідаючи на глобальні виклики екологічного характеру, також досягла певних успіхів у розбудові системи екологічної освіти та виховання, і в цьому напрямі важливу роль

відіграли низка нормативно-правових актів. Зокрема, Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 року про створення системи екологічної освіти та виховання стала важливим кроком у визначенні екологічної освіти як пріоритетного напрямку державної політики у сфері охорони природи, раціонального використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки [22].

Серед нормативно-правових актів, спрямованих на формування екологічної культури як складової гармонійного розвитку особистості, слід виділити Державну національну програму «Освіта. Україна XXI століття» [17], Концепцію національного виховання та Державний стандарт освіти в Україні, які містять положення щодо інтеграції екологічного компонента в освітній процес. Ці акти підкреслюють важливість формування екологічної свідомості серед усіх соціальних груп як частини загальноосвітніх та виховних процесів.

Ключовим нормативним документом, який закладає основу для розвитку екологічної освіти в Україні, є затверджена наприкінці 2001 року Концепція екологічної освіти України, що окреслює основні принципи, завдання і методи реалізації екологічного виховання на різних освітніх рівнях [9]. На початку 2002 року для виконання завдань цієї концепції було прийнято відповідний план заходів, а вже наприкінці 2002 року у Верховну Раду України було подано проект Закону про екологічну освіту. Такий законодавчий крок свідчить про прагнення держави забезпечити інституційне підґрунтя для розвитку екологічної свідомості в суспільстві. Але цього недостатньо. Науковці зазначають, що для ефективного розвитку екологічної освіти необхідно створити новітнє законодавче підґрунтя, яке відповідає сучасним екологічним викликам і вимогам сталого розвитку [16].

На сьогодні в Україні діють кілька нормативно-правових актів, що безпосередньо регулюють екологічну освіту. Закон України «Про освіту» [10] від 5 вересня 2017 року № 2145-19 містить положення, які стверджують, що однією з основних засад державної політики у сфері освіти є виховання екологічної культури

та дбайливого ставлення до довкілля (стаття 6). Також у законі наголошується на необхідності формування екологічної компетентності громадян як складової загальної середньої освіти (стаття 12). Цей закон, будучи базовим документом для освітньої системи, створює основу для інтеграції екологічних знань на всіх етапах навчання, підвищуючи екологічну свідомість серед молоді та населення в цілому.

Другим нормативно-правовим актом є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [11] від 25 червня 1991 року № 1264-12, який закріплює право громадян на отримання екологічної освіти (стаття 9), а також визначає компетенції центральних органів виконавчої влади у забезпеченні цього права (статті 17–20). Стаття 7 цього закону встановлює, що підвищення екологічної культури суспільства та професійна підготовка фахівців у сфері охорони навколишнього середовища повинні забезпечуватися загальною обов'язковою освітою та вихованням, починаючи від дошкільних закладів і закінчуючи системою підвищення кваліфікації кадрів. Особливо важливим є положення про те, що екологічні знання є обов'язковою кваліфікаційною вимогою для всіх посадових осіб, чия професійна діяльність пов'язана з використанням природних ресурсів і може впливати на стан довкілля.

Важливим документом також є рішення колегії Міністерства освіти і науки України № 13/6019 від 20 грудня 2001 року «Про концепцію екологічної освіти» [9]. У цьому документі визначено основні завдання та напрями екологічної освіти, форм і умови її реалізації, що представляє собою свого роду план дій на перспективу. У преамбулі концепції підкреслюється значення екологічного розвитку суспільства, і тому в рамках концепції були заплановані завдання для органів виконавчої влади, зокрема щодо розробки основного закону про екологічну освіту.

Закон України «Про дошкільну освіту» [12] передбачає формування природодозвільного світогляду та позитивного ставлення до довкілля в освітніх програмах

дошкільних закладів. У статті 15 Закону України «Про повну загальну середню освіту» [13] зазначається, що виховний процес є невід'ємною складовою освітнього процесу в закладах середньої освіти і повинен спрямовуватися на формування екологічної культури та дбайливого ставлення до довкілля. Закон України «Про позашкільну освіту» [14] містить положення, відповідно до яких одним із основних напрямів позашкільної освіти є еколого-натуралістичний напрямок, що передбачає формування екологічної свідомості, залучення учнів до природоохоронної діяльності та набуття знань із різних біологічних і аграрних дисциплін, таких як квітникарство, лісівництво, садівництво, бджільництво.

Відповідно до статті 26 Закону України «Про вищу освіту» [15], одним із основних завдань закладів вищої освіти є формування особистості через екологічне виховання, що дозволяє підготувати нове покоління фахівців, здатних вирішувати актуальні екологічні проблеми з урахуванням принципів сталого розвитку.

Таким чином, закони України, які регулюють освітню діяльність, консолідують необхідність інтеграції безперервної екологічної освіти та її нерозривного зв'язку з екологічним вихованням [2, с. 133–136]. Важливо підкреслити, що Україна досягла все ж таки певних успіхів у формуванні сучасної та ефективної правової системи у сфері екологічної освіти. Проте, при акцентуванні на юридичних аспектах вирішення проблеми, часто ігнорується ідеологічний аспект функціонування права. Формування умов для виконання вимог законодавства здійснювалося з урахуванням економічних, соціальних та політичних чинників, в той час як не було створено середовища для формування відповідного світогляду. Вказане призвело до значного дисонансу між чинною системою правових норм та суспільною свідомістю, що, у свою чергу, може стати (і в деяких випадках вже стало) джерелом соціальних конфліктів. Екологічне право не є винятком, що підкреслює нагальну потребу у гармонізації цих складових, а також у забезпеченні виконання законодавчих вимог не лише у контексті формальних норм і заборон,

а й через усвідомлення їх справедливості та необхідності [3, с. 62–63].

У світлі постійних змін, що відбуваються на глобальному рівні, викликає занепокоєння той факт, що українське законодавство в даній сфері, практично не підлягає оновленню. Виникає резонне запитання: чи зможе нормативно-правовий акт, ухвалений у період 1990–2005 років, бути ефективним у контексті сучасних суспільних відносин, враховуючи суттєві зміни, які сталися за останні роки? Очевидно, що ні, оскільки з часом змінюються потреби та інтереси суспільства, а також темпи розвитку різних галузей промисловості, які сьогодні значно перевищують попередні показники.

Насправді, тенденції розвитку екологічної освіти повинні гармонійно кореспондувати з еволюцією екологічних уявлень, новими стратегіями та технологіями взаємодії з навколишнім природним середовищем. Відповідно, Важливою перешкодою у процесі сучасної екологічної освіти є відсутність необхідного законодавчого регулювання [4, с. 104–105]. У 2019 році було прийнято Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», в якому одна з причин виникнення екологічних катастроф в Україні визнається недосконалість системи екологічної освіти, низький рівень екологічної освіченості населення, що, в свою чергу, призводить до відсутності пріоритету збереження довкілля та раціонального використання природних ресурсів. У цьому законі вводиться термін «екологічна просвіта», що є інструментом вдосконалення екологічної політики, заснованим на вихованні нового покоління через підтримку шкіл, гуртків, секцій та громадських організацій. Проте, термін «підтримка» залишається недостатньо чітким, що породжує питання: в якій формі вона буде реалізована і хто здійснюватиме контроль за цим процесом? Значущим є те, що законодавець підкреслює необхідність досягнення балансу екологічної свідомості та культури суспільства як важливого елемента вдосконалення сучасного екологічного освітнього процесу [4, с. 104–105].

На сьогодні в Україні триває затримка у прийнятті закону «Про екологічну освіту», хоча проект цього закону існує з 2002 року. Наразі екологічна освіта в Україні продовжує базуватися на установлених підходах до природи як до невичерпного ресурсу, не враховуючи катастрофічних наслідків такого ставлення. Ці наслідки вже призвели до незворотних змін у екологічній ситуації та вимагають радикальної перебудови підходів як до формування загальних засад екологічної освіти, так і до підготовки «екологів-професіоналів» для всіх ланок і систем господарювання, що є необхідним для забезпечення адекватного рівня техногенно-екологічної безпеки життєдіяльності [5].

Додатково, в Україні існує безліч профспілок, які регулярно проводять опитування серед населення щодо питань екологізації освіти. На жаль, результати таких опитувань свідчать про нестачу освітніх програм, які акцентують увагу на розвитку соціально-емоційних навичок у відносинах з природним середовищем. Крім того, значна частина українських вчителів та керівників навчальних закладів не проходить спеціалізовані курси з питань, пов'язаних із екологічною свідомістю та охороною навколишнього природного середовища.

У цьому контексті варто зазначити, що нещодавно ЮНЕСКО презентувало нову концепцію – #LearnForOurPlanet (#НавчайтесьЗарадиНашоїПланети), яка підкреслює важливість інтеграції екологічної освіти як ключового компонента навчальних програм усіх країн до 2025 року. Зарубіжний досвід багатий на нові ідеї, принципи та процеси, і визнаною думкою на міжнародному рівні є те, що екологічна освіта не може існувати як самостійний та незалежний предмет, оскільки питання цієї галузі потребують інтеграції з іншими навчальними дисциплінами. Більше того, досвід інших країн у цій сфері позитивно вплине на реалізацію державної екологічної політики в Україні [4, с. 104–105].

Отже, екологічна освіта в Україні потребує не лише оновлення законодавчої основи, а й комплексного підходу до її реалізації, враховуючи як сучасні

виклики, так і міжнародний досвід. Цей процес має стати пріоритетним напрямком у державній політиці з метою формування екологічної свідомості та культури в суспільстві, що є критично важливим для забезпечення сталого розвитку національної екологічної системи.

У Концепції екологічної освіти в Україні підкреслюється, що шлях до досягнення високої екологічної культури в суспільстві неможливий без реалізації ефективної екологічної освіти як одного з основних інструментів формування екологічної свідомості громадян [9]. У науковій літературі існує кілька підходів до визначення поняття «екологічна освіта», що свідчить про багатогранність цього явища та його важливість у контексті сучасних екологічних викликів.

По-перше, екологічна освіта (англ. *environmental education*) розглядається як організовані зусилля, спрямовані на вивчення специфіки функціонування природних середовищ, а також на формування здатності людини ефективно управляти своєю поведінкою та взаємодією з екосистемами з метою забезпечення сталого розвитку і збереження життя. Цей процес акцентує увагу на розвитку критичного мислення, навичок розв'язання проблем та прийняття рішень. Методологічно така освіта базується на активному залученні студентів до спостереження, вимірювання, класифікації та експериментування, що сприяє глибшому усвідомленню екологічних проблем та їх аналізу [5].

По-друге, екологічна освіта визначається як процес, спрямований на формування екологічної культури, що охоплює повагу та шанування природи, а також розуміння її значущості в житті людини. Це передбачає виховання свідомості та встановлення принципів розумного використання природних ресурсів, а також утілення обов'язку охороняти та відновлювати природу, формуючи гарантії, стимули та відповідальність за екологічну ситуацію [4, с. 104].

По-третє, екологічна освіта може бути охарактеризована як цілеспрямовано організований, планомірний і систематичний процес засвоєння екологічних знань, умінь та навичок [7]. Таким чином, в Кон-

цепції екологічна освіта визначається як цілісне культурологічне явище, що включає в себе процеси навчання, виховання та розвитку особистості. Вона повинна спрямовуватися на формування екологічної культури, що є складовою частиною національного та громадського виховання всіх верств населення України, включаючи екологізацію навчальних дисциплін та програм підготовки, а також професійну екологічну підготовку через базову екологічну освіту.

Основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури як окремих осіб, так і суспільства в цілому, що передбачає розвиток навичок, фундаментальних знань та екологічного мислення і свідомості, які базуються на сприйнятті природи як універсальної і унікальної цінності [25]. Екологічна освіта має на меті сприяння критичному, етичному та креативному мисленню при оцінюванні екологічних проблем, а також створення обґрунтованих суджень про ці проблеми. Вона передбачає розвиток навичок та здібностей до самостійних і колективних дій, спрямованих на підтримку та поліпшення стану довкілля, а також підвищення загального усвідомлення значення охорони природи.

Серед основних завдань екологічної освіти слід виокремити такі аспекти, як формування екологічної культури населення, що включає виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави та світу, усвідомлення їх важливості, актуальності і універсальності, а також зв'язку локальних, регіональних і глобальних екологічних проблем. Це також передбачає відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, формування любові до рідної природи, усвідомлення безперспективності технократичної ідеї розвитку та необхідності її заміни на екологічну, що базується на розумінні єдності живої та неживої природи в складно організованій глобальній системі гармонійного співіснування та розвитку.

Формування розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків, подолання споживачього ставлення до природи, розвиток осо-

бистої відповідальності за стан довкілля на місцевому, регіональному, національному і глобальному рівнях, вміння прогнозувати діяльність як особисту, так і колективну, а також розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо екологічних проблем, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки, є критично важливими складовими цього процесу.

Значною перешкодою для екологічної освіти в Україні є низький рівень екологічної свідомості. За даними Міністерства освіти і науки України, лише 12% громадян розглядають екологічні проблеми як пріоритетні, тоді як у країнах ЄС цей показник сягає 70%. Успішні приклади досвіду Фінляндії та Німеччини свідчать про важливість впровадження екологічної освіти на всіх рівнях. У Фінляндії програма «Екологія з перших років» охоплює 87% дітей дошкільного віку, формуючи екологічну свідомість через інтерактивні заняття [24].

У Німеччині обов'язкові курси екології у середніх школах забезпечують сталий рівень екологічної грамотності серед 95% випускників. Державна підтримка в обох країнах допомагає задовольнити високий попит на фахівців-екологів, що значно перевищує відповідний рівень в Україні.

В Україні необхідно переглянути підхід до екологічної освіти, зокрема забезпечити її інтеграцію у всі рівні освіти та створити передумови для розвитку екологічних професій. Також слід звернути увагу на післядипломну освіту з екологічних питань для фахівців різних галузей, оскільки це сприятиме оновленню знань та актуалізації екологічних підходів у різних сферах економіки.

Інститут екології Національної академії наук України прогнозує, що впровадження комплексної системи екологічної освіти дозволить підвищити рівень екологічної грамотності на 30% протягом перших п'яти років реформ [27]. Важливою є співпраця з міжнародними організаціями та запозичення досвіду країн, які вже досягли значного прогресу в екологічній освіті. Наприклад, програми обміну для викладачів, що сприяють формуванню педагогів-лідерів, які в свою чергу, будуть прагнути розвивати екологічну культуру серед учнів та студентів.

Отже, для формування екологічно свідомого суспільства в Україні необхідно створити комплексну систему екологічної освіти, яка включатиме оновлення навчальних програм, розвиток екологічних спеціальностей, державні просвітницькі ініціативи та міжнародну співпрацю. Екологічна освіта має стати невід'ємною частиною національної освітньої системи, що сприятиме сталому розвитку та раціональному використанню природних ресурсів, створюючи основи для екологічно відповідального суспільства.

Висновки. Україна, прагнучи інтегруватися до європейського співтовариства, стикається з нагальною потребою у вдосконаленні правового регулювання екологічної освіти для забезпечення її ефективної інтеграції в навчальний процес на всіх рівнях. Війна, яка призвела до знищення частини інфраструктури та ускладнила доступ дітей до освіти, підкреслила важливість надання екологічної освіти навіть у кризових умовах. Сучасні виклики потребують комплексного підходу до формування екологічної грамотності, який враховує як потреби суспільства, так і міжнародні зобов'язання України щодо охорони навколишнього середовища.

Порівняльний аналіз із практикою країн ЄС демонструє важливість запровадження законодавчих ініціатив, спрямованих на підвищення екологічної обізнаності та створення відповідних умов для її забезпечення. Досвід держав-членів ЄС свідчить, що державна підтримка екологічної освіти на рівні законодавства має вагомий вплив на формування сталого суспільства, де високий рівень екологічної культури є важливою складовою національної політики. Розвиток правових механізмів в Україні має бути спрямований на створення дієвої системи, що забезпечить екоосвітні знання для широких верств населення, починаючи від дошкільного рівня і завершуючи підготовкою фахівців-екологів.

Забезпечення екологічної грамотності у суспільстві та формування відповідального ставлення до навколишнього середовища – це не лише освітнє завдання, а й фактор національної без-

пеки та міжнародної відповідності України стандартам сталого розвитку. Успіх правового регулювання екологічної освіти стане основою для формування відповідальної екологічної свідомості

українців, що матиме довгостроковий позитивний вплив на екологічну ситуацію в країні та зміцнить позиції України на шляху до інтеграції в європейське співтовариство.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Екологічна освіта і виховання – шлях до збалансованого розвитку суспільства. URL: https://library.pl.ua/nashi_vidannja/inshi_vidannja/ekol_osvitra/ (дата звернення: 22.10.2025)
2. Шуміло О.М. Правове забезпечення екологічної освіти та виховання. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО»*. 2011. № 17. С. 131–137.
3. Старосуд І. М. Екологічна освіта та виховання як складові ідеологічного механізму екологічного права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. Серія: Юриспруденція*. 2014. №11. Т. 2. С. 62–64.
4. Галайдик А.Р. Екологізація освіти: національні та зарубіжні тенденції розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 5. С. 103–106. URL: http://lsej.org.ua/5_2021/5_2021.pdf (дата звернення: 22.10.2025)
5. Екологічна освіта. Вікіпедія. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Екологічна_освіта (дата звернення: 22.10.2025)
6. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. у редакції від 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.10.2025)
7. Заверуха Н. М., Серебряков В. В., Скива Ю. А. Основи екології: навчальний посібник. Видавництво «Каравела». URL: https://pidru4niki.com/1821071256691/ekologiya/ekologichna_osvita_vihovannya_kultura (дата звернення: 22.10.2025)
8. Екологічна освіта. URL: <https://studopedia.org/2-105344.html> (дата звернення: 22.10.2025)
9. «Про концепцію екологічної освіти в Україні»: Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України від 20. 12. 2001 № 13/6-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01#Text> (дата звернення: 22.10.2025)
10. «Про освіту»: Закон України від 05. 09. 2017 № 2145-VIII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2017, №38-39, ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 22.10.2025)
11. «Про охорону навколишнього середовища»: Закон України від 25.06. 1991 № 1264-XII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1991, № 41, ст. 546). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 22.10.2025)
12. «Про дошкільну освіту»: Закон України від 11. 07. 2001 № 2628-III / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, №49, ст. 259. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (дата звернення: 22.10.2025)
13. «Про повну загальну середню освіту»: Закон України від 16. 01.2020 № 463-IX / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України(ВВР)*, 2020, № 31, ст. 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
14. «Про позашкільну освіту»: Закон України від 22. 06. 2000 № 1841-III / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2000, № 46, ст. 393. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text> (дата звернення: 22.10.2025)
15. «Про вищу освіту»: Закон України від 01. 07. 2014 № 1556-VII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2014, №37-38, ст. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 22.10.2025)
16. Мягченко О. П. Основи екології. Навчальний посібник. Екологічна освіта і виховання в Україні. URL: https://pidru4niki.com/15130616/ekologiya/ekologichna_osvita_vihovannya_ukrayini (дата звернення: 22.10.2025)

17. «Про Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. N 896 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.10.2025)

18. OECD Education Statistics. *OECD iLibrary*. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/education/data/oecd-education-statistics_edu-data-en (дата звернення: 22.10.2025).

19. Екологічна освіта в усьому світі: Профілі країн | Глобальне партнерство з екологічної освіти (GEEP). Глобальне партнерство з екологічної освіти (GEEP). URL: <https://thegeep.org/resources/countries> (дата звернення: 22.10.2025).

20. Розширений пошук. Домашня сторінка Європейського агентства з навколишнього середовища. URL: <https://www.eea.europa.eu/en/advanced-search?-field=issued.date&sort-direction=desc> (дата звернення: 21.10.2025).

21. Тижневі освітянські та наукові. Прес-служба Апарату Верховної Ради України новини. https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/267074.html (дата звернення: 21.10.2025).

22. «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 року N 188/98-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.10.2025).

23. Статистика витрат на освіту – Пояснюємо статистику. Вибір мови | Європейська комісія. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Educational_expenditure_statistics (дата звернення: 22.10.2025).

24. Витрати на освіту та результати навчання студентів. Блоги Світового банку. URL: <https://blogs.worldbank.org/en/impactevaluations/education-spending-and-student-learning-outcomes> (дата звернення: 22.10.2025).

25. ПРООН підтримує презентацію Екологічного договору для України. ПРООН. URL: <https://www.undp.org/ukraine/press-releases/undp-lends-support-environmental-compact-ukraine-unveiled> (дата звернення: 22.10.2025).

26. Опитування показують, що громадяни підтримують кліматичні дії та енергетичний перехід. Clean Energy Wire. URL: <https://www.cleanenergywire.org/factsheets/polls-reveal-citizens-support-energiewende> (дата звернення: 22.10.2025).

27. Інноваційні розробки. Державна установа «Інститут геохімії навколишнього середовища Національної академії наук України». URL: <https://www.igns.gov.ua/en/innovatsijni-rozrobky/> (дата звернення: 22.10.2025).

Стаття надійшла у редакцію: 24.10.2025

Стаття прийнята: 05.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.13>

СУЧАСНИЙ СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНOSTІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ У СФЕРІ СПОРТУ

Анісімов Дмитро Олексійович,

orcid.org/0000-0003-2893-8343

доктор філософії в галузі права,

доцент кафедри спеціальної фізичної підготовки

Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Наукову статтю присвячено дослідженню стану розробленості проблеми кримінологічного забезпечення доброчесності у сфері спорту. Автором здійснено аналіз вітчизняного наукового напрацювання, яке так чи інакше стосується досліджень злочинності у сфері спорту України.

Автор зосереджує увагу, що ратифікація Конвенції Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями (Маглінген/Маколін, 18 вересня 2014 року) більшістю європейських країн свідчить про те, що до протидії злочинності у сфері спорту є нагальною проблемою сучасного суспільства.

Наголошено, що аналіз сучасного стану наукової розробленості проблеми злочинності у сфері спорту України надає змогу виявити ще не досліджені, або частково досліджені питання, а також сформулювати вектор перспективних напрямків удосконалення кримінологічного забезпечення доброчесності у сфері спорту України. Все це зумовлює необхідність та пріоритетність проведення наукових досліджень, щодо попередження кримінальних правопорушень у цій сфері.

Аналіз вітчизняного наукового напрацювання, що стосується досліджень злочинності у сфері спорту України дозволив говорити про окремо сформовані напрями наукових пошуків, які характеризуються власною специфікою. Серед них варто виділити: 1) дослідження у сфері протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань; 2) дослідження у сфері порушення заборони розміщення ставок на спорт; 3) дослідження у сфері боротьби із застосуванням допінгу; 4) дослідження у сфері спортивного права; 5) міждисциплінарні дослідження у суміжних галузях знань, зокрема у галузі знань 11 «Математика та Статистика» за спеціальністю 113 «Прикладна математика», які можуть бути використані для моделювання та аналізу криміногенних явищ у сфері спорту.

Серед дисертаційних робіт в яких розглядалися дотичні питання до окресленої тематики автор відносить наступні: О.І. Петренко «Кримінальна відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу» (2005 рік), В.В. Сокурєнко «Кримінологічна характеристика та протидія злочинності у сфері фізичної культури і спорту» (2019 рік), О.Ю. Лавренюк «Цивільно-правове регулювання відносин інтелектуальної власності у сфері спорту» (2019 рік), Т.М. Акуленко «Міжнародно правове співробітництво в боротьбі з допінгом у спорті» (2020 рік), О.С. Облакова «Цивільно-правова відповідальність у сфері міжнародних спортивних відносин» (2021 рік), Д.О. Анісімов «Кримінальна відповідальність за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань» (2022 рік), І.С. Жук «Математичні моделі і методи виявлення за публічно доступними даними підозрілих на фіксований результат футбольних матчів» (2023 рік), О.О. Туряниця «Конституційно-правове регулювання професійного спорту в Україні» (2023 рік), О.О. Усик «Адміністративно-правове забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту» (2024 рік).

Таким чином, наразі питання кримінологічного забезпечення доброчесності у сфері спорту вже вийшло за рамки кримінології. Окремі питання цієї проблеми досліджуються вітчизняними науковцями суміжних галузей права та науки.

Водночас, наукові здобутки зазначених вище вчених охоплюють лише окремі аспекти кримінологічного забезпечення доброчесності у сфері спорту. Враховуючи це, справедливо можна констатувати про зумовлену необхідність проведення комплексного наукового дослідження кримінологічного забезпечення доброчесності у сфері спорту України.

Ключові слова: фізична культура, спорт, спортивні змагання, доброчесність, протиправний впливу.

Anisimov Dmytro. Current state of scientific development of the problem of criminal ensurance of integrity in the sphere of sports

This scientific article is devoted to researching the state of development of the problem of criminological assurance of integrity in the field of sports. The author analyzes domestic scientific developments that are in one way or another related to research on crime in the field of sports in Ukraine.

The author focuses on the fact that the ratification of the Council of Europe Convention on the Manipulation of Sports Competitions (Magglingen/Macolin, September 18, 2014) by most European countries indicates that combating crime in the field of sports is an urgent problem of modern society.

It is emphasized that an analysis of the current state of scientific research on crime in Ukrainian sports makes it possible to identify issues that have not yet been studied or have been studied only partially, as well as to form a vector of promising directions for improving criminological support for integrity in Ukrainian sports. All this necessitates and prioritizes scientific research on the prevention of criminal offenses in this area.

An analysis of domestic scientific developments related to research on crime in the field of sports in Ukraine has revealed separately formed areas of scientific research, each with its own specific characteristics. Among them, the following should be highlighted: 1) research in the field of unlawful influence on the results of official sports competitions; 2) research in the field of violations of the ban on sports betting; 3) research in the field of combating doping; 4) research in the field of sports law; 5) interdisciplinary research in related fields of knowledge, in particular in the field of knowledge 11 "Mathematics and Statistics" in the specialty 113 "Applied Mathematics" which can be used for modeling and analyzing criminogenic phenomena in the field of sports.

Among the dissertations that address issues related to the outlined topic, the author refers to the following: O.I. Petrenko, "Criminal Liability for Inciting Minors to Use Doping" (2005), V.V. Sokurenko, "Criminological Characteristics and Counteraction to Crime in the Field of Physical Culture and Sports" (2019), O.Yu. Lavrenyuk, "Civil Law Regulation of Intellectual Property Relations in the Field of Sports" (2019), T.M. Akulenko, "International Legal Cooperation in the Fight Against Doping in Sports" (2020), O.S. Oblakova, "Civil Liability in the Field of International Sports Relations" (2021), D.O. Anisimov, "Criminal Liability for Unlawful Influence on the Results of Official Sports Competitions" (2022), I.S. Zhuk, "Mathematical Models and Methods for Identifying Suspicious Fixed Results in Football Matches Based on Publicly Available Data" (2023), O.O. Turyanytsia, "Constitutional and Legal Regulation of Professional Sports in Ukraine" (2023), O.O. Usyk, "Administrative and Legal Support for International Cooperation in the Field of Physical Culture and Sports" (2024).

Thus, the issue of criminological integrity in sports has now gone beyond the scope of criminology. Individual aspects of this problem are being studied by domestic scholars in related fields of law and science.

At the same time, the scientific achievements of the above-mentioned scholars cover only certain aspects of criminological integrity in sports. With this in mind, it is fair to say that there is a clear need for comprehensive scientific research on criminological integrity in Ukrainian sports.

Key words: physical education, sports, sports competitions, integrity, unlawful influence.

Постановка проблеми. Особливості феномену злочинності у сфері фізичної культури і спорту зумовлюються як актуальними кримінальними проявами, так і перспективними, соціально деструк-

тивними властивостями, що визначають її вагому роль у механізмі криміногенної самодетермінації. Руйнуючи, фальсифікуючи дійні соціально-ціннісні, смислові начала інститутів фізичної культури

і спорту злочинність, що відтворюється у їх осередках, пригнічує їх функціональну здатність як до сублімації агресивної соціальної енергетики, так і до послаблення соціально консолідуючих зав'язків [1, с. 200].

Разом із тим, в сучасному вимірі державна політика України у сфері забезпечення фізичної культури і спорту є складовою частиною загальної стратегії національної безпеки та здоров'я населення [2, с. 606]. Ратифікація Конвенції Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями (Маглінген/Маколін, 18 вересня 2014 року) більшістю європейських країн свідчить про те, що до протидії злочинності у сфері спорту є нагальною проблемою сучасного суспільства. Все це зумовлює необхідність та пріоритетність проведення наукових досліджень, щодо кримінологічного забезпечення доброчесності у сфері спорту України.

Дослідженням окремих питань, що стосуються злочинності у сфері спорту займалися: Д.О. Анісімов, О.Ф. Бантишев, В.С. Березняк, О.С. Бондаренко, Ю.В. Городецький, Т.П. Гусак, А.О. Данилевський, С. Денисов, К.П. Задоя, С. Кулик, О.В. Кришевич, Я.В. Леонов, І.Б. Медицький, Ф. Неміч, І.В. Одинець, О.І. Павлов, О.І. Петренко, М.М. Рудик, А.В. Савченко, О.В. Самсонов, О.Б. Сибаль, О. Семенюк, В.В. Сокурено, А.Б. Старка, В.В. Шаблистий, О.С. Юнін, В.Я. Цитряк, О.А. Чуваков, Н.М. Ярмиш та інші. Водночас, наукові здобутки зазначених вище вчених стосувалися лише окремих питань кримінологічного забезпечення доброчесності в спорті. Враховуючи це, справедливо можна констатувати про наявну необхідність проведення відповідного комплексного наукового дослідження кримінологічного забезпечення доброчесності у сфері спорту України.

Мета статті полягає у дослідженні сучасного стану наукової розробленості проблеми кримінологічного забезпечення доброчесності у сфері спорту України.

Виклад основного матеріалу. Злочинність у сфері фізичної культури і спорту є однією з найбільш гострих гуманітарних проблем для сьогоденного

українського суспільства. Окрім актуальної, проявленої безпосередньо у відповідних кримінальних практиках суспільної небезпечності, ця злочинність вмонтована в механізм криміногенної самодетермінації. Руйнуючи, фальсифікуючи дійсні соціально-ціннісні, смислові начала інститутів фізичної культури і спорту злочинність, що відтворюється у їх осередках, пригнічує їх функціональну здатність як до сублімації агресивної соціальної енергетики (у енергетичній парадигмі – ентропії), так і до послаблення соціально консолідуючих зав'язків. Останнє в свою чергу зумовлює вельми широкий спектр криміногенності, контури якої сягають найвіддаленіших пластів обструкції соціального розвитку, що й зумовлює потребу у розробці достовірних та сучасних, повних і належних знань про феномен злочинності у сфері фізичної культури і спорту [3, с. 134].

Варто погодитись із О.В. Самсоновим та В.Я. Цитряк, що в Україні на дисертаційному та монографічному рівнях виконано вкрай невелику кількість досліджень, присвячених проблемам криміналізації професійного спорту, кримінологічному дослідженню злочинності у цій сфері та проблемам її запобігання. При цьому, переважним чином, наявні роботи присвячено окремим питанням протидії злочинним проявам у сфері професійного спорту, насамперед, правовому впливу на результати офіційних спортивних змагань та незаконному обігу допінгу [4, с. 454].

Аналіз вітчизняного наукового напрацювання, що стосується досліджень злочинності у сфері спорту України дозволяє говорити про окремо сформовані напрями наукових пошуків, які характеризуються власною специфікою. Серед них варто виділити: 1) дослідження у сфері протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань; 2) дослідження у сфері порушення заборони розміщення ставок на спорт; 3) дослідження у сфері боротьби із застосуванням допінгу; 4) дослідження у сфері спортивного права; 5) міждисциплінарні дослідження у суміжних галузях знань, зокрема у галузі знань 11 «Математика та Статистика» за спеціальністю 113 «Прикладна

математика», які можуть бути використані для моделювання та аналізу криміногенних явищ у сфері спорту.

Серед дисертаційних робіт в яких розглядалися дотичні питання до окресленої тематики можна виділити наступні: О.І. Петренко «Кримінальна відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу» (2005 рік), В.В. Сокурєнко «Кримінологічна характеристика та протидія злочинності у сфері фізичної культури і спорту» (2019 рік), О.Ю. Лавренюк «Цивільно-правове регулювання відносин інтелектуальної власності у сфері спорту» (2019 рік), Т.М. Акуленко «Міжнародно правове співробітництво в боротьбі з допінгом у спорті» (2020 рік), О.С. Облакова «Цивільно-правова відповідальність у сфері міжнародних спортивних відносин» (2021 рік), Д.О. Анісімов «Кримінальна відповідальність за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань» (2022 рік), І.С. Жук «Математичні моделі і методи виявлення за публічно доступними даними підозрілих на фіксований результат футбольних матчів» (2023 рік), О.О. Туряниця «Конституційно-правове регулювання професійного спорту в Україні» (2023 рік), О.О. Усик «Адміністративно-правове забезпечення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту» (2024 рік).

Підвищена останнім часом увага до питання злочинності у сфері спорту серед вітчизняних вчених свідчить про стурбованість суспільства криміналізацією спортивної галузі. Злочинність, у свою чергу, підриває основоположні засади принципу «чесної гри» (fair play).

Питання які стосуються криміналізації професійного спорту досліджували О.В. Самсонов та В.Я. Цитряк. Авторами констатовано, що проблема протидії злочинності у сфері професійного спорту досі не отримала комплексного вирішення в кримінології, хоча і привертала увагу вчених. Наголошено, що на дисертаційному та монографічному рівнях виконано вкрай невелику кількість досліджень, присвячених проблемам криміналізації професійного спорту, кримінологічному дослідженню злочинності у цій сфері та проблемам її запобігання. Оглянуто нау-

кові роботи з проблеми попередження злочинності у сфері фізичної культури і спорту, у тому числі дослідження, присвячені протидії протиправному впливу на результати офіційних спортивних змагань, заподіяння шкоди життю та здоров'ю особи під час зайняття спортом, спонуканню неповнолітніх до застосування допінгу, запобіганню кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними спортивними (футбольними) угрупованнями. За результатом огляду наявних наукових досліджень, авторами зроблено висновок, що усі вони мають важливе наукове та практичне значення і становлять теоретичну базу дослідження проблем протидії злочинності у сфері професійного спорту. У той же час констатовано, що наявні дослідження об'єктивно не охоплюють усі актуальні на сьогодні аспекти досліджуваної проблеми, особливо з урахуванням сучасного політичного і соціально-економічного положення держави та змін у законодавстві. Враховуючи це, автори наголошують, що комплексне кримінологічне дослідження проблем криміналізації професійного спорту є актуальним як для теорії кримінологічної науки, так і для потреб правозастосовної діяльності [4, с. 454].

В.В. Сокурєнко на дисертаційному рівні здійснив дослідження кримінологічної характеристика та протидії злочинності у сфері фізичної культури і спорту. За результатом наукового пошуку автором було запропоновано пропозиції і рекомендації щодо боротьби із злочинністю у цій сфері.

Так автор зазначає, що структурно-функціональний аналіз злочинності у сфері фізичної культури і спорту дозволив виділити в ній два блоки криміногенних явищ: кримінальні феномени та епіфеномени. Кримінальні феномени сфери фізичної культури і спорту відтворюються безпосередньо у діяльності суб'єктів (в тому числі й управлінських) цієї сфери та мають своїм наслідком обструкцію й симуляцію її смислів, функцій, соціального значення. До таких відносяться економічна злочинність у сфері фізичної культури і спорту, загальнокримінальні корисливі та насильницькі

кримінальні правопорушення. Кримінальні епіфеномени сфери фізичної культури і спорту: 1) загальнокримінальні корисливі кримінальні правопорушення, пов'язані з фізичною культурою і спортом: а) шахрайство зі ставками на спорт; б) шахрайство з квитками на спортивні заходи; 2) економічні кримінальні правопорушення, що полягають у явищі гемблінгу – заняття гральним бізнесом в частині організації та забезпечення функціонування букмекерських контор зі ставками на спорт; 3) загальнокримінальні насильницькі кримінальні правопорушення, пов'язані зі спортом – хуліганство, групове порушення громадського порядку, масові заворушення. Особливу категорію цих кримінальних правопорушень складає кримінальна активність футбольних вболівальників, «ультрас»; 4) політичні кримінальні правопорушення. Запропоновано вузьке та широке визначення злочинності у сфері фізичної культури і спорту. У вузькому розумінні вона є масовим, відносно стійким, історично мінливим соціально-правовим феноменом, що полягає у неправомірному використанні цільового ресурсу для розвитку фізкультури і спорту, впливі на результати спортивних змагань, а також використанні соціальних інститутів фізичної культури і спорту, їх суб'єктів, інфраструктури та наративів для вчинення інших кримінальних правопорушень. У широкому – це специфічна, інституціолізована, криміногенно самодетермінаційна форма антигуманної, деструктивної соціальної енергетики, прояв якої фальсифікує фізичну культуру і спорт, елімінує їх значення для прогресивного й здорового розвитку суспільства і окремих особливостей, переводить до розряду симулятивних практик у руслі психології споживацтва й корисливості [1, с. 200–201].

В.С. Березняк здійснював дослідження застосування кримінально-правового примусу за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань в епоху легалізації грального бізнесу.

Зокрема автора зазначає, що сьогодні у правовому та суспільному аспекті існують негативні тенденції грального бізнесу вже на легальних засадах, тому що

з 13 серпня 2020 року втратив чинність Закон України «Про заборону грального бізнесу в Україні», який регламентував заборонні приписи з 2009 року. Автором висвітлено основні ризики, які можуть набути широкого. Поширення на території України та призвести до негативних наслідків. Під час аналітичної обробки інформації виокремлено такі ризики: нормативно-правовий акт, що легалізує гральний бізнес в Україні, не убезпечує людей від шахрайства, яке буде відбуватися надалі через відкриття азартного бізнесу; представники кожного виду грального бізнесу представили у нормативному документі власні інтереси без врахування певних суспільних тенденцій та правил громадянського суспільства загалом; нормативно-правовий акт не передбачає механізму виплати податків суб'єктами грального бізнесу та взагалі його наявності поки не розглядається. Крім того, перспектива боротьби з тіньовим бізнесом, а також із маніпулюванням результатами офіційних спортивних змагань, порушення заборони ставок також примарна. Зважаючи на перераховане, на думку автора, неприпустимі для правової держави ризики, які потенційно можуть призвести до негативних наслідків, доцільно заперечувати процес легалізації грального бізнесу, зокрема ставок на спорт. Стосовно ставок на спорт та маніпуляції результатами офіційних спортивних змагань існують кримінально-правові обмеження. Автором висвітлено неточності, допущені законодавцем у Законі України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань». Саме тому, автором пропонується прибрати із нормативно-правового акту пункт, який вказує, що звернення про маніпулювання результатами змагань можуть бути анонімними. Для того щоб уникнути анонімних повідомлень на ґрунті особистий протиріч, варто зазначати особисті дані особи, яка повідомляє, однак спеціально уповноважені органи, уповноважені на розгляд таких звернень, зобов'язані забезпечити конфіденційність такого повідомлення [5, с. 222–223].

В.М. Панькевич та Н.С. Біліченко досліджуючи питання кримінально-правових

та криміналістичних аспектів спонукання неповнолітніх до застосування допінгу дійшли до висновку, що для виконання Україною повною мірою зобов'язань із протидії застосування допінгу відповідно до Міжнародної конвенції про боротьбу з допінгом у спорті українському законодавцю слід вирішити питання щодо криміналізації таких діянь, як незаконне вироблення, переміщення, ввезення, розподіл, продаж чи вживання допінгових речовин, або застосування допінгових методів спортсменами на території України, або стосовно громадян України. Потрібно також розробити та впровадити окремі методики проведення експертиз для підтвердження факту спонукання особи до застосування допінгу, методики з розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосування допінгу, до яких традиційно ввести питання криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень цієї категорії, дій працівників органу дізнання та слідчих на стадії відкриття кримінального провадження, висунення версій, організації розслідування кримінального провадження та взаємодії підрозділів під час розслідування, тактики проведення слідчих і оперативно-розшукових заходів, криміналістичної профілактики тощо [6, с. 35].

С.Ф. Денисов та С.Г. Кулик за результатом дослідження юридичної відповідальності за порушення антидопінгових правил дійшли до висновку, що відносини у сфері спорту є специфічним видом соціальних відносин, саме тому для запобігання антидопінговим порушенням не можна покладатися на заходи кримінально-правового чи навіть адміністративного характеру. Наявність у КК України ст. 323, яка встановлює кримінальну відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу, є все ж таки соціально зумовленим кроком, проте законодавцю слід привести текст зазначеної статті у відповідність до міжнародно-правових дефініцій. На думку авторів, криміналізація інших суспільно небезпечних дій із категорії антидопінгових порушень може призвести до конкуренції кримінально-правових норм і спричинити інші негативні наслідки, хоча це питання потребує подальших дослід-

жень відповідності таких дій принципам і підставам криміналізації. У переважній більшості основні сили протидії допінговим порушенням зосереджені в руках національних спортивних федерації, які мають усі необхідні формальні запобіжні рушії та здатні проводити всі необхідні профілактичні заходи задля мінімізації порушень антидопінгових правил серед спортсменів, а також осіб, які можуть потенційно впливати на їх рішення щодо застосування допінгу (тренерів, лікарів та ін.). Однак у боротьбі із зазначеним явищем не можна обійтись без державної підтримки, в тому числі й фінансової, яка, відповідно до міжнародних стандартів, є прямим обов'язком держави [7, с. 16].

На дисертаційному рівні питання кримінальної відповідальності за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу досліджував О.І. Петренко.

Так за результатом дослідження автором було: обґрунтовано соціально-правову зумовленість кримінально-правової відповідальності за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу та суспільну небезпеку цього кримінального правопорушення; проведено порівняльний аналіз українського законодавства з законодавством інших країн, яке регулює суспільні відносини щодо протидії розповсюдженню допінгу у спорті та фізичній культурі; визначено основний та додатковий безпосередній об'єкт кримінального правопорушення; уперше з кримінально-правової точки зору науково систематизовано та проаналізовано перелік допінгових засобів та методів, які складають предмет кримінального правопорушення; сформульовано пропозиції щодо уточнення поняття «спонукання» у законодавстві про кримінальну відповідальність та проведено його відмежування від інших суміжних кримінально-правових визначень, таких як «втягнення» та «схиляння»; визначено та проведено аналіз поняття «застосування», а також зроблено пропозиції щодо його уточнення у законодавстві про кримінальну відповідальність; наведено додаткові аргументи того, що форма вини за ч. 1 та 2 ст. 323 КК України завжди умисна, але при цьому зазначено, що у ч. 3 ставлення суб'єкта кримінального

правопорушення до тяжких наслідків, які настали, є необережне; сформульовано пропозицію про можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності з 18 років за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу; надано науково систематизований перелік спеціальних суб'єктів спонукання неповнолітніх до застосування допінгу; аргументовано та внесено пропозицію щодо передбачення у ч. 2 ст. 323 КК ще однієї кваліфікуючої ознаки – спонукання неповнолітніх до застосування допінгу за попередньою змовою групи осіб; визначено і проведено відмежування спонукання неповнолітніх до застосування допінгу від кримінальних правопорушень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин; аргументовано позицію щодо підсилення кримінального покарання за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу та запропоновано визнати основним видом покарання за вчинення цього кримінального правопорушення – позбавлення волі [8, с. 6].

Т.М. Акуленко на дисертаційному рівні здійснила дослідження міжнародно правового співробітництва в боротьбі з допінгом у спорті».

Автором зазначено, що глобальний характер світового спортивного руху потребує міжнародної співпраці щодо створення стандартів спортивної діяльності та забезпечення їх дотримання. Серед них важливе місце посідають антидопінгові стандарти. Ефективне застосування цих стандартів протидії використанню допінгу у спорті є можливим лише на міжнародному рівні, з використанням міжнародно-правових інструментів та інструкцій. Визначено, що міжнародно-правове співробітництво щодо боротьби з допінгом у спорті є спільною діяльністю держав, міжнародних міжурядових організацій та інших акторів, спрямованою на припинення використання допінгу під час спортивних змагань шляхом створення антидопінгових міжнародно-правових режимів та інституційних механізмів. Виокремлено наступні форми міжнародно-правового антидопінгового співробітництва: формування міжнародно-правового регулювання боротьби проти використання допінгу; створення та

забезпечення функціонування міжнародної інституційної антидопінгової системи; забезпечення антидопінгової пропаганди; створення організаційно-правових антидопінгових механізмів на національному рівні. Особливістю співробітництва щодо боротьби з допінгом у спорті визначено участь у ньому неурядових акторів (міжнародних спортивних організацій, національних спортивних асоціацій, представників спортивного руху, міжнародних органів з розв'язання спортивних спорів), які беруть участь на усіх етапах цього співробітництва (впровадження принципів і стандартів антидопінгової діяльності, ініціювання створення міжнародно-правових актів щодо боротьби з допінгом, розроблення проєктів міжнародних антидопінгових договорів, застосування відповідних міжнародно-правових норм, застосування механізмів відповідальності за вживання допінгу у спорті, імплементація на внутрішньодержавному рівні норм щодо боротьби з допінгом) [9, с. 160].

Варто також звернути свою увагу і на дослідження суміжних галузей знань, зокрема галузі знань 11 Математика та Статистика за спеціальністю 113 Прикладна математика, а саме дослідження І.С. Жука «Математичні моделі і методи виявлення за публічно доступними даними підозрілих на фіксований результат футбольних матчів».

Метою роботи є підвищення ефективності виявлення підозрілих на фіксований результат футбольних матчів на базі обробки виключно загальнодоступних публічних даних за результатами сезону футбольного турніру. За результатом дослідження автором було розроблені методи які можуть бути використані для виявлення підозрілих на фіксований результат матчів у таких спортивних турнірах як: футбол, хокей, волейбол, бейсбол, баскетбол, кіберспорт тощо. За відповідного переформулювання і підбору адекватної міри неконформності запропоновані в дисертаційному дослідженні методи можуть бути використані для пошуку широкого кола контекстних аномалій (нетипові транзакції по банківському рахунку, проникнення до закритої мережі, аномальна кількість повідомлень

в соціальних мережах на певну тематику тощо) [10, с. 164].

Отже, здійснене дослідження, дає змогу дійти висновку, що наразі відсутні комп-

лексні наукові дослідження кримінологічного забезпечення доброчесності у сфері спорту України, чим зумовлюється актуальність дослідження даного напрямку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сокурєнко В.В. Кримінологічна характеристика та протидія злочинності у сфері фізичної культури і спорту : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 235 с.

2. Анісімов Д.О. Державна політика у сфері забезпечення фізичної культури і спорту: сучасний вимір. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 21.03.2025). Частина II. С. 605–606.

3. Сокурєнко В.В. Феномен злочинності у сфері фізичної культури і спорту. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. 2019. № 2. С. 133–139.

4. Самсонов О.В., Цитряк В.Я. Стан наукової розробленості проблеми криміналізації професійного спорту. *Юридичний науковий електронний журнал*. С. 454–456. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/109>

5. Березняк В.С., Рец В.В. Застосування кримінально-правового примусу за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань в епоху легалізації грального бізнесу. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 218–224.

6. Панькевич В.М., Біліченко Н.С. Кримінально-правові та криміналістичні аспекти спонукання неповнолітніх до застосування допінгу. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1 (19). С. 31–36.

7. Денисов С.Ф., Кулик С.Г. Проблеми юридичної відповідальності за порушення антидопінгових правил. *Юридична наука*. 2017. № 3 (69). С. 7–20.

8. Петренко О.І. Кримінальна відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 17 с.

9. Акуленко Т.М. Міжнародно-правове співробітництво в боротьбі з допінгом у спорті : дис. на здобуття наук. ступеня док. філос. : 293. Одеса, 2020. 200 с.

10. Жук І.С. Математичні моделі і методи виявлення за публічно доступними даними підозрілих на фіксований результат футбольних матчів : дис. ... док. філос. : 113 / Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т ім. Ігоря Сікорського», 2023. 187 с.

11. Анісімов Д.О. Кримінальна відповідальність за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань : дис. ... док. філос. : 081 / Дніпроп. держ. ун-т. внутр. справ, Дніпро, 2022. 230 с.

Стаття надійшла у редакцію: 25.10.2025

Стаття прийнята: 11.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.14>

ПРОБАЦІЯ ЯК ЗАХІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЗА ПРОЄКТОМ КК УКРАЇНИ: ОЦІНКА ОКРЕМИХ КЛЮЧОВИХ НОВЕЛ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Білас Ігор Ярославович,
orcid.org/0009-0001-5233-6425
доктор філософії у галузі права,
асистент кафедри кримінального права і кримінології
Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті автор піддає критичній оцінці окремі новели проєкту КК України щодо нормативного регулювання пробації як заходу кримінально-правового характеру крізь призму перспектив їх застосування. Автор констатує, що у кримінальному законі вперше пропонується закріпити пробацію як самостійний захід кримінально-правового характеру, який застосовується судом поряд із призначенням покарання. Такий підхід контрастує з існуючою кримінально-правовою моделлю пробації, за якою така є різновидом покарання – пробаційним наглядом. Однак, автор звертає увагу на певну понятійну подібність кримінально-правової пробації із покаранням, та доходить висновку про необхідність чіткого розмежування цих явищ в цілях майбутнього правозастосування. Автор також наголошує на функціональній схожості засобів пробації та покарання, адже останнє виконує наглядову (особа відбуває покарання, перебуваючи під наглядом уповноважених органів) та корекційну (завданням покарання є убезпечення особи, суспільства і держави від нових кримінальних правопорушень, що досягається, у тому числі, корекцією поведінки засудженого) функції. Наведене зумовлює висновок про відсутність у проєкті КК України чіткого розмежування пробації та покарання. У статті автор робить акцент на позитивних рисах пропонованої моделі пробації, зокрема обов'язковому поєднанні наглядових та соціально-виховних засобів пробації, що сприяє реалізації її мети. Окрім того, позитивним є також положення, за якого при вирішенні питання щодо призначення покарання та застосування засобів пробації суд керуватиметься ризиками вчинення нового кримінального правопорушення та іншими обставинами, встановленими органом пробації. Водночас, аби вказане положення було дієвим, автор пропонує напрацювати та внести зміни також і в інші законодавчі акти, у тому числі, КПК України.

Ключові слова: пробація, захід кримінально-правового характеру, покарання, проєкт КК України, суд, призначення покарання, кримінальна відповідальність.

Bilas Ihor. Probation as a criminal-legal measure under the draft of Criminal Code of Ukraine: assessment of some key amendments and prospects of their application

In the article, the author critically assesses certain novelties of the project of Criminal Code of Ukraine regarding the regulatory regulation of probation as a measure of criminal law through the prism of the prospects for their application. The author states that for the first time in the criminal law it is proposed to establish probation as an independent measure of criminal law, which is applied by the court along with the imposition of punishment. This approach contrasts with the existing criminal law model of probation, according to which it is a type of punishment - probation supervision. However, the author draws attention to a certain conceptual similarity of criminal law probation with punishment and concludes that it is necessary to clearly distinguish these phenomena for the purposes of future law enforcement. The author also emphasizes the functional similarity of probation and punishment, since the latter performs supervisory (a person serves a sentence under the supervision of authorized bodies) and correctional (the task of punishment is to protect the person, society and the state from new criminal offenses, which is achieved, including, by correcting the behaviour of the convicted person) functions.

The above leads to the conclusion that the draft of Criminal Code of Ukraine does not clearly distinguish between probation and punishment. In the article, the author emphasizes the positive features of the proposed probation model, in particular, the mandatory combination of supervisory and socio-educational probation measures, which contributes to the implementation of its goal. In addition, the provision that, when deciding on the imposition of punishment and the application of probation measures, the court will be guided by the risks of committing a new criminal offense and other circumstances established by the probation authority is also positive. At the same time, for the specified provision to be effective, the author proposes to develop and make amendments to other legislative acts, including the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: probation, criminal-legal measure, punishment, project of CC of Ukraine, court, imposition of punishment, criminal liability.

Вступ. Пробація як захід кримінально-правового характеру є предметом наукових розвідок чималої кількості представників кримінально-правової науки [1, с. 134; 2, с. 136]. У чинному кримінальному законі пробація як самостійний захід кримінально-правового характеру не зустрічається, хоча серед основних видів покарання законодавець передбачив пробаційний нагляд (а не пробацію як таку). Про пробацію передусім йдеться у тих випадках, коли суд ухвалює рішення про звільнення засудженого (засудженої) від відбування призначеного покарання (ст. ст. 76, 79, 83, 104 КК України). Не вдаючись до детального аналізу проблем нормативно-прикладного характеру застосування зазначених положень (адже вони є предметом актуальних досліджень, зокрема дисертаційного рівня [3, с. 118]), варто зауважити, що автори проєкту нового КК України пропонують цілком новий підхід до кримінально-правового регулювання досліджуваного явища аніж той, що є сьогодні. З огляду на значний суспільний резонанс до згаданого проєкту, актуальним є аналіз його новел, зокрема в аспекті явища пробації, а також окреслення перспектив їх застосування за умови прийняття та набрання таким проєктом чинності.

Стан опрацювання. Пробація як захід кримінально-правового характеру була і залишається об'єктом уваги багатьох дослідників, зокрема О. Беци, О. І. Богатирьової, В. Дрьоміна, Д. Є. Крикливця, Ю. А. Пономаренка, Д. В. Ягунова та ін. Проблематиці пробації в проєкті КК України присвячені праці таких вчених, як О. П. Горох та В. І. Гранкіна. Означені науковці, наводячи оцінку пропонованим проєктом КК

України новелам кримінально-правового регулювання пробації, не приділяють значної уваги деяким аспектам таких, які, на перший погляд, не потребують особливо детального аналізу. Однак, аналізуючи окремі положення проєкту КК України детальніше, можна дійти висновку про наявність деяких проблем, здатних вплинути на хід майбутньої правозастосовної практики.

Метою статті є оцінка окремих ключових новел проєкту КК України в частині нормативного регулювання пробації як заходу кримінально-правового характеру під кутом зору перспектив їх застосування, та визначення проблемних аспектів, що потребуватимуть доопрацювання для потреб правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Указом Президента України № 584/2019 року від 07 серпня 2019 року «Питання Комісії з питань правової реформи» утворено у складі вказаної комісії Робочу групу з питань розвитку кримінального права, яка тут же розпочала роботу над принципово новим, комплексним, кодифікованим актом, покликаним врегулювати нові суспільні відносини, що склалися, адже з часу прийняття КК України минуло понад вісімнадцять років (станом на день створення робочої групи).

Станом на сьогодні Робоча група в основному завершила обговорення та оновлення Загальної та Особливої частин нового Кодексу [4], тож можна дійти висновку, що концептуальні положення проєкту готові та з великою ймовірністю будуть відображені в кримінальному законі після його прийняття на набрання чинності.

Проведений мною аналіз дає підстави виокремити деякі ключові новели про-

екту, в порівнянні із чинним КК України, що стосуються регулювання пробації як заходу кримінально-правового характеру.

Новела перша – пробація є самостійним заходом кримінально-правового характеру (або кримінально-правовим засобом, як про це зазначають автори проекту). Уперше пробацію пропонують закріпити у кримінальному законі в якості заходу, відмінного від покарання (ст. 3.1.2 проекту). Такий підхід дещо відрізнятиметься від існуючого, де пробація (пробаційний нагляд) вживається законодавцем як вид покарання (ст. 59-1 КК України). Як зауважує один з учасників робочої групи О. П. Горох, визначення поняття пробації робоча група мала намір закріпити в положеннях проекту, утім ухвалила рішення не визначати поняття будь-яких кримінально-правових засобів, віддавши це питання на розсуд кримінально-правової доктрини. Саму ж пробацію вчений визначає як передбачені кримінальним законодавством контрольні, корекційні та наглядові засоби, що передбачають обмеження в реалізації прав чи свобод людини та застосовуються судом до особи, засудженої за вчинення злочину, з метою забезпечення суспільства та спонукання цієї особи до правослухняної поведінки [5, с. 46].

У контексті запропонованого поняття пробації у взаємозв'язку з іншими заходами кримінально-правового характеру, передбаченими проектом, дозволю собі звернути увагу на таке. З позиції авторів проекту покарання та засоби пробації є різними видами кримінально-правових засобів (ч. 1 ст. 3.1.2.). Якщо визначення поняття засобів пробації проект не містить, то відповідно до ст. 3.2.1., *покарання* – кримінально-правовий засіб, що застосовується до особи, визнаної вироком суду винною у вчиненні кримінального правопорушення, з тим, щоб через *кару* досягнути мети забезпечення людини, суспільства, держави та міжнародного правопорядку від нових кримінальних правопорушень. *Покарання*, а також *судимість*, є *засобами кримінальної відповідальності* (ч. 2 ст. 3.1.2.). Наведене дає можливість виділити дві суттєві риси, що відрізняють покарання

та засоби пробації, з точки зору авторів проекту – *кара* та *зв'язок з реалізацією кримінальної відповідальності*, адже такі ознаки, як обмеження прав і свобод засудженого, їх контрольний, корекційний та наглядовий характер радше уподібнюють ці різновиди кримінально-правових засобів, а не навпаки (детальніше про це нижче). Однак, на підставі наявності чи відсутності кари, зв'язку з реалізацією кримінальної відповідальності згадані заходи кримінально-правового характеру неможливо однозначно розмежувати.

Якщо звернутися до тлумачного словника української мови, можна отримати таке визначення слова «кара»: суворе покарання, відплата за що-небудь [6]. Очевидно, що розуміння кари як «суворого покарання» під кутом зору кримінального права є дещо некоректним, адже тоді не можна стверджувати, що всім видам покарання властива *кара* (якщо порівнювати за суворістю такі види покарання як, наприклад, громадські роботи чи штраф із строковим або довічним ув'язненням¹). Інше розуміння *кари* як відплати є більш коректним, однак не дозволяє відрізнити покарання від засобів пробації, зважаючи, що останні застосовуються до особи, засудженої за кримінальне правопорушення (ч. 3 ст. 3.1.2.), тобто як відплата за його скоєння. Отже, засобам пробації також властива *кара*, яку несе особа, у зв'язку з вчиненням нею кримінального правопорушення. Пробація також застосовується виключно за наявності кримінальної відповідальності, а тому однозначно стверджувати, що вона не є засобом кримінальної відповідальності, на мою думку, не доводиться.

Отже, висновок про відсутність потреби у нормативному закріпленні поняття засобів пробації (або ж пробації як такої) як заходу кримінально-правового характеру, на мій погляд, є дещо поспішним. Відсутність ж відповідного поняття на практиці може спричинити проблеми для суду при ухваленні ним рішення щодо вибору того чи іншого заходу кримінально-правового характеру, який би не був надмірним особі. Адже, якщо покарання та пробація однаково

¹ Тут і далі буде йти мова про види покарання, запропоновані авторами проекту.

несуть кару для засудженого, пов'язані з обмеженням його прав та свобод, то їх одночасне поєднання може бути надмірним тягарем для нього з усіма наслідками, що з цього випливають.

Новела друга – пробація як захід кримінально-правового характеру застосовується через систему засобів. Стаття 3.6.1. проєкту передбачає, що пробація як захід кримінально-правового характеру буде реалізована через систему наглядових та соціально-виховних засобів (фактично обов'язків, що покладатимуться на особу, визнану винною у вчиненні кримінального правопорушення). У цьому випадку простежується суттєва відмінність з положеннями ст. 76 КК України, де обов'язки, які покладаються на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, чітко не класифіковано. Такий поділ автор відповідних положень проєкту О. П. Горох пояснював функціональною спрямованістю засобів пробації: контроль, корекція, нагляд [6, с. 47]. Щоправда, таку позицію вчений висловив ще в ході роботи над проєктом в редакції, що передбачала поділ засобів пробації на три групи. Позаяк остання редакція передбачає їх розподіл на наглядові та соціально-виховні, припускаю, що в основу такого розподілу автори поклали дві функціональні спрямованості – *нагляд (об'єднаний з контролем) та корекцію*.

У контексті вищезазначеного доречно повернутись до питання відмінності пробації від покарання як заходів кримінально-правового характеру. Вважаю безсумнівним той факт, що і пробація, і покарання за своїм змістом є обмеженнями прав і свобод засудженого, чи то, до прикладу, свободи пересування (коли йдеться про покарання у виді ув'язнення, обмеження свободи та засобу пробації у виді обов'язку періодично з'являтися для реєстрації до органу пробації та не виїжджати за межі України без його погодження), чи права на працю та вільний вибір роду занять (коли йде мова про громадські роботи чи обов'язок працевлаштуватись самостійно або за направленням органу державної служби зайнятості).

Щодо функціональної спрямованості покарання та засобів пробації як різно-

видів заходів кримінально-правового характеру. На перший погляд відмінність наявна. Проте якщо вдатись до глибшого аналізу, то все не так однозначно. Безумовно наглядові засоби пробації виконують наглядову функцію, водночас такий же висновок можна зробити і щодо покарання, адже покарання як захід кримінально-правового характеру не може бути виконаний без нагляду. Іншими словами, поки особа відбуває призначене судом покарання, над нею здійснюється нагляд з боку органу державної влади, уповноваженого законом забезпечувати виконання такого покарання. Отже, наглядова функція покарання, як на мене, очевидна. Щодо *корекційної* функції, то за змістом проєкту, таку вочевидь виконують соціально-виховні засоби пробації (ч. 2 ст. 3.6.1.). З моєї точки зору, цю ж функцію виконує покарання, мета якого, за задумом робочої групи, полягає в убезпеченні людини, суспільства, держави та міжнародного правопорядку від нових кримінальних правопорушень (ст. 3.2.1.). Тобто, покарання має своїм завданням запобігання вчинення нового кримінального правопорушення, якого, без виправлення винного, інакше кажучи, *корекції* його поведінки, досягнути навряд чи буде можливо.

Отже, змушений констатувати, що пропонується концепція пробації як самостійного заходу кримінально-правового характеру, та її засобів, наразі не дає можливості чітко відмежувати таку від покарання. Така ситуація може ускладнити суду вибір того із заходів (покарання чи засобу пробації), який (1) виконає мету кримінально-правового засобу та (2) не буде надмірним для особи, з огляду на їх подібність.

Новела третя – пробація як захід кримінально-правового характеру застосовується з дотриманням визначених кримінальним законом правил. Автори проєкту пропонують унормувати вимоги, якими повинен керуватись суд при виборі того чи іншого засобу пробації (ст. 3.6.3.). Така нормотворча ідея, на моє переконання, є винятково позитивною, адже спрямовуватиме суд до вибору найбільш оптимального засобу пробації на основі чітко визначеного переліку

критеріїв, який не допускає розширювального тлумачення. У зазначеній ідеї простежується також вплив кримінально-правової доктрини, яка наголошувала на необхідності обов'язкового поєднання як наглядових, так і соціально-виховних засобів пробації задля досягнення її мети [7, с. 168; 8, с. 255]. З огляду на ч. 3 ст. 3.6.3. призначення засобів пробації обох видів стане для суду обов'язковим.

Новела четверта – суд призначає покарання та пробацію як захід кримінально-правового характеру з урахуванням доповіді органу пробації. Цікавими і доволі слушними є положення проекту, згідно з якими при вирішенні питання щодо призначення покарання та застосування засобів пробації суд керується ризиками вчинення нового кримінального правопорушення та іншими обставинами, встановленими органом пробації (п. 7 ч. 2 ст. 3.3.1., п. 3 ч. 2 ст. 3.6.3.). Чинний кримінальний закон подібного положення не містить, а схожа за змістом норма передбачена КПК України (ст. 368), з якої випливає, що чіткого обов'язку врахувати надані органом пробації обставини при призначенні покарання у суду немає [9, с. 25]. Цю ситуацію пропонують докорінно змінити автори проекту, передбачивши оцінку доповіді органу пробації в якості загального правила призначення покарання та застосування засобів пробації. Зазначена ідея має бути оцінена винятково позитивно, адже дані доповіді органу пробації (серед яких соціально-психологічна характеристика особи, висновок про можливість її виправлення без ізоляції від суспільства [10]) сприятимуть суду при вирішенні питання щодо призначення заходу кримінально-правового характеру, пропорційного особі, та органу пробації, під час реалізації заходу, призначеного судом. Утім її реалізація потребує також напрацювання і внесення змін до інших законодавчих актів, зокрема КПК Укра-

їни, який на сьогодні передбачає вичерпний перелік випадків, за яких складається доповідь органу пробації, а також умови, за яких доповідь не готується (ч. 2, 4 ст. 314-1 КПК України). З огляду на пропоновані положення цілком можливо, що доповіді органів пробації будуть складатися частіше, а отже, як зауважує В. І. Гранкіна, складність місії пробації лише зростатиме [11, с. 91].

Висновки. У цілому пропонована модель кримінально-правового регулювання пробації як заходу кримінально-правового характеру, на моє переконання, має бути оцінена виключно позитивно, адже вперше пропонує чітку регламентацію цього інституту та усуває висвітлені наукою недоліки, які знижують ефективність пробації (зокрема щодо відсутності обов'язкового поєднання наглядових та соціально-виховних засобів). Водночас для цілей майбутнього правозастосування деякі її положення потребують конкретизації, зокрема в частині розмежування пробації від покарання. Адже, якщо ці заходи кримінально-правового характеру ідентичні, їх одночасне застосування призведе до диспропорційного притягнення винного до кримінальної відповідальності та до виникнення ситуації, за якої винний двічі нестиме негативні наслідки вчиненого ним діяння. Видається, що пробація та покарання – заходи нетотожні, взаємодоповнюючі, та можуть (і повинні) застосовуватись один поряд з одним задля досягнення основної мети кожного з них – убезпечення людини, суспільства, держави та міжнародного правопорядку від нових кримінальних правопорушень. Не виключено, що з моменту надходження проекту до суб'єкта нормотворчої діяльності та до набрання ним сили закону, відповідні положення будуть удосконалені та в підсумку ми отримаємо якісно новий захід кримінально-правового характеру, що демонструватиме свою ефективність на практиці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Беца О. В. Зарубіжний досвід застосування пробації в ювенальній юстиції. *Відновне правосуддя в Україні*. 2005. № 1-2. С. 134–146.
2. Перепічка Н.Г. Інститут пробації в Україні: відповідність нормам міжнародного законодавства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 4 (113). С. 134–144. DOI: <https://doi.org/10.33270/0119113>.

3. Перелік тем дисертаційних досліджень з юридичних наук (затверджених у 2021 р.): розглянуті та схвалені координаційними бюро відділень Національної академії правових наук України / упоряд.: В.А. Журавель, Є. А. Гетьман, О. С. Гиляка, Н. М. Вапнярчук. – Х. : Право, 2022. 161 с. URL: [https://www.navs.edu.ua/naukova-diyalnist/specjalizovani-vcheni-radu/perelik-tem-disertacijnih-doslidzen-z-problem-derzhavi-i-prava/perelik-tem-disertacijnih-doslidzen-z-yuridichnih-nauk-\(zatverdzenih-u-2021-r\).pdf](https://www.navs.edu.ua/naukova-diyalnist/specjalizovani-vcheni-radu/perelik-tem-disertacijnih-doslidzen-z-problem-derzhavi-i-prava/perelik-tem-disertacijnih-doslidzen-z-yuridichnih-nauk-(zatverdzenih-u-2021-r).pdf) (дата звернення: 20.10.2025).

4. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 21.07.2025). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 20.10.2025).

5. Горох О. П. Інститут пробації за проєктом КК України. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2022. Т. 9–10. С. 45–56. DOI: <https://doi.org/10.18523/2617-2607.2022.9-10.45-56>.

6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. Ред. В. Т. Бусел. Київ, 2005. 1728 с.

7. Пономаренко Ю. А. Пробаційний нагляд як вид покарання за кримінальним правом України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 2(22). С. 166 – 188. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2024.22.312870>.

8. Білас Я. Ю. Пробаційний нагляд: новий вид основного покарання в Україні V. Неновий вид основного покарання в Латвійській Республіці. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 248–256. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.36>.

9. Білас І. Я. Чи зобов'язаний суд враховувати доповідь органу пробації при ухвалення вироку у кримінальному провадженні? *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. № 100. С. 23–32. DOI: <https://doi.org/10.32782/apdp.v100.2023.3>.

10. Порядок складення досудової доповіді, затверджений наказом Міністерства юстиції України 27 січня 2017 року № 200/5/ Міністерство юстиції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17> (дата звернення: 21.10.2025).

11. Гранкіна В.І. Пробація за проєктом нового Кримінального кодексу України. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі*: матеріали I Міжнародного форуму (м. Рівне, 29–30 жовтня 2021 року). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Рівне : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 140 с. URL: <https://dspace.megu.edu.ua:8443/jspui/handle/123456789/2641> (дата звернення: 21.10.2025).

Стаття надійшла у редакцію: 30.10.2025

Стаття прийнята: 14.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

УДК 159.922.6:343.98

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.15>

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВЕРБАЛЬНОЇ І НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Грачук Вадим Сергійович,

orcid.org/0009-0002-1696-2485

доктор філософії у галузі право,
старший викладач кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності

Волинського національного університету імені Лесі Українки
поліграфолог, психолог

Чупринський Борис Олександрович,

orcid.org/0000-0001-8015-9908

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Карпінська Наталія Володимирівна,

orcid.org/0000-0001-9658-3623

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального правосуддя
та правоохоронної діяльності

Волинського національного університету імені Лесі Українки
психолог, медіатор

У сучасних умовах ускладнення оперативно-розшукової діяльності, зростання соціальної напруги та інформаційного навантаження на працівників правоохоронних органів комунікативна взаємодія набуває особливого значення. Вербальна та невербальна комунікація виступають не лише засобами передачі інформації, але й ключовими інструментами впливу, психологічної діагностики та формування довіри між учасниками правових відносин. У зв'язку з цим виникає необхідність у ґрунтовному вивченні психологічних аспектів комунікації в діяльності співробітників оперативних підрозділів. Метою статті є виявлення психологічних особливостей вербальної і невербальної комунікації у правоохоронному середовищі, визначення чинників, що впливають на ефективність міжособистісної взаємодії під час проведення оперативно-розшукових заходів, аналіз типових комунікативних помилок та розробка практичних рекомендацій для підвищення психологічної компетентності працівників. У дослідженні використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів: логіко-аналітичний (для опрацювання наукових джерел), системний підхід (для узагальнення чинників комунікативного впливу), психологічне моделювання (для визначення типових помилок і наслідків), а також елементи контент-аналізу та класифікації комунікативних ситуацій в оперативному середовищі. У процесі дослідження було проаналізовано сутність вербального і невербального спілкування в межах правоохоронної діяльності, виявлено ключові індивідуальні та ситуаційні чинники, що впливають на якість міжособистісної взаємодії, охарактеризовано психологічну значущість невербальних сигналів у процесі оцінки достовірності інформації. Встановлено типові помилки в комунікативній поведінці працівників оперативних підрозділів та визначено їх негативні психологічні наслідки. Запропоновано структуровані практичні рекомендації щодо формування психологічної грамотності правоохоронців, які охоплюють теоретичну підготовку, тренінгові програми, розвиток навичок активного слухання, саморегуляції та комунікативної рефлексії. У статті обґрунтовано тезу про те, що психологічно грамотна комунікація є критичним чинником успішної оперативно-розшукової

діяльності. Розуміння психологічної природи вербальних і невербальних проявів, здатність оперативника адаптувати власну поведінку до ситуаційного контексту та уникати типових комунікативних помилок – це важливі умови ефективної професійної взаємодії.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, психологічна взаємодія, психологічна підготовка, правоохоронна діяльність, міжособистісна взаємодія, конфлікти, психоемоційний стан, професійна комунікація, комунікативні помилки.

Grachuk Vadym, Chuprynskyi Borys, Karpinska Nataliia. Psychological aspects of verbal and nonverbal communication in operational and investigative activity

In modern conditions of complication of operational and search activities, growth of social tension and information load on law enforcement officers, communicative interaction acquires special importance. Verbal and non-verbal communication are not only means of transmitting information, but also key tools of influence, psychological diagnostics and formation of trust between participants in legal relations. In this regard, there is a need for a thorough study of the psychological aspects of communication in the activities of employees of operational units. The purpose of the article was to identify the psychological features of verbal and non-verbal communication in the law enforcement environment, determine the factors that affect the effectiveness of interpersonal interaction during operational-search activities, analyze typical communicative errors, and develop practical recommendations for improving the psychological competence of employees. Methods. The study used a complex of general scientific and special methods: logical-analytical (for processing scientific sources), a systematic approach (for generalizing factors of communicative influence), psychological modeling (for identifying typical errors and consequences), as well as elements of content analysis and classification of communicative situations in the operational environment. Results. In the process of the study, the essence of verbal and non-verbal communication within the framework of law enforcement activities was analyzed, key individual and situational factors that affect the quality of interpersonal interaction were identified, and the psychological significance of non-verbal signals in the process of assessing the reliability of information was characterized. Typical errors in the communicative behavior of employees of operational units are identified and their negative psychological consequences are determined. Structured practical recommendations are proposed for the formation of psychological literacy of law enforcement officers, which include theoretical training, training programs, development of active listening skills, self-regulation and communicative reflection. Psychologically competent communication is a critical factor in successful operational and investigative activities. Understanding the psychological nature of verbal and non-verbal manifestations, the ability of an operative to adapt his own behavior to the situational context and avoid typical communicative errors are important conditions for effective professional interaction.

Key words: operational and investigative activity, psychological interaction, psychological training, law enforcement activity, interpersonal interaction, conflicts, psycho-emotional state, professional communication, communicative errors.

Постановка проблеми. Оперативно-розшукова діяльність як ключовий інструмент забезпечення національної безпеки, громадського порядку та протидії злочинності вимагає від працівників правоохоронних органів не лише високого рівня професійної підготовки, а й глибокого розуміння психологічних механізмів міжособистісної взаємодії. Успішне встановлення контакту з об'єктами оперативного інтересу, інформаторами, свідками або підозрюваними значною мірою залежить від здатності оперативного працівника ефективно застосовувати як вербальні, так і невербальні засоби комунікації. При цьому особливого значення набувають

психологічні аспекти такої комунікації, адже мова тіла, інтонація, паузи, жести, мікровирази та інші невербальні сигнали можуть не лише підсилити чи спростувати зміст вербального повідомлення, але й слугувати джерелом прихованої інформації.

Проте у чинній практиці оперативно-розшукової діяльності часто спостерігається недооцінка ролі психологічної складової комунікації, що може призводити до помилок у сприйнятті, інтерпретації поведінки особи, втрати довіри або порушення тактичного балансу під час проведення оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД). Незважаючи на наявність

наукових праць, присвячених комунікативній компетентності правоохоронців, залишається недостатньо опрацьованим саме питання інтеграції психологічних знань про вербальну і невербальну комунікацію в контексті завдань оперативно-розшукової діяльності. Відсутність чітких алгоритмів, практичних моделей та стандартів застосування психологічного аналізу комунікативної поведінки ускладнює ефективну підготовку та діяльність співробітників оперативних підрозділів.

Таким чином, постає необхідність ґрунтовного наукового осмислення психологічних аспектів вербальної і невербальної комунікації саме в контексті оперативно-розшукової діяльності, що дозволить підвищити ефективність комунікативної взаємодії, удосконалити професійну підготовку правоохоронців та запровадити інноваційні підходи до забезпечення оперативної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення психологічних механізмів комунікації в оперативно-розшуковій діяльності поступово набуває міждисциплінарного характеру, що зумовлює необхідність поєднання правових, психологічних та кримінологічних підходів у дослідженні. Зокрема, значну увагу приділяють профайлінгу як інструменту оперативної діагностики, що охоплює як вербальні, так і невербальні прояви поведінки. У цьому контексті особливе значення має аналіз міжособистісної взаємодії, яка відбувається в умовах підвищеного ризику, соціального тиску або правової конфронтації.

У ряді вітчизняних праць, присвячених аналізу можливостей профайлінгу, акцентовано на важливості оцінки психоемоційного стану особи за сукупністю її зовнішніх поведінкових проявів. Дослідники підкреслюють, що виявлення прихованих емоцій, ознак дезадаптації або внутрішньої суперечності дозволяє оперативно приймати рішення щодо подальшої тактики взаємодії. У цьому контексті особливої уваги заслуговує підхід, запропонований Ю. І. Дмитриком та О. В. Кондратюком [1], які розглядають профайлінг не як суто технічну методику, а як комплексну модель роботи з інформацією про особу, що включає

аналіз комунікативної поведінки у поєднанні з обставинами її діяльності. Схожої позиції дотримуються й В. Г. Телійчук та С. С. Зінченко [2], які наголошують на потребі в інтеграції профайлової діагностики у систему оперативного реагування кримінальної поліції, при цьому особливо підкреслюється необхідність адаптації методик до реалій національного контексту та функціонального навантаження підрозділів.

У той же час у зарубіжній літературі наявна тенденція до критичного перегляду традиційних уявлень щодо достовірності невербальних сигналів. Так, А. Рейвер та ін. (A. Raver et al.) [3] у межах емпіричного дослідження доводять, що візуальні прояви у поведінці свідків не мають достовірного кореляційного зв'язку з істинністю наданих свідчень, що ставить під сумнів ефективність виключно інтуїтивного оцінювання поведінки з боку правоохоронців. Аналогічну думку висловлюють В. Дено та ін. (V. Denault et al.) [4], які за результатами аналізу судової практики вказують на суб'єктивізм суддів у трактуванні невербальних проявів свідків, що ускладнює об'єктивну верифікацію сказаного. Водночас, як показують дослідження Дж. Чалмерс та ін. (J. Chalmers et al.) [5], присяжні часто схильні надавати значну вагу саме зовнішній поведінці особи, що створює ризик упереджених рішень.

У національному науковому дискурсі також простежується спроба адаптації зарубіжних підходів до вітчизняної правоохоронної практики. Зокрема, у роботі М. В. Дідковської-Бідюк [6] обґрунтовується доцільність використання профайлових елементів як методу раннього виявлення потенційно небезпечних осіб, а також пропонується диференційований підхід до оцінювання вербально-поведінкових характеристик залежно від типу особистості. Проте у більшості праць наголошується на нестачі емпіричних інструментів, які дозволили б забезпечити валідність і надійність результатів оцінки в реальному часі.

Отже, узагальнення наукових підходів засвідчує наявність певного дисбалансу між теоретичними уявленнями про ефективність комунікативної взаємодії

та практичною апробацією відповідних методик у межах оперативно-розшукової діяльності. У цьому контексті актуальною є необхідність подальшої розробки комплексної системи психологічної оцінки комунікативних чинників із урахуванням національних особливостей, рівня підготовки персоналу та потреб безпеки.

Метою статті є дослідження психологічних аспектів вербальної та невербальної комунікації в оперативно-розшуковій діяльності, визначення їх значення для ефективної взаємодії працівників правоохоронних органів із об'єктами оперативного інтересу, а також обґрунтування практичних рекомендацій щодо вдосконалення комунікативної компетентності оперативного персоналу.

Для досягнення мети дослідження необхідним є виконання таких завдань як:

- аналіз сутності та психологічних особливостей вербальної і невербальної комунікації в контексті правоохоронної діяльності;
- визначення ключових чинників, що впливають на ефективність міжособистісної взаємодії під час проведення оперативно-розшукових заходів;
- дослідження роль невербальних сигналів у процесі отримання оперативної інформації та оцінки достовірності повідомлень;
- окреслення типових помилок у комунікативній поведінці оперативних працівників та їх психологічні наслідки.

Виклад основного матеріалу.

У правоохоронній діяльності комунікація відіграє ключову роль, оскільки без ефективної міжособистісної взаємодії неможливо забезпечити результативне виконання завдань оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування чи забезпечення громадського порядку. Вербальна і невербальна комунікація як базові форми передачі інформації є не лише засобами донесення змісту, а й важливими інструментами впливу, психологічної діагностики та встановлення довіри між суб'єктами правової взаємодії [7, с. 1380]. У контексті правоохоронної діяльності ці форми комунікації набувають специфічного психологічного змісту, оскільки відбуваються в умовах

підвищеної соціальної напруги, асиметрії ролей, часто конфліктного чи ризикованого середовища.

З огляду на викладене, доцільно здійснити порівняльний аналіз вербальної і невербальної комунікації з урахуванням їх психологічних особливостей у межах правоохоронної діяльності. Це дозволяє чітко окреслити їх функціональне навантаження, специфіку застосування в оперативно-розшуковому середовищі, а також визначити ті навички, які є критично важливими для ефективної взаємодії працівників правоохоронних органів. Узагальнені результати представлено в таблиці 1.

Сутність вербальної комунікації полягає у використанні мовних засобів для передачі інформації, формування повідомлень та управління поведінкою співрозмовника. Для правоохоронців вербальна комунікація є не лише засобом повідомлення, а й тактичним інструментом: постановка запитань, формулювання інструкцій, демонстрація професійної впевненості або, навпаки, емпатії – усе це формує очікувану поведінку об'єкта оперативного інтересу. У психологічному аспекті ефективна вербальна комунікація передбачає володіння навичками активного слухання, гнучкість у побудові діалогу, здатність підлаштовуватись під емоційний стан співрозмовника, уникати конфліктогенів, а також контролювати власні мовні реакції відповідно до комунікативної ситуації [8].

Невербальна комунікація, яка охоплює жести, міміку, позу, інтонацію, погляд, дистанцію, тембр голосу, має не менше, а іноді й більше значення у правозастосовчій практиці. Згідно з даними психології спілкування, значна частина інформації у міжособистісній взаємодії передається саме невербальним шляхом. У правоохоронному контексті ці сигнали виконують як діагностичну, так і регулятивну функцію. Вони можуть свідчити про емоційний стан особи, приховування інформації, страх, агресію чи нещирість, що особливо важливо під час допитів, опитувань, візуального спостереження чи дій у рамках ОРЗ. Крім того, невербальні елементи є важливими в процесі виявлення мікровиразів – короточасних

Таблиця 1

**Психологічні особливості вербальної і невербальної комунікації
в контексті правоохоронної діяльності**

Критерій	Вербальна комунікація	Невербальна комунікація
Сутність	Передача інформації за допомогою мовлення (усного або писемного)	Передача інформації через жести, міміку, інтонацію, позу, погляд, дистанцію
Основні засоби	Слова, фрази, речення, інтонація, темп мовлення	Жести, міміка, рухи тіла, мікроекспresi, голос (тон, тембр), зоровий контакт
Психологічне значення	Виявлення намірів, переконання, вплив через логіку та аргументи	Відображення емоційного стану, виявлення неусвідомлених реакцій, сигналів брехні
Роль у комунікації ОРД	Формування довіри, постановка запитань, управління розмовою	Діагностика психоемоційного стану, ідентифікація ризиків, виявлення нещирості
Психологічні навички, що необхідні	Активне слухання, мовна гнучкість, контроль вербальних стимулів	Спостережливість, емоційна чутливість, здатність до інтерпретації невербальних сигналів
Значення для оперативної практики	Побудова ефективного діалогу, здобуття інформації, тактичний вплив	Оцінка достовірності свідчень, виявлення прихованих емоцій, формування оперативних гіпотез
Залежність від контексту	Може бути контрольованою і адаптованою до ситуації	Часто відображає підсвідоме, менш контрольована, сильніше пов'язана з емоційним станом

Джерело: власна розробка авторів

емоційних реакцій, які важко контролювати свідомо, однак які можуть бути індикаторами неправдивості або внутрішнього конфлікту.

Психологічна складність оперативно-розшукової комунікації полягає в тому, що співробітник змушений одночасно виконувати кілька функцій: аналітичну, тактичну, емоційно-регулятивну, мотиваційну тощо. Це вимагає високого рівня саморегуляції, уважності до реакцій співрозмовника, вміння адаптувати власну комунікативну поведінку відповідно до змін ситуації. Водночас ефективне спілкування передбачає вміння оперативного працівника розпізнавати не лише свідомі, а й підсвідомі прояви комунікативних сигналів, що стає можливим лише за умови наявності професійно сформованої психологічної чутливості та практичного досвіду.

Крім того, правоохоронці мають зважати на культурні, соціальні та індивідуальні особливості комунікативної поведінки. Однакові невербальні прояви можуть мати різні інтерпретації залежно від походження особи, її емоційного темпераменту або психоемоційного стану в момент взаємодії. Тому важливо не лише знати типові моделі комунікатив-

ної поведінки, але й вміти проводити індивідуальний психологічний аналіз в реальному часі [9, с. 649]. З цією метою доцільним є впровадження спеціалізованої підготовки співробітників, яка включає як теоретичне ознайомлення з психологією комунікації, так і моделювання ситуацій, що максимально наближені до умов ОРД.

У зв'язку з цим, критично важливим є не лише загальне розуміння природи комунікації, але й виявлення комплексу чинників, що безпосередньо впливають на ефективність міжособистісної взаємодії у процесі здійснення оперативно-розшукових заходів. Оперативна комунікація, яка здійснюється в специфічних умовах психологічного тиску, браку часу, непередбачуваності поведінки об'єкта та часто прихованих намірів співрозмовника, вимагає не лише загальної комунікативної культури, але й глибокого розуміння психологічних детермінант успішної взаємодії.

Першим і одним із базових чинників виступає індивідуально-психологічна характеристика об'єкта впливу, що включає його темперамент, рівень соціальної адаптованості, особистісну тривожність, емоційний контроль, а також попере-

дній досвід взаємодії з представниками правоохоронної системи. Визначення домінантних особистісних рис дозволяє оперативному працівникові адаптувати комунікативну стратегію до особливостей конкретної особи, обираючи оптимальний рівень тиску, переконання або емпатійної підтримки. Наприклад, з особами із високим рівнем опозиційності доцільно використовувати більш м'які вербальні конструкції та уникати прямого тиску, тоді як з емоційно нестабільними особами необхідна підвищена чутливість до невербальних реакцій.

Другим вагомим чинником є професійна комунікативна компетентність правоохоронця, яка включає рівень його мовленнєвої культури, знання тактичної психології, навички активного слухання, вміння будувати запитання, контролювати темп і логіку розмови, а також адаптувати невербальні прояви до ситуації. Крім того, важливою є здатність до саморегуляції, що дозволяє уникати емоційного збудження або агресії у стресових умовах спілкування [10]. Оперативник, який демонструє впевненість, послідовність і контроль над своїм емоційним фоном, як правило, формує в співрозмовника враження авторитетності, чим зміцнює власну позицію в комунікативній взаємодії.

Наступним чинником виступає ситуаційний контекст взаємодії, до якого належать місце, час, обставини контакту, рівень небезпеки, ступінь публічності, а також наявність або відсутність сторонніх осіб. Контакт, що відбувається в умовах публічного простору або під спостереженням інших осіб, може знижувати ефективність впливу через потребу об'єкта зберігати «маску» або соціальну роль. Натомість в індивідуалізованому, контрольованому середовищі створюються передумови для зменшення психологічного опору та формування атмосфери відносної довіри.

Окреме значення має тип і структура комунікативної мети. Якщо завданням є побудова довготривалого контакту з інформатором, необхідна стратегія, що базується на співпраці, емоційній підтримці, конфіденційності. У випадках, коли комунікація має тимчасовий

характер і спрямована на оперативне здобуття інформації, переважає тактика активного впливу із застосуванням технік психологічного пресингу, мовного стимулювання або створення ситуативної напруги. Таким чином, тип мети обумовлює набір засобів, що застосовуються під час комунікації.

Ще одним чинником є культурні та соціальні характеристики об'єкта, які визначають рівень прийнятності тих чи інших способів впливу. Наприклад, реакція на жести, інтонації або фізичну дистанцію в межах комунікації суттєво різниться залежно від етнічного походження, релігійної приналежності або соціального статусу особи. Неврахування цих особливостей може призвести до порушення контакту, конфлікту або відмови від співпраці.

Серед додаткових, але не менш важливих чинників варто виокремити психоемоційний стан суб'єктів комунікації в момент взаємодії (втома, стрес, страх, агресія), тип логіки мислення об'єкта (емоційно-інтуїтивна чи аналітично-раціональна), а також наявність попередньої інформації про особу, яка може бути використана як база для персоналізованого впливу.

Таким чином, ефективність комунікативного впливу значною мірою залежить не лише від зовнішніх і внутрішніх чинників взаємодії, але й від уміння оперативного працівника уникати помилок, які можуть знизити довіру, викликати опір або повністю зруйнувати комунікативний контакт. Саме тому доцільним є окреслення найбільш поширених помилок у комунікативній поведінці працівників правоохоронних органів, а також аналіз їхніх психологічних наслідків для сторін взаємодії та загальної результативності оперативно-розшукової діяльності.

Однією з найпоширеніших помилок є ігнорування емоційного стану співрозмовника або неврахування його психологічної вразливості. Оперативники, які демонструють байдужість, жорсткість або надмірну формалізацію спілкування, можуть викликати психологічне замикання об'єкта, активізацію його захисних механізмів або навіть агресивну відповідь [11]. Нерідко це призводить до зриву

комунікативного процесу, посилення опору та неможливості досягти тактичних завдань.

Другою типовою помилкою виступає надмірне домінування у розмові, що проявляється у використанні авторитарного тону, перериванні співрозмовника, нехтуванні його думками або нав'язуванні єдино правильної позиції. Така стратегія може викликати відчуття приниження, знецінення або спровокувати конфлікт, що унеможливує побудову ефективного контакту. З психологічної точки зору, комунікація в умовах асиметрії повинна ґрунтуватися не на тиску, а на професійному балансі між контролем і гнучкістю.

Не менш суттєвою є відсутність навичок активного слухання, яка виражається у недоречних паузах, поверхневій реакції на репліки співрозмовника, відсутності уточнюючих запитань або невмотивованій зміні теми. Це створює враження формального підходу, знижує відчуття значущості об'єкта в комунікації та провокує втрату інтересу до діалогу. Активне слухання натомість дозволяє демонструвати увагу, створювати ефект психологічної залученості та стимулювати відкритість.

Серйозною помилкою в оперативному середовищі є також некоректна інтерпретація невербальних сигналів або повне їх ігнорування. Неправильно прочитані мікровирази, неусвідомлені рухи, зміни в інтонації чи позі можуть стати причиною хибного психологічного діагнозу, що, своєю чергою, призведе до помилкових висновків та невірно обраної тактики впливу. У результаті може бути втрачено ініціативу у спілкуванні або навіть викрито оперативний інтерес правоохоронця.

До інших поширених комунікативних помилок належить використання емоційно забарвленої, зневажливої або двозначної лексики, що може бути сприйнята як провокація або спроба маніпуляції. Особливо небезпечними є фрази, що містять оцінні судження, сарказм або натяки на вину, коли об'єкт ще не демонструє готовності до відвертості [12, с. 8]. Такі висловлювання формують недовіру, спричиняють емоційне напруження та посилюють бар'єри спілкування.

Психологічні наслідки зазначених помилок можуть бути як миттєвими (припинення діалогу, ескалація конфлікту, вербальна або фізична агресія), так і відтермінованими (формування негативного ставлення до правоохоронців, відмова від подальшої співпраці, спотворене сприйняття мети взаємодії). Крім того, для самого оперативного працівника такі помилки можуть мати демотивуючий ефект, спричинити професійне вигорання, втрату впевненості у власних комунікативних можливостях та емоційне виснаження.

З огляду на складність та психологічну насиченість комунікативної взаємодії у сфері оперативно-розшукової діяльності, формування психологічної грамотності правоохоронців має відбуватися як на етапі базової професійної підготовки, так і в межах систематичного підвищення кваліфікації. Психологічна грамотність у цьому контексті розглядається як здатність оперативного працівника розуміти внутрішні психічні процеси, розпізнавати вербальні та невербальні сигнали, обирати адекватну стратегію поведінки у складних комунікативних ситуаціях, а також ефективно управляти власним психоемоційним станом. Доцільним є впровадження системного підходу до розвитку відповідних компетенцій через поєднання теоретичних знань, практичних навичок і рефлексивного аналізу. Нижче подано таблицю 2, яка містить комплекс рекомендацій, згрупованих за ключовими напрямками психологічної грамотності.

Запровадження зазначених підходів дозволяє не лише підвищити ефективність комунікативної взаємодії в межах ОРД, але й сприяє професійному зростанню працівників, зниженню психологічного навантаження та формуванню позитивного іміджу правоохоронної системи. Психологічна грамотність має розглядатися як обов'язковий компонент компетентності оперативника нарівні з правовими та тактичними знаннями.

Висновки. В процесі дослідження проаналізовано сутність вербальної і невербальної комунікації в контексті оперативно-розшукової діяльності, а також розкрито їх психологічні особливості як

Таблиця 2

Практичні рекомендації щодо розвитку психологічної грамотності у комунікативній діяльності оперативного персоналу

Напрямок підготовки	Зміст рекомендації	Очікуваний результат
Теоретична підготовка	Вивчення основ психології спілкування, тактичної психології, конфліктології, невербальних засобів комунікації	Формування базового уявлення про психологічні механізми взаємодії в оперативних умовах
Практичні тренінги	Проведення ситуаційних рольових ігор, моделювання конфліктних та маніпулятивних сценаріїв	Розвиток навичок адаптивної поведінки, вміння швидко приймати рішення в реальному часі
Навички активного слухання	Вправи на перефразування, уточнення, емпатійне слухання	Підвищення рівня довіри з боку співрозмовника, зменшення опору в комунікації
Аналіз невербальної поведінки	Навчання розпізнаванню мікровиразів, жестів, поз, інтонацій, технік «читання» тілесних сигналів	Поліпшення діагностики психоемоційного стану, виявлення неправдивості або замовчуваної інформації
Саморегуляція та контроль емоцій	Опанування технік дихальної релаксації, когнітивної переоцінки, роботи з тривогою	Підвищення стресостійкості, запобігання емоційним зривам і помилкам у спілкуванні
Комунікативна рефлексія	Аналіз власних комунікативних стратегій, фіксація помилок і успішних практик у щоденнику рефлексії	Поглиблення усвідомленості комунікативної поведінки, покращення індивідуального стилю спілкування
Етичні стандарти взаємодії	Ознайомлення з принципами професійної етики, недопущення маніпуляцій та принижень	Формування довіри до правоохоронної системи, профілактика професійного вигорання
Крос-культурна чутливість	Вивчення культурних відмінностей у комунікації, тренінги на толерантність	Запобігання конфліктам на міжетнічному або релігійному ґрунті, збереження комунікативного контакту

Джерело: власна розробка авторів

основних механізмів міжособистісної взаємодії у правоохоронному середовищі. Установлено, що ефективна комунікація не лише забезпечує результативний обмін інформацією, а й виступає інструментом психологічного впливу, виявлення емоційного стану, побудови довіри та зниження рівня опору з боку об'єкта оперативного інтересу.

Визначено комплекс чинників, які істотно впливають на якість комунікативної взаємодії, зокрема: індивідуально-психологічні особливості суб'єктів спілкування, професійна компетентність оперативного працівника, ситуаційний контекст, логіка мислення співрозмовника, культурні та соціальні аспекти. Особливу роль у цьому процесі відіграє здатність оперативника до адаптивної поведінки, емпатії, саморегуляції та вміння вчасно інтерпретувати як вербальні, так і невербальні сигнали.

Окреслено типові помилки в комунікативній поведінці працівників оператив-

них підрозділів, серед яких: ігнорування емоційного стану співрозмовника, надмірне домінування, відсутність навичок активного слухання, некоректна інтерпретація невербальних сигналів, використання оцінної або агресивної лексики. Психологічними наслідками таких помилок можуть стати втрата довіри, посилення опору, емоційне замикання об'єкта, а також зниження загальної ефективності оперативної взаємодії.

У підсумку підкреслено важливість формування високого рівня психологічної грамотності у співробітників оперативних підрозділів як передумови підвищення ефективності комунікації та досягнення тактичних завдань у межах оперативно-розшукової діяльності. Запропоновані практичні рекомендації можуть бути використані для удосконалення професійної підготовки кадрів та запобігання комунікативним помилкам у роботі з різними категоріями осіб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дмитрик Ю. І., Кондратюк О. В. Профайлінг у діяльності оперативних підрозділів. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 3(13). С. 95–100. URL: https://sjs-journal.com.ua/web/uploads/pdf/S&LS_2021_Vol.%204,%20No.%203_95-100.pdf (дата звернення: 14.07.2025).
2. Chalmers J., Leverick F., Munro, V. E. Handle with care: Jury deliberation and demeanour-based assessments of witness credibility. *Int. J. Evid. Proof*. 2022. Vol.26(4), p. 381–406. DOI: <https://doi.org/10.1177/13657127221120955>
3. Телійчук В. Г., Зінченко С. С. Щодо застосування профайлінгу в оперативно-розшуковій діяльності підрозділами кримінальної поліції Національної поліції України. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 12. С.184–193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ub_2020_12_27 (дата звернення: 14.07.2025).
4. Raver A., Lindholm T., Alm C. Non-verbal cues in eyewitness testimonies do not predict accuracy or credibility assessments. *Scientific Reports*. 2025. Vol. 15, p. 5265. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-025-89825-0>
5. Дідковська-Бідюк М. В. Профайлінг як метод профілактики протиправних дій. *Юридична психологія*. 2017. Вип. 2. С. 165–175. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urpp_2017_2_17 (дата звернення: 14.07.2025).
6. Denault V., Leclerc C., Talwar V. The use of nonverbal communication when assessing witness credibility: a view from the bench. *Psychiatry Psychol. Law*. 2024. Vol. 31(1), p. 97–120. DOI: <https://doi.org/10.1080/13218719.2023.2175068>
7. Patterson M. L., Fridlund A. J., Crivelli C. Four misconceptions about nonverbal communication. *Perspect. Psychol. Sci*. 2023. Vol. 18(6), p. 1388–1411. DOI: <https://doi.org/10.1177/17456916221148142>
8. Гаман І. Сучасний стан наукових розвідок психологічного портретування (профайлінгу) як психодіагностичного інструментарію. *Юридична психологія*. 2023. Вип. 32(1). DOI: <https://doi.org/10.33270/03233201.93>
9. Luke T. J. Lessons from Pinocchio: Cues to deception may be highly exaggerated. *Perspect. Psychol. Sci*. 2019. Vol. 14(4), p. 646–671. DOI: <https://doi.org/10.1177/1745691619838258>
10. Raver A., Lindholm T., Gustafsson P. U., Alm C. Memory accuracy, suggestibility and credibility in investigative interviews with native and non-native eyewitnesses. *Front. Psychol*. 2023. Vol. 14, p. 1240822. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1240822>
11. Gustafsson P. U., Lindholm T., Jönsson, F. U. Eyewitness accuracy and retrieval effort: Effects of time and repetition. *PLoS One*. 2022. Vol. 17(9), p. e0273455. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0273455>
12. Fauville G., Queiroz A., Luo M., Hancock J. Bailenson J. N. Impression formation from video conference screenshots: The role of gaze, camera distance, and angle. *Technol. Mind Behav*. 2022. Vol. 3(1), p. 1–11. DOI: <https://doi.org/10.1037/tmb0000055>

Стаття надійшла у редакцію: 02.10.2025

Стаття прийнята: 21.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ – ЗЛОЧИН, ПРЕДМЕТ ЯКОГО ВИЗНАЧАЄТЬСЯ НЕПРЯМИМ ШЛЯХОМ

Кравчук Олексій Олегович,

orcid.org/0000-0002-7844-2381

доктор юридичних наук, професор,

суддя Вищого антикорупційного суду,

професор Національного технічного університету України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті розглядається така особливість об'єктивної сторони складу злочину незаконного збагачення (ст. 368-5 КК України) як визначення непрямим шляхом обсягу незаконно набутих активів (тобто предмету злочину). На відміну від інших корупційних кримінальних правопорушень, де йдеться про одержання неправомірної вигоди, об'єктивна сторона незаконного збагачення сконструйована так, що розмір незаконного доходу (а по суті – розмір одержаної неправомірної вигоди) визначається непрямим шляхом. Для цього має бути проведено арифметичний розрахунок. Він потребує визначення суми вартостей набутих активів, визначення суми законних доходів суб'єкта за певний період, з урахуванням початкових залишків та без урахування кінцевих залишків. За необхідності, ураховуються доходи й витрати та залишки його членів сім'ї, довірених осіб, що має бути пояснено стороною обвинувачення. Надалі від суми вартості набутих активів віднімається сума законних доходів та порівнюється із граничною межею, визначеною диспозицією ст. 368-5 КК. Наведений алгоритм представлений у вигляді формули, виведеної в статті. В окремих випадках може йти мова про незаконне набуття конкретного активу, але при визначенні предмету незаконного збагачення його вартість так само порівнюється із законними доходами (непрямим шляхом). Можуть бути враховані також поточні витрати (на проживання), понесені в періоді, за який проводиться розрахунок. Під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження чи надання дозволу здійснення слідчих дій, що потребують дозволу слідчого судді, слідчий суддя визначає, чи існує обґрунтована підозра у вчиненні відповідного правопорушення, перевіряє відповідні розрахунки, що мають бути проведені стороною обвинувачення; за наявності на відповідній стадії заперечень сторони захисту, враховує також їх.

Ключові слова: незаконне збагачення, предмет злочину, непрямі методи доказування, корупційні правопорушення, судовий розгляд, слідчий суддя.

Kravchuk Olexsiy. Illicit enrichment – a crime with indirect determination of the element

Indirect determining of the amount of acquired assets as an element of the the crime of illicit enrichment (Art. 368-5 of Criminal Code of Ukraine) is considered in the article. Unlike other corruption criminal offenses, which involve obtaining illegal income, elements of crime of illicit enrichment is designed so that the amount of illegal income is determined indirectly. To do this, an arithmetic calculation must be carried out. It requires determining the amount of the acquired assets, determining the amount of the subject's legal income for a certain period, taking into account the initial balances and excluding the final balances. If necessary, income and expenses and balances of his or her family members, agents are taken into account, which must be explained by the prosecution. Further, the amount of legal income is subtracted from the sum of the values of the acquired assets and compared with the threshold limit determined by the Art. 368-5 of the Criminal Code. This algorithm is presented in the form of a formula derived in the article. In some cases, there may be a question of illegal acquiring of a specific asset, but when determining the element of crime of illicit enrichment, its value is also compared with sum of legal income (indirectly). Current expenses (for living) incurred in the period for which the calculation is made may also be taken into account. When applying measures to ensure criminal proceedings or granting permission to carry out investigative actions that require the permission

of the investigating judge, the investigating judge determines whether there is a reasonable suspicion of the commission of the relevant crime, checks the relevant calculations that must be carried out by the prosecution; if there are objections from the defense at the appropriate stage of criminal procedure, they are also taken into account.

Key words: *illicit enrichment, element of crime, indirect methods of proof, corruption offenses, criminal trial, investigating judge.*

Стаття 368-5 КК, що набула чинності 28.11.2019 [1], встановлює кримінально-правову заборону набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на визначену цією статтею межу (далі – гранична межа) перевищує її законні доходи. Зазначена гранична межа при введенні норми була встановлена на рівні 6500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ). Надалі Законом, що набув чинності 17.07.2025, ця межа була дещо знижена, й визначена на рівні 3000 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (далі – ПМПО) [2]. До речі, на прикладі цих змін видно, що модернізуючи юридичну техніку, законодавець у більш нових нормах КК поступово замінює застарілу відсилку на НМДГ на ПМПО як мірила для кваліфікації.

Санкція ст. 368-5 КК є доволі значною, що дозволяє віднести це правопорушення до категорії тяжких злочинів (можлива санкція до 10 років позбавлення волі навіть сягає максимуму для тяжких злочинів). Це встановлює можливість для слідчих, прокурорів для його розслідування застосовувати не лише гласні, але й негласні слідчі дії. Належність цього злочину до корупційних (примітка до ст. 45 КК) унеможливорює або ускладнює використання пільгових інститутів кримінального права щодо осіб, винних у його вчиненні.

Аналізу кримінально-правової заборони, визначеною попередньої редакції норми про незаконне збагачення (що діяла до 2019 р.) приділено значну увагу юридичною наукою. Свої роботи дослідженню нової редакції цієї заборони (що діє з 2019 р.) присвятили, зокрема, Олена Драган, Ігор Панаїд, Андрій Вознюк.

Визначення об'єктивної сторони цього злочину в законі сконструйоване таким чином, що йдеться про незаконність здо-

буття активів, що визначається непрямым шляхом – через порівняння із законними доходами. Ці особливості пояснюються також наявністю «конкуруючих» юридичних інститутів, що може впливати на кваліфікацію відповідних діянь як незаконного збагачення.

У цій статті маємо на меті проаналізувати таку особливість об'єктивної сторони складу злочину незаконного збагачення як визначення обсягу незаконно набутих активів (тобто розміру предмету цього злочину) непрямым шляхом.

Кримінально-правова заборона, розміщена законодавцем у статті 368-5 КК, не залишилась мертвою нормою, була сприйнята органами досудового розслідування й прокурорами, й після впливу деякого часу після її запровадження є чимало випадків повідомлення осіб про підозру у скоєнні правопорушення, передбаченого цією статтею, частина справ перебувають на стадії судового розгляду, є також вирoki за угодами, що набули законної сили. Слідчі судді здійснюють судовий контроль під час досудового їх розслідування. Тож розглядувані питання можуть мати значення при здійсненні слідчими суддями судового контролю за дотриманням прав людини під час досудового розслідування правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК, та для судового розгляду відповідних проваджень.

Суб'єкт злочину, передбаченого ст. 368-5 КК, є спеціальним – це особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (далі – публічний службовець). Характеристика суб'єкта цього злочину тісно пов'язана з такою характеристикою злочину як *дата набуття активів* (час вчинення злочину). Набуття активів, які сторона обвинувачення вважає незаконно набутими, мало бути здійснено в період перебування такого суб'єкта на посаді та в період дії відповідної кримінально-

правової заборони. В разі коли це не один актив, а кілька активів, то всі вони мають бути набуті в цей період. Якщо особа набула певні активи, до вступу на посаду, й без цих активів предмет злочину не досягає граничної межі, про вчинення передбаченого цією статтею злочину не йдеться.

Оскільки законодавець уживає слово «перевищує», як характеристику предмета злочину, очевидно *йдеться про проведення певного арифметичного розрахунку*, за результатами якого, слідчий, прокурор повинні вказати на конкретну суму незаконного збагачення, й ця сума має перевищувати граничну межу, визначену диспозицією статті 368-5 КК. Це арифметичне обчислення покликане порівняти вартість набутих активів із сумою законних доходів. Хоча за обставинами справи й може йтись про незаконне набуття одного активу, але все одно його вартість має бути арифметичним шляхом порівняна із сумою законних доходів, тобто також застосовується непрямий метод визначення суми. Навіть під час досудового розслідування, коли відповідні обставини визначаються за стандартом обґрунтована підозра, відповідний розрахунок повинна провести саме сторона обвинувачення, адже саме на неї покладається обов'язок доказування.

Для проведення розрахунку сторона обвинувачення повинна *визначити вартість активу або активів*, які вона відносить до набутих незаконно. Якщо таких активів декілька, слідчий, прокурор повинні визначити вартість кожного й скласти їх вартості, визначивши суму вартості набутих активів. Частина набутих за період активів може бути набута законно, а йтись може про те, що сукупність всіх активів більше ніж на граничну межу перевищує законні доходи, тому може бути необхідно провести розрахунок вартості всіх набутих протягом періоду активів. Згідно з приміткою 2 ст. 368-5 КК може йтись не лише про активи, набуті публічним службовцем, але й про активи, набуті іншими особами (якщо їх набуто за дорученням публічного службовця або він може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за

змістом здійсненню права розпорядження ними). До таких осіб можуть належати наприклад члени сім'ї, це також можуть бути інші особи, навіть юридичні особи (надалі – довірені особи). Що таке дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними – КК не визначає, ця дефініція розтлумачена в дослідженнях із цивільного права і процесу, присвячених аналізу теорії і практики цивільної конфіскації, зокрема і судової практики Вищого антикорупційного суду у відповідних справах [3], по суті, йдеться про зв'язок публічного службовця з відповідним активом, що в кримінальному провадженні щодо незаконного збагачення потребує окремого доказування. Отже, відповідний розрахунок суми вартостей активів може бути доволі складним, і потребувати залучення спеціаліста.

Щодо визначення вартості активів на стадії досудового розслідування, не завжди йдеться про проведення їх експертизи, але слідчий, прокурор мають вказати на певну вартість, яку вони приймають у розрахунок, і зазначити, чим вона підтверджується. Це можуть бути договори, витяги з реєстру нерухомості, реєстру декларацій, баз даних податкових органів, результати оглядів сайтів та документів з цінами відповідних чи аналогічних об'єктів та інші дозволені законом джерела доказової інформації. Слідчий суддя певним чином перевіряє цю інформацію, при цьому може звернути увагу на узгодженість або неузгодженість відповідної інформації з іншою наявною в кримінальному провадженні інформацією, з загальнодоступною або відомою слідчому судді інформацією. На стадії ж судового розгляду очевидно, що вартість активів має бути доведена поза розумним сумнівом. У разі набуття активів особою за плату, як вартість набутого активу варто враховувати реальну договірну вартість, сплачену за цей актив, а не певну грошову оцінку, що може в окремих випадках суттєво відрізнятися від сплаченої суми. Якщо йде мова про набуття публічним службовцем конкретного об'єкта з нетиповою (недоступною іншим особам) знижкою, то ймовірно має іти мова не про непряме обчислення суми незаконного доходу, а про визначення

конкретного правопорушення одержання неправомірної вигоди чи подарунку.

Як уже згадувалось, у конструкції складу цього злочину може йтися не про самого публічного службовця («у вакумі»), але й про *членів його сім'ї, інших довірених осіб*, що могли набути активи за дорученням публічного службовця. Якщо сторона обвинувачення вважає, що всі або частина незаконно набутих активів набуті іншою особою, вона повинна (на стадії досудового розслідування – за тим же стандартом обґрунтованої підозри, а на стадії судового розгляду – поза розумним сумнівом) довести існування відповідного зв'язку публічного службовця з активом: набуття активу чи активів за дорученням публічного службовця або можливості здійснення цим службовцем дій, тотожних за змістом здійсненню права розпорядження. Доведення цього також може здійснюватись із використанням різноманітних засобів доказування. При набутті активів членом сім'ї чи довіреною особою також важливий час набуття – це має бути здійснено в період дії ст. 368-5 КК та в період повноважень публічного службовця. Якщо ж наприклад член сім'ї подарував публічному службовцеві відповідне майно в період перебування на посаді, але набув його раніше, то датою його набуття слід вважати саме первинну дату набуття активів членом сім'ї (за датою набуття також визначається вартість).

Сформувавши перелік набутих активів та визначивши їх вартість, сторона обвинувачення повинна сумувати (скласти) цю вартість для подальшого віднімання від результату суми всіх законних доходів відповідного суб'єкта (та за необхідності його членів сім'ї та довіреної особи або осіб).

Визначення суми законних доходів також очевидно потребує проведення розрахунків. Оскільки йдеться про кримінальне обвинувачення, доказування всіх елементів складу злочину покладається саме на сторону обвинувачення, тому саме вона повинна встановити і обсяг законного доходу. Якщо на стадії досудового розслідування слідчий суддя встановить, що сторона обвинувачення не здійснила розрахунку законного

доходу або не включила до нього якісь очевидно наявні доходи (чи доходи певних осіб), він ураховує це при прийнятті рішення щодо того, чи вчинено правопорушення відповідної тяжкості. В разі коли йдеться про досудове розслідування провадження, в якому особі повідомлено про підозру (наявна сторона захисту) слідчий суддя, і так само суд на стадії судового розгляду (але вже за стандартом поза розумним сумнівом), визначаючи відповідну суму законного доходу, бере до уваги також позицію сторони захисту.

Важливо, що на відміну від вартості набутих активів, до законних доходів *при проведенні розрахунку слід ураховувати й початкові («вхідні») залишки* – вартість активів, належних публічному службовцю, а в необхідних випадках – членам його сім'ї, довіреним особам на початок відповідного періоду. На практиці, використовуються, зокрема, дані декларації публічного службовця для врахування як початкових залишків. Звісно, що частина початкових залишків можуть також бути одержані не законним шляхом – за наявності такої підозри сторона обвинувачення може прийняти рішення визначити інший період для обчислення доходів і вартості активів. Якщо ж йдеться про залишки активів, які були наявні на дату набуття чинності ст. 368-5 КК, то подальше їх використання для придбання інших активів не утворюватиме незаконне збагачення, адже очевидно це становитиме зворотну дію закону про кримінальну відповідальність (якщо йдеться про операції з доходами, одержаними злочинним шляхом, може йти мова про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 209 КК – відмивання коштів). Щодо використання даних, зазначених у декларації – слід відзначити, що інформація про залишки коштів може не відповідати дійсності, але на певній стадії досудового розслідування цілком природно, що сторона обвинувачення має або використовувати саме їх як дані, або обґрунтувати, чому вони не використовуються. Крім того, залишки коштів не всіх членів сім'ї (а особливо, не всіх довірених осіб) можуть бути відображені в декларації й можуть потребувати доказування іншим шляхом. Щодо початкових залиш-

ків, то насамперед ідеться про залишки у вигляді грошових коштів (готівкових та безготівкових). Щодо залишків нерухомого та цінного рухомого майна, то в разі їх відчуження в періоді, що приймається в розрахунок, для подальшого використання коштів як майна, одержані від відчуження кошти необхідно рахувати як доходи.

Щодо необхідності *врахування доходів членів сім'ї та довірених осіб*, то це залежить від обставин злочину, за версією сторони обвинувачення. Сторона обвинувачення повинна врахувати в розрахунку доходи всіх осіб, яких вона включає до розрахунку вартості набутих публічним службовцем активів, або пояснити чому доходи певних осіб не включаються до розрахунку. Особливо це стосується членів сім'ї. Якщо наприклад сторона обвинувачення враховує як набутий публічним службовцем актив, що оформлений на його дорослу дитину чи одного з батьків, дуже дивно буде, якщо в обчисленнях не враховуються доходи такої дорослої дитини (яка теж може мати окрему сім'ю та/або інших близьких осіб) та доходи батьків. Якщо ж надаються докази того, що довірена особа набула конкретний актив або активи виключно за дорученням публічного службовця, то врахування доходів самої довіреної особи може не потребуватися. На відповідних стадіях процесу (коли наявна сторона захисту) слідчий суддя, суд ураховує також позицію захисту щодо врахування або неврахування доходів членів сім'ї, довірених осіб.

Оскільки йдеться про доходи й витрати, має бути визначено період, за який, на думку сторони обвинувачення, мало місце незаконне збагачення (час вчинення злочину). В окремих випадках, коли йдеться про набуття конкретного (одного або більшої, але конкретної кількості) активу, період має бути визначено не за рік, а до дати набуття відповідного активу (до цієї дати мають ураховуватись і одержані доходи). Адже може скластися ситуація, коли доходи, одержані до відповідної дати набуття активів, не дозволяли набуття цей актив, але доходи, одержані пізніше, після його набуття, але в обраний для розрахунку період, покрива-

ють його вартість (тому розрахунок за великий період, зокрема, рік не завжди є правильним).

Звісно, така розбіжність (коли особа набула актив раніше, ніж одержала законний дохід, що дозволяв його придбати) може пояснюватись позикою чи мати інше розумне пояснення. В окремих випадках, може йтись про інше правопорушення – наприклад декларування недостовірної інформації чи неподання повідомлення про суттєві зміни в майновому стані.

Слід також відзначити, що на кінець періоду в особи, членів сім'ї та довірених осіб, можуть бути наявні залишки коштів. Ці суми слід виключити з розрахунку або врахувати їх як набуті в періоді активи.

Спробуємо розробити формулу визначення розміру незаконного збагачення непрямым шляхом. Загалом зміни майнового стану конкретної фізичної особи за період може бути представлено у вигляді Формули 1. Якщо в ній показник доходу за період представити як суму законного і незаконного доходів, можемо представити загальний майновий стан особи у вигляді Формули 2. З допомогою переміщення за арифметичними правилами складників лівіше і правіше від знаку рівняння, алгоритм розрахунку незаконного доходу можемо представити з допомогою Формули 3.

$$\text{Зпоч} + \text{Д} - \text{В} = \text{Зкін} \quad (\text{Формула 1})$$

$$\text{Зпоч} + \text{Дз} + \text{Дн} - \text{В} = \text{Зкін} \quad (\text{Формула 2})$$

$$\text{Дн} = \text{В} + \text{Зкін} - \text{Зпоч} - \text{Дз} \quad (\text{Формула 3})$$

$$\text{Дн} = \text{ВНА} + \text{ПВ} + \text{Зкін} - \text{Зпоч} - \text{Дз} \quad (\text{Формула 4})$$

У цих формулах:

Зпоч – залишок на початок періоду;

Д – доходи;

Дз – доходи законні;

Дн – доходи незаконні;

В – витрати,

ПВ – поточні витрати (незворотні витрати на проживання);

ВНА – витрати на набуття активів;

Зкін – залишок на кінець періоду.

Слід відзначити, що всі ці формули є характерними не лише для публічного службовця, але й для будь-якої особи. Якщо особа не має незаконного доходу, він буде рівний нулю.

Представлена Формула 3 представляє

порядок розрахунку незаконного доходу непрямим методом. Але слід звернути увагу, що ця формула передбачає врахування всіх витрат, а не лише витрат на набуття активів.

Слід зазначити, що особа за нормальних умов не лише придбаває активи, але несе інші витрати на життєдіяльність (харчування, одяг, проїзд, комунальні послуги тощо). В статті 368-5 КК прямо не йдеться про врахування цих витрат. Але ймовірно, що передбачення досить високої граничної межі передбачено зокрема й для цього. Про можливе вчинення злочину, передбаченого ст. 368-5 КК йтиметься в разі, коли незаконний дохід публічного службовця, розрахований з допомогою формули, перевищить граничну межу, визначену диспозицією статті. Водночас для цілей розрахунку незаконного збагачення слід замінити в формулі 3 показник витрат сумою витрат на набуття активів та поточних витрат (незворотних витрат на проживання). Але на практиці важко уявити ситуацію, коли стороні обвинувачення будуть доступні повні розрахунки витрат публічного службовця та членів його сім'ї. Якщо сума поточних витрат не відома, може бути припущення, що вона рівна нулю – це припущення, в будь-якому випадку, є на користь сторони захисту. Якщо актив набуто законно й безоплатно, він підлягає врахуванню як законний дохід. Якщо актив набуто безоплатно, але незаконно, він урахуванню в формулі не підлягає, адже йдеться про формулу обчислення незаконного доходу непрямим методом.

Розклавши в Формулі 3 показника розміру витрат на суму показників витрат на придбання активів та поточних витрат (витрат на проживання) можемо отримати Формулу 4. З її використанням можливо визначити розмір незаконного збагачення, про який йдеться в ст. 368-5 КК, непрямим шляхом.

Якщо сторона обвинувачення включає в розрахунок членів сім'ї та/або довірених осіб, для розрахунку непрямыми методами кожен із показників, що входить в формулу, має враховувати всіх цих осіб (в т.ч. враховувати як доходи, так і витрати членів сім'ї та довірених осіб).

Якщо сторона обвинувачення враховує витрати певної особи, але не враховує її доходи та залишки коштів, це потребує пояснення. Такий підхід не є застосуванням суто непрямого методу, а є поєднанням його з прямим методом розрахунку незаконного збагачення.

Отже, сторона обвинувачення повинна провести арифметичний розрахунок суми законних доходів, яку надалі належить відняти від суми вартостей набутих активів. Лише при перевищенні здобутою різницею граничної межі, може йтись мова про вчинення незаконного збагачення. Складення слідчим, прокурором розрахунку доходів і вартості активів є важливим і для проведення його перевірки слідчим суддею при здійсненні судового контролю (на етапі досудового розслідування йдеться про доведення відповідних обставин за стандартом «обґрунтована підозра»).

Ми згадували вище *конкуруючі юридичні інститути*. Йдеться насамперед про інститут цивільної конфіскації – визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. За чинним законодавством, цей інститут взаємопов'язаний із незаконним збагаченням таким чином: якщо обсяг необґрунтованих активів складає від 750 до 3000 ПМПО, то може бути застосований інститут цивільної конфіскації, якщо ж перевищує 3000 ПМПО, то може бути застосована ст. 368-5 КК. При цьому згідно з приміткою 5 до ст. 368-5 КК при визначенні різниці між вартістю набутих активів та законними доходами не враховуються активи, які є предметом провадження у справах про цивільну конфіскацію, а також активи, стягнуті в дохід держави в рамках такого провадження; дзеркальна заборона міститься й у ч. 6 ст. 290 ЦПК. По суті як застосування інституту кримінально-правової заборони незаконного збагачення, так й інституту цивільної конфіскації багато в чому ґрунтуються на однакових підходах, по суті полягають у визначенні незаконного доходу непрямыми методами (щодо використання схожого до наведеного вище непрямого розрахунку суми необґрунтованих активів див: [4]).

Конкуруючими з незаконним збага-

ченням правовими інститутами можна вважати й ряд кримінально-правових заборон. Визначення корупції, вчинюваної публічним службовцем, за Законом України «Про запобігання корупції» зводиться до використання його службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди. Кримінальний кодекс містить чимало складів корупційних правопорушень. Якщо така неправомірна вигода, одержати яку мав на меті публічний службовець, була в результаті ним чи третіми особами в його інтересах одержана (наприклад правопорушення одержання неправомірної вигоди – хабаря, розтрата або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем), по суті ця неправомірна вигода є предметом корупційного правопорушення. Предмет незаконного збагачення – це також одержана відповідним публічним службовцем або його членами сім'ї чи довіреними особами неправомірна вигода, але її неможливо пов'язати з одержанням конкретного (від конкретної особи за вчинення або невчинення службовою особою конкретних дій, що входять до її повноважень) хабара або з конкретним епізодом розтрата чи заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем. Отже, в тому випадку, коли сторона обвинувачення може довести конкретний епізод корупційного злочину (хабара, розтрата тощо), що призвів до незаконного доходу, цей епізод має бути кваліфікований за відповідною статтею КК (наприклад, ст. 368, 191). Водночас цей дохід не може бути врахований ще і як предмет незаконного збагачення, адже йтиметься про подвійне притягнення до відповідальності за те саме діяння. Отже, в таких кримінальних правопорушеннях як одержання неправомірної вигоди – хабара (ст. 368 КК), розтрата чи заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК) розмір предмету правопорушення визначається й доводиться прямими методами, а в незаконному збагаченні – непрямыми методами. Говорячи про попередню редакцію кримінально-правової заборони незаконного збагачення (що містилась у ст. 368-2 КК, визнаної Консти-

туційним Судом України такою, що не відповідає Конституції України), Дмитро Михайленко влучно називав незаконне збагачення результативним складом злочину, що внаслідок встановлення протиправного результату злочинне діяння презюмується (застосовується спростовна презумпція) [5].

Також за світовими стандартами непрямыми методами може визначатись злочинне походження коштів або майна, що становлять предмет відмивання майна, здобутого злочинним шляхом, якщо неможливо визначити конкретне предикатне діяння (так звана, «автономна легалізація»). За КК України сьогодні відповідна кримінально-правова заборона міститься в ст. 209 КК, і її також можна цілком впевнено вважати конкуруючою із незаконним збагаченням. Детально порівняння цих правопорушень здійснено Ігорем Панаїдом, який, вказуючи на існування деяких відмінностей між їх складами, робить висновок, що, за наявності спеціального суб'єкта, він підлягає відповідальності за незаконне збагачення, а при його відсутності – за відмивання [6]. Тобто по суті незаконне збагачення може розглядатися як спеціальний склад правопорушення автономної легалізації.

Висновки. На відміну від інших корупційних кримінальних правопорушень, де йдеться про одержання неправомірної вигоди, об'єктивна сторона незаконного збагачення сконструйована так, що розмір незаконного доходу (а по суті – розмір одержаної неправомірної вигоди) визначається непрямым шляхом – через проведення арифметичного розрахунку за таким алгоритмом:

1) Визначення суми вартостей набутих активів суб'єкта (та за необхідності його членів сім'ї, довірених осіб); залежно від обставин злочину, може йтися про набуття одного дороговартісного активу;

2) Визначення суми законних доходів суб'єкта (та за необхідності його членів сім'ї, довірених осіб), що має враховувати початкову вартість активів (накопичень), що могли бути використані для фінансування набуття активів, та залишок активів, сформовану на кінець періоду; якщо сторона обвинувачення вклю-

чає в розрахунок набутих активів членів сім'ї суб'єкта та/або довірених осіб, вона повинна включити в розрахунок також і їх доходи, або пояснити, чому доходи конкретних осіб не слід урахувати в конкретних обставинах злочину (це може мати місце наприклад тоді, коли маються прямі докази набуття конкретного активу особою саме за дорученням та за рахунок суб'єкта); для визначення суми доходів має бути визначено період вчинення злочину, який може стосуватись років, місяців (адже при обчисленні за непрямим методом має бути визначено суму доходів за період) або визначатись до конкретної дати – дати набуття активів;

3) Віднімання суми законних доходів від суми вартостей набутих активів;

4) Порівняння одержаного результату із граничною межею, визначеною диспозицією ст. 368-5 КК.

Цей алгоритм може бути представлений у вигляді Формули 4, виведеної вище, в основному тексті статті.

При проведенні розрахунку непрямим

методом, слід мати на увазі наявність початкових і кінцевих залишків коштів та майна, та наявність поточних витрат у будь-якої особи за нормальних умов. Саме наявність таких витрат зокрема й визначає достатньо високий рівень граничної межі незаконного збагачення.

Під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження чи надання дозволу здійснення слідчих дій, що потребують дозволу слідчого судді, слідчий суддя визначає, чи існує обґрунтована підозра у вчиненні відповідного правопорушення, а отже перевіряє відповідні розрахунки, що мають бути проведені стороною обвинувачення; за наявності на відповідній стадії заперечень сторони захисту, враховує також їх.

Подальші теоретичний і практичний аналіз складу злочину незаконного збагачення, зокрема, аргументація застосування арифметичної формули розрахунку суми такого збагачення непрямим шляхом, є перспективними та актуальними.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31 жовтня 2019 року № 263-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#n13>

2. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо підвищення відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення» 17 червня 2025 року № 4496-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4496-20#n15>

3. Вороніжський Я.В. Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Дис.докт.філос.: 081 «Право», Київ, 2024. С. 23, 227. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/30852>

4. Кравчук О.О., Мойсак С.М. та ін. Становлення антикорупційної юстиції в Україні. Монографія, Київ, 2024, с. 219–220. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/69930>

5. Михайленко Д.Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи. Монографія, Одеса, 2017, с. 570–571. URL: <http://hdl.handle.net/11300/9277>

6. Панаїд І.В. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення (стаття 368-5 Кримінального кодексу України). Дис.докт.філос.: 081 «Право», Харків, 2024. С. 102–106, 115–116. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/diss/panaid/d_panaid.pdf.p7s

Стаття надійшла у редакцію: 16.09.2025

Стаття прийнята: 29.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ КЕРІВНИЦТВО ПРОКУРОРА У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ВІЙСЬКОВИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Назарук Олена Ігорівна,

orcid.org/0000-0002-2423-7243

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки

У статті досліджено окремі аспекти здійснення процесуального керівництва прокурора у кримінальних провадженнях щодо військових насильницьких кримінальних правопорушень. Враховуючи, що одним із ключових суб'єктів кримінального провадження є прокурор, його кримінальна процесуальна діяльність знаходить своє відображення через різні функції органів прокуратури на різних стадіях кримінального процесу. Визначено, що особливості реалізації процесуального керівництва залежать від виду кримінального правопорушення щодо якого відбувається провадження. Встановлено, що здійснення процесуального керівництва прокурора у кримінальних провадженнях щодо військових насильницьких кримінальних правопорушень пов'язане із встановленням усіх елементів предмету доказування. Доказування події вчинення військового злочину вимагає доведення за допомогою усіх можливих слідчих розшукових та негласних слідчих (розшукових) дій вчинення саме діянь, передбачених певними диспозиціями статей XIX КК України. Водночас, вказано на необхідність процесуальному керівнику звертати особливу увагу на розмежування таких понять як «військовий злочин» «злочин, вчинений військовослужбовцем», а також «воєнний злочин». Наголошено, що характерною особливістю досліджуваних кримінальних правопорушень є спосіб вчинення – насильницький. Таке насильство може бути як фізичне, так і психічне. Акцентовано увагу на тому, що процесуальний керівник зобов'язаний перевірити чи встановлено під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо насильницьких військових злочинів усі дані щодо особи військовослужбовця, військовозобов'язаного чи резервіста, а також форму вини, мотив, мету такої злочинної діяльності. Крім цього, важливим є перевірка даних щодо визначення виду та розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також інших обставин, які мають значення для кримінального провадження.

Ключові слова: прокурор, процесуальне керівництво, кримінальне провадження, військові насильницькі кримінальні правопорушення.

Nazaruk Olena. Procedural supervision of the prosecutor in criminal proceedings concerning military violent criminal offenses

The article examines certain aspects of the prosecutor's procedural supervision in criminal proceedings concerning military violent criminal offenses. Considering that one of the key subjects of criminal proceedings is the prosecutor, their procedural activity is reflected through various functions of the prosecution authorities at different stages of the criminal process. It has been determined that the peculiarities of implementing procedural supervision depend on the type of criminal offense under investigation. It has been established that the exercise of prosecutorial supervision in criminal proceedings concerning military violent criminal offenses is connected with the establishment of all elements of the subject of proof. Proving the occurrence of a military crime requires demonstrating, through all possible investigative, search, and covert investigative (search) actions, the commission of acts specifically provided for by the relevant provisions of Chapter XIX of the Criminal Code of Ukraine. It is noted that the procedural supervisor must pay special attention to distinguishing between such concepts as a "military crime", a "crime

committed by a serviceman", and a "war crime". It is emphasized that a characteristic feature of the studied criminal offenses is the method of commission – violent in nature. Such violence may be either physical or psychological. Attention is drawn to the fact that the procedural supervisor must verify whether, during the pre-trial investigation of criminal proceedings concerning violent military crimes, all data about the identity of the serviceman, conscript, or reservist have been established, as well as the form of guilt, motive, and purpose of such criminal activity. In addition, it is important to verify information regarding the type and extent of damage caused by the criminal offense, as well as other circumstances relevant to the criminal proceedings.

Key words: prosecutor, procedural supervision, criminal proceedings, military violent criminal offenses.

Одним із ключових суб'єктів кримінального провадження є прокурор. Кримінальна процесуальна діяльність прокурора знаходить своє відображення через різні функції органів прокуратури на різних стадіях кримінального процесу. Під час досудового розслідування прокурор здійснює нагляд за додержанням законів у формі процесуального керівництва. У науці поняття «процесуального керівництва прокурора» визначається через його співвідношення із прокурорським наглядом. З огляду на це та з урахуванням положення чинного законодавства можна виокремити наступні наукові позиції:

- нагляд за додержанням законів органами досудового розслідування і процесуальне керівництво розглядаються як тотожні поняття;

- нагляд за додержанням законів органами досудового слідства та керівництво досудовим слідством визначаються як різні функції в процесуальній діяльності прокурора [8, с. 128–129].

Водночас, варто погодитися з позицією І.В. Гловюк, яка вказує, що процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням не є окремою функцією прокурора, відмінною від прокурорського нагляду, а є формою реалізації функції нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство (функції прокурорського нагляду у досудовому провадженні) [2, с. 131].

Вагомі наукові здобутки в сфері дослідження повноважень прокурора у кримінальному провадженні містяться у працях таких вчених, як Є.М. Блажівський, І.В. Гловюк, Л.Р. Грицаєнко, П.М. Каркач, О.В. Капліна, М.В. Косюта, М.І. Курочка, О.П. Кучинська, В.Т. Малярєнко, О.Р. Михайленко, І.Є. Марочкін, В.Т. Нор, Г.П. Середа, В.М. Юрчишин та

інших. Однак, з урахуванням сучасного стану суспільних відносин та змін чинного законодавства окремі питання процесуального керівництва прокурора у кримінальних провадженнях щодо військових насильницьких кримінальних правопорушень потребують відповідного теоретичного обґрунтування.

Особливості здійснення процесуального керівництва прокурором обумовлені видом кримінального правопорушення. З огляду на це, має свою специфіку і процесуальне керівництво у кримінальних провадженнях щодо військових насильницьких кримінальних правопорушень, оскільки його здійснення пов'язане із встановленням усіх елементів предмету доказування.

Так, доказування події вчинення військового насильницького злочину співвідноситься із визначенням власне поняття «військового злочину». Процесуальному керівнику варто звертати особливу увагу на розмежування таких понять як «військовий злочин» «злочин, вчинений військовослужбовцем», а також «воєнний злочин».

Відповідно до ст. 401 Кримінального кодексу України (далі – КК України) військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені розділом XIX КК України кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. Законодавче визначення вказаного поняття повинно було б усунути проблематику щодо його розуміння. Однак, є декілька проблемних аспектів, які потребують теоретичного уточнення.

Так, відповідно до положень ст. 1 Закону України «Про військовий

обов'язок і військову службу» військово-службовці – це особи, які проходять військову службу. Згідно цього ж законодавчого акту військова служба – це державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [9].

Таким чином військовослужбовець – це особа, яка характеризується рядом ознак, а саме така особа може бути як громадянином України, так і іноземцем, або особою без громадянства, вона здійснює специфічну професійну діяльність; така професійна діяльність реалізується в сфері державної служби; особа повинна відповідати певним показникам здоров'я та віковому цензу; основна функція – це оборона територіальної цілісності та державного суверенітету.

Однак, військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені розділом XIX КК України кримінальні правопорушення, вчинені не лише військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. Таким чином, «злочин вчинений військовослужбовцями» є вузьким поняттям порівняно з поняттям «військовий злочин», оскільки останній може бути також вчинений військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. Водночас військовослужбовці можуть вчиняти і інші злочини, крім військових.

У Кримінальному кодексі України не наведено визначення власне воєнного злочину, однак, апелюючи до міжнародно-правових актів використовується у ст. 438 КК України формулювання «порушення законів і звичаїв війни». Сам термін «воєнний злочин» з'явився лише в 1945 році в Статуті Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі. Відповідно ж до Римського статуту Міжнародного кримінального суду воєнні злочини визнаються одним із найбільш тяжких видів злочинів, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства [10]. Зокрема, у Статуті

наведено, які саме злочини вважаються воєнними.

Драгоненко А., досліджуючи проблеми визначення поняття «воєнного злочину», приходить до висновку, що воєнними злочинами можна вважати суспільно-небезпечні, винні діяння, вчинені під час збройних конфліктів (міжнародного або неміжнародного характеру) які посягають на встановлений міжнародним гуманітарним правом порядок ведення бойових дій, інтереси і безпеку осіб, які обороняються, і тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до норм міжнародного кримінального права. Крім цього, в дослідженні виокремлено ключові ознаки воєнних злочинів: умови вчинення, спрямованість посягання, грубий характер порушення, його наслідки для суспільних інтересів, охоронюваних міжнародним гуманітарним правом за допомогою міжнародного кримінального права, особливості суб'єктивної сторони [4, с. 151–157].

Для уникнення плутанини щодо розуміння понять «військовий злочин» та «воєнний злочин», варто навести критерії їх розмежування.

1. Так, воєнні злочини обумовлені особливою сферою їх вчинення: наявність збройного воєнного конфлікту, війни. Відповідно до положень Римського статуту воєнні злочини можуть мати місце як під час міжнародного збройного конфлікту, так і під час збройних заворушень, які проходять усередині країни, без зовнішнього втручання інших країн. Щодо військових злочинів, то сфера їх вчинення не пов'язана з наявністю воєнного конфлікту, а злочинні посягання порушують встановлений в державі порядок несення військової служби.

2. Військові злочини можуть бути вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, натомість суб'єктами вчинення воєнних злочинів можуть бути як військовослужбовці, військовозобов'язані, резервісти, так і інші особи без спеціального військового статусу, в тому числі і цивільні особи.

3. Склади військових злочинів переважно зосереджені у розділі XIX КК України. Воєнні злочини частково зосеред-

жені в КК України (ст. 433 КК України (наси́льство над населенням у районі воєнних дій); ст. 434 КК України (погане поводження з військовополоненими); ст. 435 КК України (незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними); ст. 432 КК України (мародерство)), а також передбачені ХХ розділом КК України, з відсиланням до воєнних злочинів, визначених Римським статутом.

Однак, і воєнні, і військові злочини можуть мати ознаки насильницького злочину. В даному випадку йде мова про спосіб вчинення таких злочинів. Разом з тим варто зосередитися на особливостях кваліфікації та доказування саме військових насильницьких злочинів. Насильство – це комплексне поняття. Часто під насильством розуміють використання сили або погрозу, результатом якої може стати тілесне пошкодження, матеріальний та моральний збиток, позбавлення можливостей або навіть смерть. Воно може бути фізичне, вербальне або психологічне. Це не єдине його визначення, необхідність дослідження різних понять та різних думок вчених та науковців зумовлюється потребою дослідження понять, які стосуються військового насильства, насильства в районах проведення бойових дій, військових насильницьких кримінальних правопорушень як в Україні, так і закордоном [7, с. 87].

У теорії кримінального права зазвичай виокремлюють два види насильства: 1 – фізичне, що полягає в протиправному умисному фізичному впливі на іншу людину всупереч її волі, що посягає на її тілесну недоторканість, обмежує чи виключає свободу пересування і т. ін.; 2 – психічне – як погроза застосування фізичного насильства [3, с. 99]. Спроби трактування насильства як кримінально-правової категорії неодноразово робились в юридичній літературі, проте, незважаючи на різноманіття думок науковців із цього приводу, здебільшого вони досягли єдності у визначенні таких ознак насильства:

- протиправність і суспільна небезпечність;
- умисний характер та активний характер поведінки;

- вплив на організм (тіло, психіку) іншої особи;

- вплив проти її волі; – заподіяння шкоди здоров'ю або життю людини [1, с. 277].

Військові насильницькі кримінальні правопорушення характеризуються особливою жорстокістю вчинення діянь, латентністю. Однозначно важко відмежувати іноді одне військове кримінальне правопорушення від іншого, довести його до суду та надати відповідну правову оцінку, встановити винних осіб та притягнути їх до кримінальної відповідальності. Кримінальних правопорушень вчиняється дуже багато в районі ведення бойових дій та на тимчасово окупованих територіях [7, с. 88]. Тому прокурору-процесуальному керівнику необхідно враховувати усі ці обставини.

Таким чином, доказування події вчинення військового злочину вимагає встановлення за допомогою усіх можливих слідчих розшукових та негласних слідчих (розшукових) дій вчинення саме діянь, передбачених певними диспозиціями статей XIX КК України. Наприклад факт заподіяння тілесних ушкоджень, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків з військової служби, недбале ставлення військової службової особи до служби, якщо це заподіяло істотну шкоду, і якщо воно спричинило тяжкі наслідки, тощо. Однак, крім факту безпосередньої дії чи бездіяльності, яка містить ознаки військового злочину, необхідно також доводити час, місце та інші обставини вчинення кримінального правопорушення.

Щодо вчинення військових злочинів, то місцем їх вчинення може бути територія, на якій відбувається ведення бойових дій, місце фактичного проходження служби військовослужбовцем, чи місце, яке не пов'язане з будь-якими вказаними вище ознаками. Головне ж завдання процесуального керівника – це забезпечення оперативності проведення такої слідчої (розшукової) дії, як огляд місця події з метою зібрання достовірної інформації про вчинення злочину. На жаль, вчинення військового злочину на території, на якій безпосередньо відбуються бойові

дії, автоматично унеможлиблює проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій. В такому випадку, досить уважно варто проводити допити осіб, які стали учасниками чи очевидцями події при першій же можливості для забезпечення процесу доказування.

Наступний аспект, який потребує доказування у кримінальних провадженнях щодо військових насильницьких злочинів, пов'язаний з суб'єктом вчинення такого злочину. Військові насильницькі злочини, як правило, вчиняються з прямим умислом, тобто особа, яка вчинила злочин, усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання.

Вище вже зазначалося, що суб'єктом вчинення військового злочину можуть бути військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів. За військові злочини несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом. За окремими статтями Кримінального кодексу України несуть відповідальність поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях [5].

Прокурор-процесуальний керівник зобов'язаний перевірити чи встановлено під час досудового розслідування у кримінальних провадженнях щодо насильницьких військових злочинів усі дані щодо особи військовослужбовця, військовозобов'язаного чи резервіста, а також форму вини, мотив, мету такої злочинної діяльності.

Обов'язковим елементом доказування у кримінальному провадженні є вид та розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Саме від ефективності та своєчасності дій уповноважених осіб, які ведуть досудове розслідування

залежить реальність та повнота відшкодування шкоди, завданої злочином. Так, з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді звертається слідчий за погодженням з прокурором або прокурор (ст. 234 КПК України). Прокурор має змогу безпосередньо перевіряти законність підстав для проведення обшуку або самостійно їх обґрунтовувати. Більше того, він може самостійно здійснювати таку слідчу дію, або брати в ній участь та давати вказівки слідчому. Подібними повноваженнями користується прокурор і при проведенні огляду місця події.

Водночас, у випадку, якщо відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень щодо надання дозволу на проведення обшуку чи огляду, такі повноваження може виконувати керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Рішення керівника органу прокуратури приймається у формі постанови та має містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді [6]. Зазначені новели дещо спростовують процедуру реалізації повноважень посадових осіб у кримінальному провадженні та забезпечують оптимізацію усього кримінального процесу, в тому числі і проваджень, пов'язаних із вчиненням військових насильницьких злочинів, зокрема щодо встановлення повноти, завданої ними шкоди.

Законодавець не наводить критерії чи аспекти, за якими варто характеризувати особу, яка вчинила злочин. А тому доказування обставин, що характеризують особу підозрюваного варто здійснювати з урахуванням кожної окремої ситуації.

Найрізноманітніші дані про обвинуваченого можна одержати шляхом допиту його самого. Це можуть бути відомості про біографію особи, його родинний стан, стан здоров'я, причини здійснення злочину, трудову діяльність, наявність або відсутність судимостей у минулому, факти притягнення до кримінальної відповідальності, заходи адміністративного впливу. Правильність повідомлених обвинуваченим відомостей слідчий перевіряє по документах, що посвідчують особу (паспорт, свідоцтво про народження, тру-

дова книжка, військовий квиток і т. п.). До справи долучаються або ці документи, або їх ксерокопії, або протоколи огляду даних документів [11, с. 69].

Крім цього процесуальному керівнику у кримінальних провадженнях щодо насильницьких військових злочинів, в обов'язковому порядку варто враховувати та з'ясовувати обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження, а також обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

З урахуванням викладеного варто зазначити, діяльність прокурора у кримінальному провадженні реалізується через різні функції органів прокуратури на різних стадіях кримінального процесу. Здійснення процесуального керівництва прокурора у кримінальних провадженнях щодо військових насильницьких кримінальних правопорушень пов'язані із встановленням усіх елементів предмету доказування. Ефективність діяльності процесуального керівника у таких видах кримінальних проваджень залежить від своєчасності, повноти дій та професіоналізму конкретного прокурора, який призначений у це провадження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вакулик О. Насильство як спосіб вчинення злочинів проти правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 274–278.
2. Гловук І.В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. 602 с.
3. Гуня І. І. Види насильства у кримінальному праві. *Форум права*. 2014. № 2. С. 99–103.
4. Драгоненко А. Поняття та ознаки воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Наукові записки. Серія: Право*. Вип.12. 2022. С. 151–157.
5. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення 10.09.2025).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 15.09.2025).
7. Морозюк Н., Собко Г. Військові насильницькі кримінальні правопорушення в Україні, проблематика їх класифікації та кодифікації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4 (ч. 2). С. 84–88.
8. Назарук О. Криміналістичне забезпечення діяльності прокурора у кримінальному провадженні. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 1 (11). С. 127–131.
9. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>. (дата звернення 21.09.2025).
10. Римський статут Міжнародного кримінального суду, від 17.07.1998 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. (дата звернення 10.09.2025).
11. Чича Р.П. Реалізація даних про особу обвинуваченого у процесуальних рішеннях слідчого. Харків : СПДФО, 2012., 224 с.

Стаття надійшла у редакцію: 12.10.2025

Стаття прийнята: 23.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

CRIMINAL LAW AS AN INDICATOR OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION: CONCEPTUAL PRINCIPLES OF HARMONISATION

Soloviova Alina Mykolaivna,

orcid.org/0000-0001-8742-5041

Doctor of Law, Associate Professor,

Researcher at the Robert Schuman Center for Advanced Studies,

European University Institute, Italy

*The article examines criminal law as an indicator of Ukraine's European integration, analysing its role within the broader legal reform framework aimed at aligning national legislation with the *acquis communautaire* of the European Union. Following Ukraine's recognition as a candidate country for EU membership, the harmonisation of criminal law has acquired strategic significance, serving both as a legal obligation and as a mechanism for strengthening the state's resilience to hybrid threats, armed aggression, and challenges to the rule of law. The paper traces the evolution of EU competence in criminal matters, focusing on Article 83 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), which provides the normative foundation for harmonising criminal law across Member States. Special attention is devoted to the jurisprudence of the Court of Justice of the European Union (CJEU), which has developed an autonomous and coherent interpretation of key criminal law concepts such as *ne bis in idem*, proportionality, and the principle of *ultima ratio*. The study analyses landmark cases including *Commission v. Greece* (1989) and *Gasparini and Others* (2006), which articulated the principle of effective, proportionate, and dissuasive sanctions as a cornerstone of EU criminal law. It is argued that adaptation should not be reduced to a mechanical transplantation of EU norms but should involve the meaningful integration of European values and human rights standards into Ukraine's criminal justice system. The conclusion emphasises that the Europeanisation of Ukrainian criminal law constitutes not only a legal and political commitment but also a driver of internal legal modernisation, enhancing judicial dialogue, ensuring coherence in legal practice, and reinforcing Ukraine's integration into the common European area of freedom, security, and justice.*

Key words: European integration, criminal law, EU *acquis*, Court of Justice of the European Union, harmonisation, *ne bis in idem*, *ultima ratio*, rule of law.

Соловйова Аліна. Кримінальне право як індикатор європейської інтеграції України: концептуальні засади адаптації

У статті розглядається кримінальне право як показник європейської інтеграції України, аналізуючи його роль у ширшій системі правової реформи, спрямованої на узгодження національного законодавства з *acquis communautaire* Європейського Союзу. Після визнання України країною-кандидатом на членство в ЄС, гармонізація кримінального права набула стратегічного значення, виступаючи як юридичним зобов'язанням, так і механізмом посилення стійкості держави до гібридних загроз, збройної агресії та викликів верховенству права. У статті простежується еволюція компетенції ЄС у кримінальних справах, зосереджуючись на статті 83 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС), яка забезпечує нормативну основу для гармонізації кримінального права в державах-членах. Особлива увага приділяється практиці Суду Європейського Союзу (СЄС), який розробив автономне та узгоджене тлумачення ключових концепцій кримінального права, таких як *ne bis in idem*, пропорційність та принцип *ultima ratio*. У дослідженні аналізуються знакові справи, зокрема Комісія проти Греції (1989) та Гаспаріні та інші (2006), у яких сформульовано принцип ефективних, пропорційних та стримуючих санкцій як наріжний камінь кримінального права ЄС. Стверджується, що адаптація не повинна зводитися до механічного перенесення норм ЄС, а повинна включати змістовну інтеграцію європейських цінностей та стандартів прав людини в систему кримінального правосуддя України. У висновку наголошується, що європеїзація українського кримінального права є не лише правовим та політичним зобов'язанням, але

й рушійною силою внутрішньої правової модернізації, посилення судового діалогу, забезпечення узгодженості в судовій практиці та зміцнення інтеграції України до спільного європейського простору свободи, безпеки та правосуддя.

Ключові слова: *європейська інтеграція, кримінальне право, *acquis* ЄС, Суд Європейського Союзу, гармонізація, *ne bis in idem*, *ultima ratio*, верховенство права.*

After Ukraine became a candidate country for European Union (EU) accession, the adaptation of criminal legislation to the *acquis communautaire* became a strategic direction of legal reform. This direction is consistent with the provisions of the Constitution and laws of Ukraine, and also meets the requirements of the Association Agreement between Ukraine and the EU.

The process of Europeanization of Ukraine's criminal law began after the restoration of its independence, gained new impetus during the preparation and adoption of the current Criminal Code of Ukraine, and continues today through the introduction of numerous amendments and additions to the Criminal Code of Ukraine. This process has gained particular relevance recently, after the creation by the President of Ukraine on August 7, 2019 of the Commission on Legal Reform, which includes a Working Group on the Development of Criminal Law from among its members [1, c. 45].

The development of this field over the last 30 years shows that criminal law is no longer on the periphery of the process of European integration. Although some authors link the integration of criminal law – as a “core state competence” – to the concepts of “new intergovernmentalism”, “intensive transgovernmentalism” or “new institutionalism”, none of these theories sufficiently explains the institutional and political developments in the field of criminal law after the Lisbon Treaty. Paradoxically, it is precisely in this field, traditionally associated with high costs for the sovereignty and national identity of the Member States, that the complex deepening of integration initiated by the EU institutions has taken place, covering new material areas and subjects [2, c. 47].

The criminal law competence of the European Union is structured in such a way as to ensure the protection of key public interests that constitute the foundation of the European legal order. Firstly, the

protection of the internal market is ensured through the possibility of imposing criminal sanctions in accordance with Articles 83(2) and 114 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) [3], as well as through the adoption of acts aimed at combating market abuse.

Secondly, the security of Union citizens is guaranteed by Article 83(1) TFEU, which defines a list of particularly serious crimes with a cross-border dimension. This provision is further specified in secondary legislation, in particular Directive (EU) 2017/541 on combating terrorism [4].

Thirdly, in the field of environmental protection, the introduction of criminal law measures is enshrined in Directive 2008/99/EC on the protection of the environment through criminal law, which establishes liability for acts that cause significant damage to the natural environment [5].

Finally, the financial interests of the European Union are protected under Article 325 TFEU and detailed in Directive (EU) 2017/1371 (the so-called PIF Directive) [6], which establishes criminal liability for offences relating to the use and protection of the EU budget.

The above-mentioned structure of the Union's criminal law powers is based primarily on the provisions of Article 83 TFEU, which establishes a regulatory framework for the harmonisation of criminal law in the Member States. In particular, paragraph 1 of this article stipulates that the European Parliament and the Council, acting in accordance with the ordinary legislative procedure, may establish, by means of directives, minimum rules on the definition of criminal offences and penalties in the areas of particularly serious crime with a cross-border dimension. Such crimes directly include *inter alia*, terrorism, trafficking in human beings, sexual exploitation of women and children, illicit trafficking in drugs and arms, money

laundering, corruption, counterfeiting of means of payment, cybercrime, and organised crime.

The Council, acting unanimously with the consent of the European Parliament, may also expand this list in line with crime trends.

V. Tulyakov rightly points out that European criminal law resonates with the criminal law of the Member States if there is a specific connection with the freedoms granted to its internal market. This is clearly seen in the disputes requiring a decision by the Luxembourg Court. With the development of the European Union, the areas of its competence have been expanded thanks to the so-called dialogue of judges on the basis of the provisions of the Treaties [7].

The use of criminal law in the EU is based on the principles of ultima ratio, proportionality, legality, and the protection of human rights (the EU Charter of Fundamental Rights) [8]. EU case law emphasizes that criminalization without proper proof of a real public danger is unacceptable [9, 10].

The conditions of full-scale armed aggression of the Russian Federation have necessitated the urgent updating of criminal law instruments, while requiring compliance with European standards of proportionality, human rights and the principle of ultima ratio. Armed aggression actualizes the criminalization of war crimes, collaborationism, ecocide, cyberattacks, but such criminalization must be consistent with the European legal order. As stated in the conclusions of the EU Council (2024), the future of criminal law should be based on three guidelines: compliance with generally recognized principles; protection of fundamental human rights; internal consistency of legislation [11].

Law of Ukraine of February 23, 2006 No. 3477-IV «About execution of decisions and application of practice of the European Court of Human Rights» governs the relations arising in connection with obligation of the state to perform decisions of the European Court of Human Rights on cases against Ukraine; with need of elimination of causes of infringement by Ukraine Conventions on human

rights protection and basic freedoms and protocols to it; with implementation in the Ukrainian legal proceedings and administrative practice of the European standards of human rights; with creation of premises for reduction of number of statements in the European Court of Human Rights against Ukraine [12].

In the process of gradual harmonisation of criminal law, it is worth mentioning the activities of the Court of Justice of the European Union in this area. Initially, the competence of the Court of Justice of the European Union in the field of criminal law was significantly limited, since criminal jurisdiction traditionally belonged to the exclusive competence of the Member States. However, after the entry into force of the Treaty of Lisbon (2009), the Court received full jurisdiction to interpret and review acts adopted within the area of freedom, security and justice, including issues of EU criminal policy. The Treaty amended both the Treaty on European Union (TEU) and the Treaty establishing the European Community, the latter being renamed the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). Significantly, the Court of Justice's jurisdiction in criminal matters now derives primarily from the TFEU, which integrates judicial cooperation in criminal matters into the Union's legal order. The Treaty amended both the Treaty on European Union (TEU) and the Treaty establishing the European Community, the latter being renamed the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). Significantly, the Court of Justice's jurisdiction in criminal matters now derives primarily from the TFEU, which integrates judicial cooperation in criminal matters into the Union's legal order.

Article 19(1) TEU provides that "The Court of Justice of the European Union shall include the Court of Justice, the General Court and specialised courts. It shall ensure that in the interpretation and application of the Treaties the law is observed," thereby establishing the Court's general jurisdiction over all areas of EU law, including criminal matters once incorporated into the Treaties [13]. Member States shall provide remedies sufficient to ensure effective legal protection in the fields covered by Union law.

Additionally, according to the article 267 TFEU the Court of Justice of the European Union shall have jurisdiction to give preliminary rulings concerning: (a) the interpretation of the Treaties; (b) the validity and interpretation of acts of the institutions, bodies, offices or agencies of the Union" [14].

This mechanism explicitly enables national criminal courts to refer questions concerning the interpretation of EU criminal law to the CJEU, ensuring uniform application and coherence of legal standards across Member States. The harmonisation of criminal law takes place not only through directives or regulations, but also through the interpretation by the Court of the provisions of the founding treaties and secondary legislation. As already mentioned above, the development of the area of freedom, security and justice requires common minimum standards, which are found in the judgments of the Court.

The conceptual foundation of the principle of effective, proportionate, and dissuasive sanctions – aimed at ensuring the fulfilment of Member States' obligations within the European Union – was first formulated by the Court of Justice of the European Communities in the case *Commission v. Greece* (the so-called "Greek Maize" case, 1989) [15]. In this decision, the Court found that according to the Commission, the Member States are required by virtue of Article 5 of the EEC Treaty to penalize any persons who infringe Community law in the same way as they penalize those who infringe national law. The Hellenic Republic failed to fulfil those obligations by omitting to initiate all the criminal or disciplinary proceedings provided for by national law against the perpetrators of the fraud and all those who collaborated in the commission and concealment of it. It should be observed that where Community legislation does not specifically provide any penalty for an infringement or refers for that purpose to national laws, regulations and administrative provisions, Article 5 of the Treaty requires the Member States to take all measures necessary to guarantee the application and effectiveness of Community law [16]. Thus, while it is for the Member States to determine the

type and level of criminal penalties, they are obliged to ensure that infringements of EU law are subject to sanctions equivalent to those applicable to similar infringements of national law. In addition, such sanctions must meet the criteria of effectiveness, proportionality and dissuasiveness. The principle of effectiveness has since gained particular importance as a legal basis for the EU's competence in the field of criminal law.

This expansion of powers has enabled the Court to develop a coherent and autonomous interpretation of criminal law concepts.

The principle of *ne bis in idem*, as affirmed by the Court of Justice of the European Union in *Criminal proceedings against Giuseppe Francesco Gasparini and Others* (Judgment of 28 September 2006, Case C-467/04) [17], binds the courts of a Contracting State only to the extent that it prevents a defendant whose case has been finally adjudicated in another Contracting State from being prosecuted a second time for the same material acts. This interpretation underscores the transnational scope of the principle within the European legal order, ensuring respect for the finality of judicial decisions and the protection of individuals against double jeopardy across Member States.

Such judicial interaction fosters a vertical dialogue between the Court of Justice and national courts, thereby ensuring the unity and coherence of judicial practice and preventing divergences in the application of criminal law throughout the European Union.

Thus, the process of European integration of Ukraine's criminal law is not only a legal obligation defined by international agreements and the conditions of membership in the European Union, but also an important tool for increasing the state's resilience to modern challenges, in particular hybrid threats and armed aggression. Harmonization of criminal legislation with the EU *acquis* contributes to the formation of uniform standards of criminal policy based on the principles of effectiveness, proportionality and deterrent effect of sanctions, which ensure the real establishment of the rule of law. At the same

time, adaptation should not be reduced to the mechanical borrowing of norms or sanctions developed in the EU legal space. It should occur through a deep understanding of the content of European principles, such as legality, predictability, proportionality of punishment, prohibition of double prosecution (*ne bis in idem*) and effective protection of human rights. These principles acquire particular importance in the context of martial law, when the state must ensure a balance between public secu-

urity and compliance with legal and humanitarian standards. Thus, the adaptation of Ukraine's criminal legislation to EU law is not only a step towards political and legal integration, but also a component of the process of internal modernization of the national legal system. It creates the prerequisites for greater trust in the judiciary, strengthens interaction between Ukrainian and European law enforcement institutions, and establishes European legal culture as the basis for the future rule of law in Ukraine.

BIBLIOGRAPHY:

1. Баулін Ю. В. Європеїзація Загальної частини проєкту КК України. Харків : Право, 2020. С. 45–50. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/07/27/baulin-yu-v-yevropeyzatsiya-zagalnoyi-chastyny-novogo-kku.pdf> (дата звернення: 20.10.2025).
2. Öberg J. Normative justifications of EU criminal law: European public goods and other key interests. *European Law Journal*. 2021. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/eulj.12451> (дата звернення: 20.10.2025).
3. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*, OJ C 202, 7.6.2016, pp. 47–199. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12016E/TXT> (дата звернення: 20.10.2025).
4. Directive (EU) 2017/541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA. *Official Journal of the European Union*, OJ L 88, 31 March 2017, pp. 6–21. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2017/541/oj/eng> (дата звернення: 20.10.2025).
5. Directive 2008/99/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on the protection of the environment through criminal law. *Official Journal of the European Union*, OJ L 328, 6 December 2008, pp. 28–37. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/99/oj> (дата звернення: 20.10.2025).
6. Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2017 on the fight against fraud to the Union's financial interests by means of criminal law (PIF Directive). *Official Journal of the European Union*. 2017. L 198. P. 29–41. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2017/1371/oj> (дата звернення: 20.10.2025).
7. Туляков В. О. Доля неофіта шляхи євроінтеграції для кримінальної юстиції України. *Європеїзація кримінального права України*. Харківська міжнар. наук.-практич. конф. Харків, Київ, 2024. 12 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/28860> (дата звернення: 20.10.2025).
8. Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Union*, Series C (Communications and Information), №. 326, 26 October 2012, pp. 391–407. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT> (дата звернення: 20.10.2025).
9. Court of Justice of the European Union. Case C-663/18 – B S and C A v Ministère public et Premier ministre (CBD case). Judgment of 19 November 2020. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=233925&doclang=EN> (дата звернення: 20.10.2025).
10. Case C-331/16. K. v Staatssecretaris van Veiligheid en Justitie (C-331/16) Court of Justice of the European Union. Case C-331/16. Judgment of 8 May 2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62016CJ0331> (дата звернення: 20.10.2025).
11. Council of the European Union. Council conclusions on “The future of EU criminal law: recommendations on the way forward”. 13–14 June 2024. ST 10984/24. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10984-2024-INIT/en/pdf> (дата звернення: 20.10.2025).

12. Law of Ukraine «About execution of decisions and application of practice of the European Court of Human Rights». URL: https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=18190&utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.10.2025).

13. European Union. Consolidated version of the Treaty on European Union : adopted in Lisbon on 13 December 2007, entered into force on 1 December 2009 [Електронний ресурс]. – OJ C 326, 26.10.2012, р. 13–390. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012M019> (дата звернення: 20.10.2025).

14. European Union. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union : adopted in Lisbon on 13 December 2007, entered into force on 1 December 2009. OJ C 326, 26.10.2012, р. 47–390. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12012E267> (дата звернення: 20.10.2025).

15. Judgment of the Court of 21 September 1989. Commission of the European Communities v Hellenic Republic. Failure of a Member State to fulfil its obligations – Failure to establish and make available the Community's own resources. Case 68/88. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A61988CJ0068&utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 20.10.2025).

16. Court of Justice of the European Communities. Commission v Hellenic Republic (Greek Maize) : Judgment of 21 September 1989, Case 68/88. URL: <https://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?docid=95954&doclang=EN> (дата звернення: 20.10.2025).

17. Court of Justice of the European Union. Criminal proceedings against Giuseppe Francesco Gasparini and Others : Judgment of 28 September 2006, Case C-467/04. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62004CJ0467> (дата звернення: 20.10.2025).

Стаття надійшла у редакцію: 30.10.2025

Стаття прийнята: 13.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

ЧОРНОБИЛЬСЬКА ЗОНА ВІДЧУЖЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Ткаченко Павло Ігорович,

orcid.org/0000-0002-2378-8895

викладач кафедри права

Дніпровського гуманітарного університету,

асистент-дослідник Академії політико-правових наук України,

член Асоціації правників України

Статтю присвячено кримінально-правовому дослідженню актуальних проблем незаконного проникнення на територію Чорнобильської зони відчуження. Результати аналізу чинного законодавства дозволяють визначити правовий статус Чорнобильської зони відчуження, її межі, розпорядок та інші питання, які підлягають спеціальному нормативно-правовому регулюванню. На основі аналізу кримінального законодавства виокремлено норми, які безпосередньо спрямовані на кримінально-правову охорону Чорнобильської зони відчуження. Відтак Чорнобильська зона відчуження досліджується як об'єкт кримінально-правової охорони. З огляду на судову практику та загальні тенденції, які можливо спостерігати в сучасному суспільстві, зокрема молодіжних прошарках спільноти, виокремлено ряд ризиків, які тою чи іншою мірою становлять загрозу національній та міжнародній безпеці в контексті радіоекологічного режиму. Акцентовано увагу на описі характерних рис незаконного проникнення як соціально небезпечного явища, що становить загрозу як екологічній, так і радіаційній безпеці держави. В межах даного дослідження надано кримінально-правову характеристику порушення вимог режиму радіаційної безпеки. Крім того, в роботі здійснено аналіз чинного законодавства та законодавчих ініціатив спрямованих на посилення юридичної відповідальності за правопорушення, що посягають на правовий режим Чорнобильської зони відчуження. Разом з тим, у статті зосереджується увага на необхідності криміналізації діянь спрямованих на незаконне проникнення в зону відчуження чи зону безумовного (обов'язкового) відселення без надання передбаченого законом дозволу або самовільне поселення у них, або знищення, пошкодження чи перенесення знаків радіаційного забруднення або огорожі зазначених зон. Дана ініціатива є цілком обґрунтованою, оскільки криміналізація відповідних діянь покликана не лише забезпечити невідворотність покарання за посягання на встановлений режим радіаційної безпеки, але й виконувати важливу превентивну функцію. Вона сприятиме як індивідуальній профілактиці правопорушень, так і загальносоціальному запобіганню порушенням вимог режиму радіаційної безпеки. Поряд з цим, запровадження більш ефективних кримінально-правових механізмів у цій сфері позитивно вплине як на формування правосвідомості населення так і сприятиме підвищенню рівня забезпечення радіоекологічної безпеки в державі.

Ключові слова: Чорнобильська зона відчуження, кримінально-правова охорона, кримінально-правові засоби, радіаційна безпека, радіоекологічна безпека.

Tkachenko Pavlo. The Chernobyl Exclusion Zone as an object of criminal law protection

The article is devoted to the criminal-legal study of the current problems of illegal entry into the territory of the Chernobyl Exclusion Zone. The results of the analysis of the current legislation allow us to determine the legal status of the Chernobyl Exclusion Zone, its boundaries, regulations and other issues that are subject to special regulatory and legal regulation. Based on the analysis of criminal legislation, norms that are directly aimed at the criminal-legal protection of the Chernobyl Exclusion Zone are identified. Therefore, the Chernobyl Exclusion Zone is studied as an object of criminal-legal protection. Given the judicial practice and general trends that can be observed in modern society, in particular the youth strata of the community, a number of risks are identified that to one degree or another pose a threat to national and international security in

the context of the radioecological regime. The focus is on describing the characteristic features of illegal entry as a socially dangerous phenomenon that poses a threat to both the ecological and radiation safety of the state. Within the framework of this study, a criminal-legal characteristic of violating the requirements of the radiation safety regime is provided. In addition, the paper analyzes the current legislation and legislative initiatives aimed at strengthening legal liability for offenses that encroach on the legal regime of the Chernobyl Exclusion Zone. At the same time, the article focuses on the need to criminalize acts aimed at illegal entry into the exclusion zone or the zone of unconditional (mandatory) resettlement without the provision of a permit provided for by law or unauthorized settlement in them, or the destruction, damage or transfer of signs of radiation contamination or fencing of the specified zones. This initiative is quite justified, since the criminalization of the relevant acts is intended not only to ensure the inevitability of punishment for violations of the established radiation safety regime, but also to perform an important preventive function. It will contribute to both individual prevention of offenses and general social prevention of violations of the requirements of the radiation safety regime. Along with this, the introduction of more effective criminal law mechanisms in this area will have a positive impact on both the formation of legal awareness of the population and will contribute to increasing the level of ensuring radioecological safety in the state.

Key words: Chernobyl Exclusion Zone, criminal law protection, criminal law means, radiation safety, radioecological safety.

Постановка проблеми. Радіаційна безпека є складовою національної безпеки держави та визначається як система заходів, спрямованих на захист населення, довкілля та об'єктів критичної інфраструктури від шкідливого впливу іонізуючого випромінювання. В умовах сучасних викликів – як техногенного, так і воєнного характеру – порушення вимог режиму радіаційної безпеки набувають особливої суспільної небезпеки, оскільки можуть призвести до тяжких наслідків, включаючи масові отруєння, тривале забруднення територій та створення умов для техногенних катастроф [1, с. 149].

Особливої актуальності досліджувана тема набуває у світлі сучасних тенденцій, пов'язаних із зростанням кількості випадків незаконного проникнення до Чорнобильської зони відчуження, зокрема з боку так званих «сталкерів» та осіб, які з корисливих або розважальних мотивів порушують встановлений режим перебування. Такі дії свідчать про недостатню ефективність існуючих превентивних механізмів та потребують удосконалення кримінально-правових засобів реагування.

Відтак, Чорнобильська зона відчуження досліджується як об'єкт кримінально-правової охорони, з урахуванням її специфічного правового статусу, особливостей режиму доступу та підвищеного рівня суспільної небезпеки діянь, пов'язаних із його порушенням. У цьому

контексті особливого значення набуває визначення ефективності чинних кримінально-правових норм, спрямованих на захист даної території, а також розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо їх удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню актуальних проблем злочинів проти радіаційної безпеки з точки зору юридичної науки приділили увагу такі вітчизняні вчені, як Г. І. Балюк, П. Д. Біленчук, Л. Г. Козлюк, О. В. Маслюк, А. С. Нерсесян, С. А. Новачук, О. О. Пашенко, С. Г. Поліщук, К. В. Плєва, А. А. Тернавська, А. О. Ткаченко, М. О. Торбєєв, Ю. А. Турлова та ін.

Водночас, у вітчизняній правовій науці бракує цілісних досліджень, у яких Чорнобильська зона відчуження розглядалася б як окремий об'єкт кримінально-правової охорони, що зумовлює наукову новизну та практичну значущість даної теми.

Метою статті є дослідження Чорнобильської зони відчуження як об'єкта кримінально-правової охорони.

Виклад основного матеріалу. Чорнобильська катастрофа 1986 року стала однією з наймасштабніших техногенних трагедій в історії людства, наслідки якої Україна відчуває й досі. Для запобігання подальшому поширенню радіоактивного забруднення та з метою забезпечення радіоекологічної безпеки утворено Чорнобильську зону відчуження – територію

з особливим правовим режимом. Незважаючи на встановлені як адміністративні так і кримінально-правові заборони, протягом останніх років фіксуються численні випадки порушення вимог режиму радіаційної безпеки, зокрема незаконне проникнення до зони відчуження або зони безумовного (обов'язкового) відселення так званих «сталкерів», нелегальних туристів мета візиту яких не завжди пізнавальна, а й подекуди корислива. Поширення таких діянь створює системну загрозу життю та здоров'ю як населення, так і самих правопорушників, а також формує значні ризики для інституту радіоекологічної безпеки держави.

Так, преамбула Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» визначає, що *Чорнобильська катастрофа створила на значній території України надзвичайно небезпечну для здоров'я людей і навколишнього природного середовища радіаційну обстановку. Україну оголошено зоною екологічної катастрофи. Усунення наслідків цієї катастрофи залежить від законодавчого визначення правового режиму різних за ступенем радіоактивного забруднення територій і заходів щодо його забезпечення. Закон регулює питання поділу території на відповідні зони, режим їх використання та охорони, умови проживання та роботи населення, господарську, науково-дослідну та іншу діяльність в цих зонах. Закон закріплює і гарантує забезпечення режиму використання та охорони вказаних територій з метою зменшення дії радіоактивного опромінення на здоров'я людини та на екологічні системи [2].*

Відповідно до положень ст. 2 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», *зона відчуження* – це територія, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році, водночас, *зоною безумовного (обов'язкового) відселення* визначено територію, що зазнала інтенсивного забруднення довгоживучими радіонуклідами, з щільністю забруднення ґрунту понад доаварійний рівень ізотопами цезію від 15,0 Кі/км-2 та вище, або стронцію

від 3,0 Кі/км-2 та вище, або плутонію від 0,1 Кі/км-2 та вище, де розрахункова ефективна еквівалентна доза опромінення людини з урахуванням коефіцієнтів міграції радіонуклідів у рослини та інших факторів може перевищити 5,0 мЗв (0,5 бер) за рік понад дозу, яку вона одержувала у доаварійний період [2].

Водночас, ст. 22 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» визначає відповідальність за порушення правового режиму в зонах, що зазнали радіоактивного забруднення, унормовуючи, що особи, винні у порушенні встановленого даним законодавчим актом правового режиму в зонах, що зазнали радіоактивного забруднення, а також у невиконанні приписів державних органів, які здійснюють контроль у цій галузі, несуть встановлену законодавством кримінальну, адміністративну, матеріальну чи іншу відповідальність [2].

Таким чином, введення в дію вищевказаного законодавчого акту автоматично надає окремим територіям, зокрема Чорнобильській зоні відчуження, спеціальний правовий статус і водночас формує правову основу для регулювання відносин, що виникають на цих територіях. Закон встановлює порядок доступу, діяльності, охорони та контролю, що забезпечує мінімізацію ризиків для здоров'я населення та охорону радіоекологічної безпеки.

З огляду на положення ст. 22 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», можна зробити попередній висновок про те, що територія Чорнобильської зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення можуть належати до об'єктів кримінально-правової охорони, щодо яких встановлено спеціальні правові режими та механізми відповідальності за порушення встановленого режиму.

Зважаючи на вищевикладене, вважаємо за доцільне навести визначення такому поняттю як «об'єкт кримінально-правової охорони». Так, об'єктом кримінально-правової охорони виступають суспільні відносини, що перебувають під

захистом кримінального закону, учасники яких ще не зазнали істотної шкоди від суспільно небезпечних дій або не опинилися під реальною загрозою її заподіяння, за умови, що такі дії не містять ознак злочину чи складу злочину, визначеного кримінальним законодавством [3, с. 56].

Вітчизняний вчений О.В. Кириченко наголошує на необхідності розмежування об'єкта кримінально-правової охорони від об'єкта злочину та трактує об'єкт кримінально-правової охорони як цінність, котра поставлена під охорону кримінального закону, на яку ще не здійснено злочинного посягання. Водночас, об'єкт злочину, на думку вченого, це та ж сама цінність, яка вже зазнала злочинного впливу, на котру вже здійснено суспільно небезпечне посягання, передбачене Особливою частиною КК України [4, с. 186].

Водночас, А.М. Орлеан послідовно трактує поняття кримінально-правова охорона структуруючи на окремі взаємопов'язані складові, зокрема визначаючи останнє як механізм правового регулювання суспільних відносин; результат реалізації охоронної функції (завдання) кримінального права, що становить комплекс засобів, які забезпечують охорону, маючи на меті, щоб суспільні відносини, які перебувають під охороною кримінального закону, зазнавали якомога менше злочинних посягань; захист суспільних відносин; заходи спрямовані на збереження наявних суспільних відносин та інтересів, утримання громадян від злочинних посягань на них шляхом визначення в кримінальному законі небезпечних для особи, суспільства та держави діянь, що є злочинними, та встановлення за їхнє вчинення кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового характеру [5, с. 207].

На нашу думку, об'єктом кримінально-правової охорони є суспільні відносини, блага та цінності, які визнаються державою суспільно значущими та такими, що потребують захисту кримінально-правовими засобами від злочинних посягань. Серед вичерпного переліку суспільних відносин та цінностей, не виключенням є й території, зокрема такі, що мають спеціальний правовий статус, як-от Чорнобильська зона відчуження, яка виступає

специфічним об'єктом кримінально-правової охорони, оскільки потребує особливого режиму захисту з метою запобігання завданню шкоди радіоекологічній, громадській, державній та міжнародній безпеці.

Становлення інституту кримінально-правової охорони Чорнобильської зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення розпочалося з інтеграції до Кримінального кодексу Української РСР спеціальних правових норм, спрямованих на забезпечення дотримання вимог радіаційної безпеки та запобігання протиправній діяльності на забруднених територіях. Ці норми заклали підвалини для формування системи кримінально-правових засобів захисту територій, що зазнали радіоактивного впливу, та визначили необхідність посилення відповідальності за діяння, які створюють загрозу життю, здоров'ю людей і навколишньому природному середовищу. Так, відповідно до Указу Президії Верховної Ради Української РСР «Про відповідальність за порушення вимог режиму радіаційної безпеки, заготівлю, переробку і збут радіоактивно забруднених продуктів харчування», з метою посилення охорони здоров'я населення встановлено, що винесення або вивезення з території, що зазнала радіоактивного забруднення, без радіометричного контролю і відповідного дозволу будівельних матеріалів, устаткування, транспортних засобів, плодів, ягід, грибів, інших продуктів харчування, домашніх речей або інших предметів, радіоактивно забруднених понад рівні, що допускаються, – тягнули за собою накладення штрафу на громадян у розмірі до двохсот карбованців з конфіскацією цих предметів і на службових осіб – до трьохсот карбованців [6].

19 квітня 2007 року, на підставі Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо відповідальності за порушення правил радіаційної безпеки», чинний КК України доповнено статтею 267-1, яка встановлює кримінальну відповідальність за порушення вимог режиму радіаційної безпеки.

Аналіз диспозиції ст. 267-1 КК України свідчить про те, що її кримінально-правові норми спрямовані на охорону правового режиму територій, які зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи. У такий спосіб держава криміналізує діяння, що посягають на встановлений порядок використання та захисту цих територій, з огляду на їхній особливий статус і підвищений рівень радіоекологічної небезпеки [1, с. 150]. Так, положеннями ст. 12 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» визначено види діяльності, заборонені у зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення. Землі зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення відмежовуються від суміжних територій і переводяться до категорії радіаційно небезпечних земель. Господарський обіг таких земель може здійснюватися лише з урахуванням особливостей режиму їх використання, визначених цим Законом. Серед визначених заборон, які діють в Чорнобильській зоні відчуження та зоні безумовного (обов'язкового) відселення зокрема, перебування осіб, які не мають на це спеціального дозволу. Законом України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» затверджено, що в'їзд на територію зони і виїзд з неї здійснюється тільки за спеціальними перепустками з обов'язковим дозиметричним контролем людей та транспортних засобів. Транспортний проїзд усіх видів транспорту здійснюється за спеціальними перепустками, що видаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері управління зоною відчуження та зоною безумовного (обов'язкового) відселення [2].

Територіальність Чорнобильської зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення визначено Постановою Кабінету Міністрів Української РСР № 106 від 23 липня 1991 року, до яких віднесено низку населених пунктів у Житомирській, Київській, Рівненській та Чернігівській областях, що зазнали

радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС [7].

Положення ст. 12 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи», фактично формують об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 267-1 КК України, що встановлює кримінальну відповідальність за порушення вимог режиму радіаційної безпеки, тим самим визначаючи Чорнобильську зону відчуження об'єктом кримінально-правової охорони.

З огляду на кримінально-правову характеристику порушення вимог режиму радіаційної безпеки можливо зазначити, що суспільна небезпечність досліджуваного виду злочину полягає у тому, що внаслідок вчинення дій, зазначених у ст. 267-1 КК України, виникає загроза загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. Основним безпосереднім об'єктом злочину є громадська безпека в частині контролюваного переміщення продуктів харчування рослинного і тваринного походження, промислової або іншої продукції, тварин, риби, рослин чи будь-яких інших об'єктів за межі зони відчуження чи зони безумовного (обов'язкового) відселення. Додатковим факультативним об'єктом можуть виступати життя та здоров'я особи, екологічна безпека тощо [8, с. 619].

Повертаючись до визначених Законом України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» заборон, які діють в Чорнобильській зоні відчуження та зоні безумовного (обов'язкового) відселення зазначаємо, що перебування осіб на вказаних територіях, які не мають на це спеціального дозволу категорично заборонено. Водночас, аналіз диспозиції ст. 267-1 КК України та судової практики за вказаною кримінально-правовою нормою вказує на те, що перебування осіб на території Чорнобильської зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення не визнається кримінальним правопорушенням. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 267-1 КК України не містить складу, який виражався б в незаконному перебуванні осіб на вказаних територіях.

При цьому, законодавцем в ст. 46-1 КУпАП встановлено адміністративну відповідальність за порушення вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіаційного забруднення, що виражається у проникненні в цю зону без дозволу відповідних органів або самовільному поселенні у ній, або знищенні, пошкодженні чи перенесенні знаків радіаційного забруднення або огорожі зазначеної зони [11].

У Чорнобильській зоні відчуження і зоні безумовного (обов'язкового) відселення почастішали випадки проникнення в ці зони без відповідного дозволу відповідних органів або самовільного поселення у них, або знищення, пошкодження чи перенесення знаків радіаційного забруднення або огорожі зазначених зон. Однією з причин цього явища є м'якість покарання за вчинення вищевказаних протиправних дій. За 2018 рік виявлено 371 факт вчинення правопорушень, передбачених ст. 46-1 КУпАП, за 2019 рік – 586 фактів таких правопорушень, за якими складено протоколи про адміністративні правопорушення. Крім того, одним із факторів виникнення численних масштабних пожеж у зоні відчуження та зоні безумовного (обов'язкового) відселення може бути саме незаконне проникнення в ці зони та подальше перебування таких осіб у них. Пожежі в зазначених зонах можуть призвести до виникнення загрози життю або здоров'ю населення. Зазначене потребує посилення відповідальності, а також визнання кримінальним проступком таких дій, як проникнення в зону відчуження та зону безумовного (обов'язкового) відселення без надання передбаченого законом дозволу відповідних органів або самовільного поселення у них, або знищення, пошкодження чи перенесення знаків радіаційного забруднення або огорожі зазначених зон [12].

Так, відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевос-

тях, що зазнали радіоактивного забруднення» постановлено прийняти за основу проект Закону України про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення (реєстр. № 4156), поданий Кабінетом Міністрів України [9].

Проектом Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення» пропонується ч. 1 ст. 267-1 КК України викласти в такій редакції: *«проникнення в зону відчуження чи зону безумовного (обов'язкового) відселення без надання передбаченого законом дозволу або самовільне поселення у них, або знищення, пошкодження чи перенесення знаків радіаційного забруднення або огорожі зазначених зон – карається штрафом від однієї тисячі до двох тисяч п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк від одного до трьох років»* [10].

Водночас, відповідно до вищевказаного законопроекту, ст. 46-1 КУпАП, яка встановлює відповідальність за порушення вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіаційного забруднення, що виражається у проникненні в цю зону без дозволу відповідних органів або самовільному поселенні у ній, або знищенні, пошкодженні чи перенесенні знаків радіаційного забруднення або огорожі зазначеної зони пропонується виключити. Натомість пропонується криміналізувати зазначені діяння, виклавши їх у диспозиції ч. 1 ст. 267-1 КК України, що, у свою чергу, сприятиме розширенню об'єктивної сторони складу злочину, пов'язаного з порушенням вимог режиму радіаційної безпеки. Такий законодавчий підхід дозволить чітко визначити території Чорнобильської зони відчуження та зони безумовного (обов'язкового) відселення як об'єкти кримінально-правової охорони, забезпе-

чуючи їх належний правовий захист від суспільно небезпечних посягань.

Висновки. Чорнобильська катастрофа створила на значній території України надзвичайно небезпечну для здоров'я людей і навколишнього природного середовища радіаційну обстановку. Україну оголошено зоною екологічної катастрофи. Преамбула Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» констатує, що усунення наслідків цієї катастрофи залежить від законодавчого визначення правового режиму різних за ступенем радіоактивного забруднення територій і заходів щодо його забезпечення.

Об'єктом кримінально-правової охорони є суспільні відносини, блага та цінності, що визнаються державою суспільно значущими і такими, які потребують захисту кримінально-правовими засобами від злочинних посягань. Серед цього переліку важливе місце посідають території, зокрема ті, що мають спеціальний правовий статус, як-от Чорнобильська зона відчуження. Вона є специфічним об'єктом кримінально-правової охорони, оскільки вимагає особливого правового режиму захисту з метою запобігання заподіяння шкоди радіоекологічній, громадській, державній та міжнародній безпеці.

Так, результати аналізу положень ст. 12 та ст. 22 Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» надають можливість стверджувати, що території Чорнобильської зони відчуження та зони безумовного (обов'язково) відселення є об'єктами кримінально-правової охорони, оскільки вичерпний перелік заборонених видів діяльності на вищевказаних територіях становить склад об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 267-1 КК України.

Законодавча ініціатива щодо криміналізації діянь пов'язаних із проникненням в зону відчуження чи зону безумовного (обов'язкового) відселення без надання передбаченого законом дозволу або самовільне поселення у них, або знищення, пошкодження чи перенесення знаків радіаційного забруднення або огорожі зазначених зон додатково підтверджує визнання Чорнобильської зони відчуження об'єктом кримінально-правової охорони. Крім того, криміналізація вищевказаних діянь сприятиме не лише індивідуальній профілактиці правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки, а й створить складову загальносоціальному запобігання порушенням вимог режиму радіаційної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ткаченко П.І. Порушення вимог режиму радіаційної безпеки: кримінально-правовий аналіз. *Право і суспільство*. 2025. № 3. С. 147–155.
2. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: Закон України від 27 лютого 1991 року № 791а-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12>. (Дата звернення: 13.10.2025).
3. Музика А.А., Лащук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання. Монографія. Київ. 2011, 192 с.
4. Кириченко О.В. Громадська безпека як об'єкт кримінально-правової охорони. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 185–190.
5. Орлеан А.М. Актуальне дослідження проблем кримінально-правової охорони фондового ринку. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 206–208.
6. Про відповідальність за порушення вимог режиму радіаційної безпеки, заготівлю, переробку і збут радіоактивно забруднених продуктів харчування: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 28 січня 1991 року № 661-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-12>. (Дата звернення: 16.10.2025).
7. Про організацію виконання постанов Верховної Ради Української РСР про порядок введення в дію законів Української РСР «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» та «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок чорнобильської катастрофи»:

Постанова Кабінету Міністрів Української РСР від 23 липня 1991 року № 106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106%D0%B0-91-%D0%BF>. (Дата звернення: 18.10.2025).

8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

9. Про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення: Постанова Верховної Ради України від 2 липня 2021 року № 1623-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1623-IX>. (Дата звернення: 25.10.2025).

10. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення: Проект Закону України від 25.09.2020 року № 4156. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/301835>. (Дата звернення: 25.10.2025).

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>. (Дата звернення: 25.10.2025).

12. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення вимог режиму радіаційної безпеки в місцевостях, що зазнали радіоактивного забруднення: Пояснювальна записка до проекту Закону України від 25.09.2020 року № 4156. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/301833>. (Дата звернення: 25.10.2025).

Стаття надійшла у редакцію: 25.10.2025

Стаття прийнята: 06.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

СТУПІНЬ ІДЕНТИЧНОСТІ ЗМІСТУ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТУ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ

Чистякова Анастасія Сергіївна,

orcid.org/0009-0008-9495-8143

кандидат юридичних наук, адвокат,
асистентка кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Співставлення змісту обвинувального акту та повідомлення про підозру дає підстави для висновку, що окремі відмінності у змісті зазначених процесуальних документів прямо передбачені в КПК. Тобто структурно вказані процесуальні документи складаються з різних обов'язкових складових.

Відсутність повної ідентичності вказаних процесуальних документів має й інші пояснення: вказані процесуальні документи складаються у різні часові періоди досудового розслідування, коли обсяг інформації про вчинене кримінальне правопорушення не є однаковим по об'єму. Так, повідомлення про підозру може складатися на початку досудового розслідування, коли обсяг інформації про кримінальне правопорушення є мінімальним, тоді як обвинувальний акт, в порівнянні з повідомленням про підозру, наповнений конкретикою та відомостями, які були встановлені в ході проведення досудового розслідування та у результаті отримання всього обсягу доказової інформації.

Одночасно, певна ідентичність обвинувального акту та повідомлення про підозру має мати місце, оскільки в іншому випадку, може складатися ситуація, коли обвинувальний акт, направлений до суду істотно відрізняється від повідомлення про підозру, а юридично значущі фактичні обставини, описані в обвинувальному акті не є ідентичними тим, що описані у повідомленні про підозру та істотно відрізняється від них, що порушує право особи негайно і детально бути поінформованою зрозумілою для неї мовою про характер і причини висунутого обвинувачення, і ставить під сумнів легітимність висунутого обвинувачення.

У зв'язку з чим відкритим лишається питання: які саме відомості, вказані в обвинувальному акті мають бути тотожними тим, що вказані у повідомленні про підозру? Чи допускається і в чому саме відмінність у описі відомостей, які ідентифікують саме кримінальне правопорушення (у повідомленні про підозру та обвинувальному акті)? Якщо відмінність у описі відомостей, які ідентифікують саме кримінальне правопорушення (у повідомленні про підозру та обвинувальному акті) є допустимою то наскільки різним може бути даний опис? Всі ці питання – фактично з'ясовують ступінь ідентичності вказаних процесуальних документів.

Дана стаття має на меті надати відповіді на поставлені питання.

Ключові слова: досудове розслідування, кримінальне переслідування, повідомлення про підозру, обвинувальний акт, зміст підозри.

Chystiakova Anastasiia. Degree of identity between the content of the indictment and the notification of suspicion

Comparison of the content of the indictment and the report of suspicion gives grounds for concluding that certain differences in the content of the specified procedural documents are directly provided for in the Code of Criminal Procedure. That is, structurally, the specified procedural documents consist of different mandatory components.

The lack of complete identity of the specified procedural documents has other explanations: the specified procedural documents are drawn up in different time periods of the pre-trial investigation, when the amount of information about the committed criminal offense is not the same in volume. Thus, the report of suspicion may be drawn up at the beginning of the pre-trial investigation, when the amount of information about the criminal offense is minimal, while the indictment, in comparison with the report of suspicion, is filled with specifics and information

that was established during the pre-trial investigation and as a result of obtaining the entire amount of evidentiary information.

At the same time, a certain identity of the indictment and the report of suspicion must take place, since otherwise, a situation may arise when the indictment sent to the court is significantly different from the report of suspicion, and the legally significant factual circumstances described in the indictment are not identical to those described in the report of suspicion and significantly differ from them, which violates the right of a person to be informed immediately and in detail in a language understandable to him about the nature and reasons for the accusation, and calls into question the legitimacy of the accusation.

In this regard, the question remains open: what information specified in the indictment should be identical to that specified in the report of suspicion? Is it permissible and in what way is the difference in the description of the information that identifies the criminal offense itself (in the report of suspicion and the indictment)? If the difference in the description of the information that identifies the criminal offense itself (in the report of suspicion and the indictment) is permissible, then how different can this description be? All these questions are clarification of the degree of identity of the specified procedural documents, and this article aims to provide answers to them.

Key words: pre-trial investigation, criminal prosecution, report of suspicion, indictment, content of the report.

Виклад основного матеріалу. Співставлення змісту обвинувального акту та повідомлення про підозру дає підстави для висновку, що окремі відмінності у змісті зазначених процесуальних документів прямо вказані в нормах КПК. Так, відповідно до вимог статті 277 КПК, повідомлення про підозру має містити відомості: 1) прізвище та посаду слідчого, прокурора, який здійснює повідомлення; 2) анкетні відомості особи (прізвище, ім'я, по батькові, дату та місце народження, місце проживання, громадянство), яка повідомляється про підозру; 3) найменування (номер) кримінального провадження, у межах якого здійснюється повідомлення; 4) зміст підозри; 5) правова кваліфікація кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 6) стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, у тому числі зазначення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру; 7) права підозрюваного; 8) підпис слідчого, прокурора, який здійснив повідомлення. Тоді як обвинувальний акт містить: 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; 2) анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце

народження, місце проживання, громадянство); 3) анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); 3-1) анкетні відомості викривача (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство); 4) прізвище, ім'я, по батькові та займана посада слідчого, прокурора; 5) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення; 6) обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання; 7) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 7-1) підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, які прокурор вважає встановленими; 8) розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування); 8-1) розмір пропонуваної винагороди викривачу; 9) дату та місце його складення та затвердження (частина 2 ст. 291 КПК).

За критерієм ідентичності змісту відомості, які мають міститися у повідомленні про підозру та обвинувальному акту умовно можна розділити на три групи: 1) дані, які є повністю тотожними і в пові-

домленні про підозру і в обвинувальному акті (відомості, що ідентифікують уповноважених осіб на здійснення повідомлення про підозру та особу, стосовно якої здійснюється повідомлення про підозру та відомості, що ідентифікують кримінальне провадження, в якому здійснюється повідомлення про підозру (найменування (номер) кримінального провадження); 2) дані, які притаманні виключно одному з названих документів (відомості, які притаманні виключно обвинувальному акту: обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання; розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, які прокурор вважає встановленими; розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування); розмір пропонуваної винагороди викривачу; дату та місце складення та затвердження обвинувального акту (частина 2 ст. 291 КПК); 3) відомості, ступінь ідентичності яких (у повідомленні про підозру та обвинувальному акту) може бути відносно різним та/або бути повністю тотожним: опис відомостей, які ідентифікують саме кримінальне правопорушення.

Одночасно відкритим лишається питання: чи мають відомості (опис відомостей, які ідентифікують саме кримінальне правопорушення), вказані в обвинувальному акті бути повністю тотожними тим, що вказані у повідомленні про підозру або ж певна відмінність у описі відомостей, які ідентифікують саме кримінальне правопорушення (у повідомленні про підозру та обвинувальному акті) є допустимою? Якщо відмінність у описі відомостей, які ідентифікують саме кримінальне правопорушення (у повідомленні про підозру та обвинувальному акті) є допустимою то наскільки різним може бути даний опис?

В обвинувальному акті прокурор відображає у формі викладення його фактичних обставин, правової кваліфікації дій обвинуваченого та формулювання обвинувачення результат своєї оцінки отриманих протягом досудового розслідування доказів вчинення кримінального правопорушення, які надалі будуть

перевірені судом. Зазначення в обвинувальному акті відомостей, передбачених ч. 2 ст. 291 КПК України, у тому числі формулювання вчиненого особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, із зазначенням місця, часу, способу вчинення, наслідків кримінального правопорушення, форми вини і мотивів його вчинення, є підґрунтям призначення судового розгляду та проведення його в межах пред'явленого обвинувачення.

Що стосується змісту письмового повідомлення особи про підозру, то, відповідно до положень абз. 2 ч. 1 ст. 277 КПК України, його складають, крім іншого, відомості про правову кваліфікацію та стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які встановлюються лише на основі відомих на момент повідомлення про підозру суттєвих фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа. Саме тому зміст формулювання обвинувачення при складанні обвинувального акта може як збігатися, так і відрізнятися від сформульованої підозри у письмовому повідомленні про неї з огляду на те, що в обвинувальному акті викладаються не лише відомі на момент повідомлення про підозру фактичні обставини кримінального правопорушення, а й обставини, встановлені прокурором під час досудового розслідування.

Формулювання обвинувачення при складанні обвинувального акта може як збігатися, так і відрізнятися від сформульованої підозри у письмовому повідомленні про неї з огляду на те, що в повідомленні про підозру викладаються відомі на лише на момент повідомлення про підозру, а у обвинувальному акті – фактичні обставини кримінального правопорушення, а й обставини, встановлені за результатами проведеного досудового розслідування.

Також очевидною причиною відмінностей між процесуальними документами (повідомлення про підозру та обвинувального акту) є те, що у повідомленні про підозру має бути вказаний стислий виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, у тому числі зазна-

чення часу, місця його вчинення, а також інших суттєвих обставин, відомих на момент повідомлення про підозру, то в обвинувальному акті має бути вказаний не стислий, а виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення.

Суд на стадії судового розгляду не оцінює повідомлення про підозру як самостійний процесуальний документ, однак оцінює його у сукупності з обвинувальним актом. Є кілька правових позицій, які уточнюють які відмінності між обвинувальним актом та повідомленням про підозру слід вважати істотними порушеннями кримінального процесуального закону, а які відмінності між цими двома процесуальними документами є допустимими та такими, що кримінальному процесуальному закону відповідають. Таким чином дані правові позиції спрямовані на з'ясування ступеня ідентичності між цими двома процесуальними документами.

У випадках, коли обвинувальний акт, направлений до суду, за юридично значущими фактичними обставинами не є ідентичним повідомленню про підозру та істотно відрізняється від нього, порушується базовий міжнародний стандарт, закріплений у пункті «а» частини 3 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яким передбачено право особи бути негайно і детально поінформованою зрозумілою для неї мовою про характер і причини висунутого обвинувачення, і ставить під сумнів легітимність висунутого обвинувачення [1].

У даному відомому кейсі в обвинувальному акті, який був складений слідчим і затверджений прокурором були викладені обставини, відмінні від тих, що відображені в повідомленні про змiну раніше повідомленої підозри в частині визначення ознак предмету кримінального правопорушення. Зокрема, були розбіжності між сумою заподіяної шкоди, зазначеній в обвинувальному акті та у повідомленні про змiну раніше повідомленої

підозри, адже у повідомленні про змiну раніше повідомленої підозри не зазначено, що під час умисного знищення чужого майна, вчиненого шляхом підпалу було знищено грошові кошти ОСОБА_6 у сумі 12500 доларів США, виходила з того, що вказане є істотним порушенням норм кримінального процесуального законодавства та як наслідок може свідчити про порушення п. 1 ч. 3 ст. 42 КПК. Це позбавило обвинуваченого можливості зрозуміти, в чому саме його звинувачують та ефективно здійснювати своє право на захист.

Об'єднана палата ВС, переглядаючи цю правову позицію, уточнила, що «розбіжності у викладі фактичних обставин кримінального правопорушення у повідомленні про підозру та в обвинувальному акті, за умови, що такий їх виклад в обвинувальному акті дає повне розуміння кожного з елементів складу кримінального правопорушення для юридично-правової оцінки діяння за відповідною кримінально-правовою нормою, не є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону» [2].

Є правові позиції, які фактично допускають наявність певних відмінностей між двома процесуальними документами (повідомленням про підозру та обвинувальним актом). Так, в одному зі своїх рішень ВС зазначив, що «різний за змістом виклад у письмовому повідомленні про підозру та обвинувальному акті фактичних обставин кримінального правопорушення в частині дати скоєння протиправного діяння жодним чином не свідчить про порушення вимог кримінального процесуального закону» [3].

У іншому кримінальному провадженні в в одному з процесуальних документів був відсутній мотив вчинення інкримінованого кримінального правопорушення. Однак як було зазначено судом відсутність мотиву не впливає на правову оцінку кримінального правопорушення, оскільки не є обов'язковою ознакою кримінального правопорушення, передбаченого ст. 289 КК України. А тому за вказаних обставин, не зазначення в обвинувальному акті мотиву вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 289 КК України не може вва-

жатися істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону [4].

Цілком логічною видається позиція ВС стосовно того, що «структурні елементи, які входять до підозри та формалізуються у повідомленні про підозру, мають повністю відтворюватися в обвинувальному акті. У випадку виникнення підстав для повідомлення про нову підозру або при зміні первинної підозри, слідчий, прокурор зобов'язані знову вручити особі повідомлення про підозру з виконанням вимог статті 278 КПК» [5]. Дана позиція узгоджується з положеннями КПК стосовно процедури зміни повідомлення про підозру, яка не обмежена ані якісним ані кількісним критерієм.

Повідомлення про підозру може бути в процесі досудового розслідування неодноразово змінено, тоді як зміна обвинувального акту як процедура не передбачена чинним КПК. Якщо повідомлення про підозру може бути змінено в процесі досудового розслідування, то виклад фактичних обставин в останній версії (редакції) повідомлення про підозру має бути представлений з урахуванням даних, відомих на день складання оновленої (останньої) версії повідомлення про підозру (нова підозра або зміна раніше повідомленої підозри). І така «остання» версія (редакція) повідомлення про підозру має повністю збігатися з обвинувальним актом в частині опису відомостей, які ідентифікують саме кримінальне правопорушення та інших обставин які впливають / можуть впливати на кваліфікацію дій особи.

Якщо у первісній версії повідомлення про підозру виклад фактичних обставин кримінального правопорушення у повідомленні про підозру може не давати повного розуміння кожного з елементів складу кримінального правопорушення

для юридично-правової оцінки діяння за відповідною кримінально-правовою нормою, то повідомлення про підозру має бути відкориговане в порядку ст. 279 КПК, а виклад фактичних обставин – уточнений. Наприклад якщо на початку досудового розслідування дата вчинення кримінального правопорушення, наслідки вчинюваного кримінального правопорушення, не були відомі або ж були вказані не вірно, то в порядку ст. 279 КПК повідомлення про підозру має бути уточнено в цій частині для того, щоб в останній версії повідомлення про підозру та обвинувальному акті такі відомості були ідентичними.

Висновки. Розбіжності між змістом повідомленням про підозру та обвинувальним актом мають бути мінімальними, оскільки прокурор на стадії досудового розслідування не обмежений кількісно та змістовно змінювати (корегувати) зміст повідомлення про підозру в тому числі з підстав уточнення кримінально правової кваліфікації особи.

Тотожними (ідентичними) ознаками кримінального правопорушення, які описані в повідомленні про підозру та обвинувальному акті мають бути ті, які впливають на правову оцінку кримінального правопорушення, та які є обов'язковими ознаками кримінального правопорушення. Не зазначення в обвинувальному акті та / чи повідомленні про підозру будь-якої з обов'язкових ознак інкримінованого кримінального правопорушення є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону.

Принципових відмінностей у викладенні фактичних обставин, які впливають на обсяг обвинувачення чи/та на кваліфікацію дій особи, у цих двох процесуальних документах (повідомлення про підозру та обвинувальний акт) бути не може.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Окрема думка ВС у справі № 683/694/20, провадження № 51-3591кмо23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116446115>
2. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 січня 2024 року (справа N683/694/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116446104>
3. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 19 жовтня 2023 року (справа N718/1189/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114423720>

4. Постанова ВС від 17.01.2023 справа № 662/2625/18 провадження № 51-4737км21.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108488332>
5. Постанова ВС від 21.04.2021, справа № 295/12923/19, провадження № 51-207км21.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96545149>

Стаття надійшла у редакцію: 04.11.2025

Стаття прийнята: 18.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 339.9:614.2+338.48

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.21>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ ТА УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Федорченко Наталія Володимирівна,

orcid.org/0000-0002-8964-8959

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри загальноюридичних дисциплін,
цивільного права та правового забезпечення туризму
Київського університету туризму, економіки і права,
головний науковий співробітник відділу
приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

Федорченко Володимир Кирилович,

orcid.org/0000-0002-5388-4968

доктор педагогічних наук, професор,
заслужений працівник культури України,
ректор Київського університету туризму, економіки і права,
президент Асоціації навчальних закладів України
туристського і готельного профілю

Стаття розкриває сутність та сучасні тенденції медичного туризму як складного багатовимірного явища. Пропонується погляд на медичний туризм як одну з галузей глобальної економіки, що динамічно зростає та є складовою успішної політики економічного розвитку/модернізації. Вказується, що медичний туризм поєднує соціальні, економічні та правові аспекти. Показано, що зростання попиту на медичний туризм зумовлене двома головними чинниками: пошуком більш економічного та якісного лікування і реалізацією індивідуалізованих стратегій покращення якості здоров'я, а також естетичного самовдосконалення, властивих суспільству пізнього модерну. Особливу увагу приділено аналізу успішного досвіду Сінгапуру як держави, що перетворилася на глобальний медичний хаб завдяки ефективному державному управлінню та правовій системі, високим освітнім стандартам, розвитку інновацій, дисциплінованому правовому регулюванню й міжнародній акредитації медичних закладів. Проаналізовано також приклад Канади, де поєднання універсальної системи охорони здоров'я з технологічною модернізацією та географічною близькістю до США створює додаткові можливості для медичного туризму. У статті окреслено, що успішний розвиток медичного туризму є результатом взаємодії освіти, науки, правової системи, інноваційної економіки та державної політики. Для України, коли вона досягне етапу повоєнного відновлення, застосування найкращих світових практик у цій сфері може стати інструментом модернізації, підвищення інвестиційної привабливості та зростання конкурентоспроможності на міжнародному ринку послуг. Водночас наголошується на ризиках надмірної комерціалізації медицини та необхідності забезпечення балансу між економічною вигодою і соціальними гарантіями для громадян.

Ключові слова: медичний туризм, медичні послуги, якість медичних послуг, глобалізація, Україна, Сінгапур, Канада, охорона здоров'я, державна політика, інновації, правова система, правові інституції, правове регулювання, післявоєнне відновлення.

Fedorchenko Nataliia, Fedorchenko Volodymyr. International Experience of Medical Tourism and Lessons for Ukraine

The article reveals the essence and current trends of medical tourism as a complex and multidimensional phenomenon. It offers a perspective on medical tourism as one of the dynamically growing sectors of the global economy and a component of a successful economic development and modernization policy. It is emphasized that medical tourism combines social, economic, and legal dimensions. The article shows that the growing demand for medical tourism is driven by two main factors: the search for more affordable and high-quality treatment, and the implementation of individualized strategies for improving health and pursuing aesthetic self-improvement – lysis of Singapore's successful experience as a country that has transformed itself into a global medical hub through effective public administration and legal frameworks, high educational standards, innovation development, disciplined legal regulation, and international accreditation of medical institutions. The example of Canada is also examined, where the combination of a universal healthcare system, technological modernization, and geographic proximity to the United States creates additional opportunities for medical tourism. The article outlines that the successful development of medical tourism results from the interaction between education, science, the legal system, an innovative economy, and public policy. For Ukraine, once it reaches the stage of post-war recovery, applying the best global practices in this field may become an instrument of modernization, increased investment attractiveness, and enhanced competitiveness in the international service market. At the same time, the article highlights the risks of excessive commercialization of healthcare and the need to ensure a balance between economic benefits and social guarantees for citizens.

Key words: medical tourism, medical services, quality of medical services, globalization, Ukraine, Singapore, Canada, healthcare, public policy, innovations, legal system, legal institutions, legal regulation, post-war recovery.

У сучасному глобалізованому світі людське життя та добробут/ благополуччя (well-being) є не менш важливими характеристиками чи показниками розвитку суспільства, ніж традиційні обсяги ВВП та ВВП на душу населення. Турбота про здоров'я є ключовим елементом «турботи про себе», про яку свого часу писав Мішель Фуко і у бюджетних видатках розвинених країн витрати на охорону здоров'я складають суттєвий відсоток. Так країни ЄС в середньому витрачають на охорону здоров'я 10 % ВВП щорічно, а лідерами серед країн ЄС є Німеччина (12,6%), Франція (11,9%) та Австрія (11,2%); саме вони мали найвищі поточні витрати на охорону здоров'я відносно ВВП у 2022 році [9].

Фізичне здоров'я та самосприйняття (самооцінка) є важливими елементами благополуччя. Очевидно, що навіть найзаможніші країни з розвиненими системами охорони здоров'я не в змозі забезпечити всі запити щодо свого здоров'я та зовнішнього вигляду своїх громадян. Більше того, обсяги видатків на систему охорони здоров'я далеко не завжди корелюють зі здоров'ям населення країни. Напевно яскравим прикладом будуть США, які витрачають най-

більше з точки зору видатків і вартості охорони здоров'я, але одночасно не демонструють вражаючих результатів щодо забезпечення здоров'я свого населення. Так середня очікувана тривалість життя в США вже поступається цьому показнику Китаю, незважаючи на суттєву перевагу Америки з огляду на ВВП на душу населення [19]. Також не варто ігнорувати той факт, що багато економік світу, попри свій динамізм та високі показники зростання характеризуються високим рівнем нерівності та невисоким рівнем розвитку своїх національних систем охорони здоров'я (на останньому аспекті ми зупинимося детальніше, наразі обмежимося наведенням прикладом громадян Індонезії, які у великій кількості їдуть до Сінгапуру за лікуванням через інфраструктурні, технологічні та кадрово-кваліфікаційні обмеження своєї системи медицини).

Для задоволення цих потреб і запитів – як високоіндивідуалізованих «постмодерних», так і таких, що диктуються недоступністю якісної медицини – розвинулася індустрія медичного туризму. Ми можемо фіксувати два фактори, що впливають на формування запиту та зростання популярності медич-

ного туризму. Це пошук більш економного та швидкого вирішення проблем з фізичним здоров'ям та реалізація індивідуальних життєвих стратегій з досягнення задоволення від свого зовнішнього вигляду. Досягнення останньої мети може потребувати медичних процедур (напевно, найвідомішим прикладом буде пластична чи косметична хірургія).

Країна, яка є популярним напрямом для медичного туризму не лише отримує фінансові надходження за медичні послуги, а отримує стимул для розвитку медико-біологічних наук, медичного обладнання та фармакології. Також збільшуються фінансові надходження за супутні послуги – за проживання, харчування та реабілітації пацієнтів, а також супроводжуючих осіб. Показовим є приклад Коста-Ріки, для якої надходження від туризму в цілому і від медичного туризму зокрема стали суттєвим драйвером не просто економічного зростання, а й збалансованого розвитку. Отже, актуальність статті є беззаперечною у світлі потреб та завдань України в контексті повоєнного відновлення/модернізації та ефективного використання потенціалу України.

Метою статті є комплексний аналіз прогресивного світового досвіду у сфері медичного туризму у двох головних площинах: 1) організаційно-адміністративні аспекти успішного функціонування медичного туризму та 2) нормативно-правової база такої діяльності (наявної і такої що потребує розробки і запровадження з метою надання імпульсу розвитку медичному туризму).

Стаття використовує методи аналізу та синтезу інформації, порівняльного методу (порівняння інституційних та правових систем охорони здоров'я, регулювання туризму), структурно-функціональний аналіз (структурні елементи та функції динаміки медичного туризму в його адміністративному та середовищі), історичний аналіз (еволюція адміністративних та правових систем, які дотичні).

Отже, туризм медичний – діяльність, пов'язана з організацією медичного обслуговування пацієнтів далеко за межами місця їхнього постійного проживання. При цьому пацієнти можуть

їздити в медичні заклади як усередині країни (внутрішній медичний туризм), так і далеко за її межі, за кордон (міжнародний (виїзний/в'їзний) медичний туризм). На сьогодні виділяють такі спонукальні мотиви туризму медичний: 1) більш низька вартість лікування й діагностування в іншій країні; 2) більш сучасні медичні технології за кордоном; 3) висококваліфікована медична допомога та сервіс; 4) часовий фактор (за довгого очікування медичного лікування у своїй країні); 5) нормативні заборони й обмеження, накладені на надання окремих видів медичних послуг у тій чи іншій країні. Багато «медичних туристів» користуються можливістю поєднати медичне обслуговування з відпочинком на курортах, в оздоровчих, SPA і Wellness-центрах. Тому паралельно з терміном «медичний туризм» часто вживають і термін «оздоровчий туризм». Останніми роками туризм медичний (лікування, діагностика й реабілітація) становить близько 2% світового ВВП [24, с. 521].

Ефективна державна політика в цілому і така що спрямована на стимулювання розвитку туристичної індустрії зокрема, а особливо медичного туризму повинна брати до уваги найкращі світові практики. Безумовно суто географічно, геополітично, геоекономічно та геокультурно Україна є європейською країною, яка на рівні своєї Конституції проголосила євроатлантичний вектор свого розвитку, а тому саме модернізаційні трансформації західного / європейського типу є своєрідним нормативним ідеалом (у кантівському сенсі) для українського соціуму. З часом акцент на Європі, як первинному осередку та рушію процесів формування модерну не стільки поступився, скільки був доповнений ширшою та складнішою картиною світу, в середині якої стало можливим ідентифікувати паростки модерну і в так званих суспільствах незахідного типу. Французький демограф Альфред Сові, який власне і запропонував «тришаровий» чи скоріше «трирівневий» поділ світу за аналогією з трьома станами абсолютистської Франції: два вищих (духовенство та дворяни) і нижчий третій, куди потрапили всі інші [25, с. 10]. Країни колишнього третього світу сут-

тево різняться за своїми економічними показниками (ВВП на душу населення) та показниками людського розвитку за методикою ООН. Українська дослідниця У. Мартинюк наводить статистичні дані щодо обсягу медичного туризму у світі, і серед лідерів да кількісним показником є Таїланд (2,5 млн. «медичних туристів» на рік), невелике місто-держава Сінгапур демонструє вражаючі показники у порівняння з своєю територією та населенням – 500 тис. «медичних туристів» на рік [23].

Сінгапур – це країна (місто-держава у політикогеографічному сенсі), яка спромоглася за парадигматичним висловом свого лідера та модернізатора Лі Куан Ю зробити стрибок з третього світу до світу першого. Зараз не будемо заглиблюватися у рецепти піднесення Сінгапуру [14; 21].

Є всі підстави стверджувати, що успішна модернізація Сінгапуру створила підґрунтя для розвитку медичного туризму у Сінгапурі. Досвід успішної модернізації країни містить багато повчальних уроків для України. На основі своїх модернізаційних успіхів держава та бізнес спромоглися перетворити Сінгапур на глобальний центр охорони здоров'я світового класу. В останні роки Сінгапур став одним із провідних світових напрямів медичного туризму. Лише за 2024 рік цю країну відвідали 646 тис. медичних туристів, що принесло 270 млн доларів США доходу [2]. Знов таки, завдяки поєднанню успішної економічної модернізації, освіти та ефективного державного управління, Сінгапур має можливість пропонувати найсучасніші медичні заклади з високою якістю обслуговування (тобто відбувається симбіоз медичних технологій, кваліфікації лікарів та ефективного менеджменту медичних закладів). Також іноземних пацієнтів приваблює не лише надійне, ефективне та передове медичне лікування, але й високий рівень безпеки через низький рівень злочинності. Сінгапур також має високий показник відданості верховенству права [7], що також підвищує його привабливість як надійного місця для здійснення медичних процедур. Ефективне державне регулювання забезпечує високу якість роботи медич-

них закладів, а судова система дає підстави пацієнтам розраховувати на захист своїх прав у випадку такої необхідності.

Чинниками того факту, що система охорони здоров'я Сінгапуру перебуває у списку найкращих у світі є: в країні існують та реалізуються суворі правила щодо надання медичних послуг; висока якість освіти в Сінгапурі у поєднанні з заохоченням отримувати освіту у провідних ЗВО світу (які потім повертаються додому аби влитися у високопродуктивну та високододаткову економіку), що забезпечує систему висококваліфікованими фахівцями, які спроможні використовувати передові технології. Заслужена репутація провайдера безпечної та ефективної медичної допомоги робить Сінгапур привабливим місцем для медичного туризму для клієнтів з сусідніх країн Азії (особливо члени Асоціації держав Південно-Східної Азії (ASEAN); більше понад 60% пацієнтів складають громадяни Індонезії) Близького Сходу, Європи та багатьох інших країн.

Більш специфічними чинниками успіху Сінгапуру в тому числі і в якості привабливого медичного центру, є ефективний фінансовий менеджмент системи охорони здоров'я (видатки на медицину складають менше 9% ВВП, що майже вдвічі менше за показник США), за одночасного досягнення кращих результатів. Сінгапур демонструє довшу тривалість життя і меншу дитячу смертність навіть у порівнянні з такими високорозвиненими регіонами світу, як Північна Америка та Західна Європа [2].

У глобалізованій сфері охорони здоров'я велику роль відіграють міжнародно визнані сертифікація та акредитація національних медичних закладів (таких як лікарні, шпиталі тощо). У Сінгапурі понад дві третини провідних та великих шпиталів і медичних центрів (22 з 29) мають міжнародну акредитацію [8]. Акредитація проводиться Joint Commission International, яка є міжнародним підрозділом американської неурядової організації The Joint Commission [10]. Ця організація визнається урядом США, як така що може надавати акредитацію медичним закладам і понад 20 тис. інституцій охорони здоров'я в США мають таку акреди-

тацію, що слугує індикатором їхньої відповідності високим стандартам якості, так авторитету цієї комісії.

Медичний туризм, як ми зазначали вище, має кілька вимірів. Окрім суто медичного – пошук найкращого лікування із врахуванням співвідношення елементів формули «витрати часу, витрати фінансових ресурсів, отриманий результат у вигляді лікування» – існують (іноді навіть паралельно) виміри рекреації та естетики. Тобто медичний туризм отримує додатковий імпульс коли клієнти не стикаються з такими перешкодами, як мовний бар'єр. Сінгапур є мультиетнічною та багатомовною спільнотою. Згідно Конституції Сінгапуру офіційними мовами Сінгапуру є англійська, малайська, китайська (путунхуа, відома як мандарин) і тамільська (варто також додати спільноти мігрантів, які за умов законодавства Сінгапуру можуть перебувати в країні майже виключно як робоча сила, що бере активну участь в економіці), що робить комунікацію туристів не лише з представниками туристської індустрії та медичним персоналом, але і населенням в цілому ефективною та комфортною. Інвестиції у науку, фармакологію та технологічні інновації робить лікування в Сінгапурі високоефективним для складних та потенційно загрозливих для життя захворювань у сферах онкології, кардіології, неврології, трансплантації органів та лікування безпліддя. Сінгапур був одним з піонерів цифровізації свого уряду, тепер так само активно використовується штучний інтелект, що допомагає скоротити час очікування прийому та медичних процедур (саме довгий час очікування є хронічною проблемою системи охорони здоров'я навіть у такій розвиненій країні як Велика Британія з її соціалізованої медичною інституцією National Health Service).

Для багатьох публічних інтелектуалів та міжнародних медіа образ Сінгапуру є суперечливим, позаяк для одних це напрочуд ефективно, високоорганізоване та заможне суспільство, яке пропонує погляд на майбутнє, для інших – авторитарна технологічна дистопія, яка побудована на нагляді та контролі своїх громадян, а також обмеженні деяких їхніх

свобод. Тим не менше, саме Сінгапур пропонує унікальну комбінацію медичного туризму з власне туризмом та відпочинком. Пацієнти та їхні родини можуть отримувати лікування та реабілітацію в надзвичайно безпечному, чистому та гостинному середовищі. Місто-держава має багато визначних пам'яток архітектури, від комплексу «Сади біля затоки» з їхнім футуристичним дизайном, найбільшою скляною оранжереєю у світі та архітектурою до торгівельних центрів, мальовничих кварталів різних етнокультурних груп та ресторанів від маленьких закладів до ресторанів з відзнакою Мішлен. Зворотній бік медалі економіки з високими доходами це доволі високі ціни на медичні послуги у порівнянні з сусідніми країнами (приміром, Таїландом, Малайзією чи Індією). Але через згадані вище чинники – ефективно, вільне від корупції врядування, суворість законодавства та дотримання принципу невідворотності покарання, ефективна судова система, орієнтація на найкращі світові практики в організації соціальної системи Сінгапуру в цілому, а не лише у медичній чи туристській галузях, все це пропонує пацієнтам надзвичайно високі шанси на якісне лікування, догляд та реабілітацію у поєднанні з прогресивними фармакологією і технологіями. Відтак, для численних клієнтів/пацієнтів суттєвий обсяг фінансових витрат компенсується впевненістю, комфортом та безпекою перебування у країні, а також яскравим туристично-гастрономічними враженнями. Тому цілком логічним з точки зору теорії раціонального вибору, яка наголошує на прагненні індивідуальних діячів максимізувати особисту вигоду та блага для свого розпорядження (а здоров'я є однією з найбільших цінностей у суспільствах) є рішення іноземних пацієнтів довіряти медицині Сінгапура лікування складних онкологічних захворювань, проведення операцій на серці, ортопедичні операції, лікування безпліддя та косметична/пластична хірургія. Дуже показово, що генерал армії Шрі-Ланки та керівник операцій проти партизанського руху звільнення Тигри Таміл-Ілама Саратх Фонсека після отримання важких поранень під час замаху на його життя був доправлений до

сінгапурського шпиталю для лікування і вже за два місяці повернувся до командування військами [1].

Державну політику та законодавство Сінгапуру відрізняють не лише висока адаптивність до сучасних викликів, але й орієнтація на майбутнє. Такий самий підхід характерний і для медичного туризму в Сінгапурі. Уряд Сінгапуру активно підтримує позицію країни як центру охорони здоров'я шляхом постійних інвестицій у медичні дослідження, цифровізацію, а останнім часом із застосуванням ШІ, охорони здоров'я та релевантної інфраструктури. Логічно припустити, що завдяки вже здобутій репутації надійного провайдера медичних послуг та постійному прагненню до досконалості Сінгапур зберігатиме свою лідерську позицію як глобальний та динамічний хаб медичного туризму. Відзначимо, що Сінгапур це єдина на планеті політична спільнота, яка офіційно розробила та вже почала реалізувати (з дедлайном у 2030 році) програму трансформації міста-парку/саду, яким на сьогодні є Сінгапур, у місто, яке інтегровано з природою [5]; звісно таке середовище сприяє фізичному та ментальному комфорту туристів, а особливо медичних туристів.

В рамках однієї статті було би непродуктивним пропонувати аналіз великої кількості кейсів країн, які є успішними у сфері розвитку медичного туризму. Але наш аналіз був би неповним, як би ми оминули Канаду, яка є найпопулярнішим напрямом для медичного туризму і яка може запропонувати ефективні практики для адаптації в українських умовах. Канада є високорозвиненою країною з тривалими традиціями держави загального добробуту, а відтак ефективною медициною, яка в цілому є доступною для громадян країни. Ця країна демонструє високі показники економічного розвитку (ВВП на душу населення), високий індекс людського розвитку та розвинену систему соціального забезпечення. Медичні заклади Канади відрізняються високим рівнем технології, що використовуються для діагностики та лікування, надзвичайно високим рівнем кваліфікації медичного персоналу та передовими розробками у сфері лікування найважчих

хвороб і здійснення косметичних операцій [4]. Водночас варто звернути увагу на такий надзвичайно важливий факт політичної та економічної географії: Канада має сухопутні кордони лише з однією країною і цією країною є США. З одного боку США це найбільша/найзаможніша економіка світу, з іншого – країна з одним з найвищих рівнів соціально-економічної нерівності та відсутністю універсального доступу до охорони здоров'я для американців. Американська система охорони здоров'я найдорожча в світі, а страхова медицина відзначається складністю і запутаністю своїх правил, що робить її використання пересічним пацієнтом без юридичної кваліфікації складним/проблематичним/дорогим. Звернемо увагу лише на такий факт – коли трапилося вбивство керівника однієї з найбільших медичних страхових компаній в США, то реакція на вбивство була поляризованою, в тому числі на адресу підозрюваного у вбивстві Луїджі Манджоне надходили слова підтримки. Коментатори інтерпретують це як вияв глибокого незадоволення американців своєю системою страхової медицини, яка спрямована на своє збагачення коштом фінансів та здоров'я пересічних пацієнтів; відтак вбивство керівника медичного страховика багатьма сприймається як акт помсти [7; 15]. Отже, поруч з Канадою є країна, яка є джерелом пацієнтів, які зацікавлені у медичному туризмі. Україна, яка має спільні кордони з ЄС, може скористатися цим досвідом для заохочення мешканців ЄС до медичного туризму в Україні. Універсальна система охорони здоров'я Канади є важливим фактором того, що інфраструктурі медицини у цій країні є розвиненою та ефективною, що, своєю чергою, дозволяє медичним закладам бути дешевшими ніж в США. Також Канада пропонує численні можливості для «традиційного» туризму де культурні, архітектурні та природні принади доступні в екологічно чистому та безпечному середовищі. Також Канада є привабливою для тих медичних туристів – переважно зі США, які бажають скористатися методиками лікування, які вже схвалені в Канаді, але ще очікують на схвалення в США, а далеко не всі пацієнти мають можливість через стан

свого здоров'я відкладати лікування на тривалий час. Це також корисний урок для України – запровадження нових методів лікування повинно відбуватися під суворим контролем своєї ефективності, водночас пришвидшення розгляду таких процедур може слугувати конкурентною перевагою у привабленні медичних туристів до нашої країни.

Розвиток медичного туризму неможливий в ізоляції від інших сфер соціуму. Так, провідні позиції Сінгапуру у цій царині корелюють з надзвичайно успішною та динамічною туристською галуззю, частка якої у ВВП країни складає майже 10%, приносить понад 45 млрд доларів США (за 2024 рік) та функціонує у середовищі активного заохочення розвитку цифровізації, інновацій та науки з боку уряду. Надзвичайно важливим є заохочення державно-приватного партнерства та міжгалузева кооперація. Так, розвиток Сінгапуру як медичного хабу почався у 2003 році з державною ініціативою SingaporeMedicine, над реалізацією якої співпрацювали не лише міністерство охорони здоров'я, але й міністерство торгівлі і промисловості з такими його підрозділами як рада з туризму, рада з підприємництва та рада з питань економічного розвитку у співпраці з Національним університетом Сінгапуру, який є одним з провідних університетів світу [16]. Релевантною для України є історія цього університету, який було засновано на початку 20-го сторіччя як медичну школу, а тепер цей заклад оцінюється як найкращий в Азії [18] та належить до першої десятки кращих університетів світу [17]. Бачимо щільну кореляцію поміж розвитком освіти і науки з одного боку та модернізаційними успіхами країни, з іншого. Також надзвичайно важливу роль відіграє законодавство. Ключовим тут є закон Сінгапуру про захист від наслідків професійної халатності і недбалості, який було прийнято в 1953 році і який неодноразово вдосконалювався [6]. У випадку медичної

помилки, яка завдала шкоди пацієнту сінгапурські юристи радять як перший крок звертатися зі скаргою до регулятора якості медичних послуг – Сінгапурської медичної ради [13] і лише у разі відсутності рішення на цьому рівні звертатися до суду. Суди Сінгапуру функціонують в цілому в системі англійського права (американська дослідниця С. Джоремен вказує на матеріалі порівняльного дослідження правових систем африканських країн, що британська юридична традиція (common law) є більш сприятливою для реалізації принципу верховенства права, ніж континентальна традиція (civil law) [11, с. 571–596].

Сучасна медицина це високотехнологічна діяльність, яка активно бере на озброєння наукові розвідки та інновації. За показником індексу інновацій Сінгапур перебуває серед світових лідерів і це безумовно практика, на яку варто орієнтуватися Україні. На жаль, Україна опустилася на шість позицій згідно останнього рейтингу і слабким місцем виявився такий вимір цього індексу як верховенство права [22]. Логічний висновок з вищенаведених міркувань – ефективність та дієздатність правової системи країни є важливим фактором, що сприяє її успіху на шляху економічного розвитку в цілому та здобуття високих надходжень від медичного туризму зокрема. Як вказує канадський дослідник систем охорони здоров'я надто активний розвиток галузі медичного туризму може загрожувати комерціалізацією медицини, скороченням обсягу послуг, які надаються громадянам безкоштовно/субсидіюються через надання пріоритету платоспроможним іноземним громадянам, рекламні кампанії глобального масштабу, з метою представлення країни як привабливого хабу медичного туризму можуть бути кошовими й неефективними [20, с. 18–25]. Ці застереження також необхідно враховувати при розробці інституційної та правової системи координат, які сприятимуть розвитку медичного туризму в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Acting Army commander takes over, Tamil Guardian, Jul 15, 2006. URL: <https://www.tamilguardian.com/content/acting-army-commander-takes-over> (дата звернення: 24.09.2025)

2. Ayman Falak Medina Singapore's Medical Tourism Industry: Growth, Opportunities, and Future Trends March 26, 2025 ASEAN Briefing. URL: <https://www.aseanbriefing.com/news/singapores-medical-tourism-industry-growth-opportunities-and-future-trends/> (дата звернення: 09.09.2025)
3. Ayman Falak Medina, Singapore's Healthcare Industry: Gateway to ASEAN's Healthcare Market July 18, 2022 ASEAN Briefing. URL: <https://www.aseanbriefing.com/news/singapores-healthcare-industry-gateway-to-aseans-healthcare-market> (дата звернення: 12.09.2025)
4. Canada as a Medical Tourism Destination. URL: <https://www.better.medicaltourism.com/destinations/canada#:~:text=Canada%20has%20steadily%20emerged%20as,stable%2C%20English%2Dspeaking%20environment> (дата звернення: 09.09.2025)
5. City in Nature: key strategies. URL: <https://www.nparks.gov.sg/who-we-are/city-in-nature-key-strategies> (дата звернення: 19.09.2025)
6. Contributory Negligence and Personal Injuries Act 1953. URL: <https://sso.agc.gov.sg/Act/CNPIA1953> (дата звернення: 01.10.2025)
7. Countries Scored by Overall Score. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2024/Singapore/> (дата звернення: 01.10.2025)
8. Hassouneh, Ola 2023 The Health Care System in Singapore, Perspective on Standardization of Health Care Systems Globally Edited by Muayyad Ahmad, Amman: LAP p. URL: https://www.researchgate.net/publication/371666933_The_Health_Care_System_in_Singapore (дата звернення: 03.10.2025)
9. Healthcare expenditure statistics – overview. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Healthcare_expenditure_statistics_-_overview (дата звернення: 24.09.2025)
10. Joint Commission International. URL: <https://www.jointcommission.org/en> (дата звернення: 03.10.2025)
11. Joireman, S. F. (2001). Inherited legal systems and effective rule of law: Africa and the colonial legacy. *The Journal of Modern African Studies*, 39(4), 571–596. (дата звернення: 01.10.2025)
12. Khaw Boon Wan, Launch Of Singaporemedicine 20 October 2003. URL: <https://www.moh.gov.sg/newsroom/launch-of-singaporemedicine/> (дата звернення: 09.09.2025)
13. Medical Negligence and Malpractice in Singapore April 12, 2022. URL: <https://singaporelegaladvice.com/law-articles/medical-negligence-and-malpractice-in-singapore/> (дата звернення: 24.09.2025)
14. Meritocracy, Personal Responsibility, and Encouraging Investment: Lessons from Singapore's Economic Growth Miracle Feb 8, 2024. Fraser Institute. URL: <https://www.fraserinstitute.org/studies/meritocracy-personal-responsibility-and-encouraging-investment-lessons-singapores-economic> (дата звернення: 13.10.2025)
15. Mesa, Jesus (December 9, 2024). «#FreeLuigi trends as support surges for CEO murder suspect Luigi Mangione». Newsweek. URL: <https://www.newsweek.com/luigi-mangione-social-media-reaction-support-free-luigi-1998027> (дата звернення: 03.10.2025)
16. Potts, Monica; Burton, Cooper; Fuong, Holly; Brown, Amina (December 16, 2024). «Americans are unhappy with the state of health care and insurance». URL: <https://abcnews.go.com/538/americans-unhappy-state-health-care-insurance/story?id=116775693> (дата звернення: 13.10.2025)
17. QS World University Rankings 2024: Top global universities. URL: <https://www.topuniversities.com/world-university-rankings/2024> (дата звернення: 09.09.2025)
18. QS World University Rankings 2026: Top global universities. URL: <https://www.topuniversities.com/world-university-rankings?region=Asia> (дата звернення: 03.10.2025)
19. Sen, Amartya, 1993. Development as Freedom. New York: Anchor Books, 2000.
20. Turner L. Making Canada a destination for medical tourists: why Canadian provinces should not try to become "Mayo Clinics of the North". *Healthc Policy*. 2012 May;7(4):18–25.
21. W.G. Huff The developmental state, government, and Singapore's economic development since 1960, *World Development* Vol. 23, No. 8, August 1995, P. 1421–1438.

22. Всесвітньою організацією інтелектуальної власності: <https://www.wipo.int/gii-ranking/en/ukraine/section/economy-profile> (дата звернення: 01.10.2025)

23. Мартинюк, У. (2025). Розвиток медичного туризму в Україні: проблеми та можливості. Економіка та суспільство, (73). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-73-64> (дата звернення: 12.09.2025)

24. Українська енциклопедія туризму / за заг. Ред. В.К. Федорченка. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 660 с.

25. Федорченко-Кутуєв П.В. Трансформації модерну: інституції, ідеї, ідеології. К.; Одеса: Айс Принт, 2016. 580 с.

Стаття надійшла у редакцію: 23.10.2025

Стаття прийнята: 07.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

Трибуна молодого вченого

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.22>ОСОБЛИВОСТІ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ В ПОРЯДКУ НАДАННЯ
МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ ТА ЇХ ОЦІНКА

Атаманчук Юлія Іванівна,

здобувачка вищої освіти

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

У статті досліджено особливості збирання доказів у порядку надання міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні та питання, пов'язані з їх подальшою оцінкою. Проаналізовано нормативно-правову базу України, що регулює механізми міжнародного співробітництва у сфері кримінального процесу, зокрема положення Кримінального процесуального кодексу України, відомчих актів та міжнародних договорів. Особливу увагу приділено процесуальним гарантіям допустимості доказів, отриманих у результаті виконання міжнародних запитів, а також дотриманню встановлених процедур як умові їх належного використання у судовому провадженні. Висвітлено особливості діяльності спільних слідчих груп як самостійного інституту міжнародного співробітництва, що забезпечує безпосереднє збирання доказів у справах, де порушуються інтереси кількох держав. Зазначено, що чинне законодавство України лише частково регламентує порядок створення та діяльності таких груп, що зумовлює необхідність подальшого законодавчого вдосконалення, зокрема у контексті законопроекту № 7330 та відповідного Висновку Ради Європи щодо нього. Здійснено порівняльний аналіз підходів Європейського Союзу, відображених у Директиві 2014/41/ЄС про Європейський наказ на проведення розслідування, яка ґрунтується на принципі взаємного визнання доказів і взаємної довіри між державами. Обґрунтовано доцільність імплементації аналогічного підходу в національне кримінальне процесуальне законодавство та в угоди про створення спільних слідчих груп.

Зроблено висновок, що забезпечення чіткого процесуального регулювання порядку збору, фіксації та оцінки доказів у межах міжнародного співробітництва є передумовою ефективного досудового розслідування та підвищення довіри до результатів кримінального провадження як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Ключові слова: міжнародна правова допомога, збирання доказів, допустимість доказів, оцінка доказів, спільна слідча група, взаємне визнання доказів, кримінальне провадження, міжнародне співробітництво.

Atamanchuk Yuliia. Features of collection of evidence in the procedure for providing international legal assistance in criminal proceedings and their assessment

The article examines the peculiarities of collection of evidence in the course of providing international legal assistance in criminal proceedings and issues related to its further assessment. It analyzes the regulatory framework of Ukraine governing the mechanisms of international cooperation in the field of criminal procedure, in particular the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, departmental acts, and international treaties. Particular attention is paid to procedural guarantees of the admissibility of evidence obtained as a result of international

requests, as well as compliance with established procedures as a condition for their proper use in court proceedings. The article highlights the peculiarities of the activities of joint investigative teams as an independent institution of international cooperation that ensures the direct collection of evidence in cases involving the interests of several states. It is noted that the current legislation of Ukraine only partially regulates the procedure for the creation and operation of such teams, which necessitates further legislative improvement, in particular in the context of draft law No. 7330 and the relevant Opinion of the Council of Europe. A comparative analysis of the European Union's approaches, as reflected in Directive 2014/41/EU on the European Investigation Order, which is based on the principle of mutual recognition of evidence and mutual trust between states, has been carried out. The feasibility of implementing a similar approach in national criminal procedural legislation and in agreements on the establishment of joint investigation teams has been substantiated.

It is concluded that ensuring clear procedural regulation of the procedure for collecting, recording, and assessment of evidence within the framework of international cooperation is a precondition for effective pre-trial investigation and increasing confidence in the results of criminal proceedings at both the national and international levels.

Key words: international legal assistance, evidence collection, admissibility of evidence, assessment of evidence, joint investigation team, mutual recognition of evidence, criminal proceedings, international cooperation.

В умовах глобалізації сучасного світу особливого значення набуває розвиток законодавства, спрямованого на забезпечення ефективного міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, а також виявлення та притягнення до відповідальності винних осіб незалежно від місця їхнього перебування чи вчинення злочину. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні стало не лише предметом спеціальних міжнародних договорів, а й ключовим елементом розвитку міждержавної взаємодії та умовою зміцнення довіри у сфері правосуддя [1, с. 7].

В Україні на національному рівні правове регулювання питань міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні здійснюється відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), а також низки відомчих актів, зокрема Наказу Офісу Генерального прокурора від 12.09.2023 р. № 258 «Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва» та Інструкції про організаційно-протокольне забезпечення заходів міжнародного характеру в органах прокуратури України, Інструкції про порядок здійснення міжнародного співробітництва з питань взаємної правової допомоги, видачі правопорушників (екстрадиції), передачі

(прийняття) засуджених осіб, виконання вироків та інших питань міжнародного судового співробітництва у кримінальному провадженні під час судового провадження, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 19 серпня 2019 року № 2599/5. Крім того, правове регулювання у цій сфері ґрунтується на положеннях міжнародних двосторонніх і багатосторонніх договорів України, які відповідно до статті 9 Конституції України є частиною національного законодавства та мають переважну силу у разі колізії з нормами внутрішнього права. Водночас окремі аспекти цього процесу залишаються недостатньо врегульованими, що зумовлює існування різних наукових підходів до визначення його сутності та порядку реалізації.

Відповідно до ст. 541 КПК України, «міжнародна правова допомога – це провадження компетентними органами однієї держави процесуальних дій, виконання яких необхідне для досудового розслідування, судового розгляду або для виконання вироку, ухваленого судом іншої держави чи міжнародною судовою установою». У ст. 542 КПК України конкретизується, що міжнародне співробітництво під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне

правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків. Міжнародним договором України можуть бути передбачені інші, ніж у кримінальному процесуальному законодавстві, форми співробітництва під час кримінального провадження [2].

Як підкреслюють Дуфенюк О. М. та Марко С. І., збирання доказів у межах міжнародного співробітництва є особливо складним процесом «через необхідність врахування особливостей кримінально-процесуальної форми різних країн, налагодження співпраці між різними органами та службами, які часто володіють неоднаковим колом повноважень, наявність суттєвих відмінностей у процедурних правилах» [3, с. 241]. Така складність зумовлює потребу у точності, процесуальній дисципліні та уніфікації підходів до виконання запитів у сфері міжнародної правової допомоги.

Разом із тим, нормативну основу міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні, як було зазначено вище, становлять не лише національні нормативно-правові акти, а й міжнародні договори, які визначають засади взаємодії України з іншими державами у цій сфері. Зокрема, ключове значення має Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах, відповідно до якої держави-учасниці зобов'язуються надавати одна одній найширшу взаємну допомогу у кримінальному переслідуванні правопорушень (ст. 1). Виконання судових доручень, що стосуються кримінальних справ, здійснюється запитованою стороною у спосіб, передбачений її законодавством, при цьому передані докази чи документи не потребують додаткового засвідчення [4].

Варто також зазначити, що 1 червня 2011 року Україна ратифікувала Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, положення якого істотно розширили процесуальні можливості сторін у сфері міжнародної правової допомоги. Так, стаття 8 Протоколу передбачає, що запитована держава може виконати процесуальні дії із

дотриманням формальностей або процедур, передбачених законодавством запитованої сторони, навіть якщо вони не властиві її національному процесу, за умови, що це не суперечить основним принципам її права. Окрім того, статті 9–10 Протоколу регламентують можливість проведення допитів свідків та експертів за допомогою відео- чи телефонної конференції, а стаття 11 дозволяє компетентним органам держав-учасниць надавати інформацію без попереднього запиту, якщо така інформація може сприяти розслідуванню чи судовому розгляду [5].

Таким чином, положення Протоколу створюють додаткові процесуальні інструменти для ефективного збирання та передачі доказової інформації у межах міжнародного співробітництва, забезпечуючи оперативність, гнучкість і технологічну адаптивність процедур надання правової допомоги.

В Україні питання порядку надання та отримання міжнародної правової допомоги врегульовано у главах 42 та 43 КПК. Зокрема В. В. Зуєв зазначає, що зносини між державами можуть здійснюватися як у централізованих, так і у децентралізованих формах. У централізованій моделі функції міжнародного співробітництва виконують центральні органи України – Офіс Генерального прокурора (на стадії досудового розслідування) та Міністерство юстиції України (під час судового провадження) (КПК України, ст. 545) [6, с. 68–69].

У разі відсутності міжнародного договору застосовується ускладнений порядок, відповідно до якого запит про надання міжнародної правової допомоги надсилається через Міністерство закордонних справ України для подальшого передання його компетентному органу запитованої сторони дипломатичним шляхом (ч. 5 ст. 544 КПК). Відповідно в такому разі суб'єктом міжнародної правової допомоги стає Міністерство закордонних справ України [6, с. 69].

Поряд із цим передбачено і спрощений порядок взаємодії, який реалізується через консульські установи або дипломатичні представництва інших держав, що мають право на добровільній основі

самостійно одержувати пояснення, речі чи документи від громадян держави, яку вони представляють, а також вручати їм документи. Таким чином, кримінальна процесуальна форма міжнародної правової допомоги є диференційованою – вона передбачає стандартний, спрощений та ускладнений порядки реалізації залежно від наявності міжнародного договору [6, с. 69–70].

Суворе дотримання встановленої процесуальної форми є не лише формальною вимогою, а й гарантією допустимості отриманих матеріалів. Відповідно до ст. 550 КПК України, «відомості, які містяться в матеріалах, отриманих у результаті виконання дій, передбачених у запиті про міжнародне співробітництво, органами іноземної держави та за процедурою, передбаченою законодавством запитуваної держави, визнаються судом допустимими, якщо під час їх отримання не було порушено засади справедливого судочинства, права людини і основоположні свободи» [2].

Законодавець прямо встановлює залежність допустимості доказів, отриманих у результаті міжнародного запиту, від дотримання визначеної процедури. Порушення цього порядку має безпосередній наслідок: відповідно до ст. 553 КПК України, «відомості, які містяться в матеріалах, отриманих у результаті виконання запиту про міжнародну правову допомогу, не можуть визнаватися судом допустимими, якщо запит компетентного органу України був переданий запитуваній стороні з порушенням передбаченого порядку» [2].

Як слушно зазначає І. О. Завидняк, докази є допустимими, якщо вони отримані на законних підставах, компетентним органом іноземної держави, який діяв у рамках і за дорученням компетентних органів запитуючої держави, з точним дотриманням суб'єктами міжнародної правової допомоги вимог міжнародного договору та національного законодавства щодо порядку здійснення співробітництва, провадження запитуваної процесуальної дії, способу фіксації доказової інформації та забезпечення прав осіб, які залучаються до участі у провадженні. Для визнання

«іноземних» доказів у кримінальному процесі необхідно дотримуватись двох обов'язкових умов: 1) порядку отримання і закріплення доказів в іноземній державі, адже на підставі норм міжнародного права в процесі виконання клопотання про правову допомогу сторони керуються процесуальним законодавством запитуваної держави; 2) порядку взаємодії національних правоохоронних органів з іноземними уповноваженими суб'єктами [7, с. 333].

Вчена також виокремлює низку випадків, коли матеріали, отримані в процесі виконання запиту про міжнародну правову допомогу, не можуть визнаватися допустимими доказами, а саме: «1) фактичні дані отримані особою, яка відповідно до кримінального процесуального законодавства запитуваної Сторони не є компетентною здійснювати кримінальне провадження; 2) фактичні дані отримані з порушенням прав особи, яка брала участь у проведенні процесуальної дії; 3) достовірність фактичних даних викликає сумніви, які не можуть бути усунуті в подальшому провадженні по справі (наприклад, невідоме їх джерело; вони формалізовані в таких документах, що не мають аналогів у кримінальному процесуальному законодавстві України тощо); 4) фактичні дані отримані в результаті слідчої або судової дії, проведеної із суттєвим порушенням вимог процесуального закону запитуваної Сторони; 5) фактичні дані отримані з порушенням встановленого міжнародним договором порядку зносин; 6) фактичні дані отримані від осіб, яких примушували свідчити, незважаючи на встановлені щодо них імунітети; 7) запит про надання правової допомоги не відповідає вимогам міжнародних договорів щодо його форми та змісту, а також вимогам національного законодавства» [7, с. 333].

Погоджуємося з цією позицією, адже вона системно узгоджується з положеннями ст. 553 КПК України, де передбачено, що порушення встановленого порядку передачі запиту або процедури збирання доказів тягне за собою їх недопустимість [2]. Дотримання визначених міжнародних і національних про-

цедур гарантує законність збирання, належне процесуальне оформлення та, відповідно, допустимість доказів, отриманих у межах міжнародного співробітництва.

У контексті зазначеного варто звернути увагу й на позицію судової практики. Так, в ухвалі Вищого антикорупційного суду від 10 жовтня 2023 року у справі № 991/8406/23 підкреслено, що звернення органу досудового розслідування із запитами про міжнародну правову допомогу є реалізацією його права на збирання доказів, а питання щодо їх належності, допустимості та достовірності вирішується судом під час розгляду справи по суті, у сукупності з іншими доказами [8]. Аналогічна позиція була викладена в ухвалі Вищого антикорупційного суду від 20 травня 2024 року у справі № 991/2754/24 [9]. Такий підхід повністю відповідає вимогам ч. 2 ст. 94 КПК України, згідно з якою жоден доказ не має наперед встановленої сили. Отже, дослідження доказів, отриманих у межах міжнародної правової допомоги, не відрізняється за своєю процесуальною природою від оцінки інших доказів у кримінальному провадженні.

Відповідно до положень національного кримінального процесуального законодавства, міжнародна правова допомога може реалізовуватися через проведення визначеного кола процесуальних дій, передбачених гл. 43 КПК України. Такий підхід забезпечує практичну імплементацію положень міжнародних договорів у внутрішній правопорядок, надаючи можливість здійснювати досудове розслідування із використанням механізмів транскордонної співпраці. Зокрема, ст.ст. 561–571 КПК України визначено процесуальні дії, що можуть проводитися в порядку надання міжнародної правової допомоги, серед яких: вручення документів, тимчасова передача осіб, проведення допиту за допомогою відео- чи телефонної конференції, розшук і арешт майна, контрольована поставка, прикордонне переслідування, а також створення і діяльність спільних слідчих груп [2]. Окрему увагу, на нашу думку, слід приділити саме останньому інституту – спіль-

ним слідчим групам (далі – ССГ), які становлять ефективний інструмент координації дій компетентних органів різних держав та безпосереднього збирання доказів у справах міждержавного характеру.

Як впливає з положень ст. 571 КПК України, створення ССГ допускається для розслідування кримінальних правопорушень, учинених на територіях кількох держав або таких, що порушують їхні спільні інтереси [2]. Разом із тим, на відміну від класичних механізмів, як от запит про міжнародну правову допомогу, ССГ функціонують не в межах процедури «запиту–виконання», а на основі угоди між компетентними органами держав-учасниць. Зокрема, як зазначено в Рекомендаціях Євроюсту [10, ст. 8–9], спільні слідчі групи мають низку переваг порівняно з традиційними формами міжнародного співробітництва, зокрема: вони дають змогу безпосередньо збирати та обмінюватися доказами без використання каналів взаємної правової допомоги, а відряджені члени групи можуть брати участь у проведенні слідчих (розшукових) дій на території іншої держави за умови дотримання її національного законодавства

Отже, ССГ виступають самостійним видом міжнародного співробітництва, який не зводиться до класичних форм міжнародної правової допомоги, хоча за своїм змістом і спрямованістю безпосередньо реалізує її завдання. Водночас наявність спільної угоди про створення ССГ не усуває необхідності дотримання вимог національного кримінального процесуального законодавства щодо порядку отримання доказів. Відповідно до Рекомендацій, про які ми зазначили вище, питання допустимості доказів, зібраних у рамках діяльності спільних слідчих груп, залишається предметом регулювання національного права кожної держави-учасниці. Саме тому належне закріплення в тексті угоди процедур збору, обміну та використання доказів має ключове значення для їх подальшого визнання допустимими в судовому провадженні кожної держави [10, ст. 31].

Практика діяльності правоохоронних органів країн Європейського Союзу

свідчить, що спільні слідчі групи зарекомендували себе як ефективний механізм співробітництва, який дає змогу оперативно координувати розслідування складних транскордонних злочинів, уникати дублювання дій та забезпечувати своєчасний обмін доказовою інформацією [11]. В Україні питання створення ССГ регламентується також положеннями Наказу № 258 «Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва» від 12 вересня 2023 року, яким визначено, що підрозділ міжнародного співробітництва Офісу Генерального прокурора здійснює функції центрального органу щодо створення спільних слідчих груп та взаємодії з компетентними органами іноземних держав (п. 6.6 Наказу) [12]. На цьому, по суті, нормативне регулювання інституту спільних слідчих груп у національному законодавстві вичерпується: чинний КПК України лише передбачає можливість їх створення, однак не встановлює детального порядку формування, діяльності та використання зібраних матеріалів. Така фрагментарність регулювання зумовлює потребу у його подальшому вдосконаленні.

Особливої актуальності цей інститут набув після повномасштабного вторгнення РФ в Україну. У березні 2022 року за ініціативи Генеральних прокурорів України, Литви та Польщі було укладено угоду про створення ССГ для розслідування злочинів агресії, воєнних злочинів та злочинів проти людяності, вчинених на території України. До групи згодом приєдналися Естонія, Латвія, Словаччина, Румунія, а також Міжнародний кримінальний суд (МКС) [11].

Саме відсутність належної законодавчої бази для регулювання діяльності таких груп, а також практичний досвід їх створення й роботи у співпраці з міжнародними інституціями зумовили появу законопроекту № 7330 від 29 квітня 2022 р. «Про внесення зміни до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення діяльності спільних слідчих груп». Як зазначено у пояснювальній записці до законопроекту, його прийняття обумовлене необхідністю «забезпечення всебіч-

ності та повноти здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених збройними формуваннями Російської Федерації на території України, створення належних гарантій для документування фактів їх злочинної діяльності, забезпечення ефективного процесу отримання доказів і використання їх для притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності як у національних судах, так і міжнародних інституціях» [13].

Експертно-консультативна група Ради Європи з підтримки Офісу Генерального прокурора України у своєму Висновку від 9 червня 2022 р. надала детальний аналіз цього законопроекту [14]. У межах цього аналізу особливу увагу приділено саме тим положенням висновку, які стосуються питань збирання та оцінки доказів, оскільки саме ці аспекти є ключовими для забезпечення допустимості інформації, отриманої в межах міжнародного співробітництва.

У пп. 95–103 акцентовано на питанні допустимості доказів, отриманих у межах діяльності ССГ. Запропонована законопроектом норма передбачає, що такі докази визнаються допустимими, якщо вони здобуті за порядком, установленим КПК України або за процедурою іншої держави, компетентні органи якої є членами групи, за умови відсутності порушень прав людини чи засад справедливого судочинства [14].

На думку експертів, таке формулювання створює ризик зниження стандартів доказування, оскільки може допустити використання доказів, отриманих за менш суворими правилами, ніж ті, що встановлені українським законодавством (п. 98–100). У висновку рекомендовано закріпити, що в кримінальних провадженнях, які здійснюються в Україні, допустимість доказів має визначатися виключно відповідно до вимог КПК України, а норми іншої держави можуть застосовуватись лише за умови, якщо вони є суворішими (п. 99) [14].

Крім того, зазначено, що посилання на «засади справедливого судочинства» є занадто загальним, і тому експерти Ради Європи запропонували уточнити, що оцінка допустимості доказів має здійсню-

ватися з урахуванням вимог Європейської конвенції та практики Європейського суду (п. 101–102) [14].

Таким чином, висновок Ради Європи містить важливі рекомендації, які прямо стосуються збирання та оцінки доказів у межах діяльності спільних слідчих груп. Їх урахування під час доопрацювання законопроекту № 7330 є необхідним для забезпечення належного процесуального контролю за проведенням слідчих дій і дотримання єдиних стандартів допустимості доказів у кримінальному провадженні.

У цьому контексті особливо цінним видається досвід держав – членів ЄС, де питання отримання та використання доказів у межах міжнародного співробітництва врегульовано на рівні Директиви 2014/41/ЄС про Європейський наказ на проведення розслідування (ЕІО). Як зазначено у пунктах 2, 6 і 19 преамбули Директиви, Європейський наказ на проведення розслідування ґрунтується на принципі взаємного визнання вироків і судових рішень, який, на думку Дроздова О. М., Дроздової О. В., Ковтун В. В. є «наріжним каменем» судового співробітництва у кримінальних справах, і сам по собі ґрунтується на взаємній довірі та на неспростовній презумпції дотримання іншими державами-членами права ЄС і, зокрема, основоположних прав [15, с. 423].

Відповідно, орган, що видає ЕІО, не уповноважений перевіряти законність окремої процедури, за допомогою якої держава-виконавець отримала докази, що вже перебувають у її розпорядженні й запитуються для передачі. Відповідно будь-яке інше тлумачення «на практиці призвело б до створення більш складної та менш ефективної системи, що підірвало б мету цієї Директиви» [15, с. 423].

Водночас стаття 14(7) Директиви 2014/41 вимагає від Держав-членів забезпечити, без шкоди для застосування національних процесуальних норм, щоб у кримінальному провадженні в Державі, яка видала ЕІО, при оцінці доказів, отриманих через ЕІО, були дотримані права захисту та справедливості судового розгляду. Отже, якщо суд вважає, що сторона не в змозі ефек-

тивно прокоментувати такий доказ, який може мати переважний вплив на встановлення фактів, суд повинен визнати порушення права на справедливий судовий розгляд і не брати до уваги цей доказ [16, с. 28].

Отже, концепція діяльності спільних слідчих груп по суті відображає ті самі ідеї, що закладені в Директиві 2014/41/ЄС про Європейський наказ на проведення розслідування, а саме – принцип взаємного визнання доказів, отриманих у межах міжнародного співробітництва, без потреби їх повторного витребування чи легалізації. Хоча Україна не є державою-членом Європейського Союзу і не застосовує зазначену Директиву, доцільним видається імплементація аналогічного підходу у національне законодавство – як через внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України, так і шляхом закріплення принципу взаємного визнання доказів у міждержавних угодах про створення ССГ.

Такий підхід дозволяє уникнути затримок, пов'язаних із бюрократичними процедурами обміну доказами між державами, і забезпечує оперативне використання матеріалів, вже отриманих у межах спільного розслідування. При цьому він не скасовує принципу безпосередності дослідження доказів у судовому розгляді, передбаченого ст. 23 КПК України, а лише спрощує процесуальні механізми їх визнання належними і допустимими для національного провадження.

Отже, збирання доказів на території іноземних держав у межах міжнародної правової допомоги є складним процесом, що реалізується переважно через виконання запитів про проведення процесуальних дій. Водночас сучасна практика міжнародного співробітництва демонструє зростання ролі спільних слідчих груп як ефективного механізму оперативного обміну доказовою інформацією та координації розслідувань. Недостатність законодавчого регулювання порядку їх створення й оцінки отриманих доказів зумовлює потребу подальшого вдосконалення кримінального процесуального законодавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ахтирська Н. М. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження: теоретичні та практичні аспекти : монографія. Київ : Логос, 2019. 575 с. URL: <https://nsj.gov.ua/files/1722510766%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B5%20%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%96%D1%82%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE.pdf> (дата звернення: 20.10.2025).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 20.10.2025).
3. Дufenюк О. М., Марко С. І. Збирання речових доказів на стадії досудового розслідування: проблеми теорії та практики. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 2. С. 238–241. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f79e7042-2e48-4ac8-993e-e629ab16e2a4/content> (дата звернення: 20.10.2025).
4. Європейська конвенція про взаємну допомогу в кримінальних справах (Страсбург, 20 квітня 1959 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text (дата звернення: 20.10.2025).
5. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах (Страсбург, 8 листопада 2001 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_518#Text (дата звернення: 20.10.2025).
6. Зуєв В. В. Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження : монографія. Харків : ТОВ «Оберіг», 2017. 204 с. URL: <https://library.megu.edu.ua:9443/jspui/bitstream/123456789/2852/1/2017.pdf> (дата звернення: 20.10.2025).
7. Завидняк І. О. Допустимість доказів, отриманих у процесі надання міжнародної правової допомоги, під час розслідування економічних злочинів транснаціонального характеру. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 332–335. URL: http://lsei.org.ua/8_2021/78.pdf (дата звернення: 20.10.2025).
8. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 10 жовтня 2023 року у справі № 991/8406/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114157335> (дата звернення: 20.10.2025).
9. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 20 травня 2024 року у справі № 991/2754/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119297613> (дата звернення: 20.10.2025).
10. *Joint Investigation Teams: Practical Guide*. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2021. 100 p. URL: https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/joint_investigation_teams_practical_guide_2021_en.pdf
11. Робота спільної слідчої групи в процесі документування злочинів РФ: воєнний досвід України. JustTalk. 2023. URL: <https://justtalk.com.ua/post/roboata-spilnoi-slidchoi-grupi-v-protsezi-dokumentuvannya-zlochiv-rf-voennij-dosvid-ukraini> (дата звернення: 20.10.2025).
12. Про організацію роботи органів прокуратури України у сфері міжнародного співробітництва : наказ Офісу Генерального прокурора від 12.09.2023 № 258. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0258905-23#Text> (дата звернення: 20.10.2025).
13. Проект Закону про внесення зміни до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення діяльності спільних слідчих груп № 7330 від 29 квітня 2022 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39520> (дата звернення: 20.10.2025).
14. Експертний висновок Експертно-консультативної групи Ради Європи з підтримки Офісу Генерального прокурора України щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення діяльності спільних слідчих груп». 9 червня 2022 р. URL: <https://rm.coe.int/coe-expert-opinion-ua-joint-investigative-teams-draft-law-7330-ukr/1680a71abd> (дата звернення: 20.10.2025).
15. Дроздов О. М., Дроздова О. В., Ковтун В. В. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження: забезпечення прав людини в контексті практики Суду

справедливості ЄС. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 419–427. URL: http://www.lsej.org.ua/12_2024/98.pdf (дата звернення: 20.10.2025).

16. *Огляд практики Суду справедливості Європейського Союзу. Рішення за травень 2024 року* / Верховний Суд. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_SES_05_2024.pdf (дата звернення: 20.10.2025).

Стаття надійшла у редакцію: 27.10.2025

Стаття прийнята: 12.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

ДОГОВОРИ РЕГРЕСНОГО ТА БЕЗРЕГРЕСНОГО ФАКТОРИНГУ

Лазовський Олег Володимирович,

orcid.org/0009-0008-8665-4457

аспірант

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз

Національної академії наук України

У статті розглянуто договори регресного та безрегресного факторингу як складні договірні конструкції, які поєднують фінансові, розрахункові, облікові та забезпечувальні елементи, що зумовлює виникнення різних моделей його реалізації. Наголошено, що одним із ключових критеріїв класифікації договорів факторингу є розподіл ризику невиконання боржником грошових вимог, що дозволяє виокремити договори регресного та безрегресного факторингу. Проаналізовано норми Закону України «Про факторинг», у яких уперше на законодавчому рівні закріплено зазначений поділ, а також наведено порівняльно-правовий аналіз підходів до тлумачення цих договорів у зарубіжній доктрині. Зазначено, що регресний факторинг передбачає покладення ризику невиконання грошової вимоги на клієнта, тоді як у безрегресному факторингу цей ризик несе фактор. Акцентовано, що регресний факторинг тяжіє до кредитно-позикових зобов'язань, адже фінансування клієнта підлягає поверненню у разі неплатоспроможності боржника, тоді як безрегресний за своєю суттю наближається до купівлі-продажу, оскільки право грошової вимоги остаточно переходить до фактора. Підкреслено економічні наслідки кожної моделі: у регресному факторингу фактор не бере на себе повний ризик, тому розмір його винагороди є нижчим; натомість у безрегресному факторингу ризик неплатежу компенсується підвищеною винагородою фактора. Встановлено, що вибір між регресною та безрегресною моделями залежить від кредитоспроможності клієнта та боржника, рівня довіри між сторонами й структури ризиків у конкретному правочині. Окрему увагу приділено договору частково регресного факторингу, який поєднує ознаки двох попередніх моделей і передбачає розподіл ризику неплатоспроможності боржника між фактором і клієнтом. Підкреслено, що незважаючи на відсутність законодавчого закріплення, цей вид договору може застосовуватися на практиці на підставі принципу свободи договору та за аналогією закону. Узагальнено, що законодавче розмежування договорів регресного та безрегресного факторингу сприяє підвищенню рівня правової визначеності, забезпеченню балансу інтересів сторін, прозорому розподілу ризиків і стабільності цивільного обороту.

Ключові слова: договірні зобов'язання, правочин, свобода договору, ризик невиконання, розподіл ризику, договір факторингу, ризик неплатоспроможності, право регресу, факторинг з регресом, факторинг без регресу, грошові вимоги.

Lazovskyi Oleh. Recourse and non-recourse factoring agreements

The article states that the factoring agreement is a complex contractual construction combining financial, accounting, settlement, and security elements, which determines the emergence of different models of its implementation. It is emphasized that one of the key classification criteria of factoring agreements is the distribution of the risk of the debtor's failure to perform monetary obligations, which allows distinguishing between recourse and non-recourse factoring agreements. The provisions of the Law of Ukraine «On Factoring» are analyzed, in which this distinction is for the first time legally enshrined, and a comparative analysis of approaches to the interpretation of these agreements in foreign doctrine is provided. It is noted that recourse factoring implies that the risk of non-performance of the monetary claim lies with the client, whereas in non-recourse factoring, this risk is borne by the factor. It is highlighted that recourse factoring tends toward credit-loan obligations, since the financing provided to the client must be repaid in case of the debtor's insolvency, while non-recourse factoring, by its nature, approximates a purchase-and-sale transaction, as the right to the monetary claim fully and finally passes to

the factor. The economic consequences of each model are underlined: in recourse factoring, the factor does not assume the full risk, so its remuneration is lower, whereas in non-recourse factoring, the risk of non-payment is compensated by higher remuneration. It is established that the choice between recourse and non-recourse models depends on the creditworthiness of the client and the debtor, the level of trust between the parties, and the structure of risks within a specific transaction. Special attention is given to the partially recourse factoring agreement, which combines the features of both previous models and provides for a shared distribution of the debtor's insolvency risk between the factor and the client. It is emphasized that despite the absence of legislative regulation, this type of agreement may be applied in practice based on the principle of freedom of contract and by analogy of law. It is concluded that the legislative differentiation between recourse and non-recourse factoring agreements enhances legal certainty, ensures a fair balance of interests between the parties, promotes a transparent risk allocation mechanism, and strengthens the stability of civil turnover.

Key words: contractual obligations, legal transaction, freedom of contract, risk of non-performance, risk allocation, factoring agreement, insolvency risk, client, debtor, factor, right of recourse, recourse factoring, non-recourse factoring, monetary claims.

Договір факторингу є складною договірною конструкцією, в основі якої лежить надання фактором комплексу фінансових послуг під відступлення клієнтом грошових вимог на користь фактора, що обумовлює неабияку специфіку його предмета та об'єкта. Водночас, зважаючи на те, що договір факторингу є інструментом упорядкування переважно економічних відносин щодо забезпечення ліквідності суб'єктів підприємництва та їх фінансової стабільності, він набуває багатофункціонального характеру, що знаходить свій прояв у можливому поєднанні в механізмі договірному регулювання фінансових, облікових, розрахункових та забезпечувальних елементів у залежності від потреб клієнта та спроможностей фактора.

Вказана обставина обумовлює виникнення певних відмінностей у змісті й розподілі прав та обов'язків сторін, характері фінансових послуг, що складають предмет досліджуваного договору, і співвідношенні ризиків, які покладаються на фактора та клієнта при виконанні договірних зобов'язань. Втіленням цього є формування цілої системи договірних моделей надання факторингових послуг, яка й досі не отримала достатньої уваги та комплексного висвітлення в правовій доктрині.

Одним із найбільш поширених класифікацій договорів факторингу є його поділ на договори регресного та безрегресного факторингу на підставі такого класифікаційного критерію, як особливість розподілу між сторонами ризиків. В цілому ризиковість договору факторингу в доктрині сприймається аксіоматично, адже

економіко-правова природа факторингових послуг передбачає не лише можливість отримання сторонами договору майнових вигод, але і ймовірність зазнання втрат, зумовлених невизначеністю майбутніх обставин, що виходять за межі контролю з боку клієнта та фактора.

Разом із тим, на тлі існування розгалуженої системи ризиків, які потенційно супроводжують надання факторингових послуг, ризиковий характер договору факторингу вчені-цивілісти пов'язують лише з одним – ризиком невиконання грошової вимоги, що відступається. Так, К. В. Коломієць зазначає, що договір факторингу наділений ризиковим характером, оскільки в силу закону фактор, надаючи право вимоги, приймає на себе ризик (як в повному обсязі, так і частково) виконання такої вимоги – ризик несплати боржником пред'явленої до виконання грошової вимоги або отримання зустрічного задоволення в меншому обсязі, ніж надавалося [1, с. 18–19]. На цьому ж наголошує й А. В. Токунова, яка робить висновки про ризиковість договору факторингу, виходячи зі змісту ч. 3 ст. 1081 ЦК України, відповідно до якої клієнт не відповідає за невиконання або неналежне виконання боржником грошової вимоги, право якої відступається і яка пред'явлена до виконання фактором, якщо інше не встановлено договором факторингу [2, с. 69].

Аналізуючи вищенаведену законодавчу норму, яка визначає покладання ризику невиконання боржником грошової вимоги на фактора як загальне правило, зауважимо, що вказаний законодавчий під-

хід є цілком зрозумілим та закономірним, виходячи з економіко-правової сутності договору факторингу, адже саме наявність ризику неплатежу з боку контрагента клієнта частково й обумовлює потребу в наданні факторингових послуг. Натомість клієнт, передаючи фактору право грошової вимоги, прагне отримати швидке фінансування та гарантію стабільності власного комерційного обігу, тоді як фактор бере на себе тягар можливих негативних наслідків, компенсуючи цей ризик за рахунок отримання винагороди. Разом з тим, із формулювання «якщо інше не встановлено договором факторингу» можливим вбачається відхід від загального правила про покладання ризику невиконання боржником грошової вимоги на фактора, що, своєю чергою, свідчить про те, що ризик такого невиконання набуває ознак системоутворюючого елементу договору факторингу, який визначає баланс інтересів сторін та створює підґрунтя для розмежування досліджуваної договірної конструкції залежно від того, на кого зі сторін покладається вказаний ризик – на клієнта чи фактора. У зв'язку із цим найбільш поширеним у доктринальній та практичній площинах є підхід до поділу договору факторингу за критерієм несення ризику невиконання грошових вимог на договори регресного та безрегресного факторингу.

Зауважимо, що саме ця класифікація знаходить своє закріплення в нормах чинного законодавства. Так, згідно п. 14 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про факторинг» під факторингом без регресу слід розуміти «вид факторингу, що не передбачає право фактора звернутися до клієнта з вимогою про сплату частини або повної вартості права грошової вимоги за відступленим правом грошової вимоги, у разі невиконання або неналежного виконання боржником відступленої клієнтом фактору грошової вимоги, право вимоги якої відступається». Натомість факторинг з регресом згідно з п. 15 ч. 1 ст. 1 цього закону є видом факторингу, «що передбачає обов'язок клієнта сплатити фактору суму, визначену відповідно до договору факторингу, в порядку, передбаченому статтею 26 цього Закону, у разі невиконання або неналежного виконання боржником грошової вимоги, право якої від-

ступається» [3]. Аналізуючи вказані норми нещодавно прийнятого Закону України «Про факторинг», варто акцентувати увагу на його доволі прогресивному характері, оскільки жоден із міжнародних нормативно-правових актів, спрямованих на впорядкування факторингових відносин, не містить прямих чи опосередкованих вказівок на класифікацію факторингу в залежності від специфіки розподілу його сторонами ризику невиконання боржником відступлених грошових вимог.

В цілому дослідженню особливостей регресного та безрегресного факторингу присвячено чимало уваги серед представників економічної науки та практики. Так, на думку польських дослідників С. Валкуш та К. Дзядека, безрегресний факторинг означає, що ризик неплатежу покупцем товарів повністю покладається на фактора. Водночас у разі несплати грошової вимоги фактор позбавляється можливості повернути кошти, передані клієнту. Натомість регресний факторинг надає факторинговій компанії право вимагати від клієнта оплату в тому випадку, якщо покупець товарів не виконав зобов'язання щодо оплати рахунка-фактури. Регресний факторинг призначений для підприємств, які добре обізнані зі своїми клієнтами та можуть самостійно брати на себе ризик [4, с. 156]. Натомість представники американської доктрини П. Кувеліс та Ф. Сю зазначають, що факторинг може здійснюватися на регресній основі, особливо коли важко оцінити ризик дефолту за базовими рахунками, що означає: фактор має право зворотної вимоги (регресу) до свого клієнта (позичальника) у разі нестачі платежів за рахунками. Альтернативою є безрегресний факторинг, за якого фактор не лише набуває права на рахунки, але й бере на себе основну частину ризику дефолту, оскільки у випадку неплатежу за рахунками фактор не має права регресу до постачальника. Таким чином, безрегресний факторинг виводить дебіторську заборгованість із балансу постачальника і тим самим формально відокремлює рахунки до отримання від інших активів позичальника у випадку банкрутства. Відповідно, безрегресний факторинг класифікується як продаж дебіторської заборгованості, тоді як регресний факто-

ринг – як запозичення, оскільки майбутнє повернення заборгованості є потенційним зобов'язанням постачальника [5].

Варто також розглянути тлумачення досліджуваних підвидів договору факторингу, запропоноване Міжнародним валютним фондом: у безрегресному договорі фактор бере на себе повний ризик несплати боржниками у момент настання строку платежу, і тому стягує з постачальника вищий відсоток від суми дебіторської заборгованості (дисконт), ніж у випадках, коли частина ризику залишається за постачальником (регресний факторинг). За таким правочином постачальник одразу отримує повну суму торговельного кредиту/дебіторської заборгованості за мінусом дисконту й не несе жодних додаткових зобов'язань. Натомість у регресному договорі фактор покладає на постачальника часткову або повну відповідальність за безнадійну заборгованість боржників у момент настання строку («регресна відповідальність»). На практиці фактор спочатку виплачує постачальнику лише певний відсоток від дебіторської заборгованості, а решту залишає в «резерві» як своєрідне забезпечення. Після фактичного стягнення рахунків-фактур від боржника фактор передає постачальнику залишкову суму резерву (за мінусом погодженого дисконту). Якщо ж боржник не виконує зобов'язань у розмірі, що перевищує резерв, постачальник повинен повернути фактору частину або всю вже отриману суму авансу (в межах регресної відповідальності, передбаченої договором), а також сплатити будь-які нараховані відсотки/комісію [6].

Таким чином, виходячи з аналізу зазначеного, вбачається, що в залежності від специфіки розподілу ризику невиконання боржником відступлених грошових вимог надання факторингових послуг може відбуватися за двома найбільш поширеними моделями факторингу – регресного та безрегресного, при чому регресний факторинг передбачає покладення відповідного ризику на клієнта, що наділяє вказану модель фінансування ознаками традиційного кредитування, а безрегресний – на фактора, що зближує його з конструкцією купівлі-продажу. Останній, своєю чергою, є більш економічно

привабливим для клієнта, адже дозволяє остаточно зняти з нього ризик невиконання вимоги та забезпечує гарантоване отримання грошових коштів незалежно від фактичної поведінки боржника. З урахуванням цього клієнт отримує не лише доступ до ліквідних коштів, а й додаткову фінансову стійкість, адже у випадку неплатоспроможності боржника фактор не має права зворотної вимоги до клієнта. З іншого боку, модель регресного факторингу є більш вигідною для клієнта саме з економічної точки зору, адже вона супроводжується нижчим розміром винагороди фактора в силу того, що останній не бере на себе повний ризик невиконання вимоги з боку боржника. Вбачається, що вказаний аспект робить регресний факторинг найбільш економічно обґрунтованим варіантом для підприємців з високою платоспроможністю, які здатні самостійно контролювати та мінімізувати кредитні ризики своїх контрагентів.

Водночас варто зауважити, що вибір тієї чи іншої моделі договірної зв'язку між фактором та клієнтом не є довільним та повинен мати під собою достатні економічні передумови. Як зазначається з цього приводу в юридичній літературі, регресний факторинг обирається тоді, коли постачальник має високий кредитний рейтинг, тоді як безрегресний факторинг надає перевагу у випадку, якщо кредитний рейтинг постачальника перебуває в певному діапазоні (низький, але вище за встановлений поріг). Крім того, якщо покупець має вищий кредитний рейтинг, то частіше застосовується безрегресний факторинг [5, с. 156]. Із зазначеного робимо висновок про те, що в основу вибору регресної чи безрегресної моделі факторингу покладено показники кредитоспроможності клієнта та боржника, які є визначальними у формуванні рівня довіри фактора до інших учасників факторингових відносин та безпосередньо впливають на оцінку ризику невиконання вимоги, умови надання фінансування та обсяг винагороди фактора: чим вищий кредитний рейтинг клієнта і боржника, тим більша ймовірність застосування регресної моделі з нижчою платою; натомість у ситуаціях із підвищеним ризиком для фактора перевага надається безре-

гресному факторингу, що компенсується вищою винагородою фактора.

Отже, виходячи із зазначеного, можемо виокремити наступні принципи відмінності між договорами регресного та безрегресного факторингу: 1) при використанні моделі регресного факторингу ризик невиконання боржником відступленої грошової вимоги несе клієнт, а в безрегресному факторингу цей ризик повністю покладається на фактора; 2) правовим наслідком невиконання боржником грошової вимоги при регресному факторингу є реалізація фактором права зворотньої вимоги до клієнта, в рамках якої останній зобов'язаний компенсувати фактору суму отриманого фінансування, на противагу безрегресному факторингу, при якому фактор остаточно бере на себе ризик неплатоспроможності боржника і не має права вимагати повернення коштів від клієнта; 3) з позицій правової природи договір регресного факторингу тяжіє до кредитно-позикових зобов'язань (надане клієнту фінансування підлягає поверненню на користь фактора у випадку неплатоспроможності боржника), а договір безрегресного факторингу – до зобов'язань з купівлі-продажу (набуття фактором права грошової вимоги є остаточним та не підлягає зворотному відступленню на користь клієнта); 4) з економічної точки зору ціна договору регресного факторингу, яка визначається розміром винагороди фактора, є нижчою, оскільки фактор не приймає на себе ризик неплатоспроможності боржника, тоді як ціна договору безрегресного факторингу є вищою в силу покладення цього ризику на фактора.

В цілому зауважимо, що закріплення на законодавчому рівні таких різновидів факторингу, як регресний та безрегресний, має принципово важливе значення для забезпечення належного захисту сторін договору факторингу, оскільки до прийняття Закону України «Про факторинг» правова природа досліджуваних договірних правовідносин не була деталізованою, а механізм їх правового регулювання характеризувався розпорошеністю норм і фрагментарністю, що, своєю чергою, неодноразово призводило до порушення принципу правової визначеності, у тому числі, у питаннях несення ризиків,

пов'язаних із дефолтом боржника. Натомість виокремлення договорів регресного та безрегресного факторингу, а також закріплення у ст. 26 Закону механізму стягнення заборгованості за договором факторингу з регресом створює правові гарантії захисту прав сторін у випадку невиконання боржником відступленої грошової вимоги: фактора – в частині нормативного гарантування його права вимагати від клієнта повернення частини або повної вартості права грошової вимоги у випадку невиконання чи неналежного виконання зобов'язань з боку боржника, а клієнта – в частині унеможливлення стягнення з нього суми, що перевищує вартість відступленої грошової вимоги, а також забезпечення повернення йому права вимоги з боку фактора у випадку здійснення такої оплати. Отже, цілком очевидно, що законодавча диференціація договорів регресного та безрегресного факторингу сприяє формуванню прозорого механізму розподілу ризиків між сторонами договору, що підвищує рівень правової визначеності та сприяє стабільності цивільного обороту.

Разом із тим, відзначимо, що, виходячи з критерію розподілу ризику невиконання грошової вимоги, у доктрині виокремлюють і договір змішаного (частково регресного) факторингу, який, на противагу регресному та безрегресному, не знаходить свого закріплення в законодавчій площині. Щодо правової природи змішаного факторингу, то він, як вказують зарубіжні дослідники, поєднує в собі характеристики як регресного, так і безрегресного факторингу. У цьому випадку ризик неплатежу боржником розподіляється між фактором і клієнтом, при чому сторони договору самостійно домовляються, у яких випадках і в якому обсязі цей ризик нестиме кожна зі сторін [4, с. 156]. Вказаний різновид факторингу знаходить своє відображення і в працях вітчизняних дослідників, зокрема, А. В. Токунової, яка зазначає, що у цьому випадку ризик порушення боржником відступленого зобов'язання з оплати відвантажених товарів або наданих послуг розподіляється між фактором і клієнтом [2, с. 33]. Є. О. Харитонов розкриває сутність цього різновиду факторингу через порівняння його з регрес-

ним: «в разі невиконання боржником зобов'язань по сплаті при факторингу з повним регресом фактор має право стягнути з постачальника 100% суми здійсненого фінансування, а при факторингу з частковим регресом – відповідну частину суми фінансування [7, с. 605].

Отже, робимо висновок про те, що договір факторингу з частковим регресом є самостійним підвидом договору факторингу у межах класифікаційної групи, що формується за критерієм розподілу ризику невиконання боржником відступленої грошової вимоги, сутністю якого є обов'язковий розподіл ризику неплатоспроможності боржника за відступленими грошовими вимогами між фактором та клієнтом. При цьому його особливостями є те, що: а) сторони вправі самостійно визначити обсяг та розмір відповідальності кожної зі сторін за невиконання або неналежне виконання боржником грошових зобов'язань; б) фактор може залишати за собою право регресу лише щодо певної частини фінансування або у випадках, прямо передбачених договором (наприклад, у випадку прострочення

боржника); в) внаслідок зменшення обсягу фінансового ризику фактора створюються підстави для зниження його винагороди за надання факторингових послуг, що робить цей різновид факторингу більш доступним для клієнта. Також зауважимо, що незакріплення на законодавчому рівні моделі факторингу з частковим регресом не є перешкодою для застосування її на практиці, виходячи, по-перше, із реалізації принципу свободи договору, яка уможливорює гібридизацію різних договірних моделей факторингу, а, по-друге, з можливості застосування до регулювання відносин за частково регресним факторингом положень ст. 26 Закону України «Про факторинг» за аналогією, проте у межах тієї частини ризику, яку сторони досліджуваного договору поклали на клієнта. Таким чином, договір факторингу з частковим регресом слід сприймати як компромісну модель між регресним та безрегресним факторингом, спрямовану на забезпечення гнучкості та балансу в питанні розподілу ризиків неплатоспроможності боржника між сторонами договору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коломієць К. В. Договір факторингу як підстава зміни кредитора у зобов'язанні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2020. С. 18–19.
2. Токунова А. В. Правовий режим факторингу : монографія; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Донецьк: вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2013. С. 69, 33.
3. Про факторинг: Закон України № 4466-IX від 03.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4466-20#Text> (дата звернення: 28.10.2025).
4. Walkusz, Sandra & Dziadek, Krzysztof. (2024). Development of Factoring Services in Poland in The Years 2011-2022. *Rozwój usług faktoringowych w Polsce w latach 2011-2022. Finanse i Prawo Finansowe*. 2. 156.
5. Kouvelis, Panos & Xu, Fasheng. (2020). A Supply Chain Theory of Factoring and Reverse Factoring. *Management Science*. (Forthcoming). 156. URL: https://www.researchgate.net/publication/327713701_A_Supply_Chain_Theory_of_Factoring_and_Reverse_Factoring (дата звернення: 28.10.2025).
6. F.14 Treatment of Factoring Transactions. IMF Committee on Balance of Payments Statistics. 2022. URL: <https://www.imf.org/-/media/Files/Data/Statistics/BPM6/FITT/f14-treatment-of-factoring-transactions.ashx> (дата звернення: 28.10.2025).
7. Зобов'язальне право України : підручник / За ред. Є. О. Харитонova, Н. Ю. Голубевої. К. : Істина, 2011. С. 605.

Стаття надійшла у редакцію: 02.11.2025

Стаття прийнята: 17.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

СУБ'ЄКТИ СУБСИДІАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Накорчевський Сергій Васильович,

<https://orcid.org/0009-0006-2058-1502>

аспірант Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У науковій статті визначено суб'єктів субсидіарної відповідальності та особливості їх правосуб'єктності з урахуванням правозастосовної практики.

Встановлено, що субсидіарна (додаткова) відповідальність, як особливий вид цивільно-правової відповідальності, передбачає обов'язок зазнати негативних наслідків суб'єктом права, який виникає внаслідок невиконання або неналежного виконання зобов'язань чи порушення приписів закону не ним безпосередньо, а іншим суб'єктом, який із порушником перебуває у різних правових зв'язках. Додатковий характер субсидіарної відповідальності означає, що до пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен пред'явити вимогу до основного боржника.

Обгрунтовано, що суб'єктами субсидіарної відповідальності можуть бути фізичні, юридичні особи, держава, на яких законом або договором покладається обов'язок нести відповідальність за дії осіб, які пов'язані з ними певним правовим зв'язком. При цьому, щоб бути суб'єктом субсидіарної відповідальності особа має володіти правосуб'єктністю, яку складають гарантовані законом можливості бути носієм прав та обов'язків, набувати, користуватися ними і виконувати їх. Правовою передумовою виконання обов'язків субсидіарним боржником є не деліктоздатність, а його право- і дієздатність.

Зроблено висновок, що суб'єктами правовідносин, у межах яких може бути застосована субсидіарна відповідальність є: кредитор, який виступає активною, управленою стороною, наділеною правом вимагати виконання зобов'язання; основний боржник – зобов'язана сторона за основним зобов'язанням; субсидіарний боржник – пасивна сторона, потенційно готова замінити основного боржника у випадку невиконання або неналежного виконання ним взятих на себе зобов'язань та задовільнити вимогу кредитора. У той же час, суб'єктом субсидіарної відповідальності є лише субсидіарний боржник, оскільки саме на нього покладається обов'язок задоволення вимоги кредитора у випадку невиконання або неналежного виконання зобов'язання основним боржником.

Ключові слова: субсидіарна відповідальність, суб'єкти субсидіарної відповідальності, правосуб'єктність, кредитор, субсидіарний боржник, фізичні та юридичні особи, держава.

Nakorchevskyj Serhii. Subjects of subsidiary liability

In the article the subjects of subsidiary liability and the features of their legal personality, taking into account law enforcement practice, were defined.

It is established that subsidiary (additional) liability, as a special type of civil liability, implies the obligation to suffer negative consequences for a legal entity arising from non-fulfillment or improper fulfillment of obligations or violation of the provisions of the law not by him directly, but by another entity that is in different legal relations with the violator. The additional nature of subsidiary liability means that before presenting a claim to the person bearing subsidiary liability, the creditor must present a claim to the principal debtor.

It is substantiated that subjects of subsidiary liability may be individuals, legal entities, the state, which are obligated by law or contract to be responsible for the actions of persons who are connected with them by a specific legal relationship. At the same time, in order to be a subject of subsidiary liability, a person must have legal personality, which is defined by the legally guaranteed opportunities to be a bearer of rights and obligations, to acquire, use and fulfill them. The legal prerequisite for the performance of obligations by a subsidiary debtor is not tortious capacity, but his legal capacity and capacity to act.

It is concluded that the subjects of legal relations within which subsidiary liability may be applied are: the creditor, who is the active party entitled to demand fulfillment of the obligation; the principal debtor, the obligated party under the principal obligation; the subsidiary debtor, the passive party potentially ready to replace the principal debtor in the event of failure to fulfill or improper fulfillment of the obligations assumed by him and to satisfy the creditor's demand. At the same time, the subject of subsidiary liability is only the subsidiary debtor, since it is he who is responsible for satisfying the creditor's demand in the event of failure to fulfill or improper fulfillment of the obligation by the principal debtor.

Key words: *subsidiary liability, subjects of subsidiary liability, legal personality, creditor, subsidiary debtor, individuals and legal entities, state.*

Субсидіарна відповідальність, згідно зі статтею 619 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1], являє собою відповідальність іншої особи (субсидіарного боржника) додатково до відповідальності основного боржника. Специфіка цього виду цивільно-правової відповідальності полягає в її додатковому характері, що означає, що до пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен пред'явити вимогу до основного боржника.

Субсидіарна відповідальність реалізуються в рамках цивільних охоронних правовідносин. У загальній теорії права правоохоронні відносини розглядаються як правова форма соціальної взаємодії право-дієздатних суб'єктів, яка має владний характер, детермінована фактом вчинення правопорушення і спрямована на його попередження чи припинення, відновлення порушеного права, притягнення правопорушника до певного виду юридичної відповідальності та уможливорює примусове виконання ним суб'єктивного юридичного обов'язку, передбаченого законом або договором і опосередкованого актом [2, с. 61]. Охоронно-захисний характер субсидіарної відповідальності впливає й зі змісту «Принципів, визначень та модельних норм європейського приватного права» (DCFR) [3], у Книзі IV яких, що має назву «Окремі договори та права і обов'язки, що з них виникають», сформульовано положення щодо правового режиму субсидіарної відповідальності.

Застосування субсидіарної відповідальності відбувається у межах цивільних зобов'язальних правовідносин, суб'єктами яких з урахуванням положень частини першої статті 510 ЦК України, а також статті 619 ЦК України, є: кредитор, який виступає активною, управле-

ною стороною, наділеною правом вимагати виконання зобов'язання; основний боржник – зобов'язана сторона за основним зобов'язанням; субсидіарний боржник – пасивна сторона, потенційно готова замінити основного боржника у випадку невиконання або неналежного виконання ним взятих на себе зобов'язань та задовільнити вимогу кредитора. Зважаючи на такий суб'єктний склад правовідносин, у межах яких може бути застосована субсидіарна відповідальність у випадку невиконання або неналежного виконання зобов'язання основним боржником, виникає потреба у визначенні суб'єктів субсидіарної відповідальності та особливостей їх правосуб'єктності.

Важливі теоретичні положення фундаментального характеру про відповідальність у цивільному праві сформульовано в дослідженнях таких вчених, як С. Д. Гринько, І. С. Канзафорова, Т. С. Ківалова, О. О. Отрадна, В. Д. Прима, С. В. Резніченко, О. В. Церковна та інших. Однак в контексті дослідження особливостей субсидіарної відповідальності у цивільних правовідносинах та специфіки її правової природи важливим є питання суб'єктів субсидіарної відповідальності.

Метою статті є визначення суб'єктів субсидіарної відповідальності та особливостей їх правосуб'єктності з урахуванням правозастосовної практики.

Субсидіарна відповідальність передбачає обов'язок зазнати негативних наслідків суб'єктом права, який виникає внаслідок невиконання або неналежного виконання зобов'язань чи порушення приписів закону не ним безпосередньо, а іншим суб'єктом, який із порушником перебуває у різних правових зв'язках. При цьому у контексті субсидіарної відповідальності поняття суб'єкт відпові-

дальності не ототожнюються з поняттям суб'єкт правопорушення, оскільки, по-перше, існує позитивна юридична відповідальність, як наслідок за певні дії (не протиправного характеру), і по-друге, не завжди відповідальність буде покладена безпосередньо на особу, яка вчинила правопорушення, а може накладатись і на суб'єкта, який за договором чи законом у встановлених випадках має її понести (субсидіарна відповідальність) [4, с. 65].

Щоб бути суб'єктом відповідальності особа має володіти правосуб'єктністю, яку складають гарантовані законом можливості бути носієм прав та обов'язків, набувати, користуватися ними і виконувати їх. Найчастіше правосуб'єктність визначають через категорію «здатність», яка найбільш чітко відображає специфіку змісту правосуб'єктності [6, с. 49–50]. При цьому, оскільки мета субсидіарної відповідальності полягає у гарантуванні найбільш повного відновлення порушених прав кредитора, правовою передумовою несення відповідних обов'язків субсидіарним боржником є не деліктоздатність, а його право- і дієздатність. Можливість приймати на себе обов'язки, які виникають із неправомірних дій інших осіб, виконання яких закон обмежує певними правовими формами (гарантія, порука тощо), складає елемент змісту право- та дієздатності [5, с. 49].

До субсидіарної відповідальності можуть бути притягнені різноманітні учасники цивільних відносин: фізичні, юридичні особи, держава. Фізичні особи можуть бути субсидіарними боржниками, зокрема при відчуженні майна, переданого платником ренти під виплату ренти, як покупці майна (частина друга статті 735 ЦК України), при укладенні договору комерційної концесії – як правоволодільці (частина перша статті 1123 ЦК України) тощо.

Фізичні особи можуть набувати статусу субсидіарного боржника у випадках їх участі в окремих видах підприємницьких товариств шляхом створення і передачі майна товариству, або вступу до товариства після його державної реєстрації. Разом з тим, чинним законодавством встановлена низка вікових

обмежень набуття фізичною особою статусу учасника підприємницького товариства, і як наслідок, можливості бути потенційним субсидіарним боржником за зобов'язаннями цієї юридичної особи. Так, відповідно до статті 34 ЦК України, повний обсяг цивільної дієздатності може мати лише та фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років. Іншими словами, субсидіарним боржником може бути повнолітня фізична особа. Однак аналіз цивільного законодавства дає підстави констатувати той факт, що для участі фізичної особи в окремих товариствах, зокрема у повному товаристві, передбачена вимога про спеціальний статус суб'єкта підприємницької діяльності. У цьому контексті частина третя статті 35 ЦК України забезпечує можливість наділення фізичної особи повною цивільною дієздатністю не з моменту досягнення нею вісімнадцяти років, а з шістнадцяти років, при наявності у неї бажання займатися підприємницькою діяльністю.

У недоговірних зобов'язаннях суб'єктом субсидіарної відповідальності можуть бути батьки (усиновлювачі, піклувальники) неповнолітніх осіб, віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, що завдали шкоду іншим особам. Так, відповідно до частини другої статті 1179 ЦК України, у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Крім цього, зазначена норма встановлює аналогічне правило і для випадків, коли неповнолітня особа перебувала у закладі, який за законом здійснює щодо неї функції піклувальника [6, с. 51].

Щодо субсидіарної відповідальності юридичних осіб, то у кожному конкретному випадку враховується безліч факторів, які визначають, чи відповідальність буде нести сама юридична особа чи її представник (керівник).

За загальним правилом статтею 96 ЦК України передбачено, що юридична особа самостійно відповідає за своїми зобов'язаннями. Учасник (засно-

вник) юридичної особи не відповідає за зобов'язаннями юридичної особи, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків встановлених установчими документами та законом. У свою чергу, у разі реорганізації, юридична особа, що утворилася внаслідок, зокрема, виділу, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями особи, з якої був здійснений виділ, якщо згідно з розподільчим балансом такі зобов'язання не перейшли до юридичної особи, що утворилася внаслідок виділу. Юридична особа, з якої був здійснений виділ, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями, які згідно з розподільчим балансом перейшли до юридичної особи, що утворилася внаслідок виділу. Якщо ж юридичних осіб, що утворилися внаслідок виділу, дві або більше, субсидіарну відповідальність вони несуть солідарно (частина третя статті 109 ЦК України).

Окремий випадок субсидіарної відповідальності становить субсидіарна відповідальність за доведення до банкрутства, суб'єктами якої можуть бути засновники (учасники, акціонери), керівники боржника або інші особи, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки чи мають можливість іншим чином визначати його дії, за умови наявності вини цих осіб у банкрутстві боржника [7, с. 39]. Так, відповідно до абзацу 2 частини другої статті 61 Кодексу України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII [8], у разі банкрутства боржника з вини його засновників (учасників, акціонерів) або інших осіб, у тому числі з вини керівника боржника, які мають право давати обов'язкові для боржника вказівки, чи мають змогу іншим чином визначати його дії, на засновників (учасників, акціонерів) боржника-юридичної особи або інших осіб у разі недостатності майна боржника може бути покладена субсидіарна відповідальність за його зобов'язаннями. У даному контексті слід зазначити, що Верховний Суд у своїй постанові від 22 квітня 2021 р. у справі № 915/1624/16 роз'яснив, що до третіх осіб, які несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями боржника у зв'язку з доведенням його до банкрут-

ства, належать будь-які особи, наслідком дій або бездіяльності яких стало банкрутство юридичної особи [9].

При цьому важливо, що чинне законодавство не встановлює заборони на покладення субсидіарної відповідальності на керівників боржника, повноваження яких закінчилися ще до порушення провадження у справі про банкрутство, адже основним фактором такої відповідальності є причинно-наслідковий зв'язок між винними діями/бездіяльністю цих осіб та наслідками таких дій у вигляді доведення юридичної особи до банкрутства. Так, у своїй постанові від 19 березня 2024 р. у справі № 911/94/22 (911/2436/22) Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду визнав, що одночасна перереєстрація місця розташування, перереєстрація назви юридичної особи, зміна власника (учасника), зміна керівника боржника після фактичного припинення діяльності товариства, є недобросовісними діями попередніх власників та керівника товариства, що мають на меті приховування слідів діяльності товариства від кредиторів, унеможливлення примусового стягнення боргів та унеможливлення передання арбітражному керуючому належних боржнику товарно-матеріальних цінностей, документації, звітності, відомостей податкового та бухгалтерського обліку, печаток і штампів товариства, що є підставою для покладення на таких осіб субсидіарної відповідальності [10].

Слід зазначити, що з березня 2023 року до Кодексу України з процедур банкрутства додано ще одну категорію осіб, щодо яких можливе застосування субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями боржника. Мова йде про осіб, які вчинили, погодили правочини або вчинили майнові дії, визначені статтею 42 Кодексу України з процедур банкрутства, що надалі визнані недійсними або спростовані за рішенням суду. До вказаних осіб може бути застосована субсидіарна відповідальність у межах суми завданих боржнику такими майновими діями збитків. Крім цього, згідно з правилами частини п'ятої статті 42 Кодексу України з процедур банкрутства, суб'єктом субсидіарної відповідальності

може бути також особа, яка отримала істотну (відносно масштабу діяльності боржника) вигоду у вигляді збільшення активів, яка не могла б утворитися у випадку відповідності дій засновників та керівника боржника закону, в тому числі принципу добросовісності.

Важливою у контексті субсидіарної відповідальності є практика Європейського суду з прав людини. Так, 11 грудня 2018 р. було прийнято постанову Великої палати Європейського суду з прав людини у справі Лекич проти Словенії, в якій чітко зазначено, що засновник і директор фірми, яка була виключена з державного реєстру без проведення ліквідаційної процедури, притягуються до відповідальності за порушення статті 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [11]. Європейський суд з прав людини визнав, що директор як особа найбільш наближена до контролю за юридичною особою повинен був знати про те, що компанія не пройшла процедуру банкрутства, і через це передбачити можливі наслідки для директора та засновника у вигляді субсидіарної відповідальності. Директор і засновник знали про негативні фінансові результати діяльності компанії, але не вжили заходів щодо визначення компанії банкрутом у рамках процедури неспроможності, фактично продовживши її існування як юридичної особи, незважаючи на неможливість виконання зобов'язань [12].

Щодо субсидіарної відповідальності держави, як учасника цивільних відносин, то у доктрині зазначається, що держава може виступати субсидіарним боржником у випадку відповідальності її органів [13]. А. В. Руденко обґрунтовує це потребою додаткових гарантій захисту прав та інтересів кредиторів держави та заснованих нею юридичних осіб [14, с. 154].

На сьогодні субсидіарна відповідальність держави передбачена, зокрема, щодо казенних підприємств. Так, внесеними Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09 січня 2025 р.

№ 4196-IX [15] змінами до Закону України «Про управління об'єктами державної власності» передбачено, що казенне підприємство відповідає за своїми зобов'язаннями лише коштами, наявними у його розпорядженні. У разі недостатності зазначених коштів держава в особі органу, до сфери управління якого належить таке підприємство, несе повну субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями казенного підприємства.

Цікавою у цьому питанні є позиція Європейського суду з прав людини. Так, у справі «Шаренок проти України» [16], у якій держава-відповідач наполягала на тому, що така скарга не може розглядатися цим судом на підставі невідповідності суб'єктного складу, Європейський суд з прав людини встановив, що підприємство не користувалося достатньою інституційною та оперативною самостійністю від держави і саме тому скарга є прийнятною. Таких же висновків Європейський суд з прав людини дійшов і в справі «Лисянський проти України», що стосувалася заборгованості виплат державним підприємством скаржнику [17].

Приймаючи рішення про залучення органів державної влади та місцевого самоврядування до субсидіарної відповідальності при банкрутстві створених ними юридичних осіб, Європейський суд з прав людини виходить із оцінки ступеню інституційної та оперативної незалежності такої юридичної особи. У подібних справах Європейський суд з прав людини враховує цілий ряд факторів, таких як правовий статус юридичної особи за внутрішнім національним правом, права, якими вона наділяється, сфера її діяльності, а також контекст, в якому така діяльність здійснюється, організаційну та функціональну незалежність, жоден з яких, взятий окремо, не може мати вирішального значення [18, с. 138]. Крім цього, посилення на чинне національне законодавство, що обмежує відповідальність органу державної влади або місцевого самоврядування за борги створених ними підприємств, на самостійний правовий статус таких підприємств, на наявність вини самого підприємства у виникненні

стану неплатоспроможності не беруться до уваги Європейським судом з прав людини, оскільки не впливають на сформувану прецедентну практику застосування положень Конвенції про захист прав людини і основних свобод. На думку Європейського суду з прав людини, правовий статус підприємства, набутий відповідно до національного законодавства, хоча і є важливим фактором, але не має вирішального значення при встановленні відповідальності держави за його боргами [19].

Важливо у даному контексті також зазначити, що чинним законодавством України встановлені додаткові гарантії кредиторів в межах договірної взаємодії публічних партнерів з приватними партнерами. Так, частиною другою статті 33 Закону України «Про публічно-приватне партнерство» від 19 червня 2025 р. № 4510-IX [20] передбачено, що центральний орган виконавчої влади, державне, комунальне підприємство, установа, організація можуть укладати договір публічно-приватного партнерства на стороні публічного партнера для здійснення окремих прав або виконання окремих зобов'язань за договором публічно-приватного партнерства. У такому разі юридична особа, що уклала договір публічно-приватного партнерства на стороні публічного партнера, є стороною відповідного договору. При цьому публічний партнер несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи, яка уклала договір публічно-приватного партнерства на стороні публічного партнера. Наведене дає підстави для формування висновку про

те, що у цьому виді зобов'язань субсидіарний боржник може з'явитися лише у тому разі, якщо це прямо передбачено договором.

Отже, суб'єктами правовідносин, у межах яких може бути застосована субсидіарна відповідальність є: кредитор, який виступає активною, управленою стороною, наділеною правом вимагати виконання зобов'язання; основний боржник – зобов'язана сторона за основним зобов'язанням; субсидіарний боржник – пасивна сторона, потенційно готова замінити основного боржника у випадку невиконання або неналежного виконання ним взятих на себе зобов'язань та задовільнити вимогу кредитора. У той же час, суб'єктом субсидіарної відповідальності є лише субсидіарний боржник, оскільки саме на нього покладається обов'язок задоволення вимоги кредитора у випадку невиконання або неналежного виконання зобов'язання основним боржником. Правовою передумовою покладення відповідного обов'язку на субсидіарного боржника є не деліктоздатність, а його право- і дієздатність.

Суб'єктами субсидіарної відповідальності можуть бути фізичні, юридичні особи, держава, на яких законом або договором покладено обов'язок нести відповідальність за дії осіб, які пов'язані з ними певним правовим зв'язком. При цьому можливість того чи іншого учасника цивільних правовідносин виступати субсидіарним боржником у зобов'язанні та нести субсидіарну відповідальність визначається правовою природою конкретного зобов'язання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 20.10.2025).
2. Середюк В. В. Основні підходи до розуміння юридичної відповідальності у вітчизняній правовій науці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Юридичні науки*. Том 1. 2015. № 1. С. 59–63.
3. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of reference (DCFR). Full Edition. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group) / Ed. by Christian von Bar and Eric Clive. VI. Munich, 2009.
4. Сельська В. В. Субсидіарна юридична відповідальність: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2019. 202 с.

5. Надьон В. В. Структура правосуб'єктності. *Сучасні проблеми цивілістики: матеріали «круглого столу»*, присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, 20 грудня 2013 р. Харків, 2014. С. 49–53.

6. Чорна Ж. Л. Відповідальність за шкоду, завдану неповнолітніми, у цивільному праві України. *Університетські наукові записки*. 2015. № 55. С. 51–58.

7. Марченко О. В., Вознюк О. І. Умови притягнення осіб, винних у доведенні до банкрутства, до субсидіарної відповідальності. *Нове українське право*. 2021. Вип. 4. С. 37–43.

8. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 20.10.2025).

9. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 22 квітня 2021 р. у справі № 915/1624/16. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C018530> (дата звернення: 20.10.2025).

10. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 19 березня 2024 р. у справі № 911/94/22 (911/2436/22). URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=117974337&red=100003dca0183b94c07e633e961f8f6376fe7a&d=5> (дата звернення: 20.10.2025).

11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 10.10.2025).

12. Рішення Європейського суду з прав людини від 14 лютого 2017 р. у справі «Лекич проти Словенії». URL: <http://base.garant.ru/71760252/> (дата звернення: 20.10.2025).

13. Білоусов Ю. В., Іванов С. О. Участь органів державної влади у цивільних відносинах: монографія. Харків: Харків юрид., 2012. 484 с.

14. Руденко А. В. Субсидіарна відповідальність держави. *Право та інновації*. 2015. Т. 1. № 9. С. 154–159. С. 154.

15. Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09 січня 2025 р. № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-IX#Text> (дата звернення: 20.10.2025).

16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шаренок проти України» № 35087/02 від 06 червня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_235 (дата звернення: 20.10.2025).

17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лисянський проти України» № 17899/02 від 04 квітня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_048 (дата звернення: 20.10.2025).

18. Сампара Н. М. Субсидіарні зобов'язання за цивільним законодавством України: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.03. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 218 с. С. 136.

19. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Кучеренко проти України» № 27347/02 від 15 грудня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_422 (дата звернення: 20.10.2025).

20. Закон України «Про публічно-приватне партнерство» від 19 червня 2025 р. № 4510-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4510-20#Text> (дата звернення: 20.10.2025).

Стаття надійшла у редакцію: 23.10.2025

Стаття прийнята: 07.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.25>

ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ У ДІЯЛЬНОСТІ НАДАВАЧІВ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ

Негара Олена Віталіївна,

orcid.org/0009-0008-5159-006X

аспірантка кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»

Статтю присвячено дослідженню заходів запобігання корупції, які застосовуються відносно надавачів публічних послуг як квазіфункціонерів публічного сектору. Визначено статус надавачів публічних послуг як квазіфункціонерів публічного сектору. Обґрунтовано доцільність вживання категорії «квазіфункціонери» щодо осіб, які прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Здійснено аналіз правового статусу вказаної категорії суб'єктів, які поєднують публічні функції з приватноправовою діяльністю. Здійснено системний аналіз заходів запобігання корупції, визначених Законом України «Про запобігання корупції», та встановлено, що лише частина з них поширюється на надавачів публічних послуг. Здійснено аналіз заходів запобігання корупції з позиції доцільності їх застосування щодо надавачів публічних послуг як квазіфункціонерів публічного сектору. Обґрунтовано доцільність застосування щодо надавачів публічних послуг таких заходів, як: обмеження щодо використання службових повноважень, обмеження щодо одержання подарунків, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, правила етичної поведінки та вимоги щодо прозорості. Виявлено недоліки правового регулювання, зокрема, відсутність механізмів врегулювання конфлікту інтересів, адаптованих до специфіки квазіфункціонерів публічного сектору, та непоширення на надавачів публічних послуг обмежень після припинення діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг. Запропоновано диференційований підхід до антикорупційного регулювання різних категорій надавачів публічних послуг з урахуванням специфіки їх діяльності та рівня корупційних ризиків. Розроблено рекомендації щодо вдосконалення антикорупційного законодавства, включаючи створення спеціалізованих етичних кодексів та адаптацію загальних антикорупційних принципів до гібридної природи квазіфункціонерів публічного сектору.

Ключові слова: публічні послуги, запобігання корупції, антикорупційне законодавство, надавачі публічних послуг, антикорупційна політика, законодавство в сфері запобігання корупції.

Nehara Olena. Measures to prevent corruption in the activities of public service providers

The article is devoted to the study of corruption prevention measures applied to public service providers as quasi-functionaries of the public sector. The status of public service providers as quasi-functionaries of the public sector is determined. The expediency of using the category of "quasi-functionaries" is substantiated for persons who are equated with persons authorized to perform state or local government functions. The legal status of the specified category of entities that combine public functions with private law activities is analyzed. A systematic analysis of corruption prevention measures defined by the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" is carried out, and it is established that only some of them apply to public service providers. An analysis of corruption prevention measures is carried out from the standpoint of the expediency of their application to public service providers as quasi-functionaries of the public sector. The feasibility of applying to public service providers such measures as: restrictions on the use of official powers, restrictions on receiving gifts, prevention and resolution of conflicts of interest, rules of ethical conduct and transparency requirements has been substantiated. Deficiencies in

legal regulation have been identified, in particular, the lack of mechanisms for resolving conflicts of interest adapted to the specifics of quasi-officials in the public sector, and the non-extension of restrictions to public service providers after the termination of activities related to the provision of public services. A differentiated approach to anti-corruption regulation of different categories of public service providers has been proposed, taking into account the specifics of their activities and the level of corruption risks. Recommendations have been developed to improve anti-corruption legislation, including the creation of specialized codes of ethics and the adaptation of general anti-corruption principles to the hybrid nature of quasi-officials in the public sector.

Key words: public services, corruption prevention, anti-corruption legislation, public service providers, anti-corruption policy, legislation in the field of corruption prevention.

Постановка проблеми. Сучасна система антикорупційного законодавства України характеризується наявністю серйозних концептуальних та практичних проблем, зокрема в частині правового регулювання діяльності надавачів публічних послуг як особливої категорії суб'єктів антикорупційної відповідальності. Ці суб'єкти, які за своїм правовим статусом є квазіфункціонерами публічного сектору, займають проміжне становище між державними службовцями і приватними особами, що створює складнощі у визначенні необхідного обсягу антикорупційних обмежень та превентивних заходів, які належить до них застосовувати. Законодавче прирівнювання надавачів публічних послуг до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, носить формальний характер і не супроводжується чіткою концептуальною основою для визначення специфіки їх антикорупційного статусу. Гібридна природа цих суб'єктів, що поєднує публічні функції з приватноправовою діяльністю, потребує розробки особливих підходів до антикорупційного регулювання.

Чинне антикорупційне законодавство демонструє непослідовний підхід до визначення кола заходів запобігання корупції, що застосовуються до надавачів публічних послуг. З основних антикорупційних заходів, визначених Законом України «Про запобігання корупції» (далі – Закон-1700), лише частина поширюється на цю категорію суб'єктів, що створює прогалини в правовому регулюванні та знижує ефективність превентивних механізмів. Зокрема, на надавачів публічних послуг не поширюються такі важливі заходи, як: обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, обмеження після при-

пинення діяльності, обмеження щодо спільної роботи близьких осіб, фінансовий контроль та спеціальна перевірка.

Проблемним питанням слід вважати і те, що законодавство не враховує неоднорідність групи надавачів публічних послуг та специфіку корупційних ризиків, притаманних різним категоріям цих суб'єктів. Нотаріуси, арбітражні керуючі, аудитори, оцінювачі та інші надавачі публічних послуг мають різні обсяги повноважень, специфіку діяльності та рівні корупціогенності, що потребує індивідуалізованого підходу до антикорупційного регулювання.

Відсутність системного антикорупційного регулювання діяльності надавачів публічних послуг обумовлюють необхідність проведення комплексного наукового дослідження заходів запобігання корупції щодо цієї групи суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню дослідження заходів запобігання корупції присвячено наукові праці таких вчених, як: Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла-Тіунова, Ю.С. Даниленко-Негара, І.І. Задоя, С.В. Ківалов, Л.С. Ладіна, Р.В. Негара, О.М. Стець, А.В. Стрельников, О.П. Рябенко, Г.В. Фоміч, О.П. Хамходера та ін. Однак, питанню аналізу заходів запобігання корупції у діяльності надавачів публічних послуг приділено недостатньо уваги, що зумовлює необхідність подальших наукових досліджень зазначеної проблематики.

Метою цієї статті є здійснення комплексного аналізу заходів запобігання корупції, які застосовуються до надавачів публічних послуг як квазіфункціонерів публічного сектору, та обґрунтуванні доцільності поширення або непоширення конкретних антикорупційних обмежень на цю категорію суб'єктів з урахуванням їх гібридної правової природи.

Виклад основного матеріалу.

Надавачі публічних послуг становлять особливу групу суб'єктів, на яких поширюється дія антикорупційного законодавства. Фактично, суб'єкти, які надають публічні послуги, виступають квазі-функціонерами публічного сектору.

За своїм походженням частка «квазі-» (від лат. *quasi* – ніби, майже, немовби) являє собою частину складних слів, що за значенням відповідає прикметнику «несправжній» або «уявний». Це вказує на те, що для цілей антикорупційного законодавства надавачі публічних послуг є «уявними» публічними службовцями, «майже» функціонерами публічного сектору.

Зазначена теза підтверджується положеннями Закону-1700. Так, відповідно до ст. 3 Закону-1700, «особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги» є суб'єктами, які «для цілей цього Закону прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» [1]. Головною метою такого «прирівнювання», очевидно, є обґрунтування потреби в антикорупційному регулюванні діяльності зазначеного кола суб'єктів.

В цьому контексті варто підкреслити, що до питання антикорупційної суб'єктності законодавець підійшов з позиції виокремлення функціонального компоненту правового статусу, та наділив антикорупційною суб'єктністю всіх тих, хто має публічно-владні управлінські функції та здатність реалізовувати владні повноваження. Окреслений підхід видається найбільш логічним та доречним для виконання завдань антикорупційної політики держави.

Слід підкреслити, що надавачі публічних послуг, хоча і користуються певним обсягом публічно-владних повноважень, якими зазвичай наділяються тільки державні службовці або службовці органів місцевого самоврядування, мають відмінний правовий статус – різниться порядок призначення/обрання, цензи, які висуваються до кандидатів, особливості підпорядкування та звітності, обсяг наданих повноважень, особливості притягнення до

юридичної відповідальності тощо. Окрім наведеного, значно відрізняються превентивні заходи, направлені на запобігання корупційним проявам у діяльності функціонерів публічного сектору та надавачів публічних послуг.

Разом з тим, незаперечним є факт подібності правового статусу функціонерів та квазіфункціонерів публічного сектору (за характером наданих повноважень, що обумовлює наявність корупційних ризиків), що в свою чергу викликає необхідність застосування до квазіфункціонерів публічного сектору певного обсягу превентивних заходів, покликаних запобігти вчиненню корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень у діяльності таких суб'єктів.

До надавачів публічних послуг Закон-1700 відносить аудиторів, нотаріусів, приватних виконавців, оцінювачів, а також експертів, арбітражних керуючих, незалежних посередників, членів трудового арбітражу, третейських суддів під час виконання ними цих функцій, інших осіб, визначених законом (пп. «б» п. 2 ч. 1 ст. 3).

У науковій літературі доволі часто звертається увага на асистемність вказаного переліку, сумнівність доцільності визначення відкритого переліку надавачів публічних послуг та неоднорідність окресленої групи квазіфункціонерів публічного сектору [2, 3]. Оскільки обсяг дослідження не дає можливості повноцінно дослідити питання доречності та/або недоречності поширення конкретного заходу запобігання корупції на кожного окремого квазіфункціонера публічного сектору, визначеного у пп. «б» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону-1700, основна увага буде зосереджена саме на аналізі заходів запобігання корупції, які за чинним законодавством фактично поширюються на надавачів публічних послуг.

Здійснюючи аналіз заходів запобігання корупції, варто визначити, що ж власне розуміється під цим словосполученням. Вдаючись до поелементного аналізу, можна зробити наступні висновки. За тлумачним словником, під терміном «захід» розуміється сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь; під терміном «запобігання»

розуміється недопущення, завчасне відвертання чого-небудь неприємного, небажаного [4, с. 380]. Таким чином, під заходами запобігання корупції слід розуміти сукупність цілеспрямованих правових, організаційних, інституційних та технологічних інструментів, що застосовуються з метою формування системних бар'єрів для появи корупційних ризиків.

У контексті діяльності надавачів публічних послуг заходи запобігання корупції набувають гібридного характеру, поєднуючи елементи публічно-правового регулювання з урахуванням приватно-правової основи функціонування зазначених суб'єктів. Сутнісною особливістю заходів запобігання корупції у діяльності квазіфункціонерів є їхня превентивно-адаптивна природа. Превентивність полягає у спрямованості на недопущення корупційних проявів до їх фактичного вчинення, тоді як адаптивність означає пристосування загальних антикорупційних принципів до специфічних умов функціонування кожної окремої категорії надавачів публічних послуг.

З урахуванням викладеного, пропонуємо визначати заходи запобігання корупції у діяльності надавачів публічних послуг як систему диференційованих превентивних механізмів публічно-правового характеру, що застосовуються до квазіфункціонерів публічного сектору з метою нейтралізації корупціогенних факторів, притаманних сфері надання публічних послуг недержавними суб'єктами, шляхом створення правових, організаційних та технологічних бар'єрів для корупційної поведінки.

Системний аналіз положень Закону-1700, дає можливість виокремити такі заходи запобігання корупції, які застосовуються щодо фізичних осіб: (1) обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища (ст. 22); (2) обмеження щодо одержання подарунків (ст. 23); (3) обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 25); (4) обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування (ст. 26); (5) обмеження щодо спільної роботи близьких осіб (ст. 27); (6) запобігання та

врегулювання конфлікту інтересів (розділ V); (7) правила етичної поведінки (розділ VI); (8) фінансовий контроль (розділ VII); (9) спеціальна перевірка (ст. 56); (10) вимоги щодо прозорості та доступу до інформації (ст. 60). Слід звернути увагу на те, що зазначений перелік є доволі широким, і, зважаючи на особливості формування переліку суб'єктів, на яких поширюється дія антикорупційного законодавства, виникає логічна потреба звернути увагу на те, що не всі із визначених Законом-1700 заходів запобігання корупції застосовуються щодо надавачів публічних послуг. З огляду на це, вбачається за необхідне здійснити аналіз кожного із заходів запобігання корупції з метою встановлення можливості їх застосування щодо надавачів публічних послуг, та визначити доцільність поширення чи непоширення конкретного заходу на досліджувану групу квазіфункціонерів.

(1) *Обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища.* Вказаний захід запобігання корупції поширюється на осіб, зазначених у ч. 1 ст. 3 Закону-1700, тобто і функціонерів, і квазіфункціонерів публічного сектору. Змістовно обмеження полягає у забороні використовувати (а) службові повноваження, (б) службове становище, (в) пов'язані із ними можливості з метою «одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, у тому числі використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або кошти в приватних інтересах» (ч. 1 ст. 22 Закону-1700). Під службовими повноваженнями слід розуміти обсяг владних управлінських функцій, якими наділено функціонера або квазіфункціонера публічного сектору. Обсяг повноважень визначається законодавчими актами, якими закріплено права та обов'язки конкретного суб'єкта, а також посадовими інструкціями, прийнятими відповідно до чинного законодавства. Службове становище безпосередньо пов'язане із зайняттям конкретної посади, яка характеризується наявністю владних управлінських функцій (як приклад, здійснення владного розпорядчого впливу щодо підлеглої особи тощо). Можливості, не пов'язані безпосередньо із

здійсненню службових повноважень та не залежать від службового становища, хоча і обумовлені ними, створюють підґрунтя для впливу на сторонніх осіб, які не мають відносин влади-підпорядкування із функціонером або квазіфункціонером публічного сектору

Зважаючи на зміст цього заходу запобігання корупції, очевидно є необхідність його поширення на надавачів публічних послуг. Надавачі публічних послуг, будучи квазіфункціонерами публічного сектору, мають можливість здійснювати владних розпорядчий вплив на приватних суб'єктів (деякі із них мають контрольні повноваження, приміром, арбітражні керуючі; інші мають ексклюзивні повноваження, яких не має жоден інший суб'єкт права, приміром, нотаріуси уповноважені вчиняти нотаріальні дії, посвідчувати факти тощо). Наявність публічних функцій саме по собі є підставою для передбачення запобіжників щодо використання службових повноважень, становища та пов'язаних з ними можливостей у власних інтересах носія таких повноважень, становища чи можливостей.

(2) *Обмеження щодо одержання подарунків.* Вказаний захід запобігання корупції поширюється на осіб, зазначених у п. 1 та 2 ч. 1 ст. 3 Закону-1700. Виходячи із переліку суб'єктів, на яких поширюється дія Закону-1700, обмеження щодо одержання подарунків поширюється тільки на функціонерів та квазіфункціонерів публічного сектору, та не поширюється на осіб, які «постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права» (п. 3 ч. 1 ст. 3 Закону-1700), а також на кандидатів на посаду Президента України та кандидатів у народні депутати України (п. 4 ч. 1 ст. 3 Закону-1700). Це обмеження передбачає наявність таких трьох груп подарунків: (а) завжди дозволені (визначені в абз. 2 ч. 2 ст. 23 Закону-1700); (б) дозволені за певних умов (визначені в абз. 1 ч. 2 ст. 23 Закону-1700); (в) завжди заборонені (визначені в ч. 1 ст. 23 Закону-1700).

Доречність поширення зазначеного виду антикорупційних обмежень на надавачів публічних послуг обумовлюється потребою у забезпеченні нейтральності та неупередженості у діяльності вказаних суб'єктів.

(3) *Обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності.* Вказаний захід запобігання корупції поширюється на осіб, зазначених у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону-1700, тобто щодо квазіфункціонерів публічного сектору він не застосовується. Разом з тим, слід звернути увагу на те, що оскільки підгрупа надавачів публічних послуг як квазіфункціонерів публічного сектору є неоднорідною, питання щодо поширення чи непоширення зазначеного обмеження має вирішуватися індивідуально для кожного окремого виду надавачів публічних послуг.

На теперішній час обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності для надавачів публічних послуг нормами Закону-1700 не передбачено, проте спеціалізованим галузевим законодавством схоже за змістом обмеження визначено. Приміром, згідно з ч. 4 ст. 3 Закону України «Про нотаріат», «нотаріус не може займатися підприємницькою, адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній службі або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім виконання функції медіатора, викладацької, наукової і творчої діяльності, реєстрації підписувачів згідно із законодавством у сфері електронних довірчих послуг, а також діяльності у професійному самоврядуванні нотаріусів» [4].

Зазначене підтверджує доцільність індивідуального підходу до вирішення питання щодо поширення на квазіфункціонерів публічного сектору загалом та надавачів публічних послуг, зокрема, обмеження щодо суміщення та сумісництва з іншими видами діяльності. Потреба встановлення таких обмежень обґрунтовується необхідністю забезпечення незалежності, неупередженості та якості

надання публічних послуг. Коли надавач публічних послуг паралельно займається іншими видами діяльності, виникають ризики конфлікту інтересів, розподілу уваги та можливого зниження професійного рівня. Особливо це стосується випадків, коли додаткова діяльність може вплинути на об'єктивність прийняття рішень або створити умови для використання службового становища в особистих цілях.

Найбільш виправданим є диференційований підхід залежно від специфіки конкретного виду надавачів публічних послуг. Для нотаріусів, які мають ексклюзивні повноваження щодо посвідчення правочинів, обмеження підприємницької та адвокатської діяльності є обґрунтованими через високі ризики конфлікту інтересів. Для аудиторів необхідно заборонити надання консультаційних послуг тим самим клієнтам, яких вони аудують. Арбітражні керуючі не повинні мати бізнес-інтересів у галузях, пов'язаних із справами, які вони ведуть. На наше переконання, оптимальним було б законодавче закріплення загальних принципів обмежень сумісництва для всіх надавачів публічних послуг з конкретизацією через галузеве законодавство та професійні стандарти для кожної категорії окремо.

(4) Обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування. Вказаний захід запобігання корупції поширюється на осіб, зазначених у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону-1700, та, відповідно, щодо квазіфункціонерів публічного сектору загалом та надавачів публічних послуг, зокрема, не застосовується. Разом з тим, вбачається необхідним звернути увагу на те, що ст. 26 Закону-1700 визначено три види обмежень після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування, серед яких два обмеження носять тимчасовий характер та діють протягом одного року, а одне – діє безстроково. Так, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 26 Закону-1700, особам, які припинили діяльність, забороняється «розголошувати або використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням службо-

вих повноважень, крім випадків, встановлених законом» [1].

Метою впровадження вказаного обмеження є насамперед запобігання так званому ефекту «revolving door» або «дверей, що обертаються», коли колишні державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування одразу після припинення служби переходять працювати у приватні структури, які раніше перебували у сфері їхнього регулювання або контролю. Такі переходи створюють значні корупційні ризики, оскільки колишні функціонери можуть використовувати службові контакти, інсайдерську інформацію та знання внутрішніх процесів на користь своїх нових роботодавців.

Окрім цього, ці обмеження покликані захистити від ретроактивного корупційного впливу, коли посадова особа під час виконання службових обов'язків може приймати рішення не в державних інтересах, а в очікуванні майбутнього вигідного працевлаштування у приватному секторі. Це забезпечує незалежність та неупередженість рішень навіть на останньому етапі проходження служби. Важливою метою є також збереження конфіденційної службової інформації та недопущення її використання колишніми функціонерами в інтересах приватних структур. Це стосується як державної та комерційної таємниці, так і відомостей про планові перевірки, регулятивні рішення, тендерні процедури тощо.

Зазначені обмеження також спрямовані на підтримання суспільної довіри до органів влади шляхом демонстрації того, що публічна служба не є лише трампліном для подальшого особистого збагачення, а також на забезпечення справедливої конкуренції у приватному секторі, не допускаючи неправомірних переваг через використання колишніх службових зв'язків. Фактично, ці обмеження створюють певний «охолоджувальний період», протягом якого нейтралізуються основні корупційні ризики, пов'язані з переходом від публічної до приватної діяльності.

Зважаючи на окреслене, доречним було б запровадження обмежень після припинення виконання публічних повноважень також і для квазіфункціонерів публічного сектору, адже фактична

наближеність до приватного сектору не є запорукою беззаперечної неупередженості у діяльності надавачів публічних послуг. Саме тому вкрай важливим є передбачення запобіжників щодо використання службової та іншої інформації, яка може бути отримана надавачами публічних послуг у зв'язку із виконанням повноважень, після їх припинення (зважаючи на характер виконуваної діяльності).

Зазначимо, що незважаючи на непоширення на надавачів публічних послуг обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування Законом-1700, спеціальними нормами воно може передбачатися. Приміром, до переліку надавачів публічних послуг включено арбітражного керуючого, який, згідно ч. 2 ст. 10 Кодексу України з процедур банкрутства, «з моменту постановлення ухвали (постанови) про призначення його керуючим санацією або ліквідатором до моменту припинення здійснення ним повноважень прирівнюється до службової особи підприємства-боржника» [5]. Відповідно до ч. 6 ст. 12 Кодексу України з процедур банкрутства, «арбітражному керуючому забороняється розголошувати відомості, що стали йому відомі у зв'язку з його діяльністю, і використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб. Обов'язок збереження цієї інформації поширюється також на осіб, які перебувають з арбітражним керуючим у трудових відносинах, а також на інших осіб, які мають доступ до зазначеної інформації» [5]. Зважаючи на це, уявляється, що поширення обмежень після припинення діяльності на надавачів публічних послуг є доречним та виправданим, а також відповідає меті антикорупційного законодавства.

(5) *Обмеження щодо спільної роботи близьких осіб.* Вказаний захід запобігання корупції поширюється на осіб, зазначених у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону-1700, тобто щодо квазіфункціонерів публічного сектору вказаний захід не застосовується. Фактично, це антикорупційне обмеження має на меті уникнути ситуацій, за яких функціонери публічного сектору матимуть у підпорядкуванні близьких осіб. Дійсно,

особливості організації роботи надавачами публічних послуг не передбачають обов'язкової наявності підпорядкованих осіб, у зв'язку із чим нівелюється потреба у встановленні такого виду обмежень.

На наше переконання, питання встановлення обмежень щодо спільної роботи близьких осіб для надавачів публічних послуг є досить складним і потребує диференційованого підходу. З одного боку, такі обмеження можуть бути виправданими, з огляду на необхідність забезпечення неупередженості та запобігання конфлікту інтересів у діяльності квазіфункціонерів публічного сектору. Наявність близьких осіб у сфері професійної діяльності надавача публічних послуг створює ризики прийняття рішень не на підставі об'єктивних критеріїв. Це особливо актуально для тих категорій надавачів публічних послуг, які мають дискреційні повноваження або здійснюють контрольні функції.

Водночас, застосування таких обмежень до надавачів публічних послуг має враховувати специфіку їхнього правового статусу. На відміну від державних службовців, більшість надавачів публічних послуг здійснюють свою діяльність на приватноправовій основі. Занадто жорсткі обмеження можуть порушити баланс між публічними та приватними інтересами.

(6) *Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів.* Цей захід запобігання корупції поширюється на функціонерів та квазіфункціонерів публічного сектору (п. 1, 2 ч. 1 ст. 3 Закону-1700), водночас оминає увагою суб'єктів, визначених у п. 3 та 4 ч. 1 ст. 3 Закону-1700. Встановлення обмеження щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів для надавачів публічних послуг є не лише доцільним, а й необхідним елементом антикорупційної системи, що впливає з самої природи їхньої діяльності як квазіфункціонерів публічного сектору. Конфлікт інтересів у діяльності надавачів публічних послуг може виникати через поєднання публічних функцій з приватноправовою основою їхнього функціонування. Це створює об'єктивні передумови для виникнення ситуацій, коли приватні інтереси можуть вплинути на неупереджене виконання публічних функцій.

Слід сказати, що специфіка надання публічних послуг має прояв у можливості впливу на права та інтереси третіх осіб, а також доступ до конфіденційної інформації. За таких умов конфлікт інтересів може призвести до прийняття рішень, що суперечать публічним інтересам, або до використання службових повноважень та/або становища з метою отримання неправомірних переваг. Особливо актуальним це питання є для аудиторів, які можуть надавати консультаційні послуги тим самим клієнтам, експертну діяльність яких здійснюють; нотаріуси, які можуть мати особисті відносини з учасниками правочинів, що посвідчуються; арбітражні керуючі, які можуть мати фінансові інтереси у справах про банкрутство, що ними ведуться.

Водночас механізми врегулювання конфлікту інтересів для надавачів публічних послуг повинні враховувати особливості їхнього правового статусу та не порушувати принцип пропорційності. Більше того, слід враховувати особливості діяльності надавачів публічних послуг (тобто відсутність безпосереднього керівника та можливостей застосовувати переважну кількість заходів зовнішнього та/або самостійного врегулювання конфлікту інтересів, визначених Законом-1700). Приміром, під час реалізації повноважень арбітражного керуючого неможливо застосувати таких захід зовнішнього врегулювання конфлікту інтересів як «застосування зовнішнього контролю за виконанням особою відповідного завдання, вчиненням нею певних дій чи прийняття рішень» (п. 2 ч. 1 ст. 29 Закону-1700), який передбачає перевірку діяльності арбітражного керуючого іншим працівником, визначеним керівником органу, підприємства, установи, організації, адже фактично арбітражний керуючий займає посаду, прирівняну до посади керівника, до повноважень за якою належить безпосереднє визначення такого працівника. З огляду на зазначене, вбачається за необхідне передбачити на законодавчому рівні механізми запобігання та врегулювання конфлікту інтересів для надавачів публічних послуг, які дозволять зберегти довіру суспільства до якості та неупередженості надання

публічних послуг, забезпечуючи при цьому баланс між публічними інтересами та правами цієї групи суб'єктів.

(7) *Правила етичної поведінки.* Вимоги щодо дотримання правил етичної поведінки поширюються на суб'єктів, визначених в п. 1 та пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону-1700. Положення Закону-1700 в цій частині є «правовою основою для кодексів чи стандартів професійної етики» (згідно з ч. 1 ст. 37). Сутність вказаного заходу запобігання корупції розкривається у ч. 1 ст. 38 Закону-1700, відповідно до якої особи, зазначені в п. 1, пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 «під час виконання своїх службових повноважень зобов'язані неухильно додержуватися вимог закону та загальновизнаних етичних норм поведінки, бути ввічливими у стосунках з громадянами, керівниками, колегами і підлеглими» [1]. За такої конструкції норми, виникає хибна думка щодо непоширення на надавачів публічних послуг вимог щодо дотримання правил етичної поведінки. Разом з тим, встановлення вимог щодо дотримання правил етичної поведінки для надавачів публічних послуг є абсолютно необхідним і виправданим заходом, що обумовлюється правовою природою їхньої діяльності та суспільного значення функцій, які вони виконують.

Надавачі публічних послуг, виступаючи квазіфункціонерами публічного сектору, здійснюють діяльність, що безпосередньо впливає на права, свободи та законні інтереси громадян і юридичних осіб. За таких обставин їхня поведінка повинна відповідати не лише вимогам Закону-1700, а й високим етичним стандартам, що покликані забезпечувати довіру суспільства до суб'єктів надання публічних послуг.

Важливо, що етичні норми для надавачів публічних послуг не можуть обмежуватися лише загальними декларативними положеннями, а повинні включати конкретні стандарти поведінки, механізми їх забезпечення, процедури розгляду скарг щодо порушення етичних норм та систему заходів відповідальності. Ефективним інструментом може бути створення етичних кодексів для кожного конкретного виду надавачів публічних послуг,

розроблених з урахуванням специфіки їх діяльності.

(8) *Фінансовий контроль.* Вимоги щодо подання декларацій поширюються на суб'єктів, визначених в п. 1. пп. «а», «в-г» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону-1700. Відповідно, фінансовий контроль як захід запобігання корупції поширюється на всіх квазіфункціонерів публічного сектору, за виключенням надавачів публічних послуг. На наше переконання, такий підхід є доречним та виправданим з огляду на таке.

По-перше, специфіка правового статусу надавачів публічних послуг як квазіфункціонерів публічного сектору полягає у їх гібридній природі, що поєднує публічні функції з приватноправовою діяльністю. На відміну від державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, які отримують винагороду виключно за рахунок коштів державного чи місцевого бюджету, надавачі публічних послуг формують свої доходи переважно за рахунок плати за надані послуги, оплата яких здійснюється, зазвичай, за рахунок суб'єкта звернення. Ця обставина принципово змінює характер потенційних корупційних ризиків та робить традиційні механізми фінансового контролю не релевантними. По-друге, застосування вимог щодо декларування доходів та майна до надавачів публічних послуг може порушити принцип пропорційності між публічними та приватними інтересами, адже їхня діяльність має переважно комерційний характер. По-третє, існують об'єктивні труднощі у визначенні меж декларування для осіб, які поєднують публічні функції з приватною діяльністю. Більше того, не варто залишати поза увагою ту обставину, що перелік надавачів публічних послуг, визначений нормами Закону-1700 є відкритим, що створює складнощі у визначенні кола осіб, які належать до цієї групи суб'єктів.

Для більшості категорій надавачів публічних послуг вже діють спеціальні механізми професійного контролю через систему саморегулювних організацій, ліцензування та професійної атестації, що забезпечують необхідний рівень нагляду, без необхідності впровадження додат-

кових фінансових перевірок. Зазначені механізми є більш адекватними для специфіки їхньої діяльності та менш обтяжливими для суб'єктів регулювання.

(9) *Спеціальна перевірка.* Захід запобігання корупції, що застосовується до специфічного кола суб'єктів – кандидатів «на зайняття посад, які передбачають зайняття відповідального або особливо відповідального становища, а також посад з підвищеним корупційним ризиком» (ч. 1 ст. 56 Закону-1700). Поширення вимог щодо проведення спеціальної перевірки на надавачів публічних послуг є питанням дискусійним, що потребує врахування балансу між необхідністю забезпечення доброчесності у сфері надання публічних послуг та збереження пропорційності антикорупційних заходів. На користь здійснення спеціальної перевірки щодо надавачів публічних послуг свідчить те, що останні, виконуючи функції квазіфункціонерів публічного сектору, мають доступ до конфіденційної інформації, наділені певними владними повноваженнями та можуть впливати на права і законні інтереси громадян та юридичних осіб. Водночас, слід враховувати, що надавачі публічних послуг здійснюють свою діяльність на приватноправовій основі, що передбачає більшу свободу економічної діяльності та менше втручання держави у їхні справи. Спеціальна перевірка є заходом, що може створити надмірні адміністративні бар'єри для входу у професію. Крім того, для більшості категорій надавачів публічних послуг вже існують альтернативні механізми забезпечення доброчесності через системи ліцензування, професійної атестації, кваліфікаційних іспитів та професійного саморегулювання. Ці механізми, хоча і мають інше призначення ніж спеціальна перевірка, але все ж таки дозволяють визначити осіб, які не відповідають професійним та етичним стандартам. Найбільш виваженим підходом було б диференційоване застосування спеціальної перевірки залежно від рівня корупційних ризиків, притаманних конкретному виду надавачів публічних послуг. Так, для арбітражних керуючих, які мають найширші дискреційні повноваження та розпоряджаються значними

активами, спеціальна перевірка може бути виправданою. Для інших категорій, таких як оцінювачі чи експерти, достатніми можуть бути існуючі професійні фільтри у поєднанні з посиленням поточним контролем за діяльністю через професійні об'єднання та регулятивні органи.

(10) Вимоги щодо прозорості та доступу до інформації. Заборона щодо відмови у наданні інформації, а також заборона надавати несвоєчасно, недостовірну чи не в повному обсязі інформацію, яка підлягає наданню, поширюється на осіб, зазначених в п. 1, 2 ч. 1 ст. 3 Закону-1700. Зважаючи на правовий статус квазіфункціонерів публічного сектору та їх прирівняння до осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, вважаємо поширення цього заходу запобігання корупції на надавачів публічних послуг доречним та необхідним. Метою визначеного заходу запобігання корупції є забезпечення транспарентності діяльності надавачів публічних послуг та створення дієвого механізму громадського контролю за їхньою діяльністю. Прозорість виступає одним із ключових інструментів запобігання корупційним проявам, оскільки відкритість інформації про діяльність квазіфункціонерів публічного сектору створює додаткові стримуючі фактори для неправомірної поведінки та дозволяє громадськості здійснювати ефективний контроль за якістю надання публічних послуг.

Специфіка діяльності надавачів публічних послуг обумовлює особливу важливість забезпечення доступу до інформації з огляду на те, що громадяни та юридичні особи часто не мають альтернативних джерел отримання певних послуг. Наприклад, нотаріальні послуги у багатьох випадках є обов'язковими для вчинення правочинів, що створює монопольне становище нотаріусів та потенційні можливості для зловживань. За таких обставин право на отримання повної та достовірної інформації про порядок надання послуг, їх вартість, строки виконання та інші істотні умови стає важливою гарантією захисту прав

споживачів. Крім того, вимоги щодо прозорості сприяють підвищенню професійних стандартів та якості послуг, оскільки створюють стимули для їх надавачів постійно вдосконалювати свою діяльність під наглядом громадськості. Відкритість інформації також полегшує виявлення порушень антикорупційного законодавства та дозволяє компетентним органам більш ефективно здійснювати контрольні функції. Окрім цього, механізми забезпечення прозорості мають бути адаптованими до специфіки кожної професійної групи та не створювати надмірних адміністративних обтяжень, які могли б негативно вплинути на ефективність надання послуг.

Висновки і пропозиції. Надавачі публічних послуг займають особливе місце в системі антикорупційного законодавства України, виступаючи квазіфункціонерами публічного сектору. Їх гібридна природа, що поєднує публічні функції з приватноправовою діяльністю, обумовлює необхідність застосування диференційованого підходу до антикорупційного регулювання. Законодавче прирівнювання цих суб'єктів до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є обґрунтованим з огляду на наявність у них владних повноважень та можливості впливу на права громадян.

Здійснене дослідження окреслює потребу в подальшому науковому опрацюванні питань удосконалення антикорупційного законодавства щодо надавачів публічних послуг, зокрема в частині розробки конкретних механізмів адаптації загальних антикорупційних принципів до специфіки діяльності різних категорій квазіфункціонерів публічного сектору та оцінки ефективності існуючих заходів запобігання корупції в цій сфері.

Загалом, система заходів запобігання корупції щодо надавачів публічних послуг потребує подальшого розвитку в напрямку збалансованого поєднання публічно-правових вимог із приватноправовою природою діяльності цих суб'єктів, що дозволить підвищити ефективність антикорупційної політики держави при збереженні принципів правової держави та захисту прав людини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Дата оновлення: 08.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#top>. (дата звернення 01.10.2025).
2. Негара О.В. Неоднорідність антикорупційної суб'єктності оцінювачів та експертів. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 26 квіт. 2024 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2024. С. 70–72.
3. Negara O.V. Inhomogeneity of anti-corruption subjectivity of evaluators and experts. *Сучасні тенденції розвитку законодавства України в контексті проведення державних реформ*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернівці, 04 берез. 2021 р. / Чернівець. юрид. ін-т Нац. ун-ту «Одес. юрид. акад.». Чернівці, 2021. С. 121–123.
4. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. Дата оновлення: 10.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення 01.10.2025).
5. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 № 2597-VIII. Дата оновлення: 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>. (дата звернення 01.10.2025).

Стаття надійшла у редакцію: 21.10.2025

Стаття прийнята: 07.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ

Пилип'як Вадим Володимирович,

orcid.org/0009-0000-8556-7660

аспірант кафедри адміністративного та інформаційного права

Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

У статті розглянуто особливості організації бухгалтерського обліку в бюджетних установах України як ключового елементу забезпечення законності та прозорості у сфері публічних фінансів. Підкреслено, що на відміну від комерційних підприємств, діяльність яких орієнтована на отримання прибутку, бюджетні установи функціонують для задоволення суспільних потреб і виконання державних завдань. Це зумовлює специфічний характер бухгалтерського обліку, де кожна фінансова операція набуває не лише економічного, а й юридичного значення та підлягає суворій регламентації.

Особливу увагу приділено аналізу конституційних і законодавчих засад організації обліку, зокрема положенням Конституції України, Бюджетного кодексу та Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Наголошено на тому, що принципи законності, достовірності та відповідальності формують основу правового режиму облікової системи у бюджетних установах і гарантують належний рівень фінансової дисципліни.

У статті розкрито багаторівневу систему юридичної відповідальності за порушення у сфері обліку, яка включає адміністративні, дисциплінарні та кримінальні заходи впливу. Це підкреслює, що бухгалтерський облік у бюджетному секторі виступає не лише технічним процесом, а й правовим інститутом, спрямованим на захист публічних ресурсів. Окремо проаналізовано перспективи адаптації української системи обліку до міжнародних стандартів IPSAS, що сприяє підвищенню прозорості та уніфікації фінансової інформації, а також зміцненню довіри як з боку суспільства, так і міжнародних партнерів.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання для вдосконалення законодавчої та методичної бази бухгалтерського обліку, підвищення ефективності державного фінансового контролю та інтеграції України до європейського й світового фінансово-правового простору. Перспективи подальших наукових пошуків пов'язані з дослідженням впливу цифровізації на систему обліку, аналізом судової практики у справах про порушення фінансової дисципліни та розробкою інноваційних механізмів забезпечення прозорості управління публічними фінансами.

Ключові слова: бухгалтерський облік, бюджетні установи, публічні фінанси, відповідальність, Бюджетний кодекс України, фінансовий контроль, підзвітність.

Pylypiak Vadym. Features of accounting organization in budgetary institutions

The article examines the peculiarities of accounting in budgetary institutions of Ukraine as a key element in ensuring legality and transparency in the sphere of public finance. It is emphasized that, unlike commercial enterprises, whose activities are focused on making a profit, budgetary institutions operate to meet public needs and fulfill state tasks. This determines the specific nature of accounting, where each financial transaction acquires not only economic but also legal significance and is subject to strict regulation.

Particular attention is paid to the analysis of the constitutional and legislative foundations of accounting, in particular the provisions of the Constitution of Ukraine, the Budget Code, and the Law "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine". It is emphasized that the principles of legality, reliability, and responsibility form the basis of the legal regime of the accounting system in budgetary institutions and guarantee an adequate level of financial discipline.

The article reveals a multi-level system of legal liability for violations in the field of accounting, which includes administrative, disciplinary, and criminal measures of influence. This emphasizes that accounting in the budget sector is not only a technical process but also a legal institution aimed at protecting public resources. The prospects for adapting the Ukrainian accounting system to IPSAS international standards are analyzed separately, which contributes to increasing the transparency and unification of financial information, as well as strengthening trust on the part of both society and international partners.

The practical significance of the results obtained lies in the possibility of using them to improve the legislative and methodological basis of accounting, increase the effectiveness of state financial control, and integrate Ukraine into the European and global financial and legal space. Prospects for further scientific research are related to studying the impact of digitalization on the accounting system, analyzing court practice in cases of financial discipline violations, and developing innovative mechanisms to ensure transparency in public finance management.

Key words: accounting, budgetary institutions, public finances, responsibility, Budget Code of Ukraine, financial control, accountability.

Вступ. Організація бухгалтерського обліку в бюджетних установах України є ключовим елементом функціонування системи публічних фінансів, адже саме облік забезпечує реалізацію принципів законності, прозорості та цільового використання бюджетних коштів. Правова природа бухгалтерського обліку в державному секторі зумовлена тим, що кожна фінансова операція бюджетної установи має відбуватися в межах, визначених законом, а відтак – вимагає суворої регламентації та документального підтвердження.

Актуальність дослідження полягає у тому, що в умовах реформування публічного управління, посилення вимог до підзвітності органів влади та інтеграції України у європейський правовий простір, особливого значення набуває нормативно-правове регулювання бухгалтерського обліку. Так, Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV визначає засади ведення обліку, а Бюджетний кодекс України (редакція 2010 р. з подальшими змінами) встановлює правові засади функціонування бюджетної системи та кошторисної дисципліни. Крім того, діяльність бюджетних установ у сфері обліку регламентується підзаконними актами, зокрема наказами Міністерства фінансів України, які затверджують план рахунків бухгалтерського обліку, інструкції та методичні рекомендації.

З правової точки зору, бухгалтерський облік у бюджетних установах виконує подвійну функцію: з одного боку –

є механізмом фіксації господарських операцій та формування достовірної фінансової інформації, з іншого – інструментом забезпечення правової відповідальності посадових осіб за використання бюджетних ресурсів. Важливо підкреслити, що відповідно до ст. 95 Конституції України, державний бюджет спрямовується виключно на забезпечення публічних потреб, а його витрачання має контролюватися як фінансово, так і юридично. Це визначає облік як гарантію дотримання принципів правопорядку у сфері фінансової діяльності держави.

Наукова новизна полягає у тому, що бухгалтерський облік у бюджетних установах розглядається не лише крізь призму економічної доцільності, а й як правовий інструмент забезпечення належного управління публічними фінансами, що формує доказову базу для аудиторських і судових процедур, а також сприяє реалізації антикорупційної політики. У цьому сенсі дослідження спрямоване на системний аналіз правових аспектів організації обліку, їх взаємозв'язок із міжнародними стандартами фінансової звітності та практикою Європейського Союзу.

В зв'язку з цим, вивчення особливостей організації бухгалтерського обліку в бюджетних установах у правовому вимірі дозволяє поєднати теоретико-економічні й юридичні підходи, що створює основу для розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення законодавчого регулювання і підвищення ефективності використання публічних коштів.

Виклад основного тексту. Організація бухгалтерського обліку в бюджетних установах є складним і багатовимірним явищем, що інтегрує в собі економічні, управлінські та правові засади функціонування публічних фінансів. На відміну від комерційних підприємств, головною метою яких є отримання прибутку та максимізація економічної вигоди власників, бюджетні установи створюються для реалізації суспільних потреб, виконання функцій держави та місцевого самоврядування, а також забезпечення прав і свобод громадян. Саме ця цільова спрямованість зумовлює специфіку їх фінансово-господарської діяльності та накладає особливі вимоги до системи бухгалтерського обліку.

Особливість бюджетних установ полягає у тому, що вони оперують не власними, а публічними коштами, що мають правовий статус бюджетних асигнувань. Це зобов'язує посадових осіб діяти виключно в межах повноважень і відповідно до закону, адже будь-яке відхилення від встановлених правил може бути розцінене як правопорушення. Таким чином, бухгалтерський облік у державному секторі виконує не лише інформаційну функцію, а й контрольну, доказову та превентивну, забезпечуючи захист державних фінансів від незаконних чи неефективних витрат.

Правовий характер цієї системи проявляється у суворій регламентації кожної фінансової операції. Згідно зі ст. 95 Конституції України [3], державні витрати можуть здійснюватися лише на підставі закону, що безпосередньо зумовлює необхідність їх бухгалтерського відображення у формалізованих документах. Відповідно до ст. 56 Бюджетного кодексу України, облік у бюджетних установах має бути суцільним, безперервним і документально підтвердженим [2]. Тобто кожен факт фінансово-господарської діяльності повинен мати належне обґрунтування та відображатися у первинних документах, що стають юридично значущими доказами при проведенні аудиту, фінансового моніторингу чи судового розгляду.

Крім того, система бухгалтерського обліку в бюджетних установах ґрунту-

ється на принципах законності, підзвітності й цільового використання бюджетних коштів. Принцип законності вимагає дотримання всіх норм Конституції, законів і підзаконних актів, що регулюють фінансову діяльність. Принцип підзвітності передбачає надання достовірної та повної інформації як внутрішнім користувачам (керівництву установи, органам вищого рівня), так і зовнішнім (Рахунковій палаті, Державній аудиторській службі, органам прокуратури). Принцип цільового використання бюджетних ресурсів означає, що витрати мають здійснюватися лише відповідно до затвердженого кошторису і виключно на ті потреби, які визначені державними чи місцевими програмами.

Передусім слід відзначити, що фундаментом усієї системи бухгалтерського обліку в бюджетних установах є саме конституційні засади, які визначають рамки функціонування фінансової системи держави. У ст. 95 Конституції України закріплено, що бюджетна система будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами та територіальними громадами, а будь-які видатки з Державного бюджету мають здійснюватися лише на підставі закону [3]. Це формує правову основу для всієї діяльності бюджетних установ, адже на конституційному рівні встановлюється принцип верховенства права у сфері публічних фінансів.

Водночас ст. 96 Конституції деталізує вимоги до Державного бюджету як основного фінансового плану країни, що має містити відомості про доходи та видатки держави [3]. Тобто Конституція не лише встановлює загальні принципи функціонування бюджетної системи, а й визначає обов'язок держави відображати у правовій формі всі фінансові процеси. У цьому контексті бухгалтерський облік набуває ролі практичного інструменту реалізації конституційних положень: саме завдяки йому фінансові потоки трансформуються у юридично підтверджені факти господарської діяльності, які мають доказове значення в управлінні та контролі.

З огляду на це, бухгалтерський облік у бюджетних установах безпосередньо реалізує конституційні норми, забезпе-

чуючи прозорість і підзвітність у сфері публічних фінансів. Він стає гарантом того, що кошти держави використовуються в межах затверджених законом асигнувань і на потреби, визначені суспільним інтересом. Це підтверджує, що конституційні положення не є декларативними, а знаходять своє відображення у практичній діяльності установ через механізми бухгалтерського обліку, який забезпечує баланс між законністю та ефективністю фінансової політики держави.

Подальший розвиток конституційних положень знаходить своє відображення у Бюджетному кодексі України [2], який є базовим нормативно-правовим актом у сфері регулювання публічних фінансів. Саме він визначає основні принципи функціонування бюджетної системи та встановлює правові рамки діяльності бюджетних установ. У ст. 2 Кодексу закріплено визначення бюджетної установи як організації, що утримується повністю або частково за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів і здійснює витрати відповідно до затвердженого кошторису [2]. Така дефініція має принципове значення, адже одразу окреслює головну відмінність бюджетних установ від суб'єктів приватного права: їхня діяльність не спрямована на отримання прибутку, а виключно на реалізацію завдань держави і задоволення суспільних потреб.

На думку О. Бандурки та співавторів, «правова природа бюджетних установ визначає їхню особливість – вони позбавлені комерційної спрямованості, а їх діяльність ґрунтується на принципах законності, фінансової дисципліни та підзвітності» [1, с. 163]. Саме тому бухгалтерський облік у бюджетних установах виступає не лише інструментом фіксації господарських операцій, а й засобом підтвердження правомірності прийнятих рішень та дій посадових осіб.

Значну увагу у цьому контексті слід приділити ст. 56 Бюджетного кодексу, яка безпосередньо визначає вимоги до бухгалтерського обліку в бюджетних установах [2]. У ній наголошується, що облік має забезпечувати суцільне, безперервне і документальне відображення

всіх господарських операцій. Тобто кожна дія, пов'язана з використанням бюджетних коштів, повинна бути підтверджена належним документом, зареєстрована у системі обліку та збережена для подальшого контролю. Це правило виконує одразу кілька функцій: правову, оскільки закріплює обов'язок діяти виключно в межах закону; контрольну, адже створює умови для перевірки діяльності установ органами державного фінансового контролю; доказову, оскільки облікові документи мають юридичне значення і можуть бути використані в судових процесах як підтвердження законності або незаконності фінансових операцій.

Науковці слушно підкреслюють, що принцип суцільності та безперервності обліку в бюджетних установах є однією з ключових гарантій фінансової дисципліни. Так, за словами В. Федосова, «облік у державному секторі є системою, де будь-яка відсутність документального підтвердження господарської операції розглядається не як технічна помилка, а як порушення правового порядку використання бюджетних коштів» [8, с. 119].

Виходячи з цього, норми Бюджетного кодексу чітко регламентують діяльність бюджетних установ, формуючи підґрунтя для організації бухгалтерського обліку як правового інституту. Саме через суворе дотримання вимог цього кодексу забезпечується належний рівень фінансової дисципліни, прозорості та підзвітності, що, у свою чергу, виступає основою довіри суспільства до діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

Важливу роль у формуванні правового регулювання бухгалтерського обліку в Україні відіграє Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996-XIV від 16.07.1999 р. [7], який став основоположним документом у визначенні загальних засад ведення обліку. Він не лише унормував діяльність у сфері бухгалтерського забезпечення, а й закріпив ключові принципи, що мають універсальний характер, проте у бюджетному секторі вони набувають особливого значення.

Серед таких принципів для бюджетних установ найбільш вагомими є законність,

достовірність та відповідальність. Принцип законності вимагає, щоб усі господарські операції проводилися виключно в межах, визначених законодавством, і відповідали затвердженим кошторисам. Таким чином, бухгалтерський облік стає гарантією того, що публічні кошти не використовуються поза межами правового поля. Принцип достовірності передбачає обов'язкове відображення облікових даних у реальному, а не формальному вигляді, що унеможливорює маніпуляції з фінансовою інформацією. Принцип відповідальності означає, що керівники та головні бухгалтери установ несуть персональну юридичну відповідальність за ведення обліку та складання звітності, причому ця відповідальність може бути не лише дисциплінарною, а й адміністративною чи кримінальною.

Науковець О. Кириленко слушно зауважує, що «у бюджетному секторі бухгалтерський облік перетворюється на систему юридично значущих дій, адже будь-яке відхилення від норм може стати предметом юридичної відповідальності» [6, с. 72]. Це положення особливо актуальне, якщо врахувати, що бюджетні установи працюють з державними коштами, а будь-які порушення порядку їх використання одразу стають предметом контролю Рахункової палати, Державної аудиторської служби чи правоохоронних органів.

Через це, Закон № 996-XIV [7] виконує подвійну функцію. З одного боку, він створює методологічну основу організації бухгалтерського обліку, забезпечуючи єдність підходів і уніфікацію звітності. З іншого боку, він закріплює правові механізми відповідальності, що перетворюють бухгалтерський облік у бюджетних установах на ефективний інструмент правозастосування. У практичному вимірі це означає, що кожна фінансова операція, відображена в обліку, має статус юридичного факту і може бути використана як доказ у процесі перевірки, ревізії чи судового розгляду.

Відтак, бухгалтерський облік у державному секторі виступає не лише технічною процедурою реєстрації господарських операцій, а й правовим інститутом, що забезпечує реалізацію принципів фінан-

сової дисципліни, підзвітності та прозорості використання публічних ресурсів. Саме через це він розглядається науковцями і практиками як невід'ємний елемент правової системи публічних фінансів.

Логічним продовженням є питання юридичної відповідальності за порушення облікової дисципліни. Система санкцій у цій сфері є багаторівневою. Адміністративна відповідальність (ст. 164-2 КУпАП) [4] застосовується за порушення порядку ведення обліку чи звітності. Дисциплінарна – накладається керівником установи у разі службових проступків. Кримінальна ж відповідальність передбачена у випадку серйозних правопорушень: ст. 191 Кримінального кодексу [5] передбачає покарання за розтрату майна, ст. 210 – за нецільове використання бюджетних коштів [5], ст. 366 – за службове підроблення [5]. Це підтверджує, що облік у бюджетних установах є невід'ємною частиною механізму забезпечення фінансової безпеки держави.

Водночас сучасні тенденції вимагають розширення підходів до організації обліку. Одним із ключових напрямів є гармонізація національної системи з міжнародними стандартами, насамперед IPSAS (International Public Sector Accounting Standards) [9]. Їх застосування сприяє прозорості та порівнянності даних, а також інтеграції України в європейський та світовий правовий простір. Міжнародні стандарти спрямовані на створення більш порівнюваної фінансової інформації між державами, що підкреслює не лише їхню технічну роль у стандартизації обліку, а й значення як інструмента зміцнення довіри та підвищення прозорості у сфері публічних фінансів. Це особливо важливо в умовах воєнного стану та майбутнього відновлення, коли питання підзвітності у використанні бюджетних та донорських коштів набуває першочергового значення.

Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити кілька узагальнень. По-перше, бухгалтерський облік у бюджетних установах має виражену правову природу, адже його організація та функціонування ґрунтуються на нор-

мах Конституції, Бюджетного кодексу та спеціальних законів. По-друге, бухгалтерська служба в установах державного сектору виконує не лише облікову, а й контрольно-правову функцію, виступаючи гарантом законності й фінансової дисципліни. По-третє, система юридичної відповідальності формує дієвий механізм протидії правопорушенням у сфері обліку. Нарешті, імплементація міжнародних стандартів IPSAS створює передумови для підвищення прозорості та довіри до бюджетної системи України з боку суспільства та міжнародної спільноти.

Таким чином, організація бухгалтерського обліку в бюджетних установах є не лише технічною процедурою реєстрації операцій, а комплексним правовим інститутом, що забезпечує реалізацію конституційних принципів публічних фінансів, сприяє зміцненню фінансової безпеки держави та формує основу довіри громадян до органів влади.

Висновки та перспективи. Проведене дослідження дає змогу зробити розгорнуті узагальнення щодо особливостей організації бухгалтерського обліку в бюджетних установах. Насамперед підтверджено, що бухгалтерський облік у бюджетному секторі має чітко виражену правову природу, адже його функціонування регламентується Конституцією України, Бюджетним кодексом, Законом «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» та підзаконними актами Міністерства фінансів. Це визначає, що кожна фінансова операція у бюджетній установі є не лише економічним фактом, а й юридичним актом, який підлягає правовій оцінці.

Ключове значення для бюджетних установ мають принципи законності, достовірності та відповідальності, що забезпечують підзвітність органів державної влади, прозорість використання публічних ресурсів і формування належної фінансової дисципліни. Недотримання цих принципів призводить не просто до облікових неточностей, а до правових порушень, які можуть стати підставою для адміністративної, дисциплінарної чи навіть кримінальної відповідальності. Особливий статус головного бухгалтера, закріплений у законодавстві, свідчить про

те, що бухгалтерська служба в бюджетних установах виконує не лише реєстраційні, а й контрольно-наглядові функції, виступаючи гарантом дотримання фінансової дисципліни.

Разом з тим, система юридичної відповідальності у сфері бюджетного обліку є багаторівневою та комплексною. Вона включає адміністративні санкції за порушення порядку обліку і звітності, дисциплінарні стягнення за службові проступки та кримінальні покарання у випадку нецільового використання коштів, розтрати чи службового підроблення. Такий підхід забезпечує не лише контроль, а й превентивний захист від можливих зловживань.

У сучасних умовах важливою тенденцією розвитку є поступова інтеграція України до міжнародного правового та фінансового простору через впровадження стандартів IPSAS. Їх застосування дозволяє підвищити прозорість та уніфікацію облікових даних, що є запорукою довіри з боку як суспільства, так і міжнародних партнерів. Це особливо актуально у період воєнного стану та майбутнього відновлення країни, коли питання раціонального й підзвітного використання бюджетних і донорських коштів набуває особливого значення.

Зрештою, організація бухгалтерського обліку в бюджетних установах постає не лише як технічний процес реєстрації господарських операцій, а як комплексний правовий інститут, що виконує функції контролю, забезпечує фінансову дисципліну та виступає доказовим механізмом у сфері публічних фінансів. Подальші наукові пошуки у цьому напрямі доцільно зосередити на удосконаленні правового регулювання бухгалтерського обліку з урахуванням цифровізації, автоматизації та впровадження міжнародних стандартів, аналізі судової практики у справах, пов'язаних з порушеннями облікової дисципліни, а також на розробці моделей інтеграції бухгалтерського обліку з антикорупційними механізмами та системами фінансового контролю. Усе це дозволить не лише зміцнити фінансову безпеку держави, а й підвищити рівень довіри громадян до органів влади та ефективність управління публічними ресурсами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бандурка О. М., Ортинський В. Л., Дьяченко О. В. Фінансове право України : підручник. Харків : Право, 2019. 480 с.
2. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010, № 50-51, ст.572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст.1122*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст.131. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text).
6. Кириленко О. Публічні фінанси : навч. посіб. Київ : Знання, 2021. 312 с.
7. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1999, № 40, ст.365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>.
8. Федосов В. М., Опарін В. М., Львовчкін С. В. Державні фінанси : підручник. Київ : КНЕУ, 2020. 512 с.
9. International Public Sector Accounting Standards (IPSAS). Handbook of International Public Sector Accounting Pronouncements. New York : IFAC, 2022. 1568 p. URL: <https://www.ifac.org>.

Стаття надійшла у редакцію: 31.10.2025

Стаття прийнята: 15.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.27>

МІЖНАРОДНИЙ КОМЕРЦІЙНИЙ АРБІТРАЖ В УКРАЇНІ ЗА УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАННЯ ТА ПРИМУСОВОГО ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ

Ситий В'ячеслав Олегович,

аспірант

Вищого навчального закладу
«Університет економіки та права «КРОК»

У статті досліджено особливості функціонування міжнародного комерційного арбітражу в Україні в умовах воєнного стану, а також правові засади визнання та примусового виконання арбітражних рішень. Автор здійснює аналіз чинного законодавства України, зокрема Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» та положень Цивільного процесуального кодексу України, а також міжнародних договорів, зокрема Нью-Йоркської конвенції 1958 року. У статті окремо розглядаються підстави для визнання та виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, порядок контролю суду та межі його втручання в процес, що дозволяє зберегти баланс між автономією арбітражу та забезпеченням гарантій справедливості.

Особлива увага приділяється впливу воєнного стану на організацію та проведення арбітражних процедур. Розглядаються практичні проблеми, зокрема логістичні обмеження, неможливість очного проведення слухань, ускладнений доступ до доказів та свідків, а також загроза для безпеки учасників процесу. В умовах війни акцент робиться на використанні цифрових технологій, зокрема проведенні онлайн-слухань, застосуванні електронного документообігу та цифрового підпису, що забезпечує гнучкість арбітражного процесу, скорочує строки розгляду справ та мінімізує ризики для сторін.

У статті також аналізується питання захисту прав українських підприємців, які постраждали від збройної агресії, та компенсації завданих збитків через арбітраж. Розглядаються шляхи спрощення процедур ініціювання арбітражних проваджень, зокрема зниження арбітражних зборів, прискорення процесуальних строків та забезпечення доступу до арбітражу через онлайн-платформи. Окремо висвітлюються проблеми виконання арбітражних рішень у складних економічних умовах, зокрема через санкційні режими, економічну нестабільність та обмежений доступ до активів сторін.

Таким чином, стаття підкреслює необхідність адаптації міжнародного комерційного арбітражу до умов воєнного стану та забезпечення ефективного механізму визнання і примусового виконання рішень. Використання цифрових технологій, спрощення процедур доказування, посилення захисту прав українських підприємців та створення механізмів відшкодування збитків є ключовими напрямками вдосконалення арбітражної практики в Україні. Отримані результати можуть бути корисними для юристів, арбітражних установ, суб'єктів господарювання та науковців, які займаються дослідженням транснаціонального арбітражного процесу.

Ключові слова: міжнародний комерційний арбітраж, арбітражна угода, арбітражне рішення, визнання арбітражного рішення, примусове виконання арбітражного рішення, воєнний стан, право на доступ до суду, права людини.

Sytyi Viacheslav. International commercial arbitration in Ukraine under martial law: legal framework for recognition and enforcement of awards

The article examines the specific features of the functioning of international commercial arbitration in Ukraine under martial law, as well as the legal framework for the recognition and enforcement of arbitral awards. The author analyzes the current legislation of Ukraine,

in particular the Law of Ukraine "On International Commercial Arbitration" and the provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine, as well as international treaties, including the 1958 New York Convention. The article separately considers the grounds for recognition and enforcement of international commercial arbitration awards, the procedure for judicial control, and the limits of court intervention in the process, which makes it possible to maintain a balance between the autonomy of arbitration and the guarantees of justice.

Special attention is given to the impact of martial law on the organization and conduct of arbitration procedures. Practical challenges are considered, including logistical restrictions, the impossibility of holding in-person hearings, limited access to evidence and witnesses, and risks to the safety of participants. In wartime conditions, emphasis is placed on the use of digital technologies, including online hearings, electronic document management, and digital signatures, which enhance the flexibility of arbitration, shorten procedural timelines, and minimize risks for the parties involved.

The article also analyzes the protection of the rights of Ukrainian entrepreneurs affected by armed aggression and compensation for losses through arbitration. Methods to simplify the initiation of arbitration proceedings are discussed, including reducing arbitration fees, accelerating procedural deadlines, and ensuring access to arbitration through online platforms. The challenges of enforcing arbitral awards under difficult economic conditions are addressed, including sanctions regimes, economic instability, and restricted access to parties' assets.

In conclusion, the article emphasizes the need to adapt international commercial arbitration to the conditions of martial law and to ensure an effective mechanism for recognizing and enforcing arbitral awards. The use of digital technologies, simplification of evidence procedures, strengthening the protection of entrepreneurs' rights, and the implementation of mechanisms for compensating war-related losses are key areas for improving arbitration practice in Ukraine. The results of this research may be useful for legal practitioners, arbitration institutions, business entities, and scholars engaged in the study of transnational arbitration processes.

Key words: *international commercial arbitration, arbitration agreement, arbitral award, recognition of arbitral award, enforcement of arbitral award, martial law, right to access to court, human rights.*

Постановка проблеми. Міжнародний комерційний арбітраж виступає одним із найефективніших інструментів вирішення спорів у сфері міжнародної торгівлі, забезпечуючи швидкість, гнучкість та нейтральність процедур. Проте його діяльність в Україні нині стикається з низкою нових викликів, спричинених запровадженням воєнного стану внаслідок широкомасштабної збройної агресії. Військові дії значно порушили нормальне функціонування господарської діяльності, ускладнили виконання контрактів, обмежили доступ до правосуддя та реалізацію арбітражних рішень, що ставить під сумнів ефективність функціонування арбітражних процедур у надзвичайних умовах.

Однією з ключових проблем є наявність фізичних та юридичних бар'єрів для проведення арбітражних слухань. До них належать ризики для безпеки учасників, обмежений доступ до необхідних документів та доказів, а також зниження фінансової спроможності сторін виконувати свої договірні зобов'язання. Окрему

складність становить примусове виконання арбітражних рішень в умовах воєнного стану, що накладає додаткові обмеження на роботу національної судової системи та ускладнює міжнародне співробітництво у сфері торгівлі та інвестицій.

Воєнний стан також впливає на застосування норм міжнародного права та арбітражних договорів, особливо у контексті санкцій, економічних обмежень та потенційного конфлікту інтересів між сторонами спору. Це зумовлює необхідність перегляду традиційних підходів до організації арбітражного процесу та створює потребу у впровадженні альтернативних механізмів вирішення спорів і спеціальних інструментів для захисту прав учасників міжнародної торгівлі в умовах надзвичайних обставин.

Мета статті – проаналізувати функціонування міжнародного комерційного арбітражу в Україні в умовах воєнного стану та правові засади визнання і примусового виконання його рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Проблеми міжнарод-

ного комерційного арбітражу, зокрема питання визнання та примусового виконання його рішень, досліджені низкою вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед українських авторів увагу цій темі приділяли Л. Винокурова, В. Гуменюк, А. Довгерт, Т. Захарченко, В. Кисіль, О. Макеева, О. Переверзева, В. Петрина, О. Підопригора, І. Побірченко, В. Погорецький, Т. Подковенко, О. Подцерковний, Ю. Притика, М. Розенберг, Г. Цірат, А. Цірат, В. Щербина та інші.

Попри наявні дослідження, воєнний стан в Україні створює нові виклики для арбітражу: обмеження доступу до доказів, труднощі проведення слухань та ускладнене виконання рішень. Це визначає необхідність подальшого наукового опрацювання з метою адаптації арбітражного процесу та підвищення ефективності правового захисту в умовах надзвичайних обставин.

Виклад основного матеріалу.

З початком повномасштабного вторгнення та запровадженням в Україні правового режиму воєнного стану роль міжнародного арбітражу – як інвестиційного, так і комерційного – суттєво посилилася. У сфері інвестиційного арбітражу серед комплексу міжнародно-правових засобів відновлення справедливості та забезпечення невідворотності відповідальності за скоєні злочини саме цей інструмент став законним механізмом, який може бути використаний українським бізнесом проти держави-агресора. У сфері міжнародного комерційного арбітражу практика демонструє, що іноземні контрагенти, які надають послуги або постачають продукцію військового призначення з початку 2022 року, все частіше наполягають на включенні до контрактів з українськими державними органами та підприємствами арбітражного застереження. Це свідчить не лише про зростання довіри до міжнародного арбітражу як нейтрального й незалежного механізму, а й про реальну потребу у забезпеченні захисту прав учасників зовнішньоекономічних відносин поза межами державної юрисдикції в умовах нестабільності. Водночас це призводить до збільшення навантаження на національну судову систему, яка має забезпечити ефективну проце-

дуру визнання та виконання арбітражних рішень, дотримуючись високих стандартів процесуальної справедливості та не перешкоджаючи розвитку міжнародного співробітництва.

Насамперед необхідно окреслити поняття міжнародного комерційного арбітражу та визначити його роль у системі правосуддя України. Інститут арбітражу має давні історичні корені та тривалу традицію використання як ефективного механізму врегулювання спорів у міжнародній і комерційній діяльності.

Протягом значної частини свого розвитку арбітраж перебував у складних і суперечливих взаєминах із державною судовою системою, оскільки судові органи нерідко ставилися до позасудового, приватного способу вирішення спорів із певною обережністю чи недовірою. Водночас уже на початку XX століття в багатьох країнах розпочався процес нормативного визнання арбітражу, що втілювався у прийнятті законодавчих актів, які закріпили обов'язковість арбітражних угод та визначили порядок судового контролю за виконанням арбітражних рішень [1, с. 62].

Тож, попри тривалу історію становлення, арбітраж у сучасному розумінні як цілісний правовий інститут сформувався відносно недавно. На думку О. Подцерковного, арбітраж є результатом цивілізаційного розвитку, який став можливим лише за умови досягнення певного рівня соціально-економічної та правової зрілості суспільства. Дослідник наголошує, що ще сто чи двісті років тому існування арбітражу в його нинішньому вигляді було б неможливим, оскільки необхідні передумови для створення арбітражних процедур, а також механізмів визнання та виконання арбітражних рішень у різних державах сформувалися лише у відповідь на активізацію міжнародної комерційної взаємодії [2, с. 95].

Термін «арбітраж» походить із французької мови й у буквальному значенні означає «третейський суд». Водночас необхідно чітко відрізнити міжнародний комерційний арбітраж від внутрішньодержавного третейського розгляду. Останній зазвичай використовується для вирішення спорів між фізичними чи юри-

дичними особами, що є резидентами однієї держави, і здійснюється в межах національного правового поля. Натомість міжнародний комерційний арбітраж покликаний вирішувати спори між суб'єктами міжнародного приватного права у сфері зовнішньоекономічної діяльності, за умови наявності іноземного елемента у правовідносинах. Такий арбітраж діє в умовах транскордонного правового обігу та ґрунтується на принципах автономії волі сторін, нейтральності процедур і міжнародного визнання арбітражних рішень [3, с. 13].

Також варто чітко розмежовувати поняття «міжнародний комерційний арбітраж» і «міжнародний арбітраж», оскільки вони відрізняються за своєю правовою природою та сферою застосування. Міжнародний арбітраж охоплює діяльність недержавних органів, які уповноважені розглядати спори між суб'єктами міжнародного права, насамперед державами, що виникають у межах публічно-правових міжнародних відносин владного характеру. Такий арбітраж виступає одним із механізмів мирного врегулювання міждержавних суперечок. Натомість міжнародний комерційний арбітраж стосується спорів приватноправового характеру, що виникають із цивільно-правових договорів у сфері міжнародної торговельної, економічної або науково-технічної співпраці [4, с. 144].

І. Побірченко зазначає, що однією з ключових ознак міжнародного комерційного арбітражу є його незалежність від будь-якої національної правової системи – він пов'язаний виключно з конкретним контрактом. Обговорення умов арбітражного застереження, як правило, є першим етапом переговорів щодо укладення договору, під час якого сторони визначають місце проведення арбітражу, мову провадження, застосовне право та інші істотні умови [5, с. 16].

Міжнародний комерційний арбітраж як особлива форма вирішення спорів має такі характерні ознаки: спір вирішується третіми неупередженими особами – арбітрами, які не є представниками сторін чи судової влади певної держави; повноваження арбітрів ґрунтуються на угоді сторін; укладення арбітражної угоди

виключає юрисдикцію державних судів; спори, передані до арбітражу, можуть мати фактичний, правовий або змішаний характер; розгляд відбувається на основі права та завершується ухваленням арбітражного рішення, що є остаточним і обов'язковим для сторін.

Слід зазначити, що міжнародний комерційний арбітраж має ряд істотних переваг, які роблять його популярним альтернативним способом вирішення спорів. Однією з головних є гнучкість процедури: сторони самостійно визначають мову, місце проведення арбітражу, склад арбітражної колегії та інші процесуальні аспекти. Арбітражне провадження зазвичай менш формалізоване, швидше та зрозуміліше для учасників порівняно з розглядом у державних судах. Важливим є також професіоналізм арбітрів, які мають досвід у міжнародному праві, що дозволяє ефективно вирішувати транскордонні спори. Арбітражні інституції функціонують незалежно від національних судових систем, що сприяє довірі між сторонами. Крім того, конфіденційність провадження та відсутність апеляційного перегляду забезпечують швидкість і остаточність ухвалених рішень, хоча це може створювати ризик безповоротної помилки [6, с. 139–140].

Серед недоліків зазвичай називають високу вартість арбітражного розгляду, хоча це питання є дискусійним, оскільки витрати на арбітраж часто співмірні з витратами у державному суді (з урахуванням судового збору та гонорарів юристів, які супроводжують справу протягом тривалого часу) [7, с. 512].

Ключовим нормативно-правовим актом, який регулює діяльність міжнародного комерційного арбітражу в Україні, є Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» [8], що відповідає типовому закону Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ). Цей Закон визначає основні принципи проведення арбітражних процедур, зміст арбітражної угоди, порядок формування арбітражного суду, повноваження арбітрів, а також процедури оскарження та виконання арбітражних рішень.

Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» тісно пов'язаний

із міжнародними договорами, учасницею яких є Україна. Одним із найважливіших є Нью-Йоркська конвенція 1958 року «Про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень» [9], що забезпечує міжнародне визнання та примусове виконання арбітражних рішень. Україна ратифікувала цю Конвенцію у 1960 році.

Таким чином, правові основи міжнародного комерційного арбітражу в Україні базуються на поєднанні національного законодавства та міжнародних зобов'язань, що забезпечує стабільність і передбачуваність у сфері вирішення міжнародних комерційних спорів. Проте з огляду на сучасні виклики система потребує подальшого вдосконалення для забезпечення ефективності арбітражного процесу в умовах глобальної нестабільності.

Частина 2 статті 1 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» визначає коло спорів, які за домовленістю сторін можуть бути передані на розгляд міжнародного комерційного арбітражу. До арбітрабельних спорів належать: спори з договірних і позадоговірних цивільно-правових відносин, що виникають у процесі здійснення міжнародних економічних зв'язків, насамперед зовнішньоторговельних, якщо хоча б одна зі сторін спору знаходиться за кордоном; спори між підприємствами з іноземними інвестиціями, міжнародними об'єднаннями чи організаціями, створеними на території України, а також спори між їхніми учасниками або між такими суб'єктами та іншими особами, які мають право діяти в межах законодавства України; спори між адміністратором випуску облігацій, що діє в інтересах власників облігацій, та емітентом облігацій і/або особами, які надають забезпечення за ними, якщо хоча б одна зі сторін є підприємством з іноземними інвестиціями [8].

Умовою прийняття справи до розгляду арбітражем є укладання сторонами арбітражної угоди. У цьому проявляється принцип автономії волі суб'єктів, коли сторони мають право укладати угоди, у яких можна врегулювати конкретні питання щодо вирішення спору. На відміну від національних судів, де

вибір сторін обмежується лише визначенням застосовного матеріального права, принцип автономії волі привабливий для резидентів різних держав, оскільки дозволяє уникати колізійних ситуацій. У доктрині міжнародного приватного права така угода називається «арбітражне застереження».

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», арбітражна угода – це угода сторін про передачу до арбітражу всіх або певних спорів, що виникли або можуть виникнути між ними у зв'язку з будь-якими конкретними правовідносинами, незалежно від їх договірному характеру. Арбітражна угода може бути укладена у вигляді арбітражного застереження в контракті або окремою угодою [8].

Аналіз міжнародно-правових актів, передусім Нью-Йоркської конвенції 1958 р. про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень, а також Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж», дозволяє зробити висновок, що для дійсності арбітражної угоди необхідно дотримання таких вимог: сторони повинні бути дієздатними відповідно до закону, що на них поширюється; арбітражна угода має чітко виражати волю сторін передати спір до арбітражу; існування арбітрабельного об'єкта, який може бути предметом арбітражного розгляду. Вимога дієздатності сторін міститься у п. «а» ст. 5 Нью-Йоркської конвенції, недотримання якої може призвести до визнання угоди недійсною та, як наслідок, до відмови у визнанні і виконанні арбітражного рішення [9].

Сторони можуть передбачити у арбітражній угоді певні суттєві умови, зокрема домовленість про передачу спору до арбітражу та визначення виду арбітражу – *ad hoc* або постійно діючого. У разі вибору постійно діючого арбітражного органу необхідно вказати його найменування та коло правовідносин. Невиконання цих умов може спричинити визнання угоди недійсною або такою, що не підлягає виконанню. Сторони також можуть встановлювати додаткові умови, зокрема кількість арбітрів, порядок їх призначення, місце проведення арбітражу, мову провадження та застосовне

матеріальне право. Відсутність факультативних умов не призводить до недійсності арбітражної угоди, оскільки вони можуть бути узгоджені під час розгляду спору або вирішені арбітрами. Арбітражна угода повинна бути чіткою та зрозумілою, щоб забезпечити ефективність та здійсненість арбітражу. Невизначені формулювання ускладнюють встановлення справжніх намірів сторін і можуть призвести до непорозумінь.

Як правило, сторони можуть на свій розсуд домовитись про процедуру розгляду справи третейським судом. В разі відсутності такої угоди арбітраж може з дотриманням певних положень вести арбітражний розгляд таким чином, який він вважає належним [8].

За результатом розгляду справи виноситься арбітражне рішення. Національне законодавство, міжнародні конвенції та регламенти встановлюють лише загальні вимоги до рішення. Відсутність жорстких формальних вимог до змісту та порядку ухвалення арбітражного рішення відрізняє його від рішень національних судів. Суттєва вимога до змісту – наявність мотивування, хоча сторони можуть домовитись про інші умови. Недотримання вимог щодо форми, змісту та порядку ухвалення арбітражного рішення може ставити під сумнів його чинність, зокрема через подання клопотання про скасування або в порядку визнання та виконання [7, с. 513].

Останнім часом спостерігається тенденція до зростання значення міжнародного комерційного арбітражу у вирішенні комерційних спорів, зокрема за зовнішньоекономічними договорами з іноземними контрагентами. Такий спосіб розгляду спорів надає учасникам переваги, яких не може забезпечити традиційне судочинство. В Україні діє постійно діючий Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті [10, с.65]

Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України (ICAC) є провідною арбітражною установою в Україні. За даними офіційного сайту ICAC, з моменту свого створення інституція розглянула понад 11 000 справ, щороку приймаючи

від 300 до 600 нових проваджень. У справах, що перебувають у провадженні, беруть участь сторони з понад 50 країн світу. Арбітражний процес в ICAC організований відповідно до провідних світових практик і стандартів, а винесені рішення визнаються і виконуються більш ніж у 110 країнах, що свідчить про ефективність та міжнародну легітимність цього арбітражного органу [11].

Відповідно до ст. 474 Цивільного процесуального кодексу України, рішення міжнародного комерційного арбітражу (якщо його місце знаходиться за межами України), незалежно від держави його винесення, визнається та виконується в Україні, якщо це передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або на підставі принципу взаємності. У разі застосування принципу взаємності вважається, що він існує, якщо не доведено протилежне» [12]. Умови для визнання та виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу аналогічні тим, що застосовуються при визнанні рішень іноземних судів, що забезпечує узгодженість підходів у сфері транснаціонального судового та арбітражного співробітництва.

Визнання іноземного арбітражного рішення передбачає надання йому юридичної сили, рівнозначної рішенню національного суду, з можливістю підтвердження цивільних прав і обов'язків сторін на території держави виконання [13, с. 531]. Як зазначає Кочин В. В., процес визнання та виконання арбітражного рішення є формою участі держави, зокрема її судової влади, щодо надання можливостей суб'єктам приватних відносин поза державної системи не лише вирішити спір поза межами державної юрисдикції, а й забезпечити виконання рішення через механізми державного примусу [14, с. 88].

З огляду на це, правова природа визнання та виконання арбітражного рішення вимагає подвійного підходу: з одного боку – поваги до автономії арбітражу та зобов'язань сторін, які добровільно обрали цей спосіб вирішення спору; з іншого – дотримання мінімальних гарантій справедливості та законності,

контроль за якими здійснює державний суд. Таким чином, процедура визнання не є формальною, а спрямована на забезпечення легітимності арбітражного рішення в межах юрисдикції держави виконання.

У практиці міжнародного комерційного арбітражу слід розрізняти поняття визнання та виконання арбітражного рішення, які, хоча й тісно пов'язані, не є ідентичними. Визнання арбітражного рішення передбачає офіційне визнання його юридичної сили на території певної держави, навіть без примусового виконання. Так, сторона може посилатися на ухвалене арбітражне рішення в іншому судовому провадженні – як доказ встановлених фактів або як аргумент проти повторного розгляду спору. У таких випадках виконання рішення не є необхідним, проте його визнання потрібно для надання юридичної сили його змісту у судовому процесі [15, с. 205].

Разом з тим виникає потреба звернутися до процесуального механізму, що регулює підстави для відмови суду у визнанні та виконанні міжнародного комерційного арбітражного рішення. Відповідно до ст. 478 Цивільного процесуального кодексу України, законодавство визначає дві основні групи підстав: ті, що можуть бути заявлені стороною, проти якої винесено рішення, та ті, що враховуються судом з власної ініціативи.

До підстав, які може заявити сторона, належать: недійсність арбітражної угоди або недієздатність сторони, яка її укладала; порушення права на участь у процесі, наприклад, коли сторона не була належним чином повідомлена або не мала можливості подати пояснення; вихід арбітражного рішення за межі угоди, тобто розгляд спорів, не передбачених домовленістю; процедурні порушення, пов'язані з невідповідністю процедури або складу арбітражу домовленостям сторін чи закону місця арбітражу; а також невизначений статус рішення – якщо воно ще не набуло обов'язковості або було скасоване/зупинене у країні походження [12].

Підстави, які суд може враховувати з власної ініціативи, включають непідсудність спору арбітражу за українським законодавством та порушення публічного

порядку України, коли визнання чи виконання рішення суперечить основоположним принципам правопорядку. При цьому застосування цих підстав не повинно заміщувати функції арбітражу функціями національного суду – суд не має переглядати справу по суті.

Важливим є чітке розмежування понять «контроль» та «втручання»: контроль забезпечує законність процесу, тоді як втручання – це перевищення меж перевірки, що може нівелювати право сторін на ефективну реалізацію результатів арбітражного розгляду.

Процесуальний контроль міжнародних комерційних арбітражних рішень полягає у перевірці їх відповідності формальним вимогам національного законодавства та міжнародних угод (зокрема ст. V Нью-Йоркської конвенції 1958 р. та ст. 478 Цивільного процесуального кодексу України). Його мета – підтвердити, що рішення ухвалено компетентним складом арбітрів, жодна зі сторін не була позбавлена права бути почутою, а текст рішення не містить положень, що суперечать публічному порядку держави виконання. Цей контроль не є повторним розглядом спору по суті або новою оцінкою доказів, а забезпечує легітимний судовий нагляд, який поважає автономію арбітражу та гарантує право сторін на доступ до суду [9].

Втручання трактується як перевищення цих меж, коли суд фактично переглядає зміст арбітражного рішення, оскаржує оцінку арбітрів фактів чи правового регулювання, відмовляє у визнанні чи виконанні на підставах, не передбачених нормами, або надмірно широко застосовує виняток «публічного порядку». Таке втручання суперечить міжнародним стандартам і може підрвати право на ефективний судовий захист та виконання, гарантоване, зокрема, ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

В умовах воєнного стану та впровадження санкційних режимів міжнародний комерційний арбітраж в Україні стикається з низкою складних викликів, що потребують адаптації процедур до нових реалій. Воєнний стан обмежує доступ до інфраструктури, транспортні сполу-

чення та створює ризики для безпеки учасників, що стимулює активне використання дистанційних та онлайн-форм проведення слухань. Крім того, учасники арбітражного провадження можуть стикатися з труднощами у зборі та поданні доказів, допиті свідків та експертів, що вимагає впровадження гнучких процесуальних механізмів для забезпечення своєчасного та ефективного розгляду спорів [16, с. 12–13].

Адаптація процедур передбачає можливість віддаленого подання доказів, проведення онлайн-допитів, застосування електронних засобів комунікації для обміну процесуальними документами, що дозволяє зберегти принципи автономії арбітражу та забезпечує доступ сторін до ефективного вирішення спорів без порушення процедурних норм. Це сприяє підтримці стабільності та передбачуваності арбітражного процесу навіть в умовах нестабільності та обмежень.

Санкційні обмеження, запроваджені проти російської федерації та інших суб'єктів, причетних до збройної агресії, додатково ускладнюють арбітражні процедури. Замороження активів ускладнює сплату арбітражних зборів та виконання арбітражних рішень, а зв'язки арбітрів із юрисдикціями або сторонами, що перебувають під санкціями, можуть призвести до конфлікту інтересів та необхідності заміни арбітрів. Це, у свою чергу, затягує розгляд спорів та створює додаткові організаційні та кадрові виклики [17]. Тож, адаптація міжнародного комерційного арбітражу до умов воєнного стану та санкційних режимів є необхідністю для забезпечення безперервності правосуддя, нейтральності арбітражного процесу та підтримки довіри міжнародного бізнесу до арбітражу.

В умовах війни одним із аспектів, що потребує вдосконалення, є організація арбітражних процедур. Як зазначалося раніше, актуальним стає використання цифрових технологій, зокрема проведення онлайн-слухань та інших процесуальних дій через електронні платформи. Дистанційні слухання дозволяють мінімізувати ризики для учасників процесу та забезпечити їхню участь незалежно від місця перебування. Використання відео-

конференцій, електронного документообігу та цифрового підпису прискорює арбітражний процес і робить його більш гнучким у відповідь на нові виклики. Водночас необхідна розробка спеціальних регламентів та рекомендацій щодо застосування цифрових інструментів, щоб гарантувати юридичну силу процесуальних дій та відповідність міжнародним стандартам арбітражу.

Учасники арбітражного провадження часто стикаються з труднощами у зборі та поданні доказів: доступ до документів може бути обмежений або втрачений, свідки перебувають у зонах бойових дій або на окупованих територіях, а фізична присутність сторін на слуханнях може бути неможливою. Тому важливим кроком є спрощення процедур доказування: запровадження гнучкіших підходів, включаючи подання електронних копій документів, отримання свідчень через відеозв'язок та використання показань, отриманих альтернативними способами. Крім того, створення механізмів для попереднього визнання форс-мажорних обставин може допомогти швидше вирішувати питання відповідальності сторін за невиконання контрактів.

Особливу увагу слід приділити захисту прав українських суб'єктів господарювання, які постраждали від збройного конфлікту. Важливим є запровадження спрощених умов для відшкодування збитків, завданих війною. Арбітраж може відігравати ключову роль у захисті інтересів постраждалих суб'єктів господарювання, зокрема у спраху щодо компенсації за втрати майна, руйнування інфраструктури або порушення договірних зобов'язань. Для таких категорій справ бажано знизити розмір арбітражних зборів, прискорити процесуальні строки, забезпечити доступ до арбітражу через онлайн-платформи. Застосування арбітражу дозволяє уникати навантажених або неефективних національних судових систем [18, с. 34].

Перспективи розвитку міжнародного комерційного арбітражу в Україні в умовах війни ґрунтуються на необхідності адаптації арбітражного процесу до сучасних викликів. Використання цифрових технологій, спрощення процедур дока-

зування та впровадження механізмів для відшкодування збитків, завданих війною, є ключовими етапами вдосконалення арбітражної системи.

Висновки. Міжнародний комерційний арбітраж в Україні є ефективним механізмом вирішення транснаціональних господарських спорів. Він забезпечує гнучкість, нейтральність та швидкість процесу, дозволяючи сторонам самостійно визначати порядок розгляду, склад арбітражної колегії, місце і мову проведення слухань, а також застосовне право. Арбітраж доповнює національні судові системи, забезпечуючи альтернативний спосіб захисту прав та виконання зобов'язань.

Визнання та виконання арбітражних рішень в Україні регламентуються національним законодавством і міжнародними угодами. Процедура передбачає перевірку дотримання формальних вимог, прав сторін на участь у процесі, не передбачаючи повторного розгляду спору по суті. Це дозволяє забезпечити баланс між автономією арбітражу та контролем держави над легітимністю його рішень.

Умови воєнного стану створюють додаткові виклики для арбітражу, зокрема логістичні обмеження, труднощі у доступі до доказів та обмеження можливостей виконання рішень. У зв'язку з цим особливе значення набуває використання цифрових технологій, проведення онлайн-слухань, спрощення процедур доказування та впровадження механізмів для врахування форс-мажорних обставин. Арбітраж також може слугувати важливим інструментом захисту прав українських підприємців, які постраждали внаслідок збройного конфлікту. Він дозволяє відшкодовувати втрати майна та бізнесу, захистити права в разі порушення умов контрактів, забезпечуючи доступ до ефективного правового захисту навіть в умовах складної економічної та безпекової ситуації.

Отже, подальший розвиток і вдосконалення міжнародного комерційного арбітражу в Україні потребує адаптації процедур до сучасних викликів, активного використання цифрових технологій та створення умов для ефективного захисту прав усіх учасників господарських відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Макеєва О.М., Мудрик Р.Р. Міжнародний комерційний арбітраж: теоретико-правові аспекти. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ. НАУ, 2020. № 3(56). С. 61–66. URI: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/45734>
2. Подцерковний О.П. Процедури міжнародного комерційного арбітражу та порядок виконання (оспорювання) арбітражних рішень як новий правовий кластер. Збірник доповідей і статей «Нью-Йоркська Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень: 60-річна історія успіху». V Міжнародні арбітражні читання пам'яті академіка І.Г. Побірченка. Київ. 2019, С. 94–101. URL: <https://icac.org.ua/wp-content/uploads/V-Mizhnarodni-arbitrazhni-chytannya-pam-yatiakademika-I.-G.-Pobirchenka.-Zbirnyk-dopovidej-i-statej.pdf>
3. Анісова О. І. Генеза поняття міжнародного комерційного арбітражу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Том 4 № 88 (2025). С. 9–15.
4. Гуменюк В.І. Правові аспекти діяльності міжнародного комерційного арбітражу. *Право України*. 2008. № 4. С. 139–145.
5. Побірченко І. Діяльність міжнародного арбітражу в Україні та його міжнародні зв'язки. *Право України*. 2011. № 1. С. 8–21.
6. Кройтор В.А. Юрисдикція міжнародного комерційного арбітражного суду як самостійної постійно діючої арбітражної установи (третейського суду) в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 138–141 URL: http://www.lsej.org.ua/5_2024/33.pdf
7. Олексієнко А.В. Міжнародний комерційний арбітраж: сутність та переваги. *Юридичний науковий електронний журнал*, № 8/2020. С. 511–514 URL: http://lsej.org.ua/8_2020/129.pdf

8. Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України від 24.02.1994 № 4002-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4002-12#Text>
9. Конвенція ООН про визнання та приведення до виконання іноземних арбітражних рішень від 10.06.1958 року. URL: https://icac.org.ua/wp-content/uploads/Text-of-UN-Convention_New-York-1958-4.pdf
10. Колдов Є., Колдов О. Право на справедливий судовий розгляд в міжнародному комерційному арбітражі. *Social development and. Security*. Vol. 10, № 3, 2020.
11. Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України (ICAC). URL: <https://icac.org.ua/>
12. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
13. Recognition and Enforcement of Arbitral Awards', in Blackaby Nigel, Constantine Partasides, et al., Redfern and Hunter on International Arbitration, Kluwer Law International. London: Oxford University Press. 2015. 6th edition. P. 610-611.
14. Кочин В. В. Визнання арбітражного рішення: правова природа, механізм та значення. Збірник доповідей і статей «Нью-Йоркська Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень: 60-річна історія успіху». Міжнародні арбітражні читання пам'яті академіка І. Г. Побірченка. Київ, 2019. С. 88. URL: <https://icac.org.ua/wp-content/uploads/V-Mizhnarodni-arbitrazhni-chytannya-pam-yati-akademika-I.-G.-Pobirchenka.-Zbirnyk-dopovidej-i-statej.pdf>
15. Притика Ю. Д. Міжнародний комерційний арбітраж: Питання теорії та практики: Монографія. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 516 с.
16. Гринько К.Е. Правовий режим воєнного стану в Україні 2022. Сучасні виклики соціально – політичного розвитку: політико-правові, соціально-економічні та культурні виміри: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених (м. Одеса, 16 травня 2022 р.). Одеса: ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Центр соціально-політичних досліджень «Politicus», 2022. С. 10–13. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/14962>
17. The ICAC participated in the Conference of the Chartered Institute of Arbitrators (CIArb) "Sanctions in International Arbitration" (Copenhagen, Denmark). International Commercial Arbitration Court website. 2024. URL: <https://icac.org.ua/en/novyny-ta-publikatsiyi/icac-vzyav-uchast-u-konferentsiyi-korolivskogo-instytutu-arbitriv-ciarb-sanctions-in-international-arbitration-kopengagen-korolivstvo-daniya/>
18. Шпомер А. І., Присяжний В. В. Правовий захист прав інвесторів. *Juris Europensis Scientia*. № 6. С. 32–36. URL: http://www.jes.nuoua.od.ua/archive/6_2023/8.pdf

Стаття надійшла у редакцію: 30.10.2025

Стаття прийнята: 10.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025

УДК 343.1(477)

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.5.28>

ІНСТИТУТ ВІДНОВЛЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Церкуник Людмила Василівна,

orcid.org/0009-0007-8183-0362

аспірант

Національної академії внутрішніх справ

У статті проаналізовано наявні в кримінальному процесуальному законодавстві України поняття відновлення досудового розслідування, кримінального провадження, строку досудового розслідування, а також підстави і порядок прийняття таких процесуальних рішень.

Акцентовано увагу на відсутності єдиного підходу законодавця до обчислення строків досудового розслідування злочинів та проступків під час відновлення досудового розслідування у зв'язку із скасуванням постанови про зупинення досудового розслідування, та у випадку винесення такої постанови у порядку, встановленому статтею 615 цього Кодексу.

Звернуто увагу на необхідності внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України в частині нормативного врегулювання порядку і підстав відновлення судового провадження, оскільки такий порядок чинним законом не передбачено, запропоновано відповідні формулювання.

Зроблено висновок про те, що кримінальним процесуальним законом України не врегульовано питання можливості закриття кримінального провадження, якщо на час розгляду питання про відновлення досудового розслідування або судового розслідування кримінального провадження з підстави, коли припинено чи скасовано воєнний стан, або обмін підозрюваного як військовополоненого проведено, або такий обмін не відбувся, закінчився строк давності притягнення до кримінальної відповідальності або прийнято закон, який усуває кримінальну відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення. У зв'язку з цим запропоновано доповнити відповідні статті КПК України положеннями, що врегулюють указані питання.

Ключові слова: досудове розслідування, зупинення кримінального провадження в умовах воєнного стану, наслідки скасування рішень про зупинення досудового розслідування і зупинення строку досудового розслідування, відновлення кримінального провадження, відновлення судового провадження, Кримінальний процесуальний кодекс України, закриття кримінального провадження.

Tserkunyk Liudmyla. Institute for the resume of pre-trial investigation and trial proceedings in criminal proceedings: legal aspect

The article analyzes the concepts of resumption of pre-trial investigation, criminal proceedings, pre-trial investigation period available in the criminal procedural legislation of Ukraine, as well as the grounds and procedure for making such procedural decisions.

The attention is focused on the absence of a unified approach of the legislator to calculating the terms of pre-trial investigation of crimes and misdemeanors during the resumption of pre-trial investigation in connection with the cancellation of the resolution on the suspension of pre-trial investigation, and in the case of issuing such a resolution in the manner established by Article 615 of this Code.

Attention is drawn to the need to amend the Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of regulatory regulation of the procedure and grounds for the resumption of judicial proceedings, since such a procedure is not provided for by the current law, and the corresponding wording is proposed.

It was concluded that the Criminal Procedure Code of Ukraine does not regulate the issue of the possibility of closing criminal proceedings if, at the time of consideration of the issue of resuming the pre-trial investigation or the judicial investigation of criminal proceedings on the grounds that martial law has been terminated or abolished, or an exchange of a suspect as a prisoner of war has been carried out or such an exchange has not taken place, the statute of limitations for bringing criminal liability has expired, or a law has been adopted that eliminates criminal liability for a committed criminal offense. In this regard, it is proposed to supplement the relevant articles of the Criminal Procedure Code of Ukraine with provisions that regulate the indicated issues.

Key words: *pre-trial investigation, suspension of criminal proceedings under martial law, consequences of canceling decisions to suspend pre-trial investigation and suspending the term of pre-trial investigation, resumption of criminal proceedings, resumption of court proceedings, Criminal Procedure Code of Ukraine, closure of criminal proceedings.*

Кримінальним процесуальним кодексом України інститут відновлення досудового розслідування в кримінальному провадженні висвітлено неоднозначно.

Зокрема, зустрічаємо поняття відновлення досудового розслідування, кримінального провадження, провадження при відмові від поручительства.

Сам інститут відновлення покликаний засвідчити, що обставини, які слугували спиненню здійснення певної процесуальної діяльності, припинили існувати.

Так, аналізуючи статтю 282 КПК України, бачимо, що зупинене досудове розслідування відновлюється постановами слідчого або прокурора за умови, якщо підстави для зупинення перестали існувати, зокрема якщо підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва, припинено чи скасовано воєнний стан, обмін підозрюваного як військовополоненого проведено або такий обмін не відбувся.

Крім того, окремою підставою відновлення досудового розслідування є наявність можливості подальшого проведення досудового розслідування за вказаних умов, а також у разі, якщо виникла потреба у проведенні слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій.

Копія прийнятого рішення (постанови про відновлення досудового розслідування) невідкладно надається, а у випадку неможливості надання, то надсилається стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження у триденний строк [1].

Законодавством передбачено також інший порядок відновлення досудового

розслідування, а саме у випадку скасування слідчим суддею постанови про зупинення досудового розслідування.

За таких обставин винесення самої постанови про відновлення досудового розслідування у законі не передбачено, оскільки процесуальним документом, який є підставою відновлення досудового розслідування, є сама ухвала слідчого судді якою скасовано постанову про зупинення кримінального провадження.

Крім того, в статті 515 КПК України законодавцем фактично сформульовано ще одну підставу для відновлення досудового розслідування та судового провадження у випадку, якщо особа, яка після вчинення злочину або проступку захворіла на психічну хворобу або в неї настав тимчасовий розлад психічної діяльності чи інший хворобливий стан психіки, які позбавляли її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними, видужала. В цьому випадку суд на підставі висновку комісії лікарів-психіатрів ухвалює рішення про припинення застосування примусових заходів медичного характеру, чим самим відновлює досудове розслідування чи судове провадження.

Особливу увагу слід звернути на те, що в зазначеній статті Кримінального процесуального кодексу України законодавцем сформульовано положення, відповідно до яких, якщо на час вирішення питання щодо відновлення кримінального провадження закінчився строк давності притягнення до кримінальної відповідальності, або прийнято закон, який усуває кримінальну відповідальність за вчинене суспільно-небезпечне діяння, кримінальне провадження підлягає закриттю, з дотриманням умови – якщо особа, щодо

якої розглядається питання, не заперечує проти цього.

Ще однією з підстав для відновлення досудового розслідування сформульовано в положеннях статті 289 КПК України, відповідно до яких якщо упродовж року з дня передачі особи на поруки колективу (підприємства, установи чи організації) вона не виправдає довіру колективу, ухилятиметься від передбачених заходів виховного характеру та порушуватиме громадський порядок, колектив (загальні збори) може прийняти рішення про відмову від поручительства за взятю ним на поруки особу.

Саме після того, коли суд переконується в порушенні особою умов передачі її на поруки колективу, постановляє ухвалу про скасування ухвали про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки, у подальшому направляє матеріали кримінального провадження для проведення досудового розслідування в загальному порядку, або ж здійснює судове провадження в загальному порядку, у разі якщо питання щодо звільнення від кримінальної відповідальності прийняте після направлення обвинувального акта до суду.

Таким чином, відповідно до положень КПК України, підставами відновлення досудового розслідування передбачено винесення постанови про відновлення досудового розслідування, постановлення ухвали слідчого судді про скасування постанови про зупинення досудового розслідування, а підставою відновлення кримінального провадження – постановлення ухвали суду про припинення застосування примусових заходів медичного характеру, або ж ухвали про скасування ухвали про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки.

Водночас, законодавець в КПК України сформулював положення, якими регулюється поняття відновлення строку досудового розслідування, однак, підходи до обчислення таких строків відрізняються.

Зокрема, відповідно до положень статті 219 КПК України, строк із дня

винесення постанови про зупинення кримінального провадження до винесення постанови про відновлення кримінального провадження, не включається у загальний строк досудового розслідування (крім дня прийняття відповідної постанови).

Натомість, строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею, у строки досудового розслідування включається.

Водночас вказане положення не поширюється на випадки, коли постанову про зупинення досудового розслідування винесено у порядку, встановленому статтею 615 КПК України.

Також, відповідно до положень частини 4 статті 298-5 КПК України, не включається до строків, передбачених цією статтею, строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до дня її скасування слідчим суддею або винесення постанови про відновлення кримінального провадження.

Одночасно законодавець положеннями статті 483-4 КПК України визначає порядок обчислення строку досудового розслідування в кримінальному провадженні щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру в спеціальному порядку, коли він обчислюється з дня винесення відповідної постанови і до дня звернення до суду з актом про застосування заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку до певної юридичної особи.

Частиною другою цієї ж статті КПК України сформульовано положення про те, що строк із дня винесення постанови про зупинення кримінального провадження до прийняття рішення (винесення постанови) про відновлення кримінального провадження у строки, передбачені цією статтею, не включається (окрім дня прийняття відповідної постанови).

Водночас, строк із дня зупинення кримінального провадження (винесення постанови) до дня скасування відповідної постанови слідчим суддею включається у вказаний строк.

Таким чином, законодавець під час формулювання положень про строк досудового розслідування із дня винесення

сення постанови про зупинення досудового розслідування в кримінальному провадженні до дня її скасування слідчим суддею у випадку здійснення дізнання не враховує його до строків дізнання, а у випадку здійснення досудового слідства, враховує його до строку досудового розслідування (крім винесення постанови у порядку, встановленому статтею 615 цього Кодексу), що, на нашу думку, прямо суперечить завданням кримінального провадження, передбачених статтею 2 КПК України, а саме в частині захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження.

Слід зауважити, що законодавцем у положеннях частини другої статті 601 КПК України (наслідки передання кримінального провадження компетентному органу іншої держави), вживається поняття відновлення кримінального провадження, зокрема, про те, що коли компетентним органом іноземної держави закрито передане на стадії досудового розслідування кримінальне провадження, це не є перешкодою для відновлення кримінального провадження в Україні, а також проведенню розслідування в порядку КПК України. Таке відновлення кримінального провадження, здійснення його розслідування можливе у разі, якщо міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, не встановлено інше.

Всі вказані випадки застосування поняття відновлення досудового розслідування, дізнання, строку досудового розслідування, кримінального провадження свідчать про неоднозначність тлумачення поняття відновлення в кримінальному провадженні, надання йому різного змісту, та, як наслідок, на практиці це може призводити до неоднакового тлумачення і застосування.

Слід звернути увагу також на те, що кримінальним процесуальним законом України не врегульовано питання можливості закриття кримінального провадження, якщо на час розгляду питання про відновлення кримінального провадження з підстави, коли припинено чи скасовано воєнний стан, або обмін під-

озрюваного як військовополоненого проведено, або такий обмін не відбувся, закінчився строк давності притягнення до кримінальної відповідальності або прийнято закон, який усуває кримінальну відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення.

Крім того, досі не врегульовано питання порядку відновлення судового кримінального провадження, адже підстави для зупинення і відновлення кримінального провадження можуть виникати як під час досудового розслідування, так і в ході судового провадження.

Так, положеннями статті 335 КПК України передбачено підстави для прийняття судом рішення про зупинення судового провадження.

Серед них виділено підстави, коли обвинувачений ухилився від явки до суду, або захворів на тяжку тривалу чи психічну хворобу, якщо така хвороба виключає можливість участі обвинуваченого в судовому провадженні, якщо обвинувачений призваний чи проходить військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період.

Цією ж статтею сформульовано відповідні умови відновлення судового провадження, зокрема розшук обвинуваченого, його видужання, чи звільнення з військової служби.

Крім того, у разі якщо щодо обвинуваченого відповідним органом прийнято рішення про передачу для обміну як військовополоненого і обвинуваченим на такий обмін надано письмову згоду, суд має повноваження зупинити судові провадження стосовно такого обвинуваченого до проведення обміну або до отримання від уповноваженого органу відомостей про те, що обмін не відбувся.

Рішення про зупинення судового провадження із зазначеної підстави оскарженню не підлягає.

Слід звернути увагу і на те, що законодавцем не врегульовано питання можливості закриття кримінального провадження, якщо на час розгляду питання про відновлення судового провадження кримінального провадження з підстави, коли припинено чи скасовано воєнний стан, або проведено обмін підозрюваного як військовополоненого, або він

не відбувся, закінчився строк давності притягнення до кримінальної відповідальності чи прийнято закон, що усуває кримінальну відповідальність за вчинене обвинуваченим кримінальне правопорушення.

Водночас, питання підстав зупинення судового провадження неодноразово стало предметом дослідження науковців.

Зокрема, підставу зупинення судового провадження у зв'язку з тим, що обвинувачений захворів на тяжку тривалу чи психічну хворобу, яка виключає можливість його участі у судовому провадженні, висвітлено Кричун Ю.А. та Степановим П.С. За результатом дослідження ними зауважено те, що законодавчо перелік тяжких захворювань не визначено, і він не може існувати, так як поняття «тяжка хвороба» не є категорією об'єктивною, натомість, запропоновано формулювання «у разі якщо обвинувачений захворів на психічну чи іншу тривалу хворобу, яка виключає його участь у судовому провадженні», з чим варто погодитися [2].

Вакуленко Н.О. влучно зауважив, що норма, згідно з якою зупиняється судове провадження, не має бути імперативною, адже такий підхід суперечить основоположним принципам кримінального процесуального закону. Зупинити провадження у справі, без з'ясування реальної можливості обвинуваченого прибути та бути присутнім під час проведення судових засідань, означало б не дослідити повністю всіх обставин та прийняти рішення, яке шкодить завданням кримінального провадження, а також засаді розумності строків.

Законодавець, на думку Вакуленко Н. О., у статті 336 КПК України передбачив один з можливих варіантів вирішення цієї проблеми, а саме, можливість здійснення судового провадження у режимі відеоконференції. Сам інститут дистанційного судового провадження покликаний, у першу чергу, вирішити питання участі в судовому засіданні осіб, які не мають змоги перебувати фізично в приміщенні. Окрім цього, також існує інститут відкладення судового розгляду, який доцільно застосовувати у випадку, якщо обставина, через яку особа не може

з'явитися в судове засідання, має тимчасовий короткотривалий характер [3].

Крім того, Отчак Н. Я. та Маліцькою Н. В. наголошено на різниці понять «зупинення судового розгляду» та «зупинення судового провадження», висвітлено пропозицію про внесення змін у частину третю статті 314 КПК України про те, що суд має право прийняти рішення про зупинення судового провадження у випадку встановлення підстав, передбачених статтею 335 КПК України у підготовчому судовому засіданні [4].

Плукар В. В. та Маліцькою Н. В. висвітлено питання щодо порядку та підстав прийняття рішення про зупинення кримінального провадження під час апеляційного, касаційного провадження та провадження за нововиявленими обставинами, на підставі положень частини 6 статті 9 КПК України, а саме: «Коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні положення кримінального провадження, визначені частиною 7 цього Кодексу» [5].

Єзеров А. зауважив, що непоодинокими є ситуації, коли суд розглядає питання щодо притягнення особи до адміністративної чи кримінальної відповідальності в той час, коли у провадженні Конституційного Суду України розглядається справа щодо перевірки відповідності Конституції України (конституційності) певних приписів закону про кримінальну чи адміністративну відповідальність за правопорушення, щодо скоєння якого особі висунене обвинувачення чи складена постанова у справі про адміністративне правопорушення.

Як зазначає вказаний автор, в такій ситуації варто зважати, що той факт, що КСУ перевірятиме конституційність приписів відповідного матеріального закону, на підставі якого особа може бути притягнута до кримінальної чи адміністративної відповідальності, не може бути підставою для зупинення провадження у справі судом, оскільки навіть у разі визнання неконституційним відповідного положення матеріального закону таке судове рішення може бути переглянуте за виключними обставинами на підставі при-

пису пункту 1 частини третьої статті 459 КК України. А, отже спростовано доцільність визнання підставою зупинення судового провадження наявність у провадженні КСУ справи щодо перевірки відповідності Конституції України певних приписів закону про кримінальну відповідальність за злочин, з чим варто погодитися [6].

Таким чином, різними науковцями проведено ряд досліджень з питань зупинення судового провадження, судового розгляду кримінального провадження, водночас, саме поняття відновлення кримінального провадження в судовому провадженні кримінальним процесуальним законом залишається не врегульованим, хоча потреба у такому врегулюванні на практиці, очевидно, наявна.

Дуже детальне дослідження поняття відновлення досудового розслідування здійснено Расчотновим Є. В., результати якого частково знайшли своє втілення в законодавстві [7].

Дослідником проаналізовано процесуальний аспект відновлення досудового розслідування в разі скасування слідчим суддею постанови про зупинення досудового розслідування, слушно, з метою збереження строку досудового розслідування, запропоновано в резолютивній частині ухвали слідчого судді про скасування постанови про зупинення досудового розслідування спочатку зазначити про скасування постанови, а потім – зобов'язати слідчого чи прокурора від-

новити досудове розслідування не пізніше, ніж наступного дня після отримання ухвали, наведено обґрунтування сформованих пропозицій.

Таким чином, приходимо до висновку щодо необхідності доповнення КПК України статтею 335-1 «Відновлення судового провадження» такого змісту: «Зупинене судове провадження відновлюється ухвалою суду, якщо підстави для його зупинення перестали існувати (місцезнаходження обвинуваченого встановлено, обвинувачений видужав та стан його здоров'я не виключає участі у судовому провадженні, припинено чи скасовано воєнний стан, проведено обмін обвинуваченого як військовополоненого, або отримано від уповноваженого органу інформації про те, що такий обмін не відбувся)».

Водночас, приходимо до висновку щодо необхідності урегулювання кримінальним процесуальним законом України питання можливості прийняття рішення про закриття кримінального провадження, якщо на час розгляду питання про відновлення досудового розслідування або судового провадження з підстави, коли припинено чи скасовано воєнний стан, або обмін підозрюваного як військовополоненого проведено, або такий обмін не відбувся, закінчився строк давності притягнення до кримінальної відповідальності, або прийнято закон, який усуває кримінальну відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17?find=1&text=%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%87#n7864> (дата звернення: 10.10.2025).
2. Вакуленко Н.О. Аналіз інституту зупинення судового провадження в кримінальному судочинстві під час воєнного стану в Україні: окремі проблеми та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. С. 17–23.
3. Кричун Ю. А., Степанов П. С. Проблемні питання зупинення судового провадження. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2015. № 2. С. 41–45. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drp_2015_2_10.
4. Отчак Н. Я., Маліцька Н. В. Процесуальний порядок та умови зупинення кримінального провадження у суді першої інстанції. *Молодий вчений*. 2017. №7. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/7/86.pdf>.
5. Плукар В.В., Маліцька Н.В. «Зупинення кримінального провадження у факультативних судових стадіях кримінального процесу». Зупинення кримінального провадження у факультативних судових стадіях кримінального процесу, *Право* ua, С. 76–81.

6. Єзеров А. «Конституційне провадження як підстава для зупинення та закриття провадження у справі». URL: <https://www.constjournal.com/pub/4-2020/konstytutsiine-provadhennia-yak-pidstava-dlia-zupynennia-zakryttia-provadhennia>.

7. Расчотнов Є.В. Зупинення досудового розслідування у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2016. 20 с.

Стаття надійшла у редакцію: 13.10.2025

Стаття прийнята: 29.10.2025

Опубліковано: 15.12.2025

НОВЕ УКРАЇНСЬКЕ ПРАВО

Випуск 4

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова

Комп'ютерна верстка • Наталія Володимирівна Фесенко

Підписано до друку: 17.12.2025.

Формат 60×84/8. Гарнітура Verdana.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 25,11. Замов. № 1225/961. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

вул. Інглєзі, 6/1, м. Одеса, 65101

Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.